

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- WEÖRES SÁNDOR versei 577
BERTHA BULCSU: A világ legboldogabb embere
(elbeszélés) 579
FEKETE GYULA: Óbudai interjú Bertha Bulcsuval 587
MÉSZÖLY MIKLÓS: Elégia 663
NÁDAS PÉTER: Az eszmélet elvesztése és visszanyerése
(elbeszélés) 609
KÁLNOKY LÁSZLÓ verse 621
CSUKÁS ISTVÁN verse 622
TANDORI DEZSŐ: Köszönj el a rézkilincstől
(dráma, I. rész) 623
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei 640
MAKAY IDA versei 642
KENDE SÁNDOR: A barátod (elbeszélés) 643
CSALOG JUDIT: Gravitáció (elbeszélés) 650
CSÁNYI LÁSZLÓ: Négy évszak 658
CSORBA GYŐZŐ verse 663

*

Versről versre

- SIMON ISTVÁN: Száll a rosta (A versről Fodor Andrással
Domokos Mátyás beszélget) 665

*

- CSOÓRI SÁNDOR: A félig bevallott élet 675
BODNÁR GYÖRGY: „Mert tudom, hogy a sorsom a te sorsod”
(*Juhász Ferenc versének elemzése*) 681
KOCZKÁS SÁNDOR: Nagy László történelmi „duendéje” 689
BERTÓK LÁSZLÓ verse 692
ARADI NÓRA: Művészet és történelem 694
ROMVÁRY FERENC: Simon Béla kiállítása 701
NÉMETH LAJOS: Maróti János szobrairól 705
MÁNDY IVÁN: Két arckép (*Corà Erzsébet, Hárs László*) 708

1980

JÚLIUS-AUGUSZTUS

BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle (*Egry József arcképe*) 711
CSORDÁS GÁBOR versei 713
BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 715
PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték 720
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten 726

*

Tudósportrék

HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Lissák Kálmánnal 731

*

Irodalom a gyorsuló időben

A „GALAKTIKA” IRODALMA (*Béládi Miklós, Hernádi Gyula, Kuczka Péter, Szabó B. István és Vekerdi László beszélgetése*) 741

*

KENYERES ZOLTÁN: Hans Castorp Egerből (*Kálnoky László: Összegyűjtött versek*) 753
POMOGÁTS BÉLA: A férfikor dallama (*Csukás István: Az üres papír elégiaja*) 757
TÜSKÉS TIBOR: Közelképek (*Lengyel Balázs esszéi*) 760
VEKERDI LÁSZLÓ: Futárposta (*Fodor András új könyve*) 763
BÉLÁDI MIKLÓS: Szabó Dezső novellái 767

KÉPEK

SIMON BÉLA rajzai 608, 620, 639, 649, 657, 680, 704, 759, 766
CORÁ ERZSÉBET festményei 688, 710, 725
EGRY JÓZSEF rajzai 691, 693, 714
MARÓTI JÁNOS szobra 707

Műmellékleten

1–2. SIMON BÉLA: Önarckép, 1943.
Pásztorok, 1960.
3–4. MARÓTI JÁNOS szobrai (sárgaréz, 1973; krómacél, 1978)
(*Makky György fotói*)

JELENKOR

XXIII. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 120,— Ft.

80-2395 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

FÉL KORSÓ HIÁNY címmel megjelent négy fiatal pécsi költő – *Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Parti Nagy Lajos és Pálincás György* – verseinek közös antológiája a KISZ Baranya megyei Bizottságának kiadásában. A kötetet *Bertók László* szerkesztette és *Csorba Győző* írt hozzá előszót. „Íme, négy fiatal, szép költő-arc. Még az élet nagy próbáin innen, de már sok megszenvedett tapasztalattal, s tele komolysággal, felelősséggel. Mindannyian nyakig benne élnek korunkban, sajgóan érzékelik a ma problémáit, s ha itt-ott türelmetlenül is, de tiszta szívvel akarják, hogy jobb, igazabb legyen az ember s őszintébbek, önzetlenebbek, melegebbek az emberi kapcsolatok. Pózkod, melldöngetés, nagyképűség, handabanda nélkül egyszerűen szolgálnak, mert a szolgálat a céljuk” – írja *Csorba Győző*.

*

MARTYN FERENC közel másfélszáz rajzát mutatták be az új Vigadó Galéria első egyéni kiállításán. A június 4-i megnyitón *Tüskés Tibor* mondott beszédet. A kiállítás július 6-ig tekinthető meg.

*

A MAGYAR MŰHELY Munkaközössége május 29-től június 1-ig tartotta 8. összejövetelét a Párizs melletti Marly-le-Roi-ban. Az előadások és a vita tárgyköre az alkotás, a szöveg megközelítése a tudományos (szemiológiai, szövegelméleti, alkotáslélektani stb.) elemzés, valamint a kreativitás oldaláról. – Utrechtben rendezték meg április 19-től május 11-ig a *Magyar Műhely* folyóirat és francia nyelvű testvér-vállalkozása, a *d'atelier* első közös kiállítását. A kiállítás idején tartották a hagyományos magyar filmhetek bemutatósorozatát.

*

EMBER ÉS VÁROS címmel megjelent Münchenben, *Szépfalusi István* szerkesztésében és kiadásában egy 1977 májusában rendezett urbanisztikai találkozó anyaga. A gazdagon illusztrált kötet többek között *Cs. Szabó László, Határ Győző* és *Pátkai Ervin* tanulmányait, valamint *Thinsz Géza* verseit tartalmazza.

*

NEMZETISÉGI OLVASÓTÁBORT szerveztek június 9-től Bár községben Baranyában élő délszláv és német nemzetiségű fiataloknak.

*

BABITS MIHÁLY-mellszobrot készít *Borsos Miklós* Pécsre a Baranya megyei Tanács kérésére. A bronzszobrot ősszel avatják fel.

*

ÚJ ÉS Ó KALENDÁRIOM. A Baranya megyei Könyvtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár közös kiadásában megjelent a legkorábbi magyar nyelvű kalendárium hasonmás kiadása. Az 1664 évre kiadott *Új és Ó Kalendárium* egykori, eddig ismeretlen tulajdonosa részt vett Zrínyi Miklós 1664-es téli és tavaszi hadjárataiban, s a naptár üres lapjain kéziratosszerű feljegyzései találhatók a hadjáratokról, Zrínyi haláláról és temetéséről.

*

R. FÜZESI ZSUZSA és KNOLL ÉVA keramikumművész munkáit mutatták be június 7–29-ig a szigetvári dzsámiban. A kiállítást *Romváry Ferenc* művészettörténész nyitotta meg.

*

A VI. ORSZÁGOS KERÁMIA BIENNÁLÉ július 6-án nyílik Pécsen, a Széchenyi téri galériában és augusztus 31-ig látogatható.

*

WEÖRES SÁNDOR

Zefír

*Te, aki méz-illatot
sodorsz a légbe, délkeleti szél,
áthevited a napsugarat
mely keményen villog nélküled,
te segítesz a bimbónak nyílni,
a gyümölcsnek érni,
jó vagy minden évszakban,
te megszakaszta a jeget
és elolvasztod a havat,
kiszabadítod a háztetőket
a rájuk nehezült tél alól:
kérünk, segélj
megbirkózni terheinkkel
s az esztendő járásában
ismétlődő munkáinkkal
s gyakorta keserves gondjainkkal,
hogymint te, forgatagos, lobogós
ünnep legyen mind e világon!*

Az elhagyottak

*Villámlás függőnye alatt lopakodnak
az elvesztett dolgok, az elhagyottak,
olykor sok-esztendő mozduatlanságok,
velük a mozgások is, kinyílt virágok,
vízre nyíló ablakok, folyami révek,
és utak, hol homokban futnak az évek,
zsindelyét hullató hajlék tüzes égen
betűródve a felhők ráncába mélyen,
benne az alvadt vér a villámot issza,
az elhagyottakról tétlen álmodozva.*

Sovány vigasz

*A szögletbe az árny beépült,
nem tárja ki a fény.
Ott hever madzag, régi kártya,
ócska sapka, rozsdás vaskályha,
mind, miben nincs remény.*

*Mégis majd egyszer elindulnak,
sok becses régiség,
kuckójukat kibontja csákány,
és az értékes holmi láttán
színeket szór az ég.*

Bátorság

*Ahol elfogy az út,
dzsungel sűrűjében
haladni ki tud?*

*Merész, aki tud,
s a bozontoson át
elveszti magát.*

*Előbb csak a láb,
azután a törzs
eltűnik odább,*

*és végül a fej,
hogy nincs aki látja,
belevész a homályba.*

Ruházkodás

*Sötétségből készítem kabátom,
a sötétség szeleteiből
szabom, varrom. De világosságból
szerzek hozzá arany gombokat.*

A világ legboldogabb embere

Amióta Tomor Peti meghalt, csak átszaladt Füreden, pedig elég sok ismerőse akadt a városban és a klubok környékén is. Az utolsó két évben még a májusi vitorlabontó ünnepségeken sem vett részt, igaz, hogy nem is hívták. Korábban Tomor Petitől szokott meghívót kapni, s az ő hajóján vendégeskedett néhány órán át, hogy érezzen egy kis vízszagot. Amióta eladta az öreg, félig elrohadt 15-öst, előfordult, hogy Egbert Iván is meghívta egy délutánra, s még egy-két se öreg, se fiatal vitorlázó, akik már tudták, hogy a víztől, a régi versenyek lázas futamaitól soha nem lehet megszabadulni. A negyven és ötven közötti hajósok eléggé kedvelték Bernáth Gyulát, bár senki sem tartotta igazi versenyzőnek. Nem is volt az. Bernáth Gyula kötelességszerűen elindult a túrabajnokságokon, de nem törekedett a győzelemre, csak véletlenül ért el helyezéseket az öreg jolléval. A csillaghajók, dragonok, repülő hollandik mellett a 15-ös és 25-ös jollék kezdtek anakronisztikusan hatni. Pedig Kenese-Keszthely távon az időcsúcsot még mindig Uhl Gyula tartotta egy 25 négyzetméteres túrajolléval. Bernáth Gyula, ha az intézettől és a fordítói munkájától megszabadult néhány hétre, legszívesebben a nádasok mentén csavargott hajójával, s esténként tüzet rakott a parton. A nagyobb kikötőket legtöbbször elkerülte. Észrevétlenül kopott ki a hajózásból. Először csak egy emlékversenyt hagyott ki, aztán a túrabajnokságot, s végül a Kék Szalagot is. Senki sem csodálkozott, amikor eladta a hajóját. A vízhez azért ragaszkodott, benézett a klubokba, s ha meghívták, örömmel elment a fél, vagy az egy-két napos túrákra.

A szélvédőn megjelent néhány esőcsepp. Beindította az ablaktörlőt, de a gumilapátok két mozdulat után megnyikordultak. Cseperészett is, nem is. Napfényes, felhőtlen égre számított, orgonaillatú májusi levegőre, de már érezte, hogy a feleségének volt igaza. Jobb lett volna Pesten maradni, s a kislányt elvinni a múzeumba, hogy az összes magyar gyermek közül utolsóként végre ő is láthassa a koronát, a jogart és az országalmát. A nemzeti ereklyék borongós, esős időben is kisugároznak egy kevés fényt. De Bernáth Gyula szabad levegőre, s a fél országot beragyogó napfényre vágyott. Amikor a borítékból asztalára csúszott a meghívó, a vitorlák csattogását is hallani vélte, s már kezében érezte a dagadó vitorlák súlyától megfeszülő köteleket. Pedig csak vendégnek hívták.

Kikapcsolta az ablaktörlőt, s arra gondolt, hogy okosabb lenne visszafordulni. Délre, fél egyre biztosan hazaérkezne, és együtt ebédezelhetne a csa-

láddal. De nem fordult meg. Nyomta a gázpedált, s a kocsit engedelmesen be-szaladt Almádiba, aztán Káptalanfüreden ismét fel a dombra, s a kanyar után már látszott Csopak és Füred. Amikor egyenesebb útszakaszra ért, ki-halászta zsebéből a meghívót és a műszerfal tetejére tette. Valaki kézzel rá-írta, hogy: „... érvényes a kordonnal lezárt területre és a protokoll hajóra is.” Olvashatatlan aláírás adott súlyt az érvényességnek. Fél szemmel az utat figyelte, de közben az aláírást is szeretne volna megfejtetni. Nem jutott sokra, több név is felsejlett a vonalak kacsaringóiban, de egy új ember írása is lehetett, akit személyesen még nem is ismert. Kicsit furcsállotta a meghívót. A korábbi években Tomor Peti szokta meghívni, de amióta meghalt, senki sem hívta. A lelke mélyén örült a meghívónak, mert érezte, hogy minden kü-lönösebb érdek vagy ok nélkül küldték. Az intézet szürke emberei közé tar-tozott, nem viselt semmiféle politikai rangot, még csak országgyűlési képvise-lő sem volt. Aki elküldte a meghívót, valószínűleg emlékezett még az öreg jolléra, amivel mindig a mezőny közepe táján hajózott, s csak néhányszor, szerencsés széljárások idején ért el helyezést.

Füreden már zsúfolt volt a parkoló, s csak nagy ügyel-bajjal sikerült egy távozó BMW helyére begurulnia. Az órájára nézett és látta, hogy elké-sett. Ha pontosak voltak, jó tíz perce elkezdődött már az ünnepség. Sietve bezárta a kocsit és a kikötő felé indult. Nehezen jutott előre, mert a bázár-sort, a borméréseket és a halsütők környékét már elárasztották az emberek. Osztrák és német turistacsoportok hullámozottak a Tagore sétány felé. A tö-meg kibuggyant az úttestre, s az autók elöl eltorlaszolták az utat. Fékcsikor-gás, dudálás jelezte, hogy valóban megkezdődött a szezon.

A kikötő előtt tekintélyes tömeg zsúfolódott össze. Emberek sokasága nyüzsgött a Tagore sétányon. Valahol bizonyára volt egy kordonnal beke-rített terület is, ahová a meghívójával beléphetett volna, de az emberek el-takarták ezt a szigetet. Mindössze néhány rendőr tányérsapkája világított ki a tömeg sűrűjéből, nyilván azon a tájon lehetett a kordon. Valaki beszédet mon-dott. Bernáth Gyula a tömeg szélén sodródva igyekezett feljutni a kikötőre. Amikor a hídhöz érkezett, meglepetten látta, hogy a régi hidat elbontották, s az új még csak félig készült el. A kikötőre csak körben, egy ideiglenes fa-hídon lehet eljutni, de azt már elborította a kíváncsi tömeg. Szeretett volna a hajók közelébe jutni, s látni az arcokat, amikor megszólal a Himnusz. Az öt méter széles víz felett, átívelt még két otffejejtett palló. Nyilván az építők használták. A pallón reménytelennek látszott az átkelés. De aztán felbukkant egy kaptos matróz és átment rajt. Bernáth Gyula követte.

Árbocerdő vette körbe a kikötőt. A füredieken kívül ott sorakoztak a siófoki, földvári, keszthelyi egyesületek hajói, s a pénzintézetek Tihanyból és Szemesről érkezett vitorlásai is. Kicsit beljebb az öbölben horgonyoztak az orvosok, mérnökök, s a minden fillérjüket hajóra költő megszállottak ha-jói. Köztük osztrákok, németek, akik éppen csak átszaladtak a hétvégi ver-

senyre. A két halász szobra mögött a vízen az optimist jollékkal kilenc-tíz éves gyerekek horgonyoztak. Tőlük jobbra kalózkodnak. Némelyik hajón csak lányok, sárga anorákokban. Többnyire a part felé figyeltek és várták, hogy megszólaljon a magyar Himnusz. A nagyvitorla halszemét a kötéllel már mind beigazították az árbocnutba, csak meg kellett fogni a felhúzó kötelet. Némelyik gimnazista lány azonban a szomszédos hajókat figyelte, melyeken fiúk várakoztak. Az egyik lánynak a vastag, szőke haja szétesett és lomposan leomlott a sárga anorákra. Észre sem vette. Egy hatméternyi horgonyzó hajóra meredt és a kormányos fiúval váltott szerelmi jeleket. Arcmimikáival, szemmel, visszafogott, apró mozdulatokkal dolgoztak. Éppen kitörőben volt a szerelmi vihar. Bernáth Gyula megvizsgálta a fiút, aztán a lányra pillantott, s úgy nagyjából már el tudta képzelni azt a Csopak alatti nádast, ahová a legközelebbi edzés végén, véletlenül belerohannak a hajóikkal. De egyszercsak úgy látszott, hogy nem várhat már hetekig a dolog, napokat sem. Hatméteres távolságból nekiláttak, hogy elnyeljék egymást, és vitorlák nélkül felemelkedjenek a borongós balatonfüredi égbolt alá.

És ekkor nagyon ünnepélyesen, visszatartottan, megszólalt a Himnusz. A lány és a fiú, hajóikban egyszerre kapták el a felhúzókötelet, s az Erkel zene hangjaira egyszerre kezdtek emelkedni vitorlaik. Lassacskán szárnya nőtt minden hajónak. A kormányosok vigyázzban álltak, szemüket a vitorlákra függesztették. Közben egy motoros eltávolodott a parttól, s a borostyánból és olajfűzből font koszorút, melyet a Tihanyban szedett vadszőlő indái tartottak össze, a vízre ejtették. A Balaton megkoszorúzása pontosan akkor ért véget, amikor a Himnusz utolsó sora is elhagzott: „Megbűnhődte már e nép A multat s jövődőt!” Ekkor a vitorlák is felszaladtak az árboccsúcsig.

A kikötőfejnél már gyülekeztek az első hajók a „Kiss Árpád” emlékversenyhez. A kibomlott hajú szőke lány is kilépett a hátsó fedélzetre, s a horgonyt cibálni kezdte felfelé. Közben még egy utolsó szerelmes pillantást vetett a szomszéd hajóban készülődő fiúra. A horgony sajnálatos módon pontosan ebben a pillanatban szakadt ki az iszapból, s a gimnazista lány egyensúlyát veszítve seggre ült. A kormányos fiúban, a szerelemre készülődő férfi felett még utolszor győzött az önfeledt kamasz, és harsány röhögésben tört ki. A térdét csapkodta és a lányra mutogatott. A lány megsértődött. Hirtelen lefoszlott róla a fiatalos báj, és átkiáltott a kormányosnak egy szelidebb ocsmányságot. A fiú még jobban röhögött. Így aztán létrejött az első gyűlölködő összeveszés, ami után június elején, az egyik fárasztóbb edzés végén édes lesz a kibékülés. Bernáth Gyula újra maga előtt látta a csopaki nádasokat, a Kerekedi öblöt, s mivel behunyt szemmel is mindent látott, hátat fordított a hajóknak és befelé sétált a mólón. Sajgott benne a lány. A haja, ahogy lebomlott, és nem neki. A tizenhét éves kormányosnak. A bőrén, aztán a torkán érezte, ahogy pillanatról pillanatra jobban kizáródik az életből. A szőke lányt nem

irigyelte a kormányos fiútól. Ezen a borongós napon a legszebb szőke lánnyal sem kíváncsozott bemászni a nyirkos nádasok közé. Ha fiatal, valószínűleg nem is ezt a szőkét választja a vitorlázó lányok közül, hanem egy másikat. Csak az sajgott a bőre alatt, hogy kizáródott ebből az életből. Ha akarná sem tehetné meg. Elromlott valami, szétesett. Az élet nagy misztériuma nem a tudományos intézetekben történik, s többnyire nem is a lakótelepi betonházakban. Még soha nem érezte ennyire, hogy kívül van valamin. S ez a valami, talán az élet. S ezen még az sem változtatna, ha a lebomlott hajú szőke lány erre a délutánra vagy estére éppen őt nézné szerelmesen, s vele hajózna be a csopaki nádasok közé. Másnapra érvényét vesztené az egész. Kiderülne, hogy nem tudnak egyforma önfeledtséggel nevetni. S ez a vég. A nevetést a legbutább lány is megérti. Azonnal érzékelné, hogy ő belül van, a férfi kívül. Visszafelé nem vezetnek utak.

Lassan lépkedett befelé a kikötőn. A nagyhajók túraversenyének a mezőnye is készülődött már. Dragonok, Európa 30-asok, s a 8 R versenyhajók is sorra elszakadtak a parttól. A fiatalabbak már közelítették a starthelyet, ahol a Házmaster hajó állt, de sokan még a kikötő mellett töszösködtek. Makacs öregek álltak a fedélzeten, szakaszos mozdulatokkal cibálták fel a rongyot, aztán a hajó orrát eloldották a bikától, s a vitorlák szélerejével igyekeztek feltépni a horgonyt. Napcserzett, derék öregek rángatták a harminckilós macskákat. A hajó elindult, a horgony még tartott, aztán lassan szántani kezdett, felkavarták az öböl vizét. Lassacskán mégiscsak beszédtek a horgonyt, és megközelítették a starthelyet. Bernáth Gyula nézte a hatvan-hetven éves öregasszonyokat, akik még javában mandschaftoltak a hetvenöt éves férjük mellett. Elszégyellte magát. – „Negyvenöt éves koromban feladom? Nem szabad feladni. Tovább kell csinálni az életet, mintha minden rendben lenne, mintha a Himnusz... Igen a Himnusz... Mintha... És mindenben, mintha most jönne még az élet... Lehet, hogy most jön az élet?...” – Elhatározta, hogy megkeresi a protokollhajót, és fiatalosan felszáll. Mint egy győztes. Ha ott lesz a miniszter (miért lenne ott? az ünnepség alatt és után, egyetlen ismerőssel sem találkozott), elmondja neki, hogy tavaly Helsinkiben nagyon elismerően nyilatkozott róla annak az építővállalatnak a vezérigazgatója, amit még Nurmi alapított. Nyugodtan megmondhatja neki, mert tényleg így volt. De rühellette a nyüzsgést. Még a holtbiztosan jó üzeneteket sem tudta úgy átadni, hogy neki valamilyen baja ne származott volna belőle. A protokollhajóban azért hitt. Szépen felszáll, a hajó kiúszik, megtekintik a versenyeket, néhány szolid koccintás. Sejtelve sem volt róla, hogy ki tartozhat a protokollba. Néhány emberre azért biztosan számított. A balatoni főnökökre, akiket ismert, a képviselőasszonyra, akit tehetségesnek tartott, a férjére, akit szeretett. A három híres íróra, az egy híres szobrászra. S a szép fiatal asszonyokra, akik nélkül protokollhajó még nem futott ki a világ egyetlen kikötőjéből sem.

Mire a móló végére ért, elég pontosan kidolgozta magában azt az arc-

kifejezést, mozdulatot és a szavak egymásba kapcsolódó rendszerét, amivel a protokollhajóra léphet. Az öreg trottyosok hajója még mindig a kikötő és a SZOT-hajók között lavirozott, s néha pillanatokig úgy látszott, hogy neki-megy valamelyiknek. A hajó orrára pillantott, aztán az öregemberre, aki erős kormánymozdulatokkal igyekezett szél alá fordítani a vitorláit. S ekkor a hajókat bámuló embertömegben megpillantotta Esztert. Magasba lendítette a kezét, és intett neki. De Eszter oldalra fordult, s a tömegben a part felé lépdelt. Bernáth Gyula gyors léptekkel az asszony után indult és karon ragadta:

– Eszter, meg sem ismer?

Amikor közelről a nő arcába nézett, hirtelen úgy érezte, hogy a nő hasonlít Eszterre, de nem az. Összetört arc meredt rá, fénytelen szemek. Az éjfekete haj, ősz szálakkal vegyült.

– De igen. Csak gondoltam jobb, ha elkerüljük egymást – mondta és kesernyésen mosolygott.

– Bernáth Gyula vagyok, Tomor Peti dragonján ismerkedtünk meg négy éve. Kétszer is hajóztunk együtt... Várjunk csak... Utoljára 1977-ben. Már véget ért a nyár. Szeptember közepe lehetett, de felhőtlen, mélykék ég feszült a víz fölé.

– Emlékszem, Gyula, mindenre.

– Először csak arról volt szó, hogy fordulunk egyet, s Tihanyban megiszunk egy pohár sört... De aztán javult a szél és átszaladtunk Boglárra. Tomor Peti meg arról beszélt, hogy mindent elért, amit az életben akart. A gyermekei már végeztek, a kisebbik lánya is ledoktorált... Ő pedig végre önálló kutatási területet kapott. Ha elfárad az egyetemen, csak átszalad Füredre és a Hableánnyal kimegy a vízre.

– És mondott akkor még valamit.

– Hazafelé?

– Nem, félvízen, amikor Boglárra tartottunk.

– Várjon csak... Még mondott valamit, amin aztán én eltűnődtem. De már kiment a fejemből.

– Megsimogatta az arcomat, aztán magára nézett és azt mondta: „Gyula, te nem is tudod még, hogy én vagyok a világ legboldogabb embere.”

– Igen, azt mondta, hogy ő a világ legboldogabb embere. Tudja, akkor egy pillanatig azt gondoltam, hogy önök között valamilyen érzelmi regény is szövődik, de aztán kiderült, hogy nem.

– Mi derült ki?

– Ne haragudjon Eszter, de a klubban összefutottam Egbert Ivánnal... Meséltem neki, hogy Petivel és a szép gyógyszerésznővel átugrottunk Boglárra. Tudja, hogy a háta mögött magát akkor csak „A szép gyógyszerésznőnek” hívtuk?

– Már nem így neveznek.

– Nem ...?

– Nem.

– Akkor kérdeztem Egbert Ivántól, hogy Tomor Peti és maga ...? De legyintett. Gondolatban még bocsánatot is kértem magától. De ez a furcsa mondat, hogy „én vagyok a világ legboldogabb embere”, újra eszembe jutott, amikor Peti meghalt. Kint voltam Párizsban, s csak decemberben jöttem haza. Az Iván húgától hallottam a Madách folyosóján. Nem azt mondta, hogy Tomor Peti meghalt, hanem azt, hogy öngyilkos lett. Akkor jutott eszembe az a furcsa mondat.

Eszter arcán végiggördült néhány könnycsepp.

– Bocsásson meg, nem kellett volna szóba hoznom.

– Mi szerettük egymást Petivel – mondta Eszter, s egy papírzsebkendővel felitatta a könnyeit.

Hosszú csend következett. Bernáth Gyula aztán bólintott:

– Értem.

– Dehogy érti. Ha ott lett volna a temetésen, akkor értené. Mi volt itt? Ha csak eszembe jut, beleborzong a hátam. Csaknem megköveztek. Mintha én lettem volna az oka az egésznek. Pedig az én bűnöm csak annyi volt, hogy Peti szeretett. Én is szerettem.

A protokollhajóról leadták az első hangjelet.

– Jöjjön, van egy kétszemélyes meghívóm a hajóra.

– Egész nap vártam. Vasárnap volt. Úgy volt, hogy Keresztes főorvosékkal átrándulunk Tihanyba. Másnap hajnalban becsöngetett egy rendőr: „A Tomor elvtárs felakasztotta magát...” – Csak ennyit mondott és megfordult. Utána rohantam, és kérdezgettem, hogy ki küldte, de nem válaszolt. A mai napig sem tudom, hogy miért az a rendőr hozta a végzetes hírt.

– Jöjjön, megnézzük a versenyt.

– Csak kellemetlen lenne. Nem örülnek nekem sehol.

– Rengetegen lesznek a hajón, eltűnünk a sok ember között.

Amikor a protokollhajón másodszor is megszólalt a kürt, Bernáth Gyula Eszterbe karolt, s lassan elindult a hajó felé. – „Visszavezetem az életbe” – gondolta Bernáth, aztán megszólalt:

– Mi lett a sorsa Peti hajójának?

– Eladták. Azóta minden versenyt elveszít, mintha átok ülne rajt.

– Ki vette meg?

– Két mérnök. Nem ismerem őket. Tudja, csak a dragon miatt jöttem ki. Az a hajó egy darabka Peti életéből. Új nevet adtak neki, de nekem még mindig a Hableány. A versenyzők is így hívják, és mindenki, pedig nagy betűkkel rávésték az új nevet.

Átmentek a hajóhídon, aztán a fedélzet korlátjára könyökölve a starthely körül keringő hajókat nézték. A Hableány lassan előcsúszott a Házmeszter takarásából.

Egy kéz nehezedett Bernáth vállára. Megfordult. Egbert Iván állt mellette.

- Öreg fiú, idehozott a szíved?
- Szevasz Iván. Kösz a meghívót.
- Nem én küldtem.
- Ki küldte?
- Nem mindegy?

– Mindegy, de azt sem tudom kinek köszönjem meg. Képzeld, a mólón összehatalákoztam Eszterrel – oldalra pillantott, de Eszter már nem volt mellette.

- Hát ez hová lett?

Egbert szólanul a hajóhid felé intett. Eszter éppen partra lépett. Egy magas, elegáns férfi fogta a vállát, mintha csak a lányát kísérné valahová szeretettel. A parton kezecskélt Eszternek, aztán megfordult és visszatért a hajóra. A hidat kiemelték a matrózok, s a hajó elindult. A harmadik kürtjelet csak akkor adták le, amikor elszakadtak a parttól. Eszter lehajtott fejjel ment a kikötőn a part felé.

- Ki az a magas férfi? – kérdezte Bernáth Gyula.
- Nem tudom. Mindegy...
- Nem értem ezt az Esztert.
- Halkabban, kérlek...
- Hogy mondod?

– Na, gyere – Egbert belekarolt Bernáth Gyulába és a hajó orrába vonszolta, ahol senki sem tartózkodott.

- Mi ez az egész, öregem?
- Te úgy látszik még mindig nem tudod, hogyan halt meg Tomor Peti.
- Eszter mondta, hogy szerették egymást.
- Nem ez volt a baj.
- Más is történt?

– Sajnos. Tomor Peti feleségül akarta venni Esztert. És ezt ugye nem lehet. Peti pártbizottsági tag volt.

- Nem értem.

– Peti bejelentette otthon a feleségének, hogy elvállalja. A lakást, a fürödi villát, a kocsit, mindent otthagyt nekik, és új életet kezd Eszterrel, feleségül veszi.

- Ötven éves volt.

– Ötvenégy, de ez lényegtelen. A felesége bement a pártbizottságra és feljelentette. Persze, ahogy lenni szokott, alaposan kipakolt. Régi ügyeket még 56-ból.

- Peti semmit sem csinált 56-ban.

– Persze, hogy nem, de az egyetemen dolgozott, s a gyerekek ugye az ő tanszékén is csaptak egy kis ramazurit. A felesége elment néhány magas

rangú elvtárs nejéhez is támogatásért. A káderfeleségek összefogtak ellene. Nem is ellene, inkább Eszter ellen. Petit mindenki szerette.

– Ennyi az egész?

– Behivatták és elmagyarázták neki, hogy nem veheti feleségül Esztert. Országos botrány lenne. Hetekig ment a hirig. Nekem is mondta, hogy nem bír Eszter nélkül élni, de én sem hittem, hogy ennyire komoly a dolog. Felakasztotta magát.

– Így aztán elkerülték a botrányt.

– Iszonyatos temetés volt, örülj neki, hogy Párizsban voltál. Én is belebetegedtem.

– És Eszter?

– Ajánlottak neki vezető állást Pesten, Debrecenben, tavaly még nyugati ösztöndíjat is, de nem megy el. Láttad milyen az arca?

– Roncs.

– Készen van. Nem tudom, mi tartja életben.

– Ezen a hajón akkor aligha örültek a megjelenésének.

– Hajaj... Láttad volna az arcokat, amikor bemásztál vele. Azt hitték, megőrültél.

– Kösz, Iván. Hogyan tudnék kijutni a partra?

– Nem várod meg a startot?

– Szeretném megkeresni Esztert.

– Ahogy gondolod, a szövetség motorosa hoz még majd néhány vendéget, azzal visszamehetsz.

Bernáth Gyula éppen partra lépett, amikor bent, a versenybíróság hajóján eldőrdült a startpisztoly. A kikötőn kíváncsiskodó nép hirtelen a korlát-hoz tódult, s a sokaságból izgatott morajlás szállt a víz fölé. Keservesen küzdötte magát előre az izzadó, besűrűsödött tömegben. Amikor kijutott az embergyűrűből, azonnal Esztert kereste. A mólón sétáló sokaság tele volt nőkkel. Szőke lányok, fekete asszonyok lépdeltek, hullámszórtak végig a betonon. Száz és száz ígéret, beteljesülés, boldogság, ruhákból kibuggyanó életöröm. De Eszter nem volt köztük.

Végigkutatta a Tagore sétányt, aztán a közeli vendéglők és cukrászdák teraszát. Eszter eltűnt.

Leült egy padra és a vizet bámulta, melyen a hajók százai úsztak. A kisebbek fehér szárnyakkal emelkedtek a látóhatár fölé. Már nem is tudta, hogy miért kereste Esztert? Mit akart neki mondani? Nézte a vizet, s a látóterébe belépő boldog házaspárokat, a nyaralók első turnusával érkezett sóvár-gó szemű nőket. Órákig ült mozdulatlanul, s egyre jobban megerősödött benne az érzés, hogy kívül rekedt az életben.

Óbudai interjú Bertha Bulcsuval

– Kezdem a legelején, egy interjú legelején, amelyben Bertha Bulcsu vallatta meg Bertha Bulcsut: „Egész tűrhetően lakik, negyedik emelet, két szoba, összkomfort . . . Ha azokra az albérletekre gondolok, ahol több, mint egy évtizedet töltöttem el az életemből, akkor Bertha Bulcsu ne szóljon semmit. Bár negyven felett jobb helyen is láttam már írókat lakni; igaz, rosszabb helyeken is. Túl nagy a zaj. Az egész Dunakanyarba irányuló forgalom elhőmpölyög az ablaka alatt. Az ablakon roló, redőny vagy spaletta helyett okkersárga függönyök lógnak. Igazi függöny, csipkéből, nincs. Az ember zavaró közeg nélkül kibámulhat az utcára. Szobája talán tizenhét négyzetméter, az ajtó mellett jobbra egy fekete asztal áll, balra mennyezetig érő könyvespolc, azon túl modern, fekete tetejű komód húzódik, egészen a heverőig, ahol valószínűleg Bertha Bulcsu alszik . . .” Tényleg itt alszol?

– Igen, itt alszom.

– És hogy érzed magad ebben a lakásban?

– Ha egészséges vagyok, egészen jól. De ha valami baj vesz elő, akár idegrendszeri, akár fizikai, akkor nagyon rosszul érzem magamat, mert már hajnalban fölvernek a teherautók, és még éjfélkor se lehet aludni . . . zajérzékeny vagyok. Elkopok ebben a lakásban, a zajtól megsiketülök, a melegtől meghülyülök, mert ha a nyári nap kisüt, akkor ebben a lakásban harminc fok van, és nekem ebben a harminc fokban kell az íróasztal mellett ülnöm és dolgoznom. Máskülönben ez nagyon tisztességes lakás, és az igazsághoz tartozik, hogy sokszor jól érzem magamat benne. Amikor elmerülök a munkában. Amikor barátok vannak itt; amikor olvasok; amikor szép reggelre ébredek. Vagy éjszaka felriadok valamire, és látom, hogy a Duna fölött fogyóban van a hold.

– Én tulajdonképpen a hóhért akasztani jöttem el ide, az írói vállalatok mesteréhez jöttem, írói vállalatokra. Ha jól nézem, már három köteted jelent meg ilyen vállalatokból: Meztelen a király 72-ben, Írók műhelyében, 73-ban, és most legutóbb a Délutáni beszélgetések. Mintha a címek szelídülnének a leleplezés hangsúlyától a könnyed beszélgetésig. De ahogy én ezeket a köteteket ismerem, mintha tartalmilag éppen fordítva: a kiélesedő vonások jellemzik a portrékat.

– Már az ötvenegyedik portré készült el, megvallom, nagyon nehezen. Nem igazi műfajom. Novellista vagyok, és regényeket akarok írni közben, fontos témákról; az elmúlt harminc évnek nagyon érdekes dokumentumai lehetnének, ha megszületnének, ezek a könyvek. De belekeveredtem ebbe a műfajba, beletanulok lassan, és talán sok minden olyan is kiderül a negyven-negyvenötödik íróportéból, ami az első háromban még nem volt érzékelhető.

– Hogyan készülsz föl ezekre az interjúkra?

– Eleinte arra gondoltam, hogy ilyen télynovellákban meg lehetne írni a barátaimat. Együtt nyaraltunk Balatonszárszáron Szakonyival, Kiss Dénessel,

Kertész Ákossal, Gyurkovics Tiborral, sokat vitatkoztunk esténként, napközben, és a karakterek érdekesen mutatkoztak meg ezekben az együttlételekben. Akkor merült föl bennem először, hogy ezt meg kellene fogalmazni. Ne vesszen el. És ebből a csirából keletkezett a sorozat, amiben Szederkényi Ervinnek is nagy része van, mert vállalta a közlést, s Illés Endrének is, hogy kiadta, három kötetben.

– *Tehát a baráti körön kezdődött, de messze túlment rajta, azt hiszem. Bár a teljes névsort tekintve is elég általános a dunántúli profil. És az is jellemző: a megvallatott írók vagy kortársaid, vagy idősebbek. Fiatalabb volt már?*

– Nem volt. Igazad van. Ez a három kötet semmiféle értékrendet nem tartalmaz, és szimpátia elemei sincsenek a válogatásnak. Egyszerűen arról van szó, hogy a Jelenkor elsősorban dunántúli vagy a Dunántúlról származó íróktól szeretett volna közölni interjút. Nekem ez eszembe se jutott, hogy tájak szerint válogassam meg az írókat; nem tudnám okát adni, az ötvenegy íróból hogyan állt össze éppen ez a névsor... Ha valakiről írni akartam, elolvastam a még ismeretlen könyveit, a személyiségét körüljártam, igyekeztem vele találkozni, vendéglőben, itt, ott, anélkül, hogy megmondtam volna, mire készülök. Akit megértettem, s úgy éreztem, meg tudom közelíteni írói lényét, ahhoz aztán el mertem menni. Nagy írók kimaradtak ebből a sorozatból, mert nem találtam oda hozzájuk. Ez valami alázat vagy zavartság nálam... legalább tíz vagy tizenöt olyan író van, akikkel nagyon sokat foglalkoztam, írásaikkal, személyiségükkel... nekik persze nem mondtam, hogy írni akarok róluk... és nem tudtam megragadni a személyiségüket. Ami nem az ő hibájuk, hanem az enyém, valahogyan nem volt kulcsom a világukhoz.

– *Az az érzésem... és nemcsak érzésem, mert ebben biztos vagyok, hogy te vagy ma Magyarországon a legtájékozottabb író-szakértő. Hát mondj nekem még egy olyan író, aki félszáz évvel ilyen közeli kapcsolatba került, sőt elolvasta a könyveiket... hát el szokták az írók más írók könyvét olvasni? Nagyon ritkán!... Az egész szövetségben nincs más ilyen író... nem ilyen, aki félszáz kortársát így megközelítette, olyan se igen van, aki húszat így megközelített. Messze túl a baráti körén. Fel is használom az alkalmat egy kis szakmai tájékozódásra. Volt valami közös ezekben az interjúkban? Ami általában jellemző rájuk?*

– Nagyon fárasztó munka volt. Az egész vállalkozás. Bevallom, többször abbahagytam; az első kötet után, a második kötet után, mindig megfogadtam, hogy egyet se írok többet. Ami aztán mégis továbbhajtott, az a kíváncsiság volt. Elmenni egy másik íróhoz, megnézni, hogyan lakik, hogyan él, hogyan osztja be az idejét, mikor dolgozik, milyen a környezete a világban, miben reménykedik... ez valahogy engem – magánemberként – rendkívül izgatott. És azt hiszem, itt szerencsés egybeesésről van szó: mindez esetleg másokat is érdekel. Na most, amit én közösnek éreztem. A legprivátibbnak tűnő író is nagyon határozott politikai érdeklődésű, odafigyel a világra, és nagyon mélyről izgatja, mi történik Magyarországon.

– *Nagyon érdekes, amit mondasz, mert a műveikből ez nem feltétlenül egyformán derül ki; egyik író közvetlenebbül, a másik nagyobb közvetítéssel vall ezekről a politikai megközelítési gondjairól. Ha egyáltalán vall. Mert lehet, nem is igen tartja ezt írói feladatának. De magánemberként az ilyen politikus, közéleti ügyekről-gondokról is nagyon határozott véleménye van.*

– Származás és személyiség és tehetség kérdése, ki hogyan, hol, mikor, milyen módon szólal meg ezekben a kérdésekben. De én azt határozottan éreztem, hogy az írók... tényleg szeretik a hazájukat. Akarnak is tenni érte, lelkiismeretesen, és azt hiszem, az írókra nagyon oda kell figyelni.

– *Nem mondom, hogy meglepett, mert inkább természetesnek tartom, hogy mennyire más válaszokat adtak ugyanazokra a kérdésekre a megvallott írók, milyen más megközelítésben, milyen más érveléssel, más következtetéssel. Valahogy így ragadható meg a különböző egyéniségük, nem is magából az interjúból, hanem a kötet egészéből.*

– Ez az én rögeszmém, hogy azonos kérdéseket tettem fel. Mert az az érzésem, hogy bizonyos kérdésekben a szemlélet, a magatartás az egész írói személyiséget meghatározza. Ilyen visszatérő kérdésem például, hogy szokott-e álmodni, és mit álmodik. Magamból indulok ki, mert az én életemben meghatározó, hogy mit álmodok éjszaka, hogy szép, különös álmaim vannak, vagy balsejtelmek kísértének álmaimban. Ezért gondoltam, hogy ezek minden alkotó ember életére kihatnak. Egyáltalán álmodik-e, és hogy mit álmodik. Az én álmaimban nagyon sok háborús kép kísért, időnként sok balsejtetem, más időszakokban pedig derűs álmaim vannak, tavaszi örömnépek, vizparton... Úgy éreztem, az ismétlődő kérdések segítségével kódolni tudom az írók világát, ki hogyan határozható meg személyiségében. Hasonló tesztkérdésem volt például az is, hogy véleménye szerint a Földön kívül, más bolygókon, a világmindenségben élhetnek-e emberek. Szerintem a huszadik század második felében, a technikai civilizációnak ebben a különös kibontakozásában már nem lehet régimódián, nem lehet a mi nagyon emberi – amivel én is tele vagyok – tisztességes nosztalgiáinkkal visszafelé nézni, hanem a jelenben kell élni, s a jövő felé tekintve. Nagyon fontos egy író világában szerintem, hogy az elképzelhetlent, a lehetetlent el tudja-e fogadni. Én úgy éreztem – lehet, hogy ez nekem nagy tévedésem –, úgy éreztem, hogy ez hátráköve az írói személyiség kibontakozásának is. Tudniillik, hogy meddig képes ebbe a jelenvaló világba beilleszkedni. Mi az, amit még be tud fogadni. Ahol még ő tudatosan jelen van, hatni, beleszólni tud, satöbbi. Szerintem, természetesen egész biztosan léteznek értelmes élőlények a világűrben, mert az egy abszurdum, és nagy önhittsége vall, ha azt képzeljük, hogy az egész világmindenségben csak pont a Földön alakult ki értelmes-tudatos élővilág. Ilyen nincs.

– *Ezeknél az interjúknál általában közelebb kerültél az írókhoz beszélgetés közben? Vagy volt olyan eset is, amikor távolodtál tőlük?*

– Jó kérdés. Ezt az írók tudnák elmondani, azt hiszem...

– *Úgy értem: a műveiken túl. Mert a műveiből már előbb is megismerhetted persze az írókat, de, gondolom, egy dimenzióval gazdagodott a kapcsolatod, amikor személyesen is elbeszélgettél vele.*

– Az interjúkészítés – munka. Fárasztó munka. De mert a beszélgetések légköre nem hivatalos, mindig megiszunk legalább egy feketét, egy kolát vagy valamilyen bort, amit mindketten szeretünk, oldódnak lassan a fenntartások, a gátlások.

– *Tehát általában közelebb kerültél.*

– Közelebb. És a munka elvégzésén túl is nagyon sokszor együtt maradtunk, új barátságok keletkeztek, mert kiderült, hogy a világunkban nagyon sok közös vonás van...

– *Amiről nem is tudtál, esetleg ő sem tudott, és nem is gondoltatok rá, hogy ilyen sok a közös...*

– Pontosan így van.

– *Még egy általános kérdés: az írók általában... boldog emberek? Milyen a közérzetük?... Most erre a félszáz esetre visszagondolva mondj egy igazságtalan általánosítást.*

– Nem készítettem erről statisztikát, de az maradt meg bennem, hogy az írók kisebb százaléka igazán boldog ember, és a nagyobbik százaléka vagy keresi a helyét a világban, vagy van benne bizonyos keserűség. Ez, szerintem, nem baj. Ugyanis ahhoz, hogy egy mű megszülessen, ahhoz nem boldogságra van szükség, mert a boldogságból általában nem jó művek születnek. A jó művekhez sokszor épp az írói keserűségre van szükség, és emberi megtöretésre a magánéletben.

– *Milyen a kapcsolatuk a közönséggel az íróknak, milyen a visszajelzés? Mennyire elégedettek, vagy nem elégedettek? Mi a véleményük arról, hogy korunk kommunikációs forradalmában egyre csökken az irodalom súlya, szerepe, tömeghatása... arányaiban legalábbis csökken. Vajon nincs ilyen érzésük az íróknak, hogy süket közegnek írnak?*

– Én úgy látom, szinte minden írónak van közönségkapcsolata, és ha nem is olyan példányszámban jelennek meg a könyvei, amilyen példányszámban elfogynának, azért, különösen ha a nyugati írókhoz hasonlítjuk a helyzetüket, be kell látnunk, hogy ezek a példányszámok elég tisztességesek. Az írók tudják, hogy bizonyos olvasói bázisra számíthatnak a könyvpiacra, ötezertől mondjuk harmincezerig. És a könyvtárakban is lemérheti az író, hogy a könyveit olvassák, forgatják, vagy nem viszik.

– *Ezek szerint az írói arisztokratizmussal nincs nagy baj, nem valami gyakori az a magatartás: én megtanultam írni, a közönség tanuljon meg olvasni.*

– Azt tapasztaltam, szinte minden író figyel a közönségére, és nagyon érzékenyen számon tartja, hogy őrá mennyire figyelnek.

– *Gyanítom, azért valamilyen válogatás – lehet, tudat alatt – mégis történt. Mert nem biztos, hogy ez általánosan érvényes az egész írói társadalomra, ami a te könyvedben szereplő írókra általánosan érvényes. Mi most a szándékod? Folytatod ezt az interjúsorozatot?*

– Nem szeretném folytatni, mert belefáradtam. De az az igazság, hogy amikor az elsőt megírtam, akkor is belefáradtam, mikor a második könyv megjelent, akkor is belefáradtam... ki tudja, mi lesz itt.

– *Továbbra is kíváncsi lehetsz te azokra az írókra, akikkel még nem csináltál interjút.*

– Ez igaz, kíváncsi vagyok. Az egész írói világomat ez mozgatja, a kíváncsiság. Valamit az ember szeretne ebből a korból megragadni, megörökíteni.

– *Folytatnám én most a kérdezősködést az elején. Szülőföldjeidről mondjál valamit. Sok helyszínhez kötödsz te úgy, mint szülőföldhöz. Sorolj el egy nehányat.*

– Nagykanizsán születtem, ahol az anyai nagyapám ipariskolai tanár volt. A Kórház utcában laktak, egy furcsa, csöszzerű házban... Nem sok mindenre emlékszem...

– *Meddig éltél ott, születésed után?*

– Gondolom egy napig.

- *Akkor sok mindenre nem is emlékezhetsz...*
- Később azért jártunk ott... Inkább Zalahaláphoz kötött a gyermekkor, ahol az apám falusi tanító volt, aztán Tapolcához, ahol ugyancsak hosszú éveket tanított. Később, 5-6 éves korom után Nemeskeresztúron töltöttem el nemcsak a nyaraimat, hanem sokszor az egész esztendőt, ahol az apai nagyszüleim laktak. Földművesek voltak, ott nagyon kiegyensúlyozott falusi környezetben éltem, nevelkedtem, ismerkedtem a világgal, azzal a dunántúli népi környezettel, ami, azt hiszem, a személyiségemet alapvetően meghatározta.
- *De még azután is jó néhány helyen megfordultál!*
- Győrökön laktunk hosszú ideig, onnan jártam be Keszthelyre, ahol érettségiztem. Később elkerültem Zalaegerszegre, onnan Dunaújvárosba, majd Pécsre... Az egész Dunántúlt bejártam, de a meghatározó az életemben ez a kemenesaljai táj, a Balaton-felvidék... ennek a stigmáit hordom magamban, ahogy azok a furcsa bazaltkúpok ott emelkednek, a téli lekopott tájon... Ez... ez maradt meg bennem.
- *Beszéltél az előbb álmaidról. Melyik táj jön elő a leggyakrabban az álmaidban?*
- Két tájegység bukkan fel álmaimban. Az egyik a Marcal völgye...
- *Írsz valahol erről. Számodra a Marcal – a folyó.*
- Igen, az én életemben a Marcal a folyó. Nemcsak azért, mert kisgyerekkoromat töltöttem ott, de a háborúban a hadseregek ott csaptak össze a falu fölött; amikor a Marcalon jöttek át a szovjet páncélosok, Nemeskeresztúron még benn volt a német utóvéd. Nagy harcok dúltak, sok kilőtt tank maradt vissza.
- *És csakugyan fogtál halat akkor?*
- Igen. Nagy halász voltam én gyerekkoromban.
- *A Tűzgömbök, ez a regényed, gondolom, ezeket az emlékeket, ezt az élményvilágot ábrázolja.*
- Igen. Abban a faluban éltem végig azt a furcsa pszichózist, amikor a front közeledik, s az emberek nem tudják, mire lehet számítani. Amikor a parasztok a szűkös élelemből a maradékot még elássák, ide dugnak valamit, oda dugnak, rászántanak, bevetik... én ezt az egészet végigéltem, és az éjszakai légítámadásokat, légi harcokat a falu fölött. Nagyon sok drámai élményt őriztem meg magamban, lelőtt parasztokat láttam, akik a földjüket művelték. Lecsapott egy-egy angol vadászgép, és géppuskával lőtte a parasztokat. A regényben szerepel például egy néger pilóta meggyilkolása is. Ugye több parasztot lelőttek már azelőtt, és amikor ez kiugrott a repülőgépből – akkor nem angolok, hanem amerikaiak jöttek bombázni –, mentek a parasztok bosszút állni, vasvélával leszúrták a néger pilótát. Nem azért, mert néger volt, hanem, mert amerikai volt.
- *Kikerekedik lassan, hogy a szülőfölded a Dunántúlnak ez a Balaton környéki része. Középpontjában, az az érzésem, mindig a Balatonnal... És szellemi szülőföldednek mit tekintenél?*
- Elég mozgalmas gyerekkorom volt. Egyházashetye, Berzsenyi szülőfaluja, ugyanolyan közel áll hozzám, mint Nemeskeresztúr, pár kilométerre onnan Nagy Laci faluja, Iszkáz... ez volt az a vidék, amely engem emberiségemben meghatározott. Ugyanakkor az életnek a korszerűbb, maibb léptékére a Balaton környék tanított meg. Nemcsak azért, mert ott laktam, hanem Keszthelyen érettségiztem, paptanárok tanítottak, nagyon jól, aminek mai napig is hasznát veszem.

– *Mikor kezdte írni? Emlékszel egyáltalán, hogyan született meg benned a vágy, az igény, az ambíció az írásra? Írtál verseket?*

– Verseket is írtam, de valójában nem versekkel kezdtem, hanem tanulmányokat írtam először, egy pályázatra... Csillag? Volt ilyen folyóirat?... No, hát annak a pályázatára írtam, Veres Péter Három nemzedék című könyvéről. Díjat nem nyertem, de dicséretben részesítettek... Később verseket írtam, a verseim megjelentek, lapokban, antológiákban. Írtam egy-két tárcát, rövidebb novellát is, aztán amikor Pécsre kerültem, Nógrády György pártfogása révén, aki mikrobiológus volt a pécsi intézetben, a felesége, Csernyik Bernadett, aki a Drávát átúszva került át Magyarországra, egy Ady kötettel a hátizsákjában, cselédként élt itt, úgy végezte el az egyetemet, úgy kereste meg rá a pénzt, ők pártfogoltak, mint hasonló sorsú, nem valami jól szituált embert, s ez a Csernyik Bernadett, akiből kitűnő belgyógyász orvosnő lett, azt mondta: Hát férfi létedre nem szégyenled magad, hogy verseket írkálsz, neked prózát kellene írni, ábrázolni, hogyan élnek az emberek, valami férfias világot. S elkezdtem ezen gondolkodni: tényleg, szégyen, hogy verseket írok. És, mivel a vers fegyelme amúgy is kínzott, egyszer csak megírtam az első novellámat, a pécsi orvostudományi egyetem mikrobiológiai intézetének a laboratóriumában, ahol házigazdám, Nógrády Gyuri fehéregerekkel kísérletezett. Este bementem a laboratóriumba, és reggelre megírtam az első igazi novellámat, a Fuvárosokat, amelyben erdei munkás – favágó – koromat ábrázoltam.

– *Még visszamennék egy kicsit az időben. Gyerekkori olvasmányaidra emlékszel-e? Ami nagy hatással volt rád, sokat tűnődött rajta, sokszor elolvastad – emlékszel ilyen olvasmányra?*

– Édesapám pedagógus volt, ebből eredően egy kis példányszámú könyvtár létezett a lakásunkban. Gárdonyi sorozat, Mikszáth sorozat, valamennyi Jókai, Hugo Victor, néhány Szabó Dezső, Nyirő, a kor divatja szerint. És nagyon sok lexikon, aminek a legtöbb hasznát vettem. Én mindent végigolvastam egyébként... Móra Ferenc: Ének a búzamezőkről... ez mind volt, aztán gyűjteményes kötetek, antológiák, naptárak, s amire én legjobban emlékszem... meséskönyvek. Amikor betegem feküdtem, valamilyen járványos betegségben, akkor ilyen furcsa... piros vonalakkal illusztrált, piros betűkkel szedett meséskönyveket olvastam, és ezek a mesék nagyon megmaradtak bennem. Kínzó álmaim voltak utána, népmesék voltak, de én akkor azt nem így tekintettem, hogy népmesék.

– *Eleinte laphoz kerültél. Mi a véleményed, az újságírás jó iskola az írónak?*

– Jó iskola. Az írónak is meg az embernek is. Pécsen egy ipari szövetkezetben dolgoztam mint fémmunkás, fémmnyomó. Akkoriban már novelláim jelentek meg különböző lapokban, és Csorba Győző áthívott a megyei könyvtárhoz. Néhány hétig dolgoztam a könyvtárban. Sokkal kevesebbet kerestem, mint munkásként. Megszoktam, hogy elég tisztességesen keresek, és a szerény könyvtárosi fizetés meglepett. S akkor kaptam egy ajánlatot az esti pécsi laptól, hogy menjek át oda, rovatvezetőnek. A kulturális rovathoz. Megjelent írásaim alapján történt ez, és utólag hálás is vagyok mindenkinek, hogy próbáltak rajtam segíteni, előmozdítani az előrehaladásomat. A sajtónál többet fizettek, és mivel családos ember voltam, rossz körülmények között laktunk, átmentem a sajtóhoz. Bármennyire is élveztem a könyvtárosi munkát, jó cserét csináltam a sajtóval, mert kitarult előttem a világ, bejuthattam családi ott-

honokba, üzemekbe, az életnek olyan új színtereit ismerhettem meg, olyan karaktereket, jellemeket, jellemtelenségeket, amelyeket könyvtárosként soha az életben nem tudtam volna felderíteni. A sajtó ehhez hozzásegített, s miközben kenyeremet megkerestem, elég nagy írói élményanyagot gyűjtöttem össze, sok kisemberrel, bányással, munkással összeismerkedtem, nemcsak úgy, az üzemben beszélgetve, hanem felkerestem a lakásán, beültünk a vendéglőbe, kiskocsmákba, és ezekből az ismerkedésekből írások születtek.

– *Hozzáteszem: te nem az újságíróskodással kezdted. Neked már előzetesen volt egy magas fokú iskolád, az tudniillik, hogy elég sokáig napszámoskodtál, segédmunkás voltál hol itt, hol ott, hol ilyen, hol olyan szakmában, tehát az életnek a valóságos világát, tapasztalati élményvilágát már ismerted akkor, amikor... mondjuk, hogy kitárult előtted egy szélesebb síkon, az újságírói foglalkozás révén, kitérult ugyanaz a valóság, más dimenzióiban is. De volt alapod már ahhoz, hogy bizonyos ítéleteknél tapasztalati támpontjaid is legyenek. Azokkal az emberekkel, akikkel újságíróként találkoztál, úgy tudtál beszélgetni, mint sorstársakkal: te is éltél már úgy ahogy ők.*

– Manapság nem divatos ilyen kifejezéseket használni, hogy: munkásosztály, meg: munkás környezetből... változnak az idők. De azt hiszem, ha a munkásosztálytól mindenki eltávolodik, egy írónak akkor is mellette van a helye. Én soha nem felejttem el azokat a mínusz tíz-húsz fokos hajnalokat amikor munkába indultunk, a balatoni kikötőket villamosítottuk, az ólomkábel be kellett húznunk a kivájt csatornákba, csőrlőkkel, bömbőlő szélben, félig befagyott Balaton felett, jég, víz, szélvihar közepette... és mi tisztességesen megcsináltuk. És ez valami jó munkásszolidaritás részesévé tett. Meg aztán: nem minden író tudja a csőrlőt kezelni, nem minden író tudja, hogy az ólomkábellal mit kell csinálni, és én sokféle más munkaterületen is dolgoztam, és... a munkások tisztességesek. Mert valahogy ezeket a munkákat el kell végezni. Nehéz, keserves, rossz körülmények között, sokszor nagyon rossz szervezés közepette kell elvégezni, de... megcsináltuk. Az én írói élményanyagomnak egy jelentős része ebből az időszakból származik...

– *Írtad valahol, hogy ötven százaléka. Persze, ez nem százalék dolga, de nyilvánvaló... ne is csak a mennyiségi arányokat nézzük... igen fontos része származik innen. A munkásélet belső ismerete, ami nagyon sok helyen jelen van az írásaidban. Egyébként a szakszerűség is jelen van, lehet, te magad nem is veszed észre, de ezt az olvasónak észre kell vennie, a hozzáértést. Nem is beszélve arról, ha vitorlázásról írsz...*

– Nézd, amikor én munkás voltam, az én szerencsésebb osztálytársaim teniszezni jártak. Én is szerettem volna teniszezni. De szegények voltunk, én kénytelen voltam dolgozni. Ennek köszönhetem, hogy író lettem. Ha munka helyett teniszezek, soha nem lett volna belőlem író. Esetleg a képesség tovább is lappangott volna bennem, de nem lett volna belőlem író. Ami a vitorlázást illeti – szerencsém volt. Ez a doktor Nógrády, akinek az apja a tizenkilences forradalomban vezető egyetemi professzor volt Budapesten, és utána természetesen elvesztette a katedráját, talán nem határozott politikai elképzelésekkel, de az elesetteket, ez az orvos, pártfogolta. Engem is pártfogolt. Ahogy mondtam, mikrobiológus volt a pécsi egyetemen, vett nagynehezen egy Kalóz vitorlást, használtan. Nem volt sok szabadsága. Az ő házukban voltunk mi, bérlők. Ő nem haragudott a bérlőkre, hanem a bérlő gyermekét pártfogolta, támogatta, ami rendkívül tisztességes dolog, és az ő révén ezt a hajót én is használhattam. Velük együtt is vitorlázhattam, s ha nem voltak ott, akkor is

elvihettem ezt a hajót. Innen van a balatoni sport élményem. Az ügghöz tartozik, hogy én már korábban is tudtam vitorlázni, Keszthelyen a gimnáziumnak volt egy sporttelepe, ahol minden tanulót megtanítottak úszni, evezni, vitorlázni, télen korcsolyázni, jégchokizni... Sokat beszélnek manapság a sportról, de az égvilágon semmit se csinálnak. Régen ezek az elmaradott iskolák nagyon korszerűen működtek ilyen őrhelyeken, mint Keszthely is volt. Ebből eredően nekem volt... hogyan is nevezzem... ihletem a sporthoz.

– *Melyik műfajt szeretted leginkább a sportban? Írod egy helyen, hogy a nyolcszázat két percen belül tutottad.*

– Igen. Nagyon jó középtávfutó voltam. Sajnos, azért nem vittem többre, azt hiszem, mert *tartatlan* voltam, ahogyan ezt mondják. Keveset ettem, nem volt elég erőm. Akkor ez nagyon jó eredmény volt, mindenféle érmeim vannak, egy nagy dobozzal. Sokat atletizáltam. Kísérleteztem mással is. Majd később, amikor Sztálinvárosban... Dunaújvárosban... dolgoztam a kohónál, ott is a Vasasban atletizáltam, jó eredményeket értem el. De nem olyanokat, hogy országosan jegyezték volna...

– *Egy kis kitérő. Tudom, hogy nem erről szól A bajnok élete. Egészen más a képlet. Már tudniillik nem a te sportélményeidről szól közvetlenül, nem annak az írói megfogalmazása. Noha az írói hivatás, én úgy érzem, valamiképp benne van ebben a regényben. Tehát nem mint sportolót fogom fel a regényhőst, hanem, mint azt a fajta embert, akinek nagy céljai, szándékai, nagy becsvágyai vannak, és ezeket makacsul, konokul szolgálja is, közben lazulnak egyéb kapcsolatai a világhoz, talán éppen a legszűkebb környezetéhez. Gondoltál te arra, hogy – bizonyos, nagy áttételekben – ez egy író, egy művész képlete is, amit a regényhősödben megírtál?*

– Elég régen írtam, de azt ma is tudom, hogy ez csak látszólagosan sportregény. Itt arról van szó, hogy ez az ember átlagon felüli teljesítményt akar elérni. Ha nálunk valaki átlagon felül akar teljesíteni, akkor nagyon sok mindent fel kell adnia a cél érdekében. Az én hőszám elveszti az emberi kapcsolatokat, és a karaktere is fokozatosan megváltozik, annak arányában, ahogyan kiemelkedő eredményeket ér el. Az ebben a tragikus, hogy az írói pálya is ilyen. Ha az ember kiemelkedik a szürke középszerből, akkor nagyon sok ellensége támad, nagyon sok baj éri... Ha egyszer kilép a sorból, akkor nehezen tudja magát megvédeni. Ez a sportolói állapot is. A sportoló állapotát akartam én az író, a művész...

– *A tudós, az alkotó ember...*

– ...A tudós, az alkotó ember helyzetére, állapotára kivetíteni. És úgy hiszem, nem sokat tévedtem abban, hogy... meglehetősen egyedül marad az az ember, aki renkívüli teljesítményeket ostromol.

– *Mi a véleményed: jókor született te?*

– Nagyon jókor. Ahhoz, hogy boldogtalan legyek... nagyon jókor. Ahhoz, hogy időnként boldog is legyek, ahhoz is jókor. Tulajdonképpen nagyon sok a napfény a mi életünkben... Ha arra gondolok, amikor nagyanyám Nemeskeresztúron először felgyújtotta a villanyt, akkor ez egy egészen különös emlék a számomra. Nagyanyám azt mondta: Felgyújtom – katt, lekapcsolom – katt... nem értette, mi az az elektromosság. És igazság szerint senki sem érti pontosan, nemcsak az én nagyanyám nem értette. Mi petróleumlámpával világítottunk örökké, és végre villamosították a falut... És mennyi változás történt! Gondoltam én valaha, hogy nekem hűtőszekrényem lesz, televízióm, autóm, hogy én egyáltalán megérem azt, hogy földi emberek leszálnak a

Holdon? Nem gondoltam. Teljesen másra számítottam. Most bennem nagy izgatottság van. Van bennem szomorúság, idegesség, nyugtalanság is... környezetszennyezés, fegyverkezés, világháborús veszély tönkre teheti a Földet, aminek elhanyagolható része, hogy én is meghalok. De ennek az ellentétele, hogy az ember kijutott a világűrbe, mindenféle szondák indulnak más égitestek felé. Elkezdődött az űr-korszak. Más léptékű világban élünk, és mivel én még csak negyvennégy éves múltam, nagyon reménykedem abban, hogy megérem a kétezredik évet, s tanúja leszek még egy-két döbbenetes dolognak. Ez valahogy énnekem erőt ad. Akkor is, amikor apró ügyek-gondok miatt elkeseredek – ezt nem lehet elintézni, azt nem lehet elintézni, nincs alkatrész, bürokrácia van –, mindig arra gondolok, hogy az emberiség a nemzetek fölött egy nagy összefogásban, szinte öntudatlanul valami olyasmire vállalkozott, hogy a Földön túl is, a Naprendszerben teremt valamit... valami többet akar.

– *Még visszatérnék az élményvilágra. A magánéleted és íróságod – hivatalosod – kapcsolatáról mondj valamit. Mennyiben érzed segítségnek, mennyiben esetleg gátnak az írói munkában a magánéletet?*

– Azt hiszem, nagyon fontos ez a kapcsolat. Egy író életében a család nagyon fontos, mert ha a családban rendben mennek az ügyek, akkor részint nyugodtan lehet dolgozni, másrészt a család – beleértve még a tízéves gyereket is – bizonyos értelemben munkatárs. A mai magyarországi miniatűr lakásokban, ahol nem lehet elszeparálódni, csak úgy dolgozhat az író, ha a gyerekek azokban az órákban – egy regény esetében ez végtelen idő – befogja a száját, nem játszik, alkalmazkodik; túri, hogy az apja regényt ír. Azonkívül: a család a legkisebb közösség a társadalomban. Ha ez a legkisebb közösség nincs rendben, akkor nem lehet dolgozni.

– *Van ennek a kérdésnek olyan oldala is, nyilván, hogy bizonyos emberi kapcsolatok, érzelmek, viszonyok csakis ebben a közösségben teremnek. Az író számára, úgy is, mint írói élmény. Mondhatnám: mint emberi alapélmény.*

– Igen, az alapvető élmények ebben a közösségben jönnek létre. És ez a közösség szállítja azokat a szomszédos közösségi élményeket is, mint mondjuk: a gyerek osztálytársai, a szomszédság... Itt, a házban együtt kell élnünk emberekkel, akiknek a személyiségéről, politikai véleményéről, emberi magatartásáról alig tudunk valamit. Én a legritkább esetben találkozom személyesen azokkal az esetekkel, jelenetekkel, amelyek a családon keresztül, a család közvetítésével áramlanak hozzám.

– *Írtál ugyan verseket, de, szerintem, elsősorban epikus alkat vagy. Benne van a líra az epikádban is, csak nagy áttételekkel van benne és epikus áttételekkel...*

– Csak elkeseredésemben tárulkozom ki teljesen. Vagy dühömben.

– *Azt is inkább a publicisztikában, mint a regényben. Két alapműtájd a regény és az elbeszélés. Melyikhez vonzódsz inkább?*

– Leginkább az elbeszéléseket szeretem.

– *Magamban is így döntöttem el.*

– Van ennek egy kényelmes vonatkozása is. Valahogy ezt a műfajt jobban megtanultam. Írtam néhány regényt, de még mindig nem érzem magamat a regényben otthon. Hosszú folyamat a regényírás. Áttekinteni, kézben tartani borzasztóan nehéz. Ráadásul az embernek az élete, az ideje annyira szagatott...

– Ez az! A regényhez tulajdonképp az kellene, hogy valaki hónapokig elvonuljon, és csak azzal foglalkozzon.

– Két évig, egy évig... Ha megnézed, Thomas Mann meddig írt egy regényt... Nekünk mért nincs annyi időnk egy regényre?...

– A helyzeted is más, sort kerítünk még rá... Ezek az ide-oda cibálások. Azután a publicisztika. Apróbb elfoglaltságok. Ez mind széttördeli azt az időt, ami a regényre szinte egyfolytában kellene. Az ember, ha regényt ír, azzal ébredjen fel, amivel lefekszik. Ha nincs meg ez a folyamatosság, mindig újra kell kezdeni a regényt. Én legalábbis úgy vagyok vele, széthullnak a szálak, már nem tudom, mivel mit akartam kezdeni... De térjünk vissza az elbeszéléshez. Nagyon jól tudsz hangulatot teremteni a táj, az ember ábrázolásában. Gondod van erre külön is?

– Én úgy érzem, a táj, a földrajzi környezet szinte meghatározza az ember személyiségét, jellemét, karakterét. Már csak ezért is fontos ábrázolni. Egyébként is... én nagyon hangulati ember vagyok. Hangolható vagyok bizonyos szépségekre, nyomasztó érzésekre.

– Könnyen írod ezeket a hangulatos részeket vagy nehezen?

– Néha könnyen, néha nehezen. Ha valami közeli élménynek, még tart a hatása, akkor könnyen. Ezeket, persze, utólag javítgatni kell, de igyekszem a mesterségbeli tudásom szerint legjobban megcsinálni, s a szakszerűség mindig feltételez bizonyos fegyelmezettséget. Végül is, nem lehet azt mondani, hogy az ember bármit is könnyen megír.

– Nekem az az érzésem, hogy sok küzdelemmel írsz, ami persze nem látszik az íráson. Többnyire azon az íráson, amelyért igazán megküzd az író, épp azon nem látszik meg ez a küzdelem. De nem hiszem, hogy ezeket a szép, hangulatos részeket meg lehetne másként írni, mint küzdelemmel, fegyellemmel.

– És élménnyel. A ködös balatoni hajnalok, vagy a forró, perzselő nyarak a teljesen felhőtlen kék ég alatt, amilyeneket Nemeskeresztúr határában, a falu és a Marcal között, gyerekkoromban átéltem, ezek egy életre meghatározóak.

– Egyébként is a víz, a vitorla, a csónak, a hal – ezek mindig, mindig visszatérő motívumok az írásaidban.

– Azt hiszem, valamilyen tengerpartra kellett volna születnem, de hát ide születtem, egy tenger nélküli ország közepébe. Tényleg, én a Balaton mellett, vagy a folyók mellett teljes értékű embernek érzem magam. És ha csónakba szállok, akkor, még ha zuhog az eső, köd van, vagy hideg, akkor is boldog vagyok.

– Utaztunk egyszer Olaszországba együtt. Tizenhárom éve. Te azt írtad később arról az útról: elszomorodtál, amikor a tengert megláttad. Nyomasztó volt a látvány.

– Igen... Triesztől nem messze, kora délután horgonyoztunk le a parton egy öbölben, és egy fekete pontot láttam a látóhatár szélén, hajónak sejtettem. És este, amikor elmentünk onnan, az a hajó még mindig nem futott be. Akkor már látszott, hogy gőzös, nagy füstfelhőt vont maga után... akkor éreztem meg, hogy teljesen más léptékű a tenger, mint a mi tengernek képzelt Balatonunk.

– Érdekes, én akkor szinte megnyugodtam, hogy jó azért ez a Balaton, van ennek olyan értéke is, ami a tengernek nincs; a víz kellemesebb mint a tenger vize... és valahogy az a kis lépték is nekem közelebbi.

– Nekem is közelebbi, persze. Bele lehet menni rögtön. Az ember csak akkor fullad bele, ha nem tud úszni. Meg ha lebecsüli.

– *Egyébként az úszás is egyik visszatérő motívum nálad. Meg az erdő. Meg a gombák. És még valami. A várakozás és nézelődés.*

– Szerintem az író természetes állapota a szemlélődés. Másként a világ különös összefüggéseire, rejtélyeire soha nem bukkanhat rá, felfedezőként, csak ha időt szentel erre, eltűnődik, szemlélődik... látszólag semmit se csinál. Ez a normális írói állapot. Ha gombászni megy az erdőbe, vagy minden különösebb cél nélkül az erdőket járja, akkor is ugyanezt éri el.

– *Igen, de akkor én erre rögtön azt mondom, hogy van neked egy olyan műtaged is, amely szinte ellentétes... nem a szemlélődéssel tulajdonképpen, hanem ezzel a békés szemlélődéssel. A publicisztika. Végére téged e műtájról ismert meg, lehetséges, az olvasóid többsége. Országos visszhangot és vihart kavart például a Kesudió-vita.*

– Hát elég nagy vihart kavart. És egy-két hónapon keresztül nekem sem voltak könnyű heteim és napjaim. Pedig én alapvetően valami jót akartam. Azt akartam, hogy ami nem egészen jól megy a sok jó mellett, az is jobban menjen. Viszont az ország és egyes hivatalok konfliktustűrő képessége nem valami teherbíró. Így aztán egy, tulajdonképpen sok újat nem mondó cikk is... gondokat okoz. Idegességet. Azóta én többször elolvastam ezt a Kesudió cikket, és képtelen vagyok benne felfedezni, hogy mi okozta ezt a nagy idegességet. Semmiről se szól ez a cikk. Amiről szól, az az újságokban azóta naponta olvasható. Rossz a telefon... földhivatal... abbahagyták az építést, nem építik, viszik... nem lehet kapni ezt, azt, amazt... nem vagyunk fegyelmezették... rendetlenség van – tele van vele az újság. Ehhez hozzászoktunk azóta... vagy én nem tudom, mi történt. És én akkor ezt nem gondoltam végig, úgy látszik. Hogy még nem szoktunk hozzá...

– *Miért? Most nem írnád meg?*

– Nem, most már nem írnám meg semmi esetre sem. Nem a politikai konzekvenciák miatt nem írnám meg, hanem azért, mert most egy másik írói korszakomban vagyok, most már nem akarok ilyen ügyekkel foglalkozni. Novellákat, regényeket akarok írni, és ezekben a novellákban, regényekben... esetleg drámákban... akarok megfogalmazni olyan társadalmi gondokat, amelyeket korábban publicisztikus műfajokban fogalmaztam meg.

– *Akkoriban Mezei András vallatott meg az És-ben? Kesudió-ügyben? A közéleti publicisztika ügyében?... Elég keserűen nyilatkoztál te akkor. A műtájról, magáról. Valami hasonló visszhangot érzek most is a szavaidban. Hogy tudniillik a közvetlen beleszólásnak ezt a műtájt nem szívesen művelnéd tovább.*

– Fárasztó. De nem is veszik szívesen.

– *De kik nem veszik szívesen? Említetted ugyan, hogy a hivatalok konfliktustűrő képessége nem valami dicséretes minálunk, ez igaz, ezt én is eleget tapasztaltam. De elég sokan viszont szívesen vették a te publicisztikai munkásságodat; nagyon nagy visszhangja volt az olvasók körében, és egyetértő visszhangja. Sokan, azt hiszem, téged akkor ismertek meg úgy is, mint író.*

– Sok könyvem megjelent addig, de nyilvánvaló, hogy van egy réteg, amely akkor találkozott először a nevemmel. De nekem, mint írónak nem az a célom, hogy ilyen semmiből felbukkanó olvasókat szerezzek magamnak, akkor sem az volt a célom. Csak fel akartam hívni a figyelmet egy valóságos gondra.

– *Le tudnál mondani te a közéleti publicisztikáról?*
– Le. Szeretnék nyugodtan élni, nyugodtan írni regényeket és novellákat, élvezni a Balatont és halakat fogni... Sajnos, azonban az én alaptermésze-tem ebben megakadályoz, mert ha valami társadalmi igazságtalanság tudomásomra jut, akkor... akkor...

– *Nem tudod megállni, hogy ne szólj, igaz?*

– Igen. Akkor én mégis megírok valamit, amivel általában nagyon sokat ártok magamnak.

– *Tehát tulajdonképp írói terveid és szándékaid ellenére folyton bele-sodornak ebbe a műfajba emberi, állampolgári indulataid?*

– A körülmények sodornak bele. Mert ha nem adódnának ilyen ügyek, akkor én csak regényt írnék. Csak novellát írnék, csak drámát írnék. Korábbi politikai korszakokról.

– *Lehet, hogy az is fáraszt, hogy sok mindenbe belevontak téged, olyan dologba is, ami valóban nem írói feladat. A hígrágya elhelyezési ügye nyilván csak példázat erre az öninterjúdban a sok lehetséges példa felsorolása helyett, amikor ki-ki a foglalkozásának megfelelően a fizetéséért ül, tanácsko-zik ennyi vagy annyi óráig, az író pedig kiráncigálva foglalkozásából...*

– Igen, a saját munkája helyett.

– *És még az sem biztos, hogy neki való társadalmi munkában. Tökéle-tesen egyetértek. De azért reménykedem abban, hogy időnként az emberi in-dulataid felülkerekednek írói terveiden, és a közéleti gondoktól továbbra se tartod távol magadat. Annál is inkább, mert a kétféle írói magatartás között elég szoros az összefüggés. Hiszen valamiképp közéleti gondná vált az is, amit a Balatonról írói szándékaidnak megfelelően írtál. Mellesleg az irodalmi szociográfia a műfaj keretein belül is alkalmat ad publicisztikus fogalmazá-sokra. Nagyon sok olyan kérdés, amelyet fölvetesz, ma is megoldatlan. Én ugyan a Balaton ügyében is más szemszögből itélek, mi sok mindenben kü-lönbözünk: te dunántúli vagy, én tiszántúlinak mondhatom magam, te már gyerekkorodban a vízparthoz nőtél, én az alföldhöz. Ha már a Balatonról van szó: te északi part vagy, én déli part vagyok. Mégis ugyanazokra a kö-vetkeztetésekre jutunk sok mindenben. Te, akinek a Balaton a hazád, hogy látod a tó jelenét és jövőjét? Mire tennéd ma a hangsúlyt azok közül a gon-dok közül, amikre a kötetben tetted a hangsúlyt?*

– Nézd, a kötetnek nem az volt annak idején a célja, hogy balatoni gon-dokat fogalmazzon meg. Ez egy irodalmi szociográfia volt, amely az ott élő emberekkel foglalkozott, hogyan élnek, dolgoznak, hogyan osztják el a mun-kával termelt javakat, a változó történelmi hullámverésben hogyan maradnak a helyükön, hogyan változik a helyzetük, satöbbi. Ezen belül természetesen nagyon sok praktikus balatoni gond is érintőlegesen szőnyegre került. Hogy azóta mi javult és mi romlott? Hát nagyon sok minden javult, nagyon sok minden romlott. Az ügy emberi vonatkozása szerintem nagyon sokat romlott. Hatalmas tömeg öntötte el a Balaton környékét, magyarok és külföldiek, olyanok, akik sem a táj, sem a víz iránt, sem a környék muzeális értékei iránt semmiféle tiszteletet nem éreznek. Modern kereszteshadakként letarol-nak mindent... nagyon sok a kártétel...

– *Fogyasztói üzemegység lett a Balaton.*

– A fogyasztói társadalmak legfogyasztóbb rétegei előzőnlík a Balatont, s igyekeznek a pénzüksért megkapni, ami jár, és ami nem jár, azt is. A hegy-oldalakban a zöldségeskerteket, a gyümölcsöskerteket járják, leszedik, ami-

hez hozzáférnek, magyarul: amit lehet, ellopnak. És erre az előzőnlésre nem készült fel a Balaton-környék; nincsenek örök, nincs szervezett védelem. A tolvajok részben magyarok, részben külföldiek. Igaz, a zöldségesboltokban nem lehet mindig kapni azokat a primöröket, amelyeket meg szeretnének vásárolni. Hát fölmennek a hegyoldalba, és ellopják. Az emberi vonatkozásokhoz tartozik még az ordítózás, a környezetszennyezés...

– *Gépzene...*

– Igen, a beat hajó... Hát igen. Az Ibolya eszpresszó zenéje késő éjszakáig áthallatszik Balatonszepezdre, de nem nagyon lehet őket elítélni, mert a zánkai úttörőtábor, amely szocialista, mozgalmi létesítmény, szintén meg lehetőszen furcsa zenével és ordítózásokkal látja el a környéket, az erősítők eljuttatják Szepezdig a hangot. Sajnos, a balatoni úttörő- és KISZ-táborok antiszociálisak, egyáltalán nincsenek tekintettel az úttörőtáborok vezetői – nem a gyerekek, a gyerekek semmiről se tehetnek – nincsenek tekintettel arra, hogy ott mások, dolgozó emberek, pihenni szeretnének. Éjjel-nappal üvöltenek, hangszóróik egész nap bömbölik a popzenét, a rockot, fölverik vele a hegyoldalakat. Ez szellemi környezetszennyezés. S az a fájdalmas ebben, hogy ezt a szellemi környezetszennyezést pont a magyar úttörő- és KISZ-mozgalom végzi, holott éppen nekik kellene föllépni az ilyen magatartás ellen.

– *Ugyanez a tapasztalatom. De a zánkai táborról még valamit. Nem értem: miért éppen Zánka. Hiszen Európának talán a legnagyobb gyerekstrandja: a Balaton déli partja. Ahol is 6–800 méterre bemehetnek a gyerekek minden veszedelem nélkül fürödni. Végig fűvenyes part, nem köves, hirtelen nem mélyül... mintegy hetven kilométer hosszan. Nem értem az indokait: a gyerekeknek miért éppen az északi parton csináltunk úttörővárost, ahol is hirtelen mélyül, ahol is köves, ahol is csak szűköske területeket lehet nagy költséggel strandosítani, ahol is minden vihar veszedelmes... északról jönnek a viharok...*

– *Elsodorja a gyerekeket...*

– *Minden vihar befelé sodor. A déli parton viszont kifelé sodor. Miért éppen itt van az úttörőváros?*

– *Hát... itt építették.*

– *Vagy nézzük a halászat-horgászat kutya-macska viadalt, foglalkoztál ezzel a könyvben. Ez is izgalmas kérdés. Végére is a balatoni idény mindössze két-három hónapra, a nyári hónapokra korlátozódik. Emiatt aztán nem kifizetődők a balatoni beruházások. Hogy lenne egy szálloda kifizetődő, amely igazában három-négy hónapig üzemel...*

– *Nem kifizetődő, de mit tehetnek mást.*

– *Ha a Balatont horgászvízzé tennék, minthogy egyébként is a tó első sorban a kikapcsolódást, a pihenést, az üdülést szolgálja, és nem föltétlenül halászati célokat szolgál.*

– *Tudod, nekem két lelkem van ebben az ügyben, mert a tóhoz, a tó képéhez bennem nagyon hozzátartoznak ezek a halászhajók. Ahogy megjelennek, két monitorral, a hálóbehúzó bárkák ahogy dolgoznak...*

– *A másfél kilométeres hálót...*

– *Hát igen. Aztán lemegyek a partra, mint horgász, akkor siralmas állapotokat találok. Nem egyszerű ügy ez, mert van hangulat, meg van gyakorlat. Annyi biztos, hogy valakinek jó lenne egyszer elemezni: ez az állami halászat kifizetődőbb, vagy az idegenforgalom. Bár az idegenforgalomról és a*

horgászatról szólva... Újra kellene az egészet szabályozni, mert a jelenlegi szabályok... hát, én nem tudom. Nincs rend a parton. Mindenféle rendeletek vannak, ezt nem lehet, azt nem lehet, időnként jönnek az ellenőrök, kiszedik a cölöpöket, de ettől nem lesz rend. Nincsenek például csónakkikötők. Nem rendezett az egész.

– *Sajnos. Te is írtál róla: kellenének a lagunák. Ne legyen kitéve a hűlámverésnek a csónak, a szabad vízre kikötve. Szaporodnak a csónakok, de lagunák még a tervekben sincsenek. A partfeltöltés nincs tekintettel a betelepült partvonalra, nincs tekintettel arra, hogy a hal legfontosabb ivóhelyét, a déli nádasokat kiirtja, veszélybe hozza ezzel a biológiai egyensúlyt... Rengeteg ilyen gond van, de csak annak a jellemzésére említem: újabban sokan fölvetik, hogy egy gazda kellene a Balatonnak. Én tartok ettől az egy gazdától. Az egy gazda könnyen hajlik arra, hogy erőltesse a maga szempontját, és ne törődjön más érvekkel, szempontokkal, érdekekkel.*

– Ahogy én tudom, nem lesz egy gazda. Nehéz lenne most már elérni, mert három megye a gazdája a Balatonnak, plusz a legfelső budapesti vezetés. Nem hiszem, hogy egy gazda lesz. Pillanatnyilag nagyon aktív a Zala megyei gazda, megpróbál új seprűként jól seperni, sok mindent helyre hozni, és rendet csinálni. A maga partrészén.

– *Te is vagy egy gazda különben. Hol is vagy te gazda?*

– Én Balatonszepezden vagyok gazda.

– *És minek a gazdája vagy ott?*

– Az erdő alatt, a hegyoldalban egy kis területnek vagyok a gazdája. Amikor megvettük, műveletlen terület volt, úgy hívják mifelénk: pórag-csihar, hát ide ültettem én egy kevés szőlőt, néhány gyümölcsfát, s egy kis présházat építettünk.

– *Tehát visszahívott téged a balatoni táj.*

– Én ezt a hívást mindig éreztem. Nem kellett nagyon hívni.

– *Engem is hívott különben, pedig én igazán messze estem a Balatontól, s én is már féligmeddig balatoninak mondhatom magam, az év felét a somogyi parton töltöttem... És mit termelsz te ott? Szőlőt?*

– Van 180 négyszögöl szőlőm. Bor lesz belőle.

– *Szoktál ott írni?*

– Igen, hogyne.

– *És hogy megy az írás ebben a... haszonkertben?*

– Hosszú ideig nehezen ment. A figyelmemet állandóan elvonta a természet az írástól.

– *Pontosan így voltam. Pontosán így.*

– De mostanában egyre többször meg tudok ott fogalmazni hosszabb dolgokat is. Novellákat, kisregényt... Bezárom magamat órákra...

– *Nem érnek utól a telefonok, a levelek...*

– A levelet a postás felhossa, mert tisztességesen jár a postás, de azért ez a telefoncsörgés, ami itt van, Pesten! Meg ez a zaj!... Ott az ember úgy elmélyed, elfeledkezik mindenről, és akkor megír valamit.

– *Melyik évszakban megy legjobban az írói munka? Úgy értem, ott a Balatonnál.*

– Ez nem az évszakoktól függ, hanem a körülményektől. Nekem valószínűleg ősszel menne legjobban a munka, de a városhoz köt az élet – többek között: a lányom iskolai tanuló –, ezért csak nyáron tudok hosszabb időt ott

tölteni. Így csak nyáron tudok olyasmit összehozni, aminek a terjedelme egy-két hónapot kíván.

– *Érdekes, én nyáron nem nagyon tudok a kertben írói munkán dolgozni. Ősszel annál inkább. Amikor már nincsen sok baj a kerttel. Most is, csak ha az égre nézek, a peronoszpóra jut eszembe...*

– Jönnek a melegek. Szombaton permetezni kell, ez kétségtelen.

– *Milyen időközökben szoktál permetezni?*

– Kilenc naponként.

– *Végére is, a te számodra mi a kert? Szórakozás? Munka?*

– Egyik sem. Valami más... A kert, az egy olyan hely, ahová belépve az ember egészen különleges lelkiállapotba jut. Ott a fák, amelyeket elültetett, felnőttek, gyümölcsöt teremnek, árnyékot adnak. Letekint az ember a kertből a vízre, végiglát az egész Balatonon... látom még a lellei kikötőbe beálló vitorlásokat is... A kert számomra – költészet.

– *Én azt mondanám: szórakozás is, munka is – mind a kettő. Színte el sem választhatom egymástól.*

– Sokat kell dolgozni egy kertben.

– *De ha az jólesik!*

– Nekem jólesik. Én fizikai munka nélkül nehezen tudnám elképzelni az életemet.

– *Igen, a munka is egyik alapélménye az írásaidnak. Ha már itt tartunk, megkérdezem, mi a véleményed: a munka, mint téma, mint líra, mint izgalom – hogyan szerepel mai irodalmunkban? Filmjeinkben?*

– Mint egy üzleti vállalkozás modern formája: valaki valamilyen munkát végez, akkor azért valamennyi pénzt zsebre lehet tenni. A munka abban az értelemben, hogy az embernek valami különös örömet okoz, hogy az embert alakítja, megváltoztatja, az emberből új tulajdonságokat varázsol elő – ilyen értelemben nem nagyon szerepel. Csak úgy szerepel: melyik a kifizetődőbb, melyik munkával mennyit lehet keresni. De hogy annak milyen szépségei vannak, milyen fogásai, raffinéiái, különlegességei, erről nemigen esik szó.

– *Nincs olyan érzésed, hogy maga a közönség sem kedveli az olyan írásokat, filmeket, amelyekben a munkának fontos szerepe van? Hogy az a keresett, a népszerű, az izgalmas, ami minél távolabb esik a munkától? Korunk hőse az, aki a dolgozó embertől minél távolabb esik?*

– Nemcsak nálunk van így, azt hiszem egész Európában. Az emberek nem feltétlenül erőfeszítésekről akarnak olvasni. Vagy ha erőfeszítés, akkor az sport legyen, vagy valami gengszterkaland legyen, vagy nagy rendőri feladat. De nem valami munkahelyi erőfeszítés. Ez nem divatos manapság.

– *Vajon ez azt is jelentené, hogy kevés olyan eszmény születik manapság – szemben a divattal eleve kevés születhet – olyan, amely a fiatalokat munkáséletre biztatja?*

– Hát igen, a fiatalabb korosztályok köpnek erre az egészre. A fiatalabb írók is egészen másról írnak. Kivétel egy-két szerencsétlen ember, ezek a legtehetségesebbek. Tönkre ment az életük, nem jutottak be az egyetemre, borzalmas körülmények között dolgoztak 30–35–40 éves korukig, ezek valóságos élményeiket írják meg, és rendkívüli irodalmi értéket képviselnek. A többiek... nem tudom.

– *No, én nemcsak az írókra, általában a fiatalabb korosztályokra gondolok. Végeredményben az irodalom és a művészet valamiképpen a nem író-*

kat is befolyásolja, neveli, irányítja, orientálja valamilyen életre, élettelfogásra.

– Már akik olvasnak, azokat. Aki nem olvas, azt nem orientálja semmire.

– *Ha nem is olvasnak, de – látnak. Filmeket, tévét. Kérdés, mennyire korszerű ez az orientáció...*

– Nézd, én nem vagyok kultúrpolitikus. Én ezt nem tudom eldönteni, hogy mit kellene tenni. Foglalam sincs róla. Én író vagyok, és elsősorban, a saját írásaimmal foglalkozom, társadalmi élményeimet igyekszem megfogalmazni.

– *Most mivel foglalkozol?*

– Most azzal foglalkozom, hogy élve maradjak. Olyan nehéz megszervezni az életet, hogy az borzasztó. Azt próbálom elérni, hogy miután nincs állásom, naponta legalább négy órát tudjak írással foglalkozni. De ez alig elérhető, mert állandóan el kell intézni valamit. Ami a házhoz, a gyerekekhez, a családhoz tartozik, hol ez, hol az, hol a személyi számért kell bemenni a tanácsra, valami elromlik... annyi mindent kell intézni, hogy tulajdonképpen ehhez főállásban kellene egy ember, minden családban. Hogy mindent rendben lehessen tartani. Nem is értem, hogy ez mitől van így. Óriási szerencse, hogy én író vagyok, meg tudom oldani, ide megyek, oda megyek. De hogy akik reggel hatra járnak munkába, hogyan oldják meg, foglalam sincs róla.

– *Nagyobb munkával foglalkozol valamivel?*

– Igen. Régi nagy tervem megvalósításáról van szó... Az ötvenes évek nagy társadalmi átalakulását akarom egy regényben megírni. Balatoni fürdőhelyen, azon a helyszínen, abban a szituációban, amikor a deklasszáldott rétegek kezdenek az új, feltörő vezető réteggel kapcsolatba kerülni, átadva sok mindent, a hatalmat, a hatalom jelképeit. Hosszú évek óta tervezem ezt a regényt, de mindig újabb és újabb jelenségeket fedeztem fel, például, hogy a régi uralkodó osztály egyes tagjai hogyan épültek be az új vezető rétegbe, mi történik a gyermekeikkel... Nagyon érdekes írói feladat. Nem lesz könnyű.

– *És még a sok kisebb munka.*

– Elbeszéléseket írok elsősorban. Az Élet és Irodalomhoz köt egy szerződés, időről időre tehát irodalmi publicisztikával is foglalkozom.

„Bertha Bulcsu lassan az ablakhoz lép, és kibámul a térre” – olvasom az öninterjú utolsó sorait. – „Nézi az autókat, a rohanó, tülekedő embereket, szoknyák libbenő színteltjait. Áll az ablaknál, és néz. Azt hiszem, ez a természetes állapota.”

Elégia

(Részlet)

Jamais la Rêverie amoureuse et paisible
N'y verra sans horreur son pied blanc attaché;
Car il faut que ses yeux sur chaque objet visible
Versent un long regard

.....
Marche, s' arrête et marche avec le col penché.
.....

Il faut voir de loin des peuples qui cheminent
Que le Berger t'enchasse au toit de sa Maison.
Le jour n'est pas levé

(Alfred de Vigny: La Maison du Berger)

1

A fagyal, igen . . .

Egyszer úgy volt. Ezek az örökös átültetések!

Meddőbb földbe talán már nem is lehetne.

Persze, lehet. Kiszámíthatatlan az álmodozás.

Kisöccsünk Korinthosban túrta a földet,

fényesített dárdát,

hogy a tükörből visszapillantson Athénre:

hirlik-e hír?

Egy előrelátó isten

a föl zabált gyermekeit is kihányja végül.

Lám, nincs irónikusabb a maradandóságnál.

Beszámolhatnánk virággal koszorúzott lovainkról

a pergőtűzben – miféle áhitat tudta követni

egyetlen szírom útját, ahogy lepergett, lyukasan.

Egy lyuknyival könnyebben! – míves hézag, gödör,

hová petézhet az utód.

*A fagyal, igen . . . Rabszolgám, apám, szerszámom –
magam.*

Megél.

Őszbe hajolva szint vált,

és nem feledkezik meg róla,

hogy maga tegyen obulust a szemére;

és reménytelenül még azon is keresztüllát.

Zeus, Venus, Gilgames, Noé, Brahma, Ozirisz, Wotan,
 Baál, Moloch, valkűrök, gigászok, titánok, párkák,
 múzsák –
 Anyánk háromszor kavart a levesestálban
 – se többször, se kevesebbszer –
 mielőtt a tányérba mert.
 Aztán a vemhes cédrusok köpenyes vonulása!
 Méretlen kutakban a hold tegnapi arca!
 S a bógni, ahogy a bika körbejárja helyét,
 hogy sebzetten ledöntse agancsát!
 Vagy zárás után a kisasszony a karikás kulccsal –
 még egy kis rendet a polcokon,
 kupacba a maradék szemetet,
 a karton cigarettáknak kilóg a vége,
 szájában az elmaradhatatlan cukor-nyalóka:
 ajándék a jól végzett nap után;
 majd lassú sétája a tüzfal mellé a szemetesvödörrel,
 miközben maga is leguggol csurgatni,
 és azonmód kiismerhetetlen, mint Gaia.
 Vagy a rejtelmes költöző,
 ki naphosszat kering a tenger fölött,
 útban Amerika felé, mindig ugyanott tisztelegve –
 az egykori kikötőnek? főpap szerelmesének?
 Micsoda tervek az elhantolt szénben!
 Micsoda csend-mise a robbanás kultikus cigarettaszünetében!
 Vagy a melleleg leszedett gyümölcs parádés rothadása
 a tálon,
 a nap besüt a szobába,
 a huzattal néhány hírnök belebotlik a husába,
 mintha menyasszonyt készítenének elő éjszakára,
 s noha nincs társ, pirlik éjszaka is,
 ahogy a szertartás előírja.
 Kifogyhatatlan az álmodozás.
 Szürkületbe fulladt vizeken a hojszák
 mindig ugyanúgy fehérek másképp.

Persze, majd elér a kísértés, ez elkerülhetetlen.
 A túlsordulás, a televény – a Nagy Kövér!
 A folyondár bekúszik szobádba,
 a rekeszeidbe,
 tükröd vakszemébe,
 gondolataid hálójába,
 gyertyafénybe,
 észrevétlen barokk lábakat épít a falaknak –
 hogy induljanak? ki merre lát?

omoljon a zug, mit annyi csőd árán kapartál magad köré?
Vagy éppen ők a várvavárt,
az önzetlen kacsok divíziója,
a csillagközi szelektől kimarjult fúgák oltalmazója?
Atra compita?

.....
Szigettelen, úttalan lassú áradás.
Hontalan Laresek dzsungel-lámpásai.
Olyan egyetemes minden.

4

Aztán halálig kettesben egy Oresztész-rokonnal.
Raccs-bumm! Raccs... Lappangva így élesedik a kés;
az elméd.

„Maga pedig hallgasson – ne legyen olyan magas!”
Ó, virágraszóló parányiság.

S ahogy a vér... Utánozza
a pirosat. Igyekszik, erőlködik, keveri, adagolja – piros!
Így emlékezünk egykori bajtársakra, árva-lány-hajakra,
fához golyó-szegzett harkály-trófeákra – mellénye azóta is
világít az árbóckosár fölött; s mert Istenben boldogult,
boldog. Szemantikai feloldozás.

Aztán kiszámoltuk az év
háromszázhatvanöt napját – micsoda öröm! Jut mindegyikre.
Nem kell nélkülözni. Nemi példaadás a könnyen unatkozóknak:
a választék nagyobb, mintsem hinni lehet.

„Ugyan, mért nem
ül már le, mért zárja össze olyan görcsösen a térdét?
Nem bízik a nyitott ablakban? A feszületet meg kár lesz
keresni, talál helyette mást.”

Akkoriban rendeztük meg a
mészáros-céh mesteravatását, szép tavaszi napon,
mikor a nyitnikék már berendezkedett a fákra. Derős idők!
Bölcső a jövőnek! „Választott bikánk legyen pusztai!” –
zúgtuk, s vezettük végig a városon, réti virágosan,
nemzeti pántlikásan, szarván két megdőfött, télálló almával.
Hol tér szélesül, öröktől színhely. A Mester ott hivatott
egyetlen ütéssel két egybevágó félfejet – producálni.
S mi ellenőrizhettük a tőkélyt. Századok tapasztalata
a kiválasztottban mindig hiánytalan; így kapta meg ő
az ízamos koszorút, s a jogot, hogy mondhassa
a gyászbeszédet is –

a dadogást –

ahogy zavaros
zúgókbán helóta kavicsok rögtönzik a sorrendet,
melyről nincs világos hagyatkozás. A víz meg nem ismeri –
a pára! A kilesheetetlen rendező, a nagy bujkáló!
Rettenetes mondák Karagöz árnyai az ártatlanra

mosdatott felhők vérmezein; helyzethez illeszkedő múlt,
megbillogozott jövő. S csak néhanap a kiégett szemű
Visszatérő.

Kocsmákban rezes beszéd: „Sir szélén
tántorgunk, édesapám!” – No, akkor ássuk meg?”

Közben

veszteglő pályaudvarok, kék porhónál finomabb neonfény,
vásárcsarnokokban csutkára rágott almák,
hanyatt ledöntve az alvó mézeskalácsos.
Hol több a lárvá, hangtalanabb a dörrenés,
a vér szintetikus, a víz nitrátként csöppen.
Többnyire ilyenkor időszerű; s valahogy mégis távoli.
A közeledés, a nem évülő besurranás, a botkoppanás...
A mindig ugyanúgy koppanó elszámolás. Az Öregnek
kiosztott józan teológia; kiégett szemű Foglyának
a hallgatás; mindketőjüknek a másnapi röszelobbanás –
„Nem azért vagyunk itt, hogy zavarba hozzuk magunkat!”
Bár ezek kis történések, utólag...

Fontosabb a szürke.

Az évszakok mimikrijébe mosódó önkéntes takarodó; a
suttogva égő láng, jégvirág ablak mögött a benti virág,
oltárrá szűkülő szobák, rejtett hátsóudvarok kispadjai,
a malterkupacon is boldog ecetta, tűzfalak közt az
égígérő kút partizán vertikálisa, a bizalmas kis-mérgek
szívós aratása, a hályogos önteláldozás, a biztosra vehető
mulasztások Históriaja –

ül Oresztész az epigon pusztában,

és kinéz.

5

Persze, csak dikció, szavak, pempő...

S ez a hanghordozás!

Az álom kemény, nincs mit áltassuk magunkat.

Ahogy a taknyodat teszed zsebre, mert módi,

nincs mit differenciálni,

azt teszed zsebre, amid van,

ez a hideg módi,

akárhány bőrt lehúzol a sancta filozófiáról.

Szagosított agóniákon édelegsz, bátyó,

fröccsen a hügy az égi Gargantuából,

tedd hát a dolgod,

ürits, ürits,

hogy ami beléd, az vissza másba,

körforgás –

noha az út tényleg egyenes.

Megesik néha, igaz,

hogy némely sötét gödrök között

(mikből sosincs elég)

*felröppen egy szárnyatlan madár –
de bedőlni azért nem kell,
vedd számításba inkább:
az a sok szárny mind olcsó predestináció,
ha végül is nélkülözhető.
És ne kegyelmezz egyetlen gyenge pontnak se.
Törölni, külön!
S majd ha kioltottál valamennyi csillagot –
akkor . . .*

6

*Tehát, munkás tavaszok.
Tettek, visszavonások, makacs araszolások.
Aggodalmak a Gödel-tétel miatt; de ez csak múltó zavar,
az arcél nem csorbul tőle.
A tervek utolérhetetlenül nagyszabásúak,
a közlőnyök hangja bizakodó.
Óvott melegházakban nemesített hóhér-palánták
várják a kiültetést.
Várjuk a tavaszt.
Minden évszakot várunk, mert mindegyik mást ígér,
s mivel a szar is non stop, futószalagon a seprű.
Oly ésszerű a körbefutás, mint a logika.
Ámbár a szintek, az emelkedés –
a ravasz archimedesi csavar!
A megállított idő! S már egy virágzó század odavan.
Lakótelepek azték romjain erdőnyi antenna-vadsarj,
s a bennük szorult kép: bekötött szemű gladiátorok
tusája a hagyományos numídiái sertésért –
közben cézári kézmozdulat. Nihil aliud.
Az entrópia falánk Kékvirága . . .
A posta piros műanyag palackban úszik.
Sötétben morajlik a hab.*

7

*Mondják, ha tiad megjárta a soros Szibériát,
és éjszaka megkerüli a házat;
ahol nincs meggyfa, majd az emlékezteti, a kő,
kukák, letolyók, néhány telelő oleander,
míg kezét csúsztatja a lítettakna mellett,
„Vigyázat! Magasleszülettség! – alakul lakmusz
hártyaként a térkép, levelek tenyérvonala,
befőttesüvegbe száradt egér csontvázlata,
az átvérzett gézcsík pirkadat,
s még mindig éjszaka – ámbár lehet, hogy másutt,
megtévesztő az átfedés, a merőben új szomszéd,
új dróttekercselés, a nyakon szorító hurkok nyoma,*

*új öngyilkosok legendárium, a púpos fűszeres helyett
halk titkosszolgálati aggregény, roncs kerítéslécek
kalodájában a napraforgó csillag; s ha néhány ajtóval
odébb is, de elmondhatja, hogy megérkezett –*

*mégis megéri ez a pillanat. A bepillantás. A szó
bálna-halála. Az összevarrt bábuarc és pattogzó
tükör. Csikorgó tapintatuk, ahogy az ablakon
kinéznek –*

„Tévedsz. Utoljára húsz éve.”



Az eszmélet elvesztése és visszanyerése

– fejezet egy emlékiratból –

Mikor aztán a heiligendammi gáton magamhoz tértem a kövek között, s már tudtam ugyan, hol vagyok és milyen állapotban, ám mégis azt kéne mondani, hogy ez nem volt más, mint a puszta létezés mindentől függetlennedett érzete, mert az ösztönöknek és beidegződéseknek mindazon belső villanásai hiányoztak a tudatomból, melyek a tapasztalatokra és a vágyakra utalva képeket és hangokat hívnak elő s így bizonyítják a képzeletnek és az emlékezésnek azon állandó és megszakíthatatlan áramát, ami által értelmessé és bizonyos fokig célszerűvé téve a létezést, meghatározhatjuk helyünket, kapcsolatot teremthetünk önmagunk és a környezet között avagy akár lemondhatunk e kapcsolatáról, s ez is a kapcsolat egyik formája lesz; s bár a visszatérésnek ebben a bizonyára igen rövidke szakaszában semmiféle hiányt nem éreztem, már csak azért sem, hiszen éppen az értelmetlen és célszerűtlen levés élménye töltötte ki azt az űrt, amit hiányként kellett volna érzékelnem; a sikosan éles kövek adták a test érzetét és a bőr simításként érezte az arcon a vizet, mindenképpen tudomásom lehetett hát a kövekről, a vízről, a testemről, a bőréről, ám a tudomásnak ezek a kizárólag önmagukban éles pontjai nem ahhoz a valóságos helyzethez kapcsolódtak, melyet józan állapotban igen kellemetlennek, veszélyesnek, sőt tarthatatlannak ítélttem volna, hanem éppen mert oly erősen érzéki élményt okozott érezni azt, amiről immár tudtam, hogy az imént még nem volt érezhető, s ez egyben azt is jelenti, hogy a tudat már a megszokott pálya, az emlékezés és összehasonlítás irányába futott, hogy egyáltalán nem kívánhattam annak az egésznek a birtokában lenni, amit az eszmélet kínálhatott, ellenkezőleg, az a kevés, a víz, a kő, a bőr, a test, ami az eszméletből a birtokomba került, így elszakítva minden összefüggésétől és kapcsolatától, sokkal inkább arra a megfoghatatlan egészre utalt, arra a mélyebb és ősi teljességre, melyre álomban vagy éberem mindannyian csaknem hiába vágyakozunk; s ilyen értelemben az, ami elmúlt, az ájulat teljes érzéketlensége, sokkal nagyobb érzéki élvezetnek mutatkozott, mint a dolgok érezhetősége; ha volt tehát bennem valamely célszerűen törekvő vágy, akkor az egyáltalán nem a kijózanodás, hanem éppen az ájulás iránt, valahogyan inkább visszaajulni, mint eszméletre térni! s tán ez volt az első úgynevezett gondolat, mely az eszmélet bizonyos fokú visszatérésével a tudatomban megfogant, s így a gondolkodás ezt az állapotot, a „valamiket már érzek” állapotát nem az eszméletvesztést megelőző állapottal, hanem épp az eszméletvesztés állapotával hasonlította össze, miáltal az eszméletlenségre irányuló vágyakozás oly mélynek mutatkozott, hogy az emlékezés beidegzettsége is az emléknélküliségbe akarta visszalopni önmagát, mintegy arra emlékezni, amire már nem lehet emlékezni, a nincsre, arra, mikor a puszta érzet nem mutathat semmiféle megfogható részletet, a

tudat ellazulhat, nincsen mit rögzítenie, nincsen min megtapadnia, s ezért mintha az eszméléssel, az emlékezés és gondolkodás képességével a paradicsomot, azt a boldogságot veszítettem volna el, amiből ugyan még most is érezhető volt valamennyi, egésze mégis elrejtett már, az emléke volt csupán helyette és távolodó foszlányai, a gondolat, hogy soha nem leszek és soha nem voltam boldogabb, mint itt, most.

Azt is tudtam, hogy nem a víz, a bőr, a kő és a test érzete volt az első ismerősen evilági és megfogható, hanem a hang.

Az a különös hang.

De amint ott feküdtem a kövek között, immár az emlékezés és gondolkodás kellemetlen képességével és szokásával megáldva, egyáltalán nem arra gondoltam, hogy miként kéne megváltoztatnom veszélyes helyzetem, nem a menekülés esélyeit mérlegeltem hát, holott ez annál is időszerűbb lett volna, minthogy nagyon pontosan éreztem már a hullámokat, amint átcsapnak fölöttem és a jeges víz pillanatokra előnt, a fulladás veszélye eszembe se jutott, hanem azt a különös, erős és mégis messzi hangot szerettem volna újra elérni, egy kicsit visszanyújtózni még a puszta érzet könnyű és homályos lebegésébe, oda, ahol egy bizonytalanul távoli határon, csattanva, ütődve, akár valami hangsúlyos jelzés, ez a hang tudósított először arról, hogy vagyok.

Ma sem tudom eldönteni, hogy miként történhetett, és később igazán meglepő élmény volt saját összetört, véres arcomba nézni szállodai szobám tükrében, no és azt sem tudom, mennyi ideig fekhettem ott, mert az ájulást közvetlenül megelőző pillanat eseményeire minden igyekezetem ellenére sem sikerült visszaemlékezni, az a tény pedig, hogy fél három, hajnali fél három lett mire visszaértem, önmagában meglehetősen keveset árul el, egy hajnali óra, semmi több, az álomtól gyűrött portás kinyitja a szálloda nagy üvegajtáját és még nem veszi észre, milyen állapotban állok előtte, benn a hallban egyetlen kis lámpa ég, a faliórán láthatom az időt, fél három van, semmi kétség, ezt azonban nincsen mihez viszonyítanom, így sem tudom, ám minden valószínűség szerint egy súlyos és talán több méter magas hullám emelt föl, elképzelni igazán élvezetes ahogyan visz a hátán, tán már abban a pillanatban elvesztettem az eszméletem, s akár egy fölösleges tárgyat csaphattam a kövek közé, de hol volt már akkor a délután, a megérkezés, amit minden különös feszültsége ellenére is az utolsó biztos időnek nevezhetek.

A hangot azonban nem találtam többé.

Arról pedig, hogy miként érhettem vissza a szállodához, legalább oly kevéssé tudok számot adni, mint arról, hogy miként kerültem a kövek közé, mert az egyik esemény éppen úgy, tőlem szinte teljesen függetlenül történt meg velem, mint a másik, holott mindkettőnek kétségtelenül én voltam szereplője és áldozata, csak hogy míg az egyik esetben a víz erejére lehettem bízva és a szerencsés véletleneknek azon láncolatára, melyek biztosították, hogy a zuhanás következtében ne loccsanjon szét a fejem, ne törjem a kezem és a lábam, hanem néhány horzsolódással, véralfutással és holmi karcolásokkal mégis megússzam a dolgot, addig a másik esetben valószínűleg azon erő működtetett hasonlóan nyers és bárdolatlan módon, amit életosztónak szoktunk nevezni, s ha némi matematikát is alkalmazva megvizsgál-nánk, hogy a külső és belső természet, e tőlünk függetlenül hatalmas két erő közé ékelődve mi marad, amit némi büszkeséggel még öntudatnak avagy ennek mondhatunk, akkor bizonyára nagyon siralmas, ha nem éppen

nevetséges lenne az eredmény, talán kiderülne a szétválasztás önkénye, az, hogy öntudatlanságunkban azonosak vagyunk a fákkal, a kövekkel, a fa levele akkor és úgy mozdul, ahogy ráfúj a szél, különösek vagyunk, de nem különbek! mert míg a lábam és a kezem szilárd pontokat keresett a könnyen billenő síkos kövek között, nem én! a lábam és a kezem! az agy pedig egy lelketlen szerkezet automatizmusával a hullámok becsapódása közti szüneteket számította, s a test minden mozdulatot a menekülés céljához rendezve önmagától tudta, hogy biztonsága érdekében mindenekelőtt a gát oldalán kell lejjebb csúsznia, s csak aztán szabad fölegyenesednie, mi maradt abból a fellengzősen finomkodó gögből, amivel elindultam e sétára délután, s egyáltalán, mi maradt azokban a percekben abból a kínból és örömből, amit az emlékeit izlelgető és képzeletével játszadozó öntudat adhat?

Nem maradt semmi, válaszolhatom annál is nagyobb joggal, mert hiszen mikor elindultam, oly nyomorúságosan kilátástalannak, lezártnak és befejezettnek, sőt mi több, önkényesen befejezhetőnek éreztem a sorsomat, hogy mielőtt az altatókat bevenném, nem is remélhettem mást magamnak, mint egy kellemesen utolsó sétát, s a történet, amit menet közben kitaláltam, szintén azért sikerült oly kerekre, mert mindenképpen úgy éreztem, hogy valaminek a végére jutottam a saját életemben, a legvégére, most viszont a láb és a kéz, az agy és az egész test mégis olyan ügyesen, kiszámítottan és annyira felnőtt módjára tették a magukét a megmentésemért, talán túlzott buzgalommal is, az úgynevezett öntudat pedig mindeközben nem volt másra képes, mint valami igencsak gyermeketeg sikoltozásra, „haza akarok menni! haza! haza akarok menni!”, mintha valaki ezt sikoltozta volna bennem, valaki, akiről tudható, hogy én vagyok, és talán valóban kiáltoztam, sirtam is, mindenesetre ez voltam én, s e kétségbeesett, önféltő rettenet annyira megalázott, hogy minden másnál erősebben, minden másféle emléket félrenyomva megmaradt; amilyen nevetséges módon bánt el velem a vihar, amit az imént még hajlamos voltam érzelmeim jól festett díszleteként, hatásos kísérőzeneként felfogni, olyan nevetségesen közönséges módon fosztott meg feltételezett önrendelkezési jogomtól saját természetem; hiszen nem történt semmi, kicsit vizes lettem, mondjuk nagyon vizes, aminek következtében legfeljebb náthás leszek, a homlokomon fölhasadt a bőr, kicsit a hús is, majd összeforr, az orromból eleredt a vér, elállt, valamennyi időre elveszítettem az eszméletem, aztán visszanyertem, a test mégis olyan erővel mozgósította minden meneküléshez szükséges állati érzékét és ösztönét, mintha nem is csekélyke inzultusokról, hanem halálos veszélyeztetettségről lenne szó, akár a gyík, melynek már egy moccanó árnyék is végveszély, és főként mintha az érzelmekből táplálkozó öntudat nem éppen a halált kívánta volna; ám a semmiség tudata nem csupán a múltra hatva tette mulatságosan kisszerűvé minden nagyszerűen végletesnek feltételezett élményemet, hanem azt is jelezte, hogy ennél jelentősebb az se lesz, ami még ezután történhetik, lelepleztek, a semmiségek gyűjtőedénye vagyok, s hiába tudhatom, hogy mi történik avagy mi történhetik velem, az öntudat teljesen hiábavaló.

Lassan hajnalodott, kinn tombolt a szél.

Ruháim száradtak a fűtőtesten, s én meztelenül álltam és vizsgálgattam magam szállodai szobám tükrében, mikor kopogtattak az ajtón.

Tudtam, hogy a rendőrség jön, s össze is rezzentem, bár nem a félelemtől, hanem inkább a mezítelenségem miatt, de tulajdonképpen most még ez

sem érdekelt, saját meztelen testem látványa teljesen lefoglalt, s mintha rezzenése sem a kopogtatás következménye lenne, nem a beidegződött szemérmesség, hanem ama teljes belső leleplezettség megnyilvánulása, ami akkor minden várható eseménynél jobban foglalkoztatott.

Egyáltalán, miként merülhetett föl bennem, ha nem is teljesen váratlanul, de mindenképpen meglepő és messzire utaló formában azon kívánság, hogy haza akarok menni, s az önnön biztonságát kereső test mért éppen ezt a szót mentette a tudatba, s miért tűnt gyermeketen idétlennek ez a szó, ha ugyanakkor a legkomolyabb és legmélyebb értelem talált kifejezést benne, mert hát éreztem, hogy ez az utolsó kimondható, mégha józanon nem tudtam volna is megmondani, hogy mit jelent, mert mit is jelenthet?

S mielőtt még kopogtattak volna az ajtón, meg kellett érintenem a homlokomon a nyitott sebet, érzem, amit a tükörben láthatok, enyhe fájdalom, amit egy ilyen nem túl jelentékeny hasadás okozhat, egyszerre fogva fel a látványt és annak érzetét, aztán az orrom mentén, a számon és az államon húztam tovább az ujjamat, egy pillanatra sem tévesztve szem elől, hogy a szekrény ajtajára csavarozott hosszú tükör az egész testről képet ad, mint ahogyan egy érintés történetének az egész test egyszerre szereplője és helyszíne, ám a szájon, bármennyire is igyekeztem egyenletesen húzni az ujjat, mintha tovább időznék vagy csupán mélyebb lenne az érintés hatása, majd a nyak következett, viaszernyős lámpácska világított a hátam mögött az éjjeliszekrényen, s így e sárgás fényben a tükör inkább csak körvonalát láttatta a testnek, mint a képét, a vállról a kulcsfont íves peremén haladva értem abba a lágy vájatba, melyet a nyakat tartó inak képeznek a csontok találkozásánál, s most már gyorsan haladt volna az ujj a mell szőrzetén át a köldök mélyedése felé, hogy a has enyhe domborulatán túl elérhesse és az egész tenyér markolhassa aztán lenn az ágyéket, mely kétségtelenül az önérzékelésnek is legmeggyőzőbb helye, ha a test össze nem rezzent volna már előbb, tudomást véve a kopogtatásról.

Mert tulajdonképpen nem és nem, egyáltalán nem akartam én hazamenni, s ebben a tekintetben már az előző estén is meglehetősen árulkodó módon viselkedtem, mikor a csaknem teljesen sötét előszobában Neubertné megszüntetve arcának vonzó csupaszságát, hirtelen visszalökte az orrára a szemüvegét és a háta mögött haloványan világító, papírsapkával ernyőzött falikar mintegy belülről csillantva fel az üveget, a tükröződések között el-tüntette a szemet, az arcát is alig láthattam, váratlan visszavonulása mégis pontosan érezhető lett, talán tartásának feltűnő változásából, mert a magyarázatot illető, ám egymás testének kívánását is érintő merev visszautasításom megtette a magáét, s ezt a megaláztatást minden szolgálai hajlama ellenére sem volt hajlandó elviselni; nyaka csaknem merevvé egyenesedett, s mintha felülről nézve rám tért volna meg ahhoz a biztonságosabban szokásos formához, melyet a figyelmes háziasszony és a minden tekintetben kellemesen tartózkodó lakó jól begyakorolt kapcsolata adhat; melleit védelmező görbedtségéből is kiegyenesítette a hátát, visszatalálván azon érzékeny józansághoz, mely eddig is közlekedésünk jellemzője volt, ám abban a pillanatban, amikor megéreztem, hogy ez megtörténik, történik, már megtörtént, mert végre sikerült elszakítanom azt az egyre nyersebben követelődővé váló érzéki szálát, mely a gyűlölet érzelmét épp úgy lehetővé tette mindketünkben, mint a szerelemét, s az imént úgy tűnt még, hogy némi könnyelmű-

séggel átfordítható lehetne ebbe is, abba is, csupán elhatározás kérdése az egész, csupán ez a kellemetlenül hüvös józanság nem volt előre sejthető, s mint aki váratlanul elveszítette önmaga feletti uralmát, mivel valami olyasmit sikerült megsemmisítenie az akaratával, ami az akaratnál jóval fontosabb, immár minden meggondolásom ellenére hirtelenjében szerettem volna visszatérni ahhoz a veszélyes és becsessé váló formához, melyet Neubertné elhagyni készült ugyan, amely azonban az ágyékban érzékelt feszítés, nyomás által hangsúlyosan fontossá lett bennem, jelezve lett fontossága, még ha nem is teljes merevedésig, s ezért mintegy fenyegetődzésként és a zsarolás szándékától sem mentesen, de egyáltalán nem a hazatérés, hanem az önpusztítás egyértelmű lehetőségére célozva mondtam azt neki, hogy végleg eltűnök; és nem is kellett csalódnom, mert ez a bizonytalan tartalmú és sokjelentésű, többélű közlés éppen olyan hatást gyakorolt rá, amelyet elérni céлом volt vele, meglepődött, nem mintha feltételezném, hogy pontosan megértette volna a célzást, de a hónapok óta izlelgetett és immár határozottá érlelődött szándék olyannyira elmélyítette a hangomat, hogy a hangsúly bizonyára tartalmazott annyi őszinteséget és komolyságot, amennyi szükségesnek mutatkozott ahhoz, hogy ismét visszavonjam őt abba a vonzalmi körbe, amiből éppen kihátrált; ám hogy ezzel végeredményben mi célom lehetett a hiúságom kielégítésén kívül, azt egyáltalán nem tudom megítélni, tán egy kicsit sajnáltatni is akartam magam közeli halálom miatt avagy kellemetlen lett volna magamra maradni a távirattal, amelyről tudtam, hogy bármit tartalmazzon is, elhatározott szándékomon már mit sem változtathat, s így mikor igyekvő és minden lehetséges veszélyt gyorsan mérlegelő kérdésemre mégsem azt válaszoltam, amit szerettem volna, nem azt, hogy hagyjon békén, mert most már úgyis minden hiábavaló, elkésett vagy ha éppen akarja, akkor húzza le magáról a pulóverét, hogy a szemem lehunyhassam végre, semmit nem akarok látni, semmit nem akarok tudni és hallani, és legalább egyetlen pillanatot, ezt, éppen ezt a pillanatot legyünk képesek valamilyen tekintetben megnyugtatóan megoldani, de nem ezt mondtam, hanem egy régebbi megoldási kísérletre emlékeztetve magam, az eltűnés megnyugtató formájaként a hazatérésemet említettem neki, s ez természetesen nem volt más, mint ismételt kitérés előle és magam elől, mert e szó nem jelentett akkor többet, mint egy nagyon távoli és minden jelentőség nélkül való reményt, haza, kíméletes hazugságnak szántam hát, és most mégis itt volt előttem a test a szállodai szoba tükrében, a testem, amelynek ugyan se a látványa, se az érzete nem volt elegendő többé ahhoz, hogy meggyőzőn létezésének fontossága avagy szükségessége felől, ám mégsem tudtam volna semmi mást megnevezni, ami kikerülhetetlen jelenvalóságomat jobban rámbizonyította volna, mint éppen ez.

Mert bármennyire váratlanul ért is e kopogtatás, mégis olyan volt, mintha egyenesen vártam volna rá, ami nem nagy csoda, hiszen a körülményekből közvetlenül következett, el kellett hangoznia, ám mikor elhangzott, már, akkor semmi készség nem volt bennem elébe sietni az eseményeknek, nem kezdtem kapkodni a ruháimat, nem is gondoltam erre, hanem mintha el sem hangzott volna még, testem szemlélésébe merülve úgy maradtam, nem zavartatva magam és furcsa módon valamely nagyon távolinak tetsző dolog is eszembe jutott hirtelen, Thea jutott eszembe, Thea Sandstuhl, mintha még erre is lenne időm, egyetlen mozdulata jutott eszembe, s ha a gondolat-

kapcsolás csomópontjait követni igyekszünk, akkor tán ismét leleplezünk egy lelki tréfát, s a távolinak tűnő közel kerül, egyszerű mechanikának mutatkozik, ugyanis azon a délutánon ismertem meg Melchiort, a kopogtatás pedig éppen az ő szökésének következménye volt, az a pillanat jutott hát eszembe, mikor próba közben Langerhans kellemetlenül magas hangon, két kövérkés tenyerét sietősen összezsattintva fölkiált: „Elég! Megmondtam, hogy a púpot nem kell ilyen magasra ragasztani!” – és puha arcáról letépi aranykeretes szemüvegét, tombol, ő pedig mégis olyan elmerült maradt, annyira foglya a saját mozdulatának, mint én most a tükör előtt, s ha máskor azzal képesztette el munkájának szemlélőit, hogy egy ilyen vagy ehhez hasonló rendezői közbeszólás hatására mily gyorsan és könnyedén képes érzelmet váltani, sírhatott, síkíthatott vagy szerelmesen lihegetett akár, s a következő pillanatban mégis készségesen és a legteljesebb érdeklődéssel hallgatta rendezőjének újabb utasításait, akárha a különböző lelki helyzetek között nem is létezne semmiféle határ, az egyik szükségszerűen következhetne a másikból avagy az átmenetek szakadékát, zökkenőit egyáltalán nem lenne oly nehéz áthidalnia, ami a külső szemlélőben óhatatlanul azt a gyanút ültette el, hogy az egyik állapotban éppen úgy nincsen jelen, mint a másikban, holott mindkettőben a legárnyaltabban hitelesnek mutatkozott; most azonban épp a váltás lassúságával volt lenyűgöző, e lassúsággal akaratlanul és nyersen demonstrálta azokat a finom fokozatokat, melyeken keresztül érzelmeinket arra kényszeríthetjük, hogy az egyik tárgyról a másikra irányuljanak; testét a hang úgy érte el, akár egy megkésített lökés, mert elhangzott már a kiáltás, de ő még az iménti kétes indulattal az előtte térdeplő Hübchen meztelen mellének szegezte a nehéz kardot, ezt a mozdulatot olyképpen tette meg tehát, mintha nem is hallaná, amit hallani kényszerült és így vált érzékelhetővé az a szigorú határvonal, mely a belső készítés és a külső kényszer között húzódik, teste csak akkor rezzen föl, mikor már késve volt és csupán ennek utána merevedett meg a zavar ártatlanul szép pózában.

Szép volt a szorosan simuló, gazdagon csipkézett mély-lila ruhában, a ruha egyszerre hangsúlyozta és rejtette teste fojtott feszültségének ívét, törzse és nyaka kissé félrehajtván, mint akit megakadályozva abban, hogy a kíváncsian meztelen bőrre rátapadjon, valóban a hang lökött volna odébb, a szerelmes döfés belső készítésének nem engedhetett hát, de még nem tudhatott eleget tenni annak sem, amit valami érthetetlen okból kívántak tőle, s ha aztán a két marokra fogott kardot lassan leengedte is, hegye élesen koccant, ez még mindig nem jelentette azt, hogy dönteni tudott volna a készítés és a parancs között, ez pusztán a belénknevelt engedelmesség kitérője, az engedelmesség ügyetlen látszata volt; s bár önmagát eszes színésznek tartva, mindig mélységes megvetéssel nyilatkozott azokról, akik műkedvelő módon hajlamosak szerepüket úgynevezetten átélni, „jaj, az annyira átélős szegény, annyira beleéli magát, úgy patakszanak a könnyei, hogy kedvem kerekedik titkon megvakarni a füle tövét, hogy ne sírjon már a drága vagy megkérdezni tőle sűgva, hogy mondd fiacska, nem kell szarnod véletlenül? a közönség oly végtelenül hálás az ilyennek, jaj, nem szabad megzavarni, mert hiszen ő a művész, az igazi, láthatjuk a két szemünkkel, mennyit kell az árvának a nemes művészetért dolgoznia és szenvednie, értünk szenved, értünk éli úgy bele magát, értünk éli át a marha, mert magának nem tudja megcsinálni!” – szokta volt mondani és most testének zavara és zavartalan

tekintete mégis elárulta, hogy milyen mértékben és miként rabja annak a helyzetnek, aminek nincsen köze ugyan az átélésre alapozott játékmódorhoz, ám olyan mértékű belső odaadást kíván mégis, ami által épp leghőbb szándéka ellenére kénytelen kinyílni, kiszolgáltatottá teszi magát, elfelejt minden szakmai tapasztalatot és elveszít minden technikát, s bizonyára éppen e feszültség által válik alkalmas eszközévé annak a helyzetnek, amit nem ő, hanem Langerhans ravasz erőszakossága teremt.

Ördögi kör, hiszen mikor Hübchen a durva szövésű, disztelen inget le tépte magáról, valóban olyan megkapó látványként tárulhatott e test a szeme elé, oly felkészületlenül érhetette ez, hogy nem tudhatott kitérni, s hiába ismételték a jelenetet talán már tizedszer, s hiába fogják elismételni százszor, ha mindig arra az érzéki pályára fut, amit ugyan Langerhans jelölt ki neki, de nagyon alattomos módon az ő adottságait és vágyait számította bele.

Most már dörömböltek, ököllel verték az ajtót.

„Ha ilyen magasra ragasztod, akkor látja ő is!” – ordította Langerhans, de nem lehetett pontosan eldönteni, hogy valóban dühöng-e avagy csak ürügyként használja a pillanatot arra, hogy az amúgy is nyomasztó fegyelmet még fenyegetőbbé tegye; a kopasz maszkmester pedig, aki mindig az emelvény szélén szeretett ülni, s ezért vörösen pihés, szeplős fejével különösen meghitt viszonyba kerülhettem az idők során, felugrott, s miközben a lámpákkal bevilágított játéktérre szaladt szárnyként lebegő fehér köpenyében, Langerhans dűhe is mondatról mondatra szállva csillapodott, egyre csendesebben beszélt, míg vissza nem talált ahhoz a csaknem suttogó s mindenképpen mesterkéltszerű beszédmódorhoz, ami különben sajátja volt. „Holott nekünk most az kell, hogy csak a szépségét láthassa, semmi mást!” – ordította még – „Nekünk most csak a szépsége kell!” – mondta már halkabban – „Hogy a nő azonnal, akár itt, a nyílt színen hajlandó legyen a lábát szét-
rakni neki. Érted?” – suttogta már, szemüvegét finomkodóan puha mozdulattal illesztve vissza lapos orrára – „Tehát jóval lejjebb kell lennie, megmutat-
tam.”

Am Thea valószínűtlenül nyitott tekintete csak akkor rebbent, akkor zárult kicsit és engedte el Hübchen kötésig lemeztelenített, ha lehet mondanivalóját, gyengéden arányos testét, mikor a két férfi már mellettük állt, hogy szemügyre vegyék a rosszul fölragasztott púpot, de elfordulni vagy megmozdulni még ekkor sem tudott, szinte látható és érezhető lett, amint egy nagyon erős érzelmegyszerűen nem talál magának megfelelő levezetést, nincsen mit tennie vele, nem kell senkinek, várnia kell míg önmagába fúl avagy jön valami váratlan segítség, mint ahogy én is tehetetlenül álltam ott a dörömbölésben, mert hirtelen arra véltem rájönni, hogy ezidáig Melchior szemével néztem önmagam; de ezt pontosan érezhette Hübchen is, nem moc-
cant ő sem, úgy maradt térdén, Thea szemébe nézve, ám némiképpen idő-
tlenül és oktalannul elnevette magát, kissé kamaszosan, nyerítve, ami bizonyá-
ra kellemetlen lehetett volna bármily más helyen, itt azonban senki nem fi-
gyelt azokra a valódi érzelmekre és indulatokra, melyek a megmunkálendő
anyag forgácsaként pattantak, hullottak szerteszét; mégsem arról volt szó,
mintha Hübchen teste, bőrének szinte nevetségesen hamvas érintetlensége,
szőrtelensége valamiféle civil szerelmi vágyat ébresztett volna Theában,
habár ez sem lett volna nagy csoda, mert a nők hiába hajlamosak nem kevés
lemondás árán azzal kérkedni, miszerint a férfitest szépsége alig van rájuk

hatással és ezen állítást látszik bizonyítani az a tapasztalat is, hogy a csontok felépítése, az izomzat aránya és hangsúlyossága avagy éppen kidolgozatlansága, petyhüdsége, akár zsíros lazasága semmiféle észlelhető összefüggésben nem áll az úgynevezett szerelmi képességekkel, hisz elég csak arra utalni, hogy behatolás után a test külső formái elveszítik jelentőségüket, csupán közvetítenek, és mégis azt kell mondani, hogy a látvány szimbolikus érvénye nem elhanyagolható, mert a látvány szépsége a kívánság előlege, a felhívó jel az élvezetre, mivel a két nem között abban igazán nincsen semmi különbség, hogy mindazzal, mi alaktalan, puha, elnyűtt és erőtlén, sokkal kedvetlenebbül érintkezünk, mint azzal, ami formás, kemény, rugalmas és erős, s ilyen értelemben a test látványa egyáltalán nem a szépsézet kérdése, hanem sokkal inkább a pusztá életösztöné; Hübchen teste pedig nemcsak tökéletesnek volt nevezhető, de Langerhans bizonyos meggondolt és rá igen-csak jellemző perverz ravaszsággal olyan nadrágot is szabott neki, amelynek kötése a szokásosnál lejjebb került, akárha véletlenül csúszott volna le, szabadon hagyta csontos csípőjét és finoman domborodó hasát, oly csupaszon, mintha e lecsúszó nadrág alatt nem viselne ágyékkötőt, tehát hiába maradt rajta a puha csizma és ez a fölül meglehetősen megkurtitott nadrág, ha a szemlélőben a teljes meztelenség érzetét keltette föl, miközben az ő felé irányított tekintet mégis takarásba ütközött.

Thea végül is rám nézett.

Nem nagyon láthatott, ehhez túlságosan távol voltam és a tekintet onnan csak bizonytalankodva léphette át a fény és az árnyék éles határát, de az a homályos érzés, hogy ott valaki nyugodtan ül, s nem minden részvét nélkül figyeli őt, bizonyára elég volt ahhoz, hogy e kellemetlen emberi nyitottságból visszaléphessen a színész nő zártabb biztonságos szerepébe, minden-esetre úgy éreztem, hogy pusztá jelenlétem is segítségére van most, és ugyan-abbán a pillanatban, bár talán kissé megkésve, Langerhans is észrevehette rajta e tragikusnak is mondható tudatzavart, mert finoman, ám annak az embernek a szakmai közönyével, akinek a feladatkörébe tartozik a színészek lelki karbantartása is, a vállára simította a kezét és megszorította a vállat, biztatóan, a kijózanodást segítve, Thea pedig megérezvén az idegen test melegét, anélkül, hogy bármit változtatott volna helyzetén, fejét hirtelen félrebillentve a kézre simította az arcát, mintegy a saját válla és arca közé zárva a férfi kezét.

S így maradtak a hatalmas, a csaknem az egész próbacsarnokot beborító, enyhén emelkedő üveglapon.

Hübchen térdelt, a maszkmester a púpja fölé hajolt, hogy eltávolítsa azt, Langerhans színésznője arcát figyelte, Thea a leengedett kardot markolva még rendezőjének kezére hajtotta a fejét.

A képbe álló jelenet végtelenül gyöngédnek tűnt, de a zöldesen csillogó üvegsík által, mely bántóan verte vissza a fényeket, mégis volt benne valami merev és hideg.

Már késő délutánra járt, kevesen voltunk, s olyan lett a csend, hogy hallani lehetett a csarnok tetején doboló esőt és a fűtőtestek finom zümmögését.

„Egyáltalán nem lenne baj, ha láthatnám a púpját!” – mondta ekkor Thea, ám hiába bűgatta hangját, megkísérelve az érintéshez idomítani indultait, Langerhans nem hagyta magát ily könnyedén és olcsón megtévesztetni,

s ezért meglehetősen bárdolatlan gyorsasággal húzta ki a váll és az arc szorításából a kezét, s mint mindig, ha ellenkeztek vele, elpirult. „Ugy tűnik, hogy még mindig nem érted a saját helyzeted, Thea.” – mondta ő is halkán, s a hang mentesnek tűnt minden olyan érzelemtől, amely nem a tárgyra vonatkozott; ez a hang tette őt oly gyűlöletessé, de ugyanakkor megközelíthetlenné is – „Nem kéne ennyire féltened magad, ugyanis semmi nem történhetik. Légy egy kicsit bátrabban közönségesebb, nyugodtan. Ez üzlet. Közönséges üzlet. A testedet fogod áruba bocsátani, helyesebben a testednek azt a bizonyos részét, mert ezen kívül nincsen már semmid. Ez a rés. Az életed most tárta föl előtted igazi természetét. Csak a test van, ez a luk, a tested, semmi más. A férjedet megölte. Nem baj. Az apósodat megölte. Nem baj. Az apádat is ő ölte meg, de ez sem baj, mert félsz, egyedül maradtál, te élsz, ők halottak, és amikor letépi az ingét magáról, akkor láthatod, hogy meglehetősen kíváncsú, mert a púpját nem is akarod látni, tehát így ajánlata minden tekintetben kedvező. Ringyó legyél, kérlek, és ne akarj az anyja lenni.”

„Így hát csak a picsám kell itt neked, semmi más, ugye?”

„Ha akarod, akkor így is fogalmazhatod.”

„De hát egy ringyó is lehet anya, erre nem gondoltál, drágám?” – mondta Thea még halkabban.

„Fújd ki magad, nyugodtan.”

„Kedvesen kezelsz.”

„Nem. Csak igyekezlek megérteni.”

„De mit csináljak, ha a slejm ettől az átkozódástól úgy meggyűlik a torkomon, hogy majdnem megfulladok! Mit csináljak vele? Szerintem ott köpni kell. Hülyeség volt kihúzni. Majdnem megfulladok. Mit csináljak vele?”

„Nyeld le.”

„De ha nem bírom! Nem bírom!”

„Az üvegre sajnos nem köpheted, ha erre gondolsz.”

Thea megrándította a vállát.

„Kellek még?”

„Egy kis szünetet tartunk.” – mondta Langerhans, s én fölálltam a székről, amelyen eddig oly kellemesen hintáztattam magam, mert Thea elindult felénk.

Tulajdonképpen unalmas óra volt ez, mint mindig, ha a délutánba nyúlt a próba, s mégha a csarnok magasan elhelyezett, hosszúkás ablakait nem takarták volna is fekete függönyök, a külvilággal kapcsolatot kereső tekintet innen, e kívülről sűrűn rácszott ablakból akkor sem láthatott mást, mint néhány karcsú kéményt a gyors alkonyatban sötétedő tűzfalak fölé nyúlni, a szemközti házak elfeketedett cseréptetőit és az eget, mely általában vigasztalanul és egyhangúan szürkének mutatkozott, néha mégis beálltam ide a függönyök mögé, mikor széket udvariasan átadtam Theának, aki ha nem szerepelt a jelenetben, szeretett az emelvény szélére helyezett asztalkánál Neubertné mellett üldögelni; s az előzékenység annál is inkább kapóra jött, mivel ilyenkor, e lassan estébe hajló délutáni órában, mint a légszomj tört rám a bizonytalanság érzete, nevezhetjük egyszerűen szorongásnak is, ugyanis lényegében nem volt más dolgom itt, mint figyelni, ami egy idő után nemcsak fárasztónak, de kifejezetten egészségtelennek is bizonyult, fel

kellett állni hát és valami más elfoglaltságot keresni, ám az ablakból элем táruló látvány már csak azért sem enyhíthette nagyon szorongásomat, mert így is csak figyeltem, habár nem azokat a mozdulatokat, arcokat és hang-súlyokat, melyek a csarnok mesterséges fényébe nézve immár eligazítottak e játék belső, akár titkosan is személyes mozgatói között, hanem csak a falat, tetőt és eget egy durva vasrács mögöl, de innen kinézve is olyan viszonyla-tokat kényszerültem megfigyelni, melyekhez csupán annyi közöm volt, hogy én figyeltem, s ez tán nem is kevés, hiszen az ég bármennyire is egyhangúan szürkének mutatkozott, a fényeknek mégis van annyi játéka, hogy bizonyos részleteket más részletek rovására emelve ki, a látványt valamelyest mindig másnak és újnak mutassa, mint ahogyan a csarnok egyenletes fényében is adódott annyi meglepetés, mely felfedezésszerűen újnak mutatta a már una-lomig ismertnek hitt mozdulatokat és azok egymáshoz való viszonyát; csak-hogy hiába mondhattam jobb óráimban egyre gazdagabbnak magam, hiába halmozódott bennem e részletek és összefüggések tudása, ha ugyanakkor a beavatkozásnak avagy a tevőleges részvételnek minden természetes igényé-ről le kellett mondanom, az agy hiába termelt készségesen pofás ötleteket, ha egyszer nem volt határozottan eldöntött szerepem itt, nem volt helyem, s ez éppen egy olyan közegben jelentkezett alapvető hiányként, ahol min-denkinek szerepe határozta meg helyét a fölöttébb szigorú hierarchiában, ahol a figyelemnek csupán a hatókör adhatott érvényt, irányt és funkciót, míg engem bizonyos értelemben csak megtűrték azon a széken, amelyen ül-tem, pótszék volt, nem voltam több, mint „egy érdeklődő magyar”, ahogyan valaki megfogalmazta egyszer a hátam mögött állva és még arra se nagyon vigyázva, hogy ne halljam ezt a minden tekintetben sajátos minősítést, ami végeredményben nem volt sértő, hanem tárgyszerűsége révén tán még talá-lóbb is, mint amilyennek szánták; maga az állapot sem tűnhetett szokatlan-nak vagy ismeretlennek, sőt, magamra nézvést szimbolikus értelmet is talál-hattam volna abban, hogy semmi módom nincsen az események menetébe beleavatkozni, néma tanú és tehetetlenségre kárhoztatott megfigyelő vagyok itt is, aki tehetetlenségének és némaságának következményeit is maga kény-telen elviselni, arra sincsen módja hát, hogy csírájában elfojtott igényeiből támadt szorongó feszültségeit legalább az indulatok természetesen hisztéri-kus módján vezethesse le, valóban magyar voltam hát, ebben az értelemben nagyon is magyar, s így aztán az sem volt csoda, ha Neubertné kellemes fi-gyelmessége és az a kitüntető érdeklődés, amit Thea tanúsított irántam, ki-fejezetten jól esett.

Thea megállt előttünk és én már készségesen fogtam is székem támlá-ját, hogy átadjam neki a helyem, habár e készségben is volt valami karak-terisztikusan túlzó, ennyire azért nem kellett volna félnem, hogy eme cse-kélyke jóindulatot is elveszíthetem, ő azonban most nem mutatott hajlandó-ságot arra, hogy leüljön, nem is lépett föl az emelvényre, mint máskor, ha-nem két könyökét az asztal lapjára csúsztatta, s anélkül, hogy ránk pillan-tott volna, az állát is megtámasztotta az asztal peremén, akár egy gyerek, kissé ágaskodnia kellett, ám épp elérte és saját karján megpihentetve fejét, a szemét lassan lehunyta.

„Micsoda undorító pizsmogás ez az egész!” – mondta halkan, s közben pillája se rebbent; bizonyára teljesen tudatában volt annak, hogy viselkedése bármennyire színésznősen ripacskodó is, van annyira hatásos, hogy mind-

kettőnket fogva tartson vele, elvégre egy valóban nagy színésznő ripacskodott nekünk, lazításként, és ez nagyon is valódi indulatokról árulkodott; Neubertné pedig nem válaszolt, hagyta, és én sem indultam el az ablak felé, hogy eltűnjek végre a fekete függönyök mögött, kíváncsivá tett, hosszan és hatásosan kívárt, kis sóhajtást hallatott és időt engedvén arra is, hogy kövessük válla finom emelkedését, süllyedését, majd anélkül, hogy kinyitotta volna a szemét, hangját pedig oly halkra fogva, hogy szavait alig lehessen érteni, mint aki halálos fáradságának készséggel átengedi magát, ám gondolatait nem képes leállítani, élvezettel folytatta a megkezdett mondatot: „Teljesen tönkre fog tenni, teljesen tönkre tett ezzel az undorító pizsmogásával.”

S a próbacsarnokban most olyan mély volt a csend, hogy immár nem csupán a tetőt verő esőt és a fűtőtestek zümmögését lehetett hallani, hanem még azt is, amit Neubertné az asztalon fekvő sűgőpéldányt becsukja, szabályos puffanásként hangzott, ám a gyors mozdulatot nem szánhatta másnak, mint ügyetlen felvezetésnek egy másik, már értelmesebb mozdulathoz; a szövegkönyvet ugyanis legalább oly kevés értelme volt becsukni, mint nyitva tartani, a szöveget már az első próbára jöve tudta, mint ahogyan kívülről tudták a színészek is, s így nem is maradt más dolga, mint a munka során felmerülő és olykor több ízben átalakított változatokat bevezetni, később esetleg kiradírozni, tintával véglegesíteni, valamint gondoskodni arról is, hogy e szövegváltoztatások minden kézen forgó példányba bekerüljenek, no és a biztonság kedvéért is itt kellett ülnie a vastag szövegkönyv fölött, figyelmét és hangját arra az esetre tartogatva, ha valaki váratlanul megakadna, s ilyenkor aztán egy jótanuló buzgalmával adta föl a végszavakat, ez persze nem túl gyakran fordult elő, most viszont, mint aki tényleges munkára lel, mintha olyan feladatot kapna végre, melynek ellátásához belső készítetést is érez, férfiasan erezett kezét egy pillanatig az összecsukott szövegkönyvön nyugtatta még, aztán épp olyan gyengéden, mint mohón, Thea fejére csúsztatta kezét.

„Gyere szívecském, ülj ide, pihend ki magad!” – súgta, s bár a mondatot nagyon jól lehetett hallani, ahhoz már mindenki elég fáradtnak bizonyult, hogy méltatlankodása jeléül bárki is felénk fordítsa fejét.

„Rettenetesen kikészített.”

„Gyere, fiatal barátunk átadja neked a helyét.”

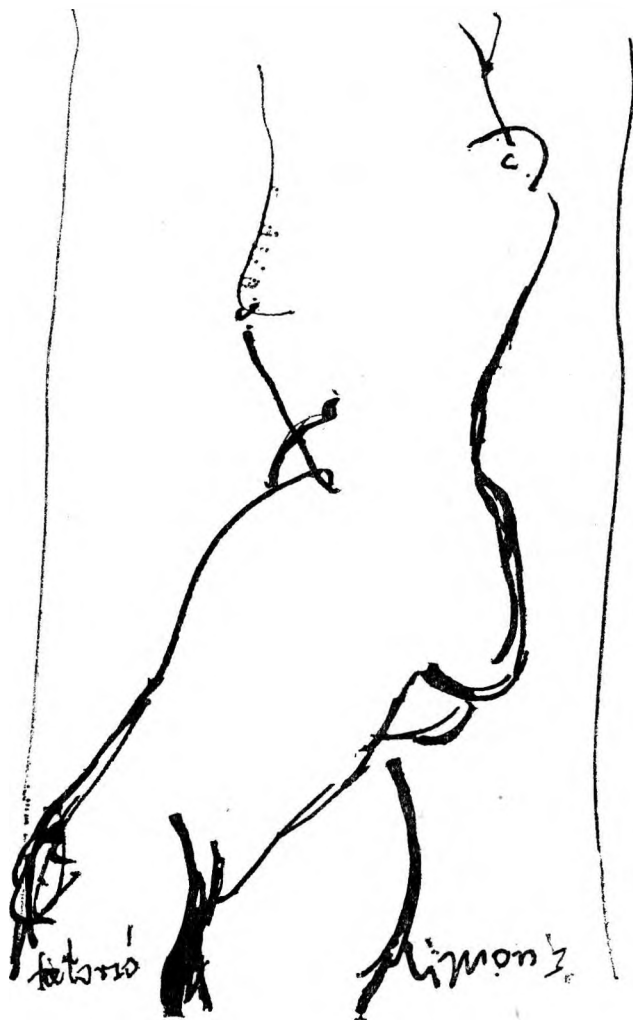
Ők ebben a játékban már jól összeszoktak, Thea most mégse moccant, arca akár egy nyitott táj, amit bárki csodálhat kedve szerint, önmagába merülve pihent.

„Föl kéne hívnod a fiúcskát. Sieglinde, hívd föl nekem.” – folytatta ugyanazon a suttogásnál is halkabb hangon – „Kérlek. Úgy érzem, mintha nem lenne erőm hazamenni se. Ha csak arra gondolok, hogy az öregem is egész nap magában pizsmogott, akkor már a gondolatra is rosszul leszek. Egy kicsit szeretném már jól érezni magam. Arra gondoltam, hogy valahová elmehetnénk együtt. Egyáltalán nem tudom, hová, csak valahová és te felhívatnál nekem a fiúcskát. Jó? Felhívod?”

Mintha azt játszotta volna, hogy álmában beszél, s ma tán azért túlozta ennyire el közös játékukat, mert Neubertnét rá kellett vennie e kellemetlen feladat teljesítésére, amivel igencsak túlfeszítette a húrt.

„Én nem merem, mert a múltkor azt mondta nekem, hogy többé ne hívjam. Nagyon megkér, hogy többé ne hívjam. Hát nem túl udvarias fiú.

De ha te hívod, akkor az mégse én vagyok, és akkor talán megpuhítható. Megpuhítanád nekem? Csak meg kéne rágnod egy kicsit.” – s mintha válaszra várna, elhallgatott, de még mielőtt Neubertné válaszolhatott volna, ismét megmozdult festetlen ajka – „Az öregemnek meg vennék egyszer majd egy nagy kertet, ha sok pénzem lenne egyszer, mert rettenetesen nehéz lehet neki egész nap abban a rettenetes lakásban ülni, rettenetes. Nekem jó, csakhogy most nincsen kedvem hazamenni. De neki rettenetesen lehangoló és szinte bűdös lesz mindig az egész napos piszmozgástól, ahogy ül, képzeljétek el, ül, feláll, lefekszik, megint leül, s így telik szegénynek az egész élete. Ha lenne egy kert, akkor meg legalább megmozgathatná magát a piszmozgása közben. Nem kéne vennem egy kertet neki? Felhívod?”



Lakatlan évszakok

*Egyre ritkábban merészkedem
a város vadonába, ahol
üldözők nélkül is üldözött vagyok, hiszen
bensőmben hordozom örök üldözőmet,
a betegséget, amely kegyetlenebbül megziháltat,
mint hogyha futnom kellene valaki
vagy valakik elől. Betonketrecbe zárva
töltöm az őszi s téli napokat, mialatt elnézegetem az építkezések
finom porát felkavaró szelet, máskor meg az esőt.
Ilyenkor szinte visszakívánom életem
legboldogtalanabb, legnyomorultabb időszakait,
a város ostromát, a mástél éves éhezést,
mikor csonttá-bőrré fogyott, de fiatal
testem villamossággal volt telítve még,
és várni tudott a kedvezőbb napokra, türelmesen vagy lázadozva.
Akkor mindig sietve jártam, számlálatlan kilométereket
hagyva naponta magam mögött.
Igen! Néha még az elromlott szerelem
keserves időszakát is visszakívánom,
mikor úgy állt belém a szenvedés,
akár a fogfájás; órákig tombolt, s úgy is állt ki,
ahogy a testi fájdalom szokott
váratlan tegyverszűnetet kötni a szenvedővel.
Igen! A féltékenység kinja is úgy állt belém
valaha rég, és éreztem, amint keresztül-
áramlik rajtam, végig két karomon,
egészen ujjaim hegyéig. S én futni próbáltam előre,
vaktában hagyva hátam mögött az utcák sorát, s mikor
sikerült végre magamat holtra fárasztani, a szenvedés
eltompult. Valamennyi érzés, még a gondolatok árnyéka is
kiszállt a láthatatlanul
vérző szoborból, mely minden kinra érzéketlenül
állt még sokáig egy utcasarkon vagy egy tér szegélyén,
mielőtt gépies léptekkel, látszólag céltalanul
elindult végre valami találomra választott irányba;
kimérten lépdelő holttest a rábámuló, de hozzá szólni nem merő
járókelők között...*

A postáskisasszonyok kissé kiült szoknyában

*A postáskisasszonyok kissé kiült szoknyában
sűrögnek az üveglak mögött, az egyik nagy
csomagot emelget vékony karjával, a másik
pénzt számol motolla-ujjakkal, a harmadik
levelet bélyegez, bum, bum, szívesen ácsorgok
a padlóolaj-szagú, enyv-szagú, zsineg-szagú,
pénz-szagú helyiségben, nézegetem a falra tűzött
hervadt távirat-virágokat, a fekete szalagos
gyász-jelentéseket, a névnapi mókás marhaságokat,
telpöndörödve libegnek az állandó huzatban,
szélesen mosolygok a postáskisasszonyokra, öregre,
fiatalra egyformán, ők halványan visszamosolyognak,
mintegy hivatalból, pedig én őszintén szeretem őket,
ábrándozva szimatolom olcsó kölnijüket, dicsérő
pillantással simogatom fakult pulóverüket,
s észreveszem, ha valamelyik kihúzza magát,
együtt repülök, ha csak egy pillanatra is, a levél-
kezelővel távoli napsütötte tengerpartra, a színes
bélyegen zöldellő pálmák közé, ó, milyen szép is
lehet, karcsún sétálni, mint egy filmszínésznő,
repülj, sugom, ha naponta csak egy percre is,
a padlóolaj-, enyv-, zsineg-szag közé szökjön sós
levegő, albatrosz lebbenjen hó-szárnyakkal a füstös
plafonra, villogó fogú hullámverés porladjon el
az ócska asztaloknál, nyiljanak ki a hervadt
távirat-virágok, repüljetek, gyönyörűim, szálljatok,
addig a csomagokat emelgesse, a pénzt nyálazza más,
simuljon ki az arcotok, hajatok lobogjon, szemetek
ragyogjon, legyetek szépek, ha csak egy pillanatra is,
két bélyegzés között sugározzon fel az élet;
majd holnap én is újra benézek egy kis repülésre!*

Köszönj el a rézkilincstől

Egy „fekete doboz” történetének elő- és utójátéka

SZEMÉLYEK

A darab rendezője (az Író barátja)
A darab díszlettervezője m. v. (formatervező, az Író barátja)
Első színész (az Író alakítója)
Második színész (az Író alakítója)
Első színésznő (a Feleség alakítója)
Második színésznő (a Feleség alakítója)
Első díszletezőmunkás
Második díszletezőmunkás

Történik: 1979 őszén egy színházban és az Író lakásán

ELŐJÁTÉK

Ahogy a közönség érkezni kezd, a színpad függőnye mögül zajokat hall. Díszletek tologatását, több beszélgető csoportot. (A zajok, beszélgetések magnetofonról is játszhatók, csak az a fontos, hogy az Előjáték szereplőinek hangját halljuk. Zene szól, végig ugyanaz a tolakodó, könnyen megjegyezhető dal-lam, egykori belgrádi pop-listavezető. Kezdeté mindig: visszhangosított pályaudvari bemondás. Néha fölerősödik, mintha hangerőt próbálnának. Ilyenkor a függöny mögül egy-egy tiltakozó kiáltás: „Ne...! Vedd már le...! Nem értem...!” stb. A zene megint halkabb. Majd ilyesmi hallatszik: „A szótár megvan? Vigyázzatok rá, mert eredeti.” — „Tényleg?” — „Mire használnám?” — „Ezt kapja a darabban a felesége...?” — „A naptárt február kettedikére!” — „Oké!” — „A távirat megvan? Ragasztó van?” — „A rézkilincs jól áll?” — „Ne hülyéskedj, apa! Ez is az eredeti? Leszerelted a rézkilincset? Nektek is exportálunk ilyet? Nem? Ti is? Hahaha! És ki veszi meg? Mindent megvesznek! Itt-ott!” — „Megveszek!” — „Jól áll neked ez a rézkilincs!” — „Eredeti vagy! Ne, mert letörik!” — „Annyira mégse

áll jól, mi?” — „Ide azt a köpenyt... ez a Nő köpenye... ez a szürke ing meg a Férfi inge... Hahaha! Téged most kockás kabátban fogadnak el? Tényleg? És a fejedre szállnak?” — „Hogy mit mondasz? A lábadon ülnek?” — „A madarakat nem... Még szép... Szegények!” — „Nem is olyan szegények!” — „Csend! Lelövöd a poént!” — „Magnó rendben?” — „Akkor ez most melyik változat? Ahol a Férfi a magnóról... Nem, ahol a Férfi a magnóra... oké!” — „Klassz ez a fotel... Tiszta új... Mint egy...” — „Csend!” — „A képekért a középső ajtón mennek ki, világos? És jól kitarják az ajtót, hadd lássa a közönség, hogy semmi sincs ott. Értettem?” — „Nem, a madarak képeit csak leállítják ide, összekelve, a polcok elé.” — „Majd meglátjuk.” — „Jaj, hadd nézzem meg őket! De drágák!” — „És mondja, ezek a madarak... igazi verebek? Igazi verebek! De kis drágák! Ülnek a fején... Nahát!”

Ezek a szövegek, ha kell, ismétlődhetnek. Esetleg a függöny is szétcsapódhat egyszer, de már csak „az előadás kezdete után”, vagyis amikor a nézőtérén, valamiféle jelre, csend lett. Ha így játsszuk, „A darab rendezője” ekkor el-

ordítja magát, visszaparancsolva a függőnyt; de pillanatok múlva ekkor is: Függöny szét.

Szoba. Az Előjáték szereplői mind jelen vannak. A szoba berendezése igen egyszerű, hagyományosan színpadi: három fal, mennyezetig — tehát igen magasan — könyvespolcokkal. A polcrendszer egy része láthatóan új. Ez előtt létra, a létra tetején könyvek, a földön könyvek. A polcra most rakodnak. A díszletezőmunkások ezzel foglalatostkodnak egy darabig. Középen asztal, rajta magnetofon. A földön ülepárnák. A létra jobb kéz felől áll; a színpad bal felén, szintén a könyvespolc-fal előtt, gurulós munka-karosszék, elegáns, új. Előtte gurulós irattartó, mely mintha zsúrkocsi lenne, és a fotel is lehetne félhálókocsi vagy repülőgép ülőalkalmatossága. Középen ajtó, jobbra kisebb ajtó. Ezen van a jókora rézkilincs, ormóttanul áll a kicsit ütött-kopott ajtón. Mindkét ajtó fél-fája fölött gubancos fűcsomó: dossziét ragasztottak a könyvespolcnak az ajtó fölötti alsó lapjához, ez a dossziélap alkotja mindkét helyütt az odú külső burkát, alóla lóg ki a fű. A dossziét és a fűcsomót itt is, ott is színes ragasztószalagok erősítik. A két színésznek és a két színésznőnek lehet mindenféle kis némajátéka a kilinccsel, a könyvespolcon egy szögön lógó világos színű, női háziköntössel — a köpennyel —, az inggel, mely az egyik ülepárnára van odavetve; játszhatnak az odúk fűvével, ám ilyenkor a Díszlettervező udvariasan odalép, jelzi, hogy ne. A nagy rézkilinccsel azt is lehet játszani, hogy a Második színész sokáig fogja, az Első színész odamegy, mutatja az Első színésznőnek, hogy érzi rajta a keze melegét, az Első színész mutatja, hogy nem az övét. A négy színész — eleinte — mást is játszhat így némán, néha a karjukat lebegtetve madarakat utánozhatnak; ennek inkább tréfás jellege van, nem jelképes. A két díszletezőmunkás hamar kimegy. Ahogy a függöny szétnyílik, a Második színész éppen a gurulós karosszékben ül, óvatosan mozog vele.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Mintha az óceán fölött repülnél.

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Elég neki az Adria is... nem, drága?

MÁSODIK SZÍNÉSZ: A kibicnek semmi se drága. Majd akkor mondd, neki — az Első színészre mutat —, ha a létrán lesz.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Rendben van, hogy a darabban állítólag te találsz ki engem, de azért ennyire ne légy jó hozzám.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: A darabban ők találják ki minket, de nem találják ki belőlünk, és ezért dühösek.

A DARAB RENDEZŐJE: a Második színésznőhöz és a Második színészhez Nem kegyetlenkedünk.

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Nem szédülsz abban a székben?

A DARAB RENDEZŐJE: a Díszlettervezőhöz Elnézést.

MÁSODIK SZÍNÉSZ: többekhez Ó, foglaljanak helyet, tessék. Ez még egyelőre és mindössze csupán a Belgrád-expressz. A Második színésznőnek Ülhetsz akár az ölembe is.

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Isten őrizz.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Majd én.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Már most szédülök.

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Várd meg, amíg fönt leszel a létrán.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Csak a fejemre ne ejtsd a szótárt.

A DARAB RENDEZŐJE: Hát... a helyzet az, hogy... A Díszlettervezőhöz Az odúk megfelelnek? Nálad kábé ilyenek?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hát igen, nagyjából ilyenek. Persze, a madarak repkedését itt csak kis zászlókkal jelezhetjük.

ELSŐ SZÍNÉSZ: „Itt össze csinálhatod magad, de vissza nem!”

A DARAB RENDEZŐJE: Micsoda izléstelenség ez?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ó, ez nálam van a... vagyis hát, most... nálam, a mellékhelyiségben.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Drága pofa. Ilyen mondások!

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Igen, ez a Mester mondása. De tényleg jó. „Itt össze... de vissza nem...”

A DARAB RENDEZŐJE: Mi az, ti már a kedves vendégművész nyakára jártok?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ó,

csak néhány üveg dalmát vörösbor nyakáról volt szó... és hát megnézték a... szoba eredetijét.

A DARAB RENDEZŐJE: Hát... igen, igen... Milyen idő lehet most Korszulán?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Korszulán? Októberben jönnek a dánok, hollandok, svédek... ha jönnek éppen... november elején a skótok.

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Nem rossz. Én máris tudok valakit, aki ezek szerint november elején megy majd vendégünk baljós villájába.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Csend. Nem te vagy a rendező.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Igen, igen. Össze, de vissza nem.

A DARAB RENDEZŐJE: És hát... akkor szabad kérdezni, ugye... hogy vannak a Mester madarai? Jól viselik a változást?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hát ez egy rejtély, igazából, hogy nekik ez mekorra változás volt, és hát... *Nevet.* Ahogy most eljöttem hazulról, egy zöld táviratborítékkal szereltem le Szpérót... utánam jött volna...

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: És Ványa bácsi? Hát ő az én kedvencem, az a kis színes pofa... És nem fekszik le neki a Szpéró?

A DARAB RENDEZŐJE: Hogy beszélsz a madarakról?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nos, Ványa bácsi tényleg nagyon aranyos. Párosodniok most tavasszal kellett volna, és hát volt náluk egy kis druk, hogy lesz-e, nem lesz... Valahogy aztán nem lett. Gondoljátok meg, micsoda munka az...

MÁSODIK SZÍNÉSZ: A párosodás? Ez eddig a legjobb.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Mondom én, hogy ez az előjáték jobb, mint a darab.

A DARAB RENDEZŐJE: Egy szót se akarok hallani erről. Ez egy különleges darab, ugye, és az is különleges helyzet, hogy a rendező munkatársa épp a formaművész legyen...

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: A formatervező.

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: *kihúzza magát, gúnyorosan utánozza az Elsőt* A formatervező, mint vendég.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Egy-

szerűen csak díszlettervező, mondjuk így. Bár itt, tulajdonképpen, semmi se mondható. Nem mondhatom már, hogy odahaza nálunk, és azt se, hogy itt, a Mester lakásán...

A DARAB RENDEZŐJE: Kedves barátom, ezek igen értékes gondolatok, de talán... a közönség szempontjából is... jobb lenne... már ha ezt az Előjátékot esetleg a darabhoz illesztjük...

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Micsoda munka lesz az is!

ELSŐ SZÍNÉSZ: Már ha.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hát, örülök, hogy ilyen jól fogjátok az egészet. Pontosan így képzeltem én is. Először egy kis hülyéskedést... ebből a közönség jól láthatja a téma szép, felszökkenő ívét.

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Ó, igen. De hát hadd lássunk mi is valami ilyen ívet. Gondolok például a partra, ahol a Mester ilyenkor ősszel... amikor a... kicsodák is érkeznek... belgák?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Skótok, irek, írók...

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Ahol tehát a Mester és felesége ilyenkor ősszel... az, ugye, egy szép ívű part?

A DARAB RENDEZŐJE: Figyelj csak, most nem a Búcsú Trouville-től van műsoron, bármennyire a Mester fordította is...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Lendületesen, híven, érzékenyen.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ó, mondasz valamit. Felirom. Otthon nálam... vagyis hát itthon... úgyis nehezen tudok... a madárkák miatt.

A DARAB RENDEZŐJE: Szabadon röpködnek?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Persze, és ő... azt meséli, hogy rászállnak a hajára, a...

A DARAB RENDEZŐJE: Nincs er-re időnk! És ez mind benne van a darabban.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És az embernek csakugyan nincs szíve, hogy különvonuljon. Viszont... el tudom képzelni, milyen lehet, ha valaki gépel, és az egyik karján ott ül egy veréb, a másik a fején csiripel...

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Ez csodálatos! És hogy éppen verebek, akiket szinte észre se veszünk, annyian vannak...

A DARAB RENDEZŐJE: Er-re nincs idő!

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Emlekeztek, mi van az egyik cédulán? A Rendezőnek Add csak ide, légy szíves.

A DARAB RENDEZŐJE: az Első színésznek Onnét a polc aljáról, azt a dossziét, ha kérhetném... kösz. Ez is játék, világos?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: *keresgél* Igen. Ezt írja a Mester: „És épp most, amikor a nehezén mintha túllennék...”

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Sosem vagyunk túl a nehezén.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Persze. Ezt ő sem úgy gondolja. Csak viszonylagosan. „... túllennék, amikor érzem, hogy a rossz munkák és a jó munkák, és egyáltalán, igyekezetem eredményei hiábavalóak...”

ELSŐ SZÍNÉSZ Ezt ő írta?

A DARAB RENDEZŐJE: Remek! Ez jó játék, ezt tartsd meg.

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Ha az előjátékbeli szöveg belekerül a darabba, nekünk miért kell az Előjátékból lelépni?

A DARAB RENDEZŐJE: Marad minden utasítás. Amikor megbeszéltük, ti hárman elszállingóztok. Folytasd csak, kedves barátom.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Láthatóan ő is időzavarban volt. A céduláit összefirkálta, összekapcsolta, többféleképpen is rendezni próbálta. Érezte, hogy elvész a...

A DARAB RENDEZŐJE: Nem, nem, nem. Ezt majd én beszélem meg vele a darab második felvonásában, jó?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: „... hogy amikor mindenben fáradni éreztem magamat, és mondhatom talán így is, fáradni éreztük magunkat, akkor kezdtek jönni a madarak...”

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Ez gyönyörű!

ELSŐ SZÍNÉSZ: Emlékszem arra a szombat reggelre. 1977. július 9-e. Verébcsipogásra ébredtünk. De úgy eleinte ügyet se vettem rá. Aznap reggel értem el épp a holtponthoz.

A DARAB RENDEZŐJE: a *Díszlettervezőhöz* Már át is vettétek ezt a részt? Ennyire biztosra mész, kedves

barátom, egy ilyen... képlékeny ügyben?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Várj, várj. Tovább.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Egy könyv befejezése jutott az eszembe, azt hiszem, Graham Greene írta, akit egy időben, amikor még nem fárasztott úgy az irodalom, nagyon kedveltem.

A DARAB RENDEZŐJE: Érdemes ezeket a pillanatnyi elcsüggedéseket így végérvényesítenünk? Gondold meg, épp a Mesterről van szó, aki, mint tudjuk, szigorú időbeosztással dolgozik, csak az irodalom, verset ír, verset fordít, prózát ír, esszét, és így tovább. Nem lehetett igazán kedvetlen, ugye.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Kedves barátom, igazad van. De nem erről beszélünk. És hagyjuk, talán, azt is, hogy így-úgy „Mester”. Idős embert képzeld majd a közönség, holt... ugye... itt nagyjából bármelyikünk megfelelné...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Persze, de én inkább maradok, kösz...

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Mondd csak tovább, ahogy megálmodtalak.

ELSŐ SZÍNÉSZ: És azt mondtam: „Jó lenne, ha engem ezután már minden úgy igazán békén hagyna. De igazán, igazán.” Szép, napsütéses szombat reggel volt, és akkor találtuk első verébünket. Ő csipogott lent a járdán, hét-nyolc napos lehetett. Akkor kezdődött a történet.

A DARAB RENDEZŐJE: Vigyázzunk csak ezzel. Nem szabad úgy beállítani, mintha itt madarak körül forogna bármi. A történet egy rejtély körül forog, amiből...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Amiből aztán egy igazi és végleges rejtély lett. Az író, a darab szerzője, akinek itt segíteni próbálunk, úgy érezte, hogy valami rejtélyes, de valóságos... hát...

A DARAB RENDEZŐJE: Kedves barátom, ezt én már többször elmondtam, remélem, teljesen világos, hogy a madaraknak semmiféle jelképes töltése nincsen...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Töltött galamb, töltött pulyka, töltött csirke...

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Hagyd már

abba. Figyeljetelek csak: ez itt, mégis, a Búcsú Trouville-től, a kezdete, anynyira ide vág: „Túl lassan...” Nem, akkor inkább innét: „A csillagfény is túl lassan ér szemünkig... Túl lassan tanuljuk a türelmet... Túl sok a kérdés...”

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Túl sok a szöveg. Engem inkább a madarak érdekelnének. Mikor találták Szpérót?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: 1977. július 12-én. Aznap halt meg, kora reggel, a három nappal azelőtt felvitt veréb. Aki ott csipogott... és elindította ezt az egészet.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Bocssás meg, nem az a veréb indította el; sőt, épp ellenkezőleg, nem?

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: „Túl...” Nem, hát teljesen elrontottátok. Ez most jó?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: „Szavunk túl szegényes az egyszeri létéhez... Talán nincsenek válaszok... Talán a válasz a kérdésben van... Talán a létezés csak kísérlet...”

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: „Legalább ennyi”, ó, hát persze, és kösz. De hát honnét tudja így, könyv nélkül?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Szótár nélkül, tőlem így kérdezik az első felvonásban.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: 1977 őszén, amikor először nyaraltak nálam Korcsulán, akkor fordította. Örült ennek a munkának, egyáltalán, akkor...

2. DARAB RENDEZŐJE: Igen, tudjuk, akkor már vége volt a kezdeti nehéz korszaknak. Nem kellett mindent elvállalnia, szabadon dühönghetett, ha mégis tele volt nemszeretem munkákkal. Én csak ismertem; a darabjába is odaképzelt.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Mégis, mintha jobban jellemezné az, ahogy ezt a fordítását ott Korcsulán sehogyan sem akarta felolvasni. Nem dolgozni jött; csak nem bírt kihagyni egyetlen napot sem. Örökre, az más, ezt mondta, örökre abbahagyni, úgy igen; de nem áltatom magam egy-egy nappal...

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: Ez mintha a Búcsú Trouville-től egyik sora lenne.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nem az; viszont emlékszik-e erre? „Delet a nap... Ő megkésétt tudást hoz a

fényt árasztó álom... Mennyi év kell az önismerethez, mondta, és nézett valakiket az ablakon túl...”

MÁSODIK SZÍNÉSZNŐ: És ahogy a versben az a második illető csak hallgat. „Ő hallgatott... Úgy vélte, a világra a legcélszerűbb válasz ez a Hallgató-Ő... Meg hát túl volt ezen... A titkokban hitt... És tudott figyelni...”

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Biztosan tudott figyelni, de nem hitt a titokban. Túl volt azon, vagy innen volt azon, hogy a titokban higgyen. A lényeget keresi egy rejtélyben.

A DARAB RENDEZŐJE: Azt szerette volna tudni, hogyan értelmezheti az életük eseményeit. Ez van benne a darabjában, vagyis a dossziéiban, a cédulákon, és isten legyen, aki ebből a hétszentségből valamit kihámoz...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Talán inkább kezdjük, jó. Többre megyünk.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Fontosabb itt az, hogy egyáltalán nem tudta elképzelni az íróskodást. Ez egy ilyen szerelem volt, tudjátok...

A DARAB RENDEZŐJE: Kedves barátom, én igazán a legkevésbé sem vagyok ellenzője a földrajzi távolságoknak, de hát Budapest, ezt most, a madarakkal te a legjobban tapasztalhatod, mégiscsak közelebb van Budapesthez, mint Belgrád vagy Korcsula, és hát mi jól ismerjük az író, ahogy 1979. február másodikán... ugye... hát ahogy a felesége otthagyja...

ELSŐ SZÍNÉSZ: A felesége otthagyja az állását. De még január elsejével.

A DARAB RENDEZŐJE: A felesége otthagyja a Rézkilincset, vagyis az Általános Lakberendezési Formatervező Szövetkezetet, és ez is egy régi szerelem következménye, ugye, mert ők már eleve így kezdték, hogy a férj egyáltalán nem tudta... mit nem tudott?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Egyáltalán nem tudta elképzelni az íróskodást, holott gyerekkora óta egyébre se törekedett; csakhogy ő valamiképpen nem az írásra törekedett, hanem magukra a dolgokra, és a dolgok maguk, ezek voltak neki a művek, minden pillanatban „komponálni” akart, és mégis úgy akart élni,

mint a leghétköznapiabb átlagember. Az egyetemen, mesélte lent Korcsulán, azt mondta neki valaki, és ő az ilyen nagy mondásokat igazán hűen megjegyezte, pedig, mint mesélte, a sok műfordítás teljesen tönkretette az emlékezőtehetségét, éppen ezért szenvedett a legtöbbet pont a legizgalmasabb műfajokban, a detektívregényben és a darabjával, ugye...

A DARAB RENDEZŐJE: Ezért vagyunk itt —, ezért vagyunk itt... És ami azt a régi szerelmet illeti, ésatöbbi, senki félre ne értse, se a nőnek, se a férfinak nem toppan a színre se február másodikán, se előtte, se utána, ésatöbbi, semmiféle régi szerelem; ésatöbbi, hanem csupán az ő kettejük dolgáról van szó. A férfi, amikor tizenkét évvel ezelőtt...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Inkább: tizenkét évvel ezelőtt...

A DARAB RENDEZŐJE: Azelőtt, ésatöbbi, összekerülnek, ésatöbbi, azt hiszi, hogy most aztán ugyanaz folytatódik, ami addig volt, vagyis, hogy egy ember az ugyanolyan... evidens, mint amilyennek ő az irodalom csinálását érezte, ésatöbbi... csak úgy van, és nincs másképp, hahaha.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Tulajdonképpen arról van szó, hogy amikor összekerülnek, a férfi félretolja a barátait, az írósgot, az ésatöbbit, mert azt gondolja, minden, ami két embert túl jellegzetesen megkülönböztet, előbb-utóbb szétválasztja őket, és azt gondolja, hogy a felesége ugyanúgy létezik, ahogy az ő számára addig az igazán fontos dolgok egyetlen formában, az irodalminak vagy érzékenységeinek nevezhető formában léteztek. Csakhogy akkor jön család és megélhetés, jön a hivatalos ez-meg-az, jön az, hogy két ember az két ember, ésatöbbi...

A DARAB RENDEZŐJE: És ebből, kérlek szépen, jön egy akkora dögunalom a színpadon, hogy ésatöbbi.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Akkor, foglaljuk össze így, jön a Rézkilincs.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Ez az, ez az! És ha sok cédulát, meg a darab töredékeit ugyanúgy félresöpörnénk, ahogy az író félresöpörte a... micsodát is... értitek, nem? Akkor itt van a lényeg,

itt a rejtély megoldása, amit az író keres.

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Feltéve, hogy nem a rejtélybe szerelmes.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Egy pillanat. Az egyetemenél tartottunk, ahol valaki azt mondta neki, hogy belőle épp azért lesz majd ilyen-meg-olyan író, mert külsőre nézve akár... hát szóval, mert semmi olyan igazán író nincs rajta.

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Írós vaj. Nem volt a fején írós vaj.

A DARAB RENDEZŐJE: Korcsulára küldelek az első vonattal. De hálócsival a házig, érted? Eriggy a büfébe és addig ne gyere itt nekem, amíg nem te jössz.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hanem az egész külseje olyan külkereskedős.

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Ó, hát akkor nekem is van egy megoldásom. A feleségéről, aki viszont külkereskedő lett, vagy legalábbis export áruforgalmi előadó egy külkereskedelmi joggal felruházott szövetkezetről...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Ahol egy rézdollárt nem kapott, amiből szalámiszsemlén kívül egyében élhetek volna, ha például lementek Korcsulára... amíg a mi díszlettervezőnk fel nem tűnt.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hát igen, arról én visszakézből meggyőződhettem, hogy a meghívásomat csak azért fogadták el, mert... meg voltak szorulva. Én is a félresöpörtek közé tartoztam volna a kényes időpontban, ha nem élek történetesen... egy kicsit délebbre.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Ez meg így mintha csúnya képet rajzolna, nem?

A DARAB RENDEZŐJE: Hogy az iménti ésatöbbiket némiképp feledtessem, hadd mondjam el, hogy az író és felesége életfelfogását alapvetően meghatározta az életmódjuk, vagyis hogy nagyon sokat kellett dolgozniuk, és ha a Mester például egy Shakespeare-szonettet fordíthatott, az őneki akkora boldogság volt már, mint másnak, ha egy Shakespeare-drámát. És minden percük be volt osztva... eleinte.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: A gyakorlati életfelfogásukról mondhatod csak ezt. Egyénileg, különben...

Várj csak, hát például itt vannak a madarak. Attól fogva, hogy 1977-ben Szpérót megtalálták, az egész életük megváltozott, nagy ívben... pedig arra csak ráfizettek...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Ne hülyéskedj. Bocs.

A DARAB RENDEZŐJE: Hát igen, együtt keltek a nappal, vagyis a mindenkori madarakkal, rohantak salátaért, füért, mosták a kalitkát, harcoltak esténként a madarakkal, akiket úgy kellett lefektetni, hogy ne a lakás valamelyik zugában szunnyadjanak el, mert akkor éjszaka felriadnak, elindulnak és összeverik magukat...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Itt volt ez az óra...

MÁSODIK SZÍNÉSZ: látja, hogy a Második színésznő a rézkilincses ajtón át távozik. Várjatok csak, még valamit. Hátha az a rejtély megoldása, amit az egyetemen mondtak neki. Hogy a külseje olyan, mint egy külkereskedő. Tekintsünk el a külsőtől. Hátha a feleségéről kiderítették, hogy külkereskedő léteire tulajdonképpen mégis olyan, mint egy írónő. Akkor meg mit keres a Rézkilincsnél.

A DARAB RENDEZŐJE: Állj meg, ez a fickó mond valamit.

MÁSODIK SZÍNÉSZ: Kösz, majd iszom az egészségedre. A szünetben találkozunk. El.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Én még egy pillanattig maradok. Hogyan van ez?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Várjunk csak, várjunk. Itt van ez az óra. Kezdetől késik. De valami nagyon. Mégis, mi volt vele? Mi nem lett vele?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nem vittük el a műszercsészhez. Nem volt időnk.

A DARAB RENDEZŐJE: Megáll az ész! Egy ilyen direkt átcsúsztatást. Senki se veszi be. Már rég akartam mondani.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Jó, akkor maga menjen oda... tényleg úgy álnak, mint egy elsőáldozó nászutaspár. De hát ha ettől eltekintünk, mi marad? Nem volt idejük az órát elvinni a műszerészhez. És ez három irányba is mutat.

A DARAB RENDEZŐJE: Az óra?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ha úgy akarod, az óra. Az asszony, de

mintha ezt már mondtuk volna, a hivatali ebédidőket...

A DARAB RENDEZŐJE: ...végigrohanta bevásárlással, a hivatali idegeségeket hazavitte, állandóan bizonyítania kellett, hogy akkor is ő csinálja a legjobban, ha nem utazik, mert az útihalandsákból könnyű szerrel kihámozza azt a pár értelmes utalást, aztán úgyis minden azon múlik, hogy hogyan szervezi meg a dolgot, ha a vevő jön, hogyan hajtja föl a megfelelő munkaerőt, hogyan ad ötletet, ésatöbbi, és ezt a sok idegességet, meg amikor már az irigységek kezdődtek, mert fölvitte a munkát a harminckétszeresére...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nem a munkát, hanem az eredményt.

A DARAB RENDEZŐJE: Jó, hát mit tudom én. Szóval, amikor az egymilliós forgalomból tizenkét év alatt harminckétmilliót csinált, miközben mások a hárommilliós forgalmukból tizet, vagy a nyolcmilliós forgalmukat lecsusszantották háromra...

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: És a gigászi méretű havi fizetése háromezer-öt maradt, a legalacsonyabb nyelvpórlékkal...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nyelvpórlék! Hát ez remek! De ugyanilyen jó ötlete volt, hogy... igen ez a feleségem ötlete volt, hogy...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Jobb, valamivel jobb ötlete volt. Amikor azt mondta, hogy az órát úgy kellene egyszer elvinniök megjavíttatni, hogy elhiszik, amit az óra mutat: elhiszik, hogy van az a plusz másfél órájuk, ugye, amennyit az óra késett. Akkor mindjárt rendben volna az egész.

A DARAB RENDEZŐJE: Igen, és hát erre mondja a férj, hogy tiszta hülyeség ott rohadni a hivatalban, és megszakadni, csak hogy a formatervezők milliókat meg kétmilliókat keressenek... bocs, nem a délebbi magyarokról beszélek...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Kösz. De hát, olvastuk, így van. Ha a nő nem hajt úgy, mennyi lehetett volna a nagykeresők pénze? Fele dohány, kábé, és szaladgálhattak volna más-hova. De ez a nő minden kötést megkötött, minden üzleti lehetőséget

megragadott, és úgy csinálta a dol-
gát, mintha...

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Csak azt ne mondd,
hogy mintha magának csinálta volna.

A DARAB RENDEZŐJE: Úgy csinálta,
mint valaki, akire tényleg azt szok-
tuk mondani, hogy... hát szóval, jó
közösségi ember, vagy jó... nem aka-
rok nagy szavakat használni.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nem,
nem, csak mondd: ez egy nagyon szo-
cialistán gondolkozó nő volt.

A DARAB RENDEZŐJE: Csak passzív,
passzív.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Az isten a valagadat,
hát miféle passzívság az, hogy elkez-
de adminisztrátorként, megtanulta.
amire az idősebb előadónő megtani-
totta, most tizenegy éve maga is elő-
adó lett, odaverték neki a jó szar cikk-
csoportokat, akkor ő napi nyolc óra
alatt napi tizenkét óra melót beleapri-
tott az időbe, közben a háztartás is
megvolt, közben a férje is hajthatott,
mert végső soron a feleségének is kö-
szönhetné az író úr, még ha ez lehe-
tett volna sokkal jobban is, minden-
féle érzékenykedések és zűrözések
nélkül sokkal jobban is...

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Csak a feleség zü-
rözött?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nem, a férj is zűrö-
zött, de akkor pár évig nyugtatónkon
élt, hogy háromféle melót csinálhas-
son egyszerre, és még szép, hogy le
nem fordult a székről, mint a pé-
hovárd...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ne
zsongjatok be. A nő nagyon jól csi-
nálta, bár mindig csinált néhány nagy
marhaságot is. Például...

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Például, nem kel-
lett volna úgy hajtania. De amit a
bizonyításról mondtatok, az tényleg
igaz. Most már...

A DARAB RENDEZŐJE: Most már...
mi lenne most már?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Nem csinálnám
még egyszer.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Most
már — másképp csinálná?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: El se kezdeném.
Nem szeretem a nagy szavakat.

A DARAB RENDEZŐJE: És hol van-
nak neked a nagy szavak?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Ott, hogy ha azt

mondanám, hogy másképp csinálnám.
A férjemnek volt egy kedvelt témája:
Tudják-e a Rézkilincsnél... tudják-e
a Rézkilincsnél... És ezt ne úgy ért-
sések, hogy a férjem ne lett volna —
mint író, meg egyáltalán — afféle
„becsben” a Rézkilincsnél... ami,
persze, egy nagy külszínes nulla, az
ilyen értékelés, de hát udvariasság is
van a világon... viszont, és ilyen-
ken veszünk össze: a Rézkilincsnél,
mint minden hivatalban, csak az szá-
mit — a létezés szempontjából mon-
dom ezt —: hogy ott vagy, vagy nem
vagy ott. Az valaki, aki nincs ott.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Ott lenni, vagy nem
ott lenni, ez itt a kérdés.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Pontosan. Ha ott
vagy, akkor mérget rá, hogy biztosak
benne: azért vagy ott, mert nem tudsz
okosabbat. És ez határozza meg a
helyzetet.

A DARAB RENDEZŐJE: Ó, dehát a te
kolléganőidnek a helyzete is igen kü-
lönöző volt. Majd a darabban mond-
hatsz erre néhány példát.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Majd mondok.
Meg az egész Rézkilincsről is mon-
dok pár dolgot. Ne úgy képzelje sen-
ki, hogy zaftos históriákat hall. Saját
magamról fogok mondani pár dolgot,
és már csak a férjem érdekében is
nagyon udvariassan. Én elköszöntem a
Rézkilincstől, ő a pályán maradt.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ezt
nem kell ilyen gúnyosan mondania;
a formatervezés művészpálya.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Igen, láttam né-
hány ilyen művészt. Főleg, akik hasra
voltak esve előttük. És nagyon derék
embereket is láttam, és nagyon derék
művészeket.

A DARAB RENDEZŐJE: Látom, ahogy
itt a közönség feláll, és az unalomtól
besűrűsödött sorokban hazamegy.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: És az is világos,
miért fogom ezt a kilincset. Semmi
titok benne. A férjem szeretett min-
dent nagyon logikusan intézni, ami
a logikára tartozott. Felírná most a
táblára...

A DARAB RENDEZŐJE: Tényleg, a
tábla! Az első felvonásra behozzuk.

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Jó, én a Rézkilincs-
nél se ekkora hibákról beszéltem.

Szóval, felírná a táblára, hogy: 1. azért fogom, mert tessék, legyen jelkép. Az írónak különben egész jó ötlete, hogy amikor a rejtélyt keresi, hogy mit is jelent az életükben az, hogy a felesége otthagytá a Rézkilincset, akkor a két szereplő itt áll ennél az ajtónál, és ahogy a feleség elengedi a kilincset, a férj odamegy, megfogja a kilincset, és érzi a felesége testének a melegét a rézkilincsen. És ebben az is benne van, hogy akárhogy vesszük, valaki mégis teljes testtel van ott, ahol teljes erővel csinál valamit, és az már a férjem dolga, hogy ezért hülye módon féltékeny-e vagy sem, és az én dolgom, hogy ilyesmért hülye módon féltékeny vagyok-e, vagy hogy milyen módon. De, és ez a kettes pont, az sem titok, hogy Állaknál, az osztályon, ahonnét igazán nem úgy jöttem el, hogy otthagytam volna csapot-papot, rézkilincset, hanem szépen előkészítettem az év végi zárást, és minden ilyen marhaságot...
ELSŐ SZÍNÉSZ: Teljesen fölöslegesen. A beosztottaidnak. Valakinek, akit főiskola után csak úgy fölvettek az utcáról. A helyedre. Az eredményeidre.
ELSŐ FELESEG: Miért, nem így a legsebbe? Be van bizonyítva, milyen fontos személy voltam. Fontos mindenkinek, aki helyett dolgoztam, vagy akinek dolgoztam, vagy mit tudom én, és akinek már nem voltam ilyen közvetlenül fontos, az szépen elkönyvelt rólam minden rosszat, amit a sértett beosztottaim sügtak neki. A beosztottaim, akikért én tartottam a háttat, akiknek a fizetésemeléséért én harcoltam. Vagy amit egy-két formatervező úrhölgy sugott, aki nem méltóztatott legalább csak negyedéves késéssel dolgozni. Így aztán, de hát erről majd lesz még szó, elkészöntem szépen a Rézkilincstől, és ugyanazt a kiglanolt kilincset fogtam meg, búcsúzóul, amit én már nem is tudom, lenyomtam-e, amikor tizenkét éve a szövetkezet irodaépületeinek egyikének kapuján beléptem. És hát mindenki, akinek fontos volt a munkám, vagy azok, akik történetesen tényleg nem utáltak, azt mondták: odahaza nem ugyanilyen rézkilincses ajtón lépsz be akkor? A férjed nem dara-

bot fog írni belőled, hanem gépeltetni fog veled, vagy mit tudom én.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És maga?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Kérdezzen másképp.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Én akkor azt kérdeztem tőle, és ez volt a rejtély egyik része: hogyan eshetett ki belőled olyan teljesen ez a tizenkét év. Mert láttam: neki a hivatal többé nem létezik. Ezt valahogy... döbbsent örömmel láttam.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És akkor maga?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Akkor én azt mondtam, hogy sajnos, nem esett ki. Nem eshetett ki, több szempontból sem.

A DARAB RENDEZŐJE: Hanem?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Hanem sajnálom, és kár volt.

A DARAB RENDEZŐJE: Mit sajnálsz, és miért volt kár?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Azt a tizenkét évet sajnálom, és azért volt kár, ahogy az Általános Lakberendezési Formatervező szövetkezetnél eltöltöttem.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Kár volt annyit dolgozni?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Én dolgozni mindig nagyon szerettem. Gyerekkoromnak nagy játszásaira emlékszem vissza, de nagyon sokat dolgoztam is. Odahaza.

A DARAB RENDEZŐJE: Egyedüli gyerek voltál?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Nem, két öcsém van és egy húgom.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Maga mit végzett?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Két és fél év kereskedelmi főiskolát, ami azonban csak egy évvel később lett igazi főiskola. Úgyhogy, tulajdonképpen, a végzettségemet is felhozhatták volna ellenem a szövetkezetnél.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Felhozták?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Nem hozták fel.

A DARAB RENDEZŐJE: Elvégezte volna a kiegészítőt?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Mit végeztem volna el, amikor idősebb kolléganőm, aki... nos, erről majd később... vagy nem, legyek túl rajta, szóval, aki épp betanított, és a maga cikkcsoportját is, amit, persze, alaposan ki-

- mazsolázott, mondtam, ahogy a kezdet kezdetén nekem hagyta, a szardolgot, bocsánat, tehát amikor ő gépirónőből lett előadó, és még osztályvezető is szeretett volna lenni? Az egészben azt restellem a legjobban, hogy valaki most azt hiheti, hogy én ezt még mindig olyan nagyon komolyan veszem.
- A DARAB RENDEZŐJE: Mért, nem veszed komolyan?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: De, komolyan veszem, csak szeretném elfelejteni. Mondtam, kár volt.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És főként miért volt kár?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Főként azért, mert tizenkét-tizenhárom éve még tanulhattam volna valami olyasmit, ami tényleg érdekel.
- A DARAB RENDEZŐJE: Ez a munkád nem érdekelt?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Ez nem volt különösebben bonyolult munka. Akárki meg tudta volna csinálni. Amikor csináltam, eleinte érdekelt. Bizonyítani akartam. Aztán... bebizonyosodott minden egyéb.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És? Hiszen ez egy régóta érlelődő elhatározás volt, hogy otthagyja.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Igen, először engem is nagyon meglepett. 1977 őszén, Korszulán mondta először... ugye, akkor mondtad?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: És nem igaz, hogy ebben az elhatározásomban bárki befolyásolt volna. Persze, volt mindenféle mende-monda, otthon főleg.
- A DARAB RENDEZŐJE: Miféle mende-mondák?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Otthon, ha a férjemmel összevesztünk néha, ő azt mondta, hogy... talán a verebek miatt határoztam így... 1977 őszén megvolt már Szpéró és Paszkál... persze, akkor Paszkált már oda is ajándékoztuk, csak hogy Szpéróra jobban vigyázzanak... meg hogy ne eresszék össze őket felelőlenül.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És kinek adták gondozásba a két madarat?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: A jelenlévők egyike. Nem fontos.
- A DARAB RENDEZŐJE: Miért nem fontos?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Ó, ez hosszú történet. Mert csak be se tud számolni róla rendesen, hogy mi lett Paszkállal. Paszkál nagy egyéniség volt, és ha valaki-valami, hát ő — csakugyan örök titok marad.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Igen. Ő is.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hallhatnánk valamit Paszkálról?
- ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Igen, mindjárt. De nehogy azt higgye bárki, hogy azzal, aki elengedte Paszkált, szeptember végén, amikor már nem nagyon tanácsos háznál-felnőtt fiókat, még ha veréb is, útjára bocsátani, nehogy azt higgye bárki, hogy nem vagyunk jóba vele.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Tulajdonképpen én voltam a hibás. Vagy Szpéró. Vagy senki. Paszkál sokkal nagyobb titok, mint az, hogy a feleségem pontosan miért hagyta ott a Rézkilincset, és hogy — ez meg neki volt rejtély, és az is marad, mert ő talán a rejtélyt valóban jobban szereti...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Mint nő?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Mondjuk. De akkor pontosan mondjuk legalább. Az én anyám soha az életben egy ronda szót a szájára nem vett. Az irodán, ahol dolgozott, gyakran megcsodáltam, mennyire szeretik... főleg a sportolók. Kövér néni volt a mamám, és nagyon rendes, és nem is volt mindig kövér. De ezt nagyon klasszul viselte, bár biztos szenvedett tőle. Csodálkoztam, hogy ő, aki annyira szerette a gyerekeket, akik ott úsztak meg vízilabdáztak, miért szól rá olyan keményen egyikükre, aki másodszor is bevágta a pólólabdát az iroda szűk ajtaján. Ezt sose mertem megkérdezni az anyámtól, aki egyébként egynéhány elfekvőkórházban töltötte élete utolsó két és negyed évét, csaknem bénán. Nem mertem megkérdezni, de ki merem következtetni...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nos?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Azt hiszem, aki úgy jól és természetesen közel van az élethez, az bátrabb lehet. Anyám is bátrabb volt, a feleségem is bátrabb, és az, hogy otthagyta a Rézkilincset,

olyasmi, ami tulajdonképpen még mindig összeköti a Rézkillinccsel. Ahogy egy sebhely összeköt valakit a...

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Ezt hagyjuk, jó.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Miért, miről van szó?

ELSŐ SZÍNÉSZNŐ: Semmiről. Majd még találkozunk. *El.*

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hát... anyád valami gorombaságot kiabált oda annak a pólógyereknek?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Á, dehogy. Az akkor volt már, amikor haldoklott. Akkor is mennyire összejött minden. Halottak napja közeledett, és bent voltunk nála. Elég rendesen bántak vele. Tudjátok, mit szokás mondani manapság, bár még fix nóta erre nincs, de hát, hogy csak az ne legyen...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Micsoda ne legyen?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Hogy úgy kelljen végzed, mások gondozásában. Rossz az ápolói ellátás, maradunk ennyiben. De ezt én, mint író, nem mondom, mert nem akarom kitenni magam... Hát, nem tudom, hogy én még hogyan végzem.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És te ennyire hiszel az írott szó erejében, hogy ilyen hosszú távra képzelődsz? Elképzeled, hogy egyszer te is ott fekszel majd egy ilyen elmicsodálóban, és akkor azt kéred, hogy mossák ki a valagad alól, amit odarondítottál, mert különben felfekvésed lesz, amibe lassan belehalsz, és akkor tisztábarakás helyett egy frászt kapsz? Ez nem általános.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Kábé. Persze, hogy frászt kapok-e, azt nem tudom, ilyet én nem mondok. Mégis. Tény, hogy anyám irtó jóban volt az ápolószemélyzettel, úgyhogy én magam az ilyen ápolásról csak jót mondhatok. Anyám úgy általában mondta, hogy el-ef-es... ami eléggé megdöbbenő.

A DARAB RENDEZŐJE: Sok keserűség gyűlhetett föl benne.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Bizonyára. Öntudatlan. A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: De ha ebben látsz rejtélyt, miért látsz abban, hogy a feleséged otthagya az állását? Talán féltékeny vagy, hogy nem miattad, nem eleve a te írói munkád miatt hagyta ott, nem azért,

mert a te felpörgetett üzleteddel, a madarakkal, a múltó évekkel... hány évesek is vagytok? Negyvenvalahány és jó harmincvalahány? Igen, hogy ezzel együtt nem lehet állni a versenyt...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Főleg olyan kevésért.

A DARAB RENDEZŐJE: De ezt azért mondod, mert dühös vagy, hogy ha a feleségedet jobban megbecsülték volna, akkor ottmarad; vagy arra is dühös vagy, hogy ha anyádnak jobb élete van, nem mond általános el-ef-est, ő, aki soha egy csúnya szót a szájára nem vett?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Egyáltalán nem vagyok féltékeny, csak szomorú. Másrészt se a feleségem, se én nem vagyunk szomorúak ilyen dolgokért. A feleségem jól érzi magát itthon, és ha valamikor nagyon szomorú volt, vagyis ha nagyon összeomlott, az másért volt. Most csak azért omlanánk össze, ha Szpérorával vagy Ványa bácsival történe valami. Persze, amilyen profi módon most már csináljuk... De még így is örökké amatőr marad az ember. Nem tudom, értitek-e ezt?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Talán ha egy kicsit többet beszélnél Paszkálról és Ványa bácsiról.

A DARAB RENDEZŐJE: Szpéroról és Ványa bácsiról.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Persze, róluk.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Ott van mindjárt ez az óra. Ez világította meg, úgy egy kicsit, az éjszakai szálláshelyüket. A másik szobában. Eredetileg az volt az én dolgozószobám. És hogy Szpéro idekerült, még az is maradt. Szpéro főleg ebben a szobában élt, csak akkor itt még nem állt könyvespolc, és egy madárnak sokkal kevesebb fantázia volt ebben a szobában. Ez még 1977 nyarán, kora-őszén volt. Szpérorával teljes összhangban éltünk már, és... hát erről rém nehéz beszélni. Ha egy fiókamadár hozzászokik valakihez, nagyon együtt van vele. Világos, ha kinyitnánk az ablakot, kirepülne... talán, és elpusztulna... holtbiztos. Már rég sokkal lassúbb a kinti verébeletnél, már nem is egészen veréb. Lény. Ha valaki érti, mi az, hogy lény, vagyis se nem ember, se

- nem gyerek, se nem állat, se nem semmi, hanem az, ami ezekben van, általában... az tudja ezt.
- A DARAB RENDEZŐJE: És ezt nem csak ti látjátok beléjük?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Tudod, hogy nem.
- A DARAB RENDEZŐJE: Hát... a helyzet úgy áll... hogy tudom. De Paszkálról nem tudok mit mondani.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Semmi harag.
- A DARAB RENDEZŐJE: Jókor engedtem el. Nagyon aranyos volt, de állandóan kikíváncozott... Csak bámult kifelé.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ez újdonság. Hogy is volt ez?
- A DARAB RENDEZŐJE: 1977 nyarán. Amikor te meghívtad őket. Mindenképpen le akartak menni. De nem volt kire hagyniok Szpérót. Tudták, hogy én rajongok a madarakért. És Szpérónak nagyszerű dolga volt nálunk.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Örök hála, tényleg. Sajnos, Paszkál ügyében is nagy szíveséget tettél.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ez egyre érdekesebb.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Amikor Szpéróval már teljesen jól megvoltunk, és Szpéró harmadikként élt a lakásunkban, és igazán nem látszott rajta, hogy hiányozna neki valaki...
- A DARAB RENDEZŐJE: De nálunk aztán nagyon hiányolták egymást Paszkállal... csak hát te mondtad, hogy többé ne eresszük össze őket.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Csak sorjában. Szpéró már ott volt, és?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Akkor találtuk Paszkált. Amikor már el volt intézve, hogy Szpérónak van helye arra az egy korcsulai hónapra. Összeszedtük Paszkált. Kész botrány volt az abban a parkban... Rövid lesznek... Paszkál nem tudott repülni, nem tudott megállni a lábán... csak amikor pánik-szerűen menekült előlem. Én, aki akkor már egy hónapja életem-halálom kérdésének tekintettem egy veréb nevelését...
- A DARAB RENDEZŐJE: Még rövidebben. Mindjárt megyünk a büfébe. Aztán még egy csomó dolgot meg kell...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Akkor ezt is rövidebben, oké? És engem érdekel a Paszkál-téma. Pascal volt, ugye, az a filozófus, aki szerint az emberek minden baja abból ered, hogy nem tudnak megmaradni a szobájukban.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Igen, de ebből a szempontból aztán két érdekes dolog volt, mikor 1977. szeptember 12-én dajkaságba adtuk a madarakat. De menjünk vissza a lényegre. Paszkál harcolt. Nem akarta, hogy elfogjuk. Pedig a dögvész szélén...
- A DARAB RENDEZŐJE: Rövidebben!
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Azt hittük, nyomorék. A feje is olyan furcsa volt. Később, Ványa bácsinál láttuk, hogy csak égnek állt rajta a toll. Vagyis egy hét múlva, ahogy a rettegése elmúlt, már Paszkál fején is lesimult a toll...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Egy hétig rettegett?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Az ilyesemben az a rémes, hogy tulajdonképpen tőlünk, vagy hát ki tudja, sose derül ki. Aztán viszont Paszkál lett a legbátrabb madarunk, sokkal bátrabb, mint a nála egy hónappal idősebb Szpéró. Ő fürdött előbb, ő foglalta el a legjobb helyeket, mint például ezt a kilincset... amikor néha ebben a szobában volt. Igen, ennek a rézkilincsnek, melyet a feleségem szövetkezetének egyetlen jeleként őrzünk a lakásban, ennek a kilincsnek a fő vendége Paszkál volt. Mindig rajta ült, alig lehetett kimenni tőle. Aztán szobát cseréltek Szpéróval...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nem tudtak összejönni?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Mai ismereteim alapján azt mondhatom, hogy ez is örök rejtély. Egy kicsit talán túl sok is volt nekünk a rejtélyekből. Ott volt a műtét...
- A DARAB RENDEZŐJE: Várj, előbb zárjuk le a Paszkál-ügyet.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Nem lehet lezárni, de zárjuk le... Talán a darabot is azért kezdtem írni... talán Paszkál miatt lettem rejtély-érékeny. Paszkál rendkívüli egyéniség volt, egyáltalán nem olyan kedveskedő, mint Szpéró. Lehetett mondani: ő egy kicsit úgy élt itt, mint aki átmeneti állapotnak tekintti az egészséget, és várja a szabadulás óráját.

A DARAB RENDEZŐJE: Én csak azt tudom mondani, hogy ez szó szerint igaz. Nálunk is így viselkedett, és el is engedték. Mi nem szeretjük, ha egy madár rabságban szenved. Pedig eleinte én mondtam: el ne engedjétek.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: De hát ez nem ilyen egyszerűen volt.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nem. Paszkált mi rég elengedtük volna. És volt egy alkalom, amikor Paszkál el is mehetett volna. Akkor már kigyógyítottuk a félelemből, svájci kenőccsel rendbehoztuk a fényhiányos kopaszodását... tényleg mi magunk, amióta a verebeink vannak, itt Pesten egy rohadt strandon nem voltunk, állandóan rohanunk, és ezt nem „azért” mondom... szóval, egyszer nyitva maradt az ablak és nyitva volt Paszkál kalitkája is. Ki se mozdult. Aztán: ő volt a nagy játkémester. Ő találta ki, hogy zuhanórepülésben át lehet zúgni a hajunakon... És ő, aki annyira rettegett, eljutott odaig, hogy a gallérunk alá befeküdt, ha salátázni akart, és egyszer a tenyerembe bújt csuromvizesen, fürdés után. Lehet, hogy nektek mindez semmit se mond... De például ő volt az, aki mindig magától tért nyugovóra szépen, este... bement a kalitkája. Szpéro nem...

A DARAB RENDEZŐJE: Szpéro nálunk gyönyörűen lefeküdt este, és Paszkált nem lehetett szinte semmivel se a kalitkába csalni.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nézd, nekem végig lelkefurdalásom volt, hogy ezt a nagy terhet a nyakatokba raktuk. A vicces az, hogy mielőtt akkor, 1977 szeptemberében elindultunk volna Korcsulára, Szpéro volt a riadtabb. Alig akart bemeni a kalitkába. Paszkált még ide is hoztuk a kedvenc kilincséhez, és azt mondtuk neki: Köszönj el szépen a rézkilincstől... köszönj el a szobádtól, Paszkál... és még egyszer ráült. Most írtó drámai, ha azt mondom, hogy aztán sose láttuk.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: De nekem, ott Korcsulán, te olyasmit meséltél, hogy magadat hibáztatod.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Feltétlen. Mert Szpéro mégiscsak Szpéro volt... egy olyan lény, akit... hát... akit én akartam,

akit mi akartunk. És Paszkállal, mondom, nem jöttek ki jól. Vagyis...

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Szpérót hogyan akartátok?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Úgy, hogy amikor az első verebünk, három napi csodálatos ittlét után, egy hajnalon meghalt, és nem tudjuk máig se, miért... talán rosszul tápláltuk, talán eleve volt benne valami betegség... vagy hajnalban, amikor ébredezett, későn keltem föl... akkor még azt hittem, hogy ha veréb-barátunk van, továbbra is mi magunk számítunk elsősorban a háznál... elaludtam, és amikor úgy öt óra felé fölriadtam, hallván továbbra is a Nagy Világatlasszal lefödött kosárban a verdesést, már késő volt. És a temetés után úgy mentem el hazulról, hogy mindenképpen verebet hozok haza.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ez nem könnyű.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nem. És már csaknem lemondtam róla, teljesen kimerülve hazakóvályogtam, és akkor itt nem messze fölrepült egy verébcsapat, de valaki lent maradt, és ő volt Szpéro.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ez eléggé csodálatos dolog. Persze, hogy Paszkál mindig hátrányban volt. Nem próbáltátok összehozni őket?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Furcsa módon, és ez is örök rejtély, Paszkál sokkal erősebb volt. Feltettük Szpérót. Folyton csipkedtek egymás felé, ha csak közelítettük őket...

A DARAB RENDEZŐJE: És akkor nálunk, az ő elutazásuk délutánján, kitört a botrány. Megpróbáltam összeengedni őket. Ment, egész jól. Igaz, a tükröt nem takartuk le, de hát... Tényleg föl voltam készülve rá, hogy ha törik, ha szakad, egy hónapig jól kibírjuk a verebekkel. Rá akartam venni őt darabírára is, meg hát... rajongunk ma is Szpéroért... És akkor...

ELSŐ SZÍNÉSZ: Akkor a feleségem rájött, hogy a salátájukat nem vittük át velük. Átszaladtam... összeengedtük a két madarat... Hát ma, Szpéro és Ványa bácsi között sokkal vadabb dolgok is előfordulnak, mégsem esünk kétségbe. Akkor még tapasztalatlanabbak voltunk... idegesek, mert...

- úgy éreztük... sok volt az a két hónap Szpérovál és az egy hónap még mellette Paszkállal...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Tehát Paszkálnak mondtátok azt, hogy köszönjön el a rézkilincstől? De akkor nagyon szerettétek, nem?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Paszkált is nagyon. Nekirepültek a tükörnek, és tényleg nem tudom, ki kergette a másikat, és hát az se baj, ha két veréb kergetőzik. Ma már nem.
- A DARAB RENDEZŐJE: Paszkál nem érezte jól magát fogságban.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Lehet. Én meg nem éreztem jól magam, hogy ketté van zárva a lakás, nincs dolgozószobám, és ketté vagyok osztva magam is, nem lehetek igazán egyik madárral sem. A feleségem akkor még dolgozni járt, bőven. Én meg innen-oda rohangáltam a két madár közt a lakásban. Pedig engem megöl, ha a dolgok többféleképpen vannak.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És mi volt a baj az elengedéssel?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Túl késő volt. Szeptember vége.
- A DARAB RENDEZŐJE: De nagyon szép szeptemberünk volt.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Mikor is?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: 1977 őszén. Itthon végignézttem az újságokat, visszamenőleg...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nem akkor volt az a ronda ősz? Egész Európában? Mi lent oszkat fáztunk.
- A DARAB RENDEZŐJE: Nagyon szép ősz volt. A verebek gyorsan visszaszoknak a természetbe. Oda vittem Paszkált, ahol egy nagy verébcsapat játszadozott egy fa körül, és Paszkál nyomban elvegyült köztük. Felszállt, magasra, és...
- ELSŐ SZÍNÉSZ: És azóta senki se látta. Gondolhatjátok, összeérdeklődtem minden lehető helyet...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Miféle helyekhez fordulhat ilyenkor az ember?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Ó, hát csak szakemberekhez. Szakvéleményért. Hogy úgy mégis, mik lehetnek Paszkál esélyei.
- A DARAB RENDEZŐJE: Mindenki csak a legjobbat mondta. És így került hozzád Ványa bácsi.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hogy „igy”?
- A DARAB RENDEZŐJE: Hát, nem „igy”, de a következő év augusztusában én vittem neki.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És hol találta?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Kint, a nyaralójuknál. A macska már majdnem elkapta.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És miért vállaltad a két verebet akkor ősszel?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Tényleg rajong a madarakért.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És macskád is van?
- A DARAB RENDEZŐJE: Tudod, hogy van az... csak kegyelemből... meg azért etetem kint, hogy ne bántsa a madarakat.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És Paszkált megkaptad volna örökbe?
- A DARAB RENDEZŐJE: Meg. De hát... annyira elvágódott. Ezt már mondtuk. Klassz nagy veréb lehet kint, ha még él, és itt meg van Szpérov, aki egy tünemény, és Ványa bácsi.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És mi volt az a másik történet, az a... hogy is mondtam...
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Az órával? Ó, hát az semmi. A madarak szobájában világít. És ez amolyan szakmai követelmény. Madárszobában kell éjszakára egy kis fény. Ezért se akartuk mostanában már odaadni. Valahogy... ez az óra is mintha madár lett volna.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És ezzel van az, hogy egyetlen pillanatra is megszakad az áramkör, utána villogva mutatja csak tovább az időt?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: És nem egészen rendszeren. Az egyik szám olyan összevissza lesz rajta. És... nem fogtok kinevetni?
- A DARAB RENDEZŐJE: Ha a darab másfél felvonása belefért ebbe az előjátékba, ez igazán elmegy.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: A feleségem egy nap azt mondja: látod, valahogy így nem lehet megszakítani az áramkört. Mert esetleg, tegyük fel, találnánk valakit, aki pontosan megtesz mindent a két

- madárért... igyekszik megtenni... de...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: *a rendezőhöz* Te nem jössz már számításba?
- A DARAB RENDEZŐJE: De tulajdonképpen ilyet is mondtak, csak hát...
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Tehát, ha találánánk is valakit, az áramkör többé nem lenne ugyanaz. Nagyon megbízhatónak kell lennie annak az embernek, hasonlóan érzékenynek, eléggé önfeláldozónak... ha szabad önmagunkról ilyet mondani... és nagyon sok szerencse kellene hozzá. És akkor vajon megéri-e egy ilyen nyaralás? Majd, ezt mondta a feleségem, egyszer majd úgyis nagyon sokat utazhatunk. És én azt mondtam...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Te azt mondtad, hogy akkor viszont nagyon szomorúak lesztek, mert nem lesz se Szpéró, se Ványa bácsi...
- A DARAB RENDEZŐJE: Paszkállal legalább nem kell szomorkodnotok, hogy így mondjam.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Sok szomorúságotok volt az utóbbi... években?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Volt, végső soron... De a madarak miatt folyton úgy éreztük inkább, hogy minden nagyszerű. Ők mintha... a kifejezhetetlen lényünknek a megtestesülései lennének... és velük egy-egy nap, ha rettentő fárasztó is, mert egyetlen nap mindig két nap...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Ezt hogyan érted?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Egyrészt, ott az a nap, amit mi csinálunk magunknak, másrészt, ott az a nap, amit ők csinálnak nekünk.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Tehát ezzel azt akarod mondani, hogy aki madarakkal él, kétszer annyit él?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Talán aki így él velük és így érzi, az igen. És akkor utazni is ráér az ember... pedig nagyon szeretünk utazni. És szomorú volt az is, hogy neked csalódást okoztunk 1977 őszén Korcsulán. Nem voltunk jó vendégek. Máskor se lennénk azok.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hát... mit mondhatok én erre. Vajon én jó vendég vagyok-e, és egyáltalán, mi-
- nek nevezzem, ami vagyok? Persze, ti se neveztétek magatokat semminek, hát nem? Az ember nem nevezi magát, igaz?
- A DARAB RENDEZŐJE: Van még valami? Hagyjatok valamit az utókor-nak is... Én már az Utójátékra készülök, és a többi.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Az Utójátékra? De mondjátok, tényleg, nem erőltetett ötlet, hogy a darabot beleolvasztanánk így az Előjátékba és az Utójátékba? Nem fogják félreérteni?
- A DARAB RENDEZŐJE: Csak most már tényleg hagyjátok abba.
- ELSŐ SZÍNÉSZ: És amit te kérdezni akartál...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Igen?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Az a műtét... igen, arról. Hülye dolog, és ha rólam lenne szó, vagyis... ha az én feleségemről...
- A DARAB RENDEZŐJE: Akkor? Akkor mi volna benne olyan elmondhatatlan?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Semmi. Igazad van. Talán az orvosnak jobban kellett volna figyelnie. Nem is álmodtuk. Mindent megtettünk... ha a gyógyszer, az minden... És mégis. Persze, ezért nem hittük el. De ami akkor történt, azt el se hinném, ha nem ebben a darabban olvasom.
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Miért talált volna ki az író bármit is?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Igen. Tény, hogy a madarak aztán... azután kezdtek el keresni minket. Bár a feleségem már két éve minden télen etetett... arra, ahol később Paszkált elengedték... én meg kimondottan verebeket fényképeztem az ablakban... most az ablak elé már könyvespolc került... ezt a részt tegnap, vagyis február elsején szereltük. De az orvos esetleg alaposabb is lehetett volna... a kezdet kezdetén. Csak hát akkor verték le az előszobájában a nagy vázát. És még a feleségem ajánlotta fel, hogy segít szerezni egy másikat... persze, nevettünk... egy ilyen vázát...
- A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Nagy vázát?
- ELSŐ SZÍNÉSZ: Igen, hát a vicc az, hogy ez a váza is az Általános Lak-

berendezési Formatervező Szövetkezet cikke volt... a kerámiasoké. Nem igazi rézkilincs, hogy így mondjam, mégis... És az orvos rettentő ideges volt aznap. Persze, én megértem. És így... Persze, minden eset más. Lehet, hogy tényleg nem vette észre.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Vizsgálatra se küldte? Rutinszerűen?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nem.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És a feleséged... nem szorgalmazta a vizsgálatot?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Talán túl fáradt volt... a munkája után. Egyik nap se vágyott vizsgálatra menni... ha nem muszáj. A legjobb gyógyszert szedte.

A DARAB RENDEZŐJE: Elkéredzkedhetett volna munkaidőben.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Nem szívesen tette. Szinte sosem hiányzott. Betegen is mindig bejárt.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Mások többet hiányoztak?

ELSŐ SZÍNÉSZ: Rengeteget. A beosztottai... de erről ő nem akar beszélni. Betegek voltak mindig a gyerekek. Az osztályvezetője... szenvedélyes autósno, és sokat megy fának. Az idős kolléganője... kozmetika, fodrász, magánlátogatások, könyvtár, presszó.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: És a feleséged... ő szépen csak dolgozott, és annyi luxust sem engedett meg magának, hogy egy vizsgálatra önszántából elmenjen.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Ebben csak ő a hibás, nem? Meg én. Aztán, ami az ő utójátéka volt, ahogy meséli, műtét közben azt a vázát látta, ahogy... megy szét.

A DARAB RENDEZŐJE: Csúnya munka volt már, mi?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Hagyd már, ne beszélj.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Csak nyugodtan. Csúnya. Az elvégezhetőség határán. De teljesen törvényes. Persze, ez a feleségemnek aztán nem sokat mondott. Bár ő is így akarta. Nyilván miattam. Utána kezdtek jönni a madarak. De ezt ne csináljuk így, mert teljesen... szájbarágós. És nem erről van szó.

A DARAB RENDEZŐJE: Menjünk; azt hiszik, elvesztünk. Lesznek majd nagy állpotyogások.

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Mik? Ezt nem értem, ez valami kifejezés Magyarországon?

A DARAB RENDEZŐJE: Nem, csak én mondtam. Állhullások. És valódi hullások. Ha megtudják, hogy nem Előjáték van, aztán középen az író darabja három felvonásocskában, végül Utójáték, hanem elosztottuk az író anyagát két részre: egy Előjátékra és egy Utójátékra, középen mindenki gondolhat, amit akar. Jó, mi? Jössz, vagy felküldjük neked valamit? Vagy valakit?

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Menjetelek csak. Még üldögélek egy kicsit.

ELSŐ SZÍNÉSZ: Hát, neked itt most tényleg olyan, mint otthon. *El.*

A DARAB RENDEZŐJE: Az otthonból sosem elég, ezt mondta már Paszkál is. *El. a Díszlettervező leül a karosszékbe.*

A DARAB DÍSZLETTERVEZŐJE: Milyen fura. Úgy érzem, ezek a ruhadarabok itt teljesen fölöslegesek. Majdnem mindent fölöslegesnek érzek magamon... és magamat is, mert nem vagyok velük. Ezt érezhették ők is? Akkor meg miért... Majd meglátjuk. Ahogy, mindenestre, mesélték: hogy hazaérkezve köpenyt vesznek, házi inget, és a madárcák máris rajtuk ülnek. *Odamegy a köpenyhez, az inget fölemeli a párnáról. Nézegeti a könyvespolcot. Ez így van. Jelmezek. De mintha ez lenne az igazi díszlet, és az a lakás, ahol én most élek, csak a díszlet díszlete... Mint-ha... Leül megint a karosszékbe.* Fantasztikus, hogy Szpéro már ezen a fotelon is üldögél... otthon. Pedig eleinte... szintén ő volt a félénkebb. Ványa bácsi szépen ráült a gazdi karjára, aztán együtt a fotelba. Szpéro nem. És most: már Szpéro is igen. Milyen furcsa, hogy amikor az első verebük meghalt, előző délután az én két kisfiam volt vendégségben náluk. Talán azért nem etették rendesen azt a madarat, pedig már tudták, mit kell adni a kisverébnek. Csak nem bírták összeegyeztetni a kettőt. Biztosan agyon-készülték magukat, a gyerekek miatt. Vagyis miattam, kedvesek akartak lenni, mert meg voltak hiva hozzám Korcsulára, szeptember-

be. Nem hiszem, hogy meggyőződésből lettek volna... milyenek is? Kedvesek? Tartózkodóak? Mik nem voltak meggyőződésből, mik voltak? A madarakkal ez a kérdés föl se merült. És én ezt most már értem. Csak az a különös, hogy rajtam meg ezt a kocás kabátot szeretik, úgyhogy az ingeket elhoztam ide, díszletnek. És az is különös — *kinyitja a nagy szárnyas ajtót* —, hogy az Utójáték szerint ők nemsokára itt lesznek ebben a szobában. Sőt, most is itt voltak,

végig, most is itt vannak. *Látszik, hogy nincs ott semmi.* Hanem ez a rendező barátunk micsoda egy rendező.. Csak úgy kapásból lekaszt egy ilyen ötletet, mint én ezt az inget, hogy Előjáték lesz és Utójáték, semmi Játék. És közben madárrajongó, de macskája van. Rá mondanánk azt... ők... de hát ha ilyesmi az eszembe jut, akkor már én is ezt mondom, ugye? Rá mondanák azt, hogy jellegzetes — ember.

függöny

(Befejező rész következő számunkban.)



A holnap röptét

*Kiáltó számra kezéd ne tedd,
oltáros láng a rémületed,
fölröpíthet a csillagokig,
zokogj Poézis, zokogj, vonits!*

*Az emberért magáért mindig,
ha gazul ezerszer leintik,
ha beleszakad szív és derék,
akkor is kiáltsd, hogy nem elég!*

*Mindig a szebb, magasabb eget,
kandallónál forróbb meleget,
tulipán-piros álmok lángját,
hogy a holnap röptét is lássák.*

Kos jegye

*A napéjegyenlőségben a Kos jegye tündököl,
mégse a tavaszi fürtök színe ez,
havazik, fehér fátyolba öltöztek a fák
és a szív didereg, fázó madarak
ülnek a havas ágakon,
óh tavasz, szép leánya az évnek,
jőjj kitárt karoddal, hozd magaddal
a madarak dalát és fényes nyilát
a kimondhatalan szerelemnek,
az öregek padjaira adj meleget,
nyájas szavakat, kik munkáról jönnek
haza, ha a Vacsoracsillag
csöngeti már a pihenés óráit,
Kos jegye, légy uralkodó nemcsak az ég
firnamentumán, szívünkön is,
ne ily didergőn,
diadalmasan, mint a tüzes Nap,
ha meleg sugárba vonja az Univerzumot.*

Arany

*Micsoda szárnyakon repülő madár?
meotiszi tájról bűvös szédület,
rege-hona hozza páva-színeit,
mázsás meteor vagy lepke-lebegés,
káprázat az égen
és ha dologtevő tenyeredre száll,
anya-pihegéssel andalít-vezet,
erő, megnyugvás árad melegéből,
kong-ver a szíved,
érzed honnan jöttél s hol van a hazád.*

Leszúrt zászló

*Az ökrök szétálló szarvaikkal
mintha a fényes napot tartották volna,
szép volt a világ, ahogy indulóban
magam előtt hajtottam éveimet.*

*Aztán eltűnt a messzi mező,
a pitypangok felhői elszálltak,
madár is néha jött ablakunkhoz,
ha kenyérmorzsával etettük télen.*

*Bú, betegség, gondok, háborúk
sárgára aszalták életem gyümölcsét,
méhek se dongtak asztalom körül,
varjak károgtak a felhők magasában.*

*Ez már nem foglaló az eladó kincsre,
ha kell, végelszámolás virágok hatalmáról,
leszúrt zászló, hogy eddig a birodalom,
el-nem-fogható szél fúj a kéményekből.*

Egy film széljegyzete

*Hol van a Nap, az ég koronája,
szikrázó víz, szikrázó levegő?
Hol a nyár, hol az örvény s a fiú
a zölden derengő Tisza-mélyben?
Hol a test, a sugárzó nyár-fiatal,
a szerelem, a teremtetést ragyogó?
Mélyben a Nap, örök mélyvízű éjben.
Jéghártya futott a víz tükörére:
holt házában vak tükrökre a fátol.
Dermed a felszín, nem moccan meg a mély.
Nyár már a fiú. Nap már. A folyó már.
Szerelem már. Haltestek, vizirózsák
szerelme. Örök teremtetést ragyogó.
Itt ő van már csak, az asszony, a néma,
gyászát a kihült nyáréjbe zokogó.
Kőarcu, földarcu, fájdalomarcu.
Eleven sírkő. Virrasztva halálig
vízmélyi csöndnek mondja a rekviemet.*

Eleven ezüst

*Rétről szökött be. Könnyű csipkefátyol
egy álommessze délszigeti tájról.
S úgy leng a szobák mély sötétjén:
ezüstkösöntyű nyár bársony éjén,
hogy fölzenél a tűzőld cirpelés.
Lebeg, akár a templomestbe tüst.
Harmatgyöngyözte csokor, réti fény.
Szél szívverése. Eleven ezüst.*

Ragyog a völgy

*Nem tudjuk, éljük, érezzük csupán:
ami történik képtelenség,
mert hetek alatt a teremtés
s a világvég végbemegy újra.
Az apokalipszis csapata
a napsütött tisztáson pihen.
S ragyog a völgy az ítélet után.*

A barátod

(Nekrológ négy szemközt)

Látod, öregfiú, nem mentem el a temetésedre.

Pedig nekem kellett volna a gyászbeszédet tartani a koporsód mellett. Elbúcsúztatni, ahogyan ilyenkor szokás. Engem bízott meg a hivatal, bár jól tudták, hogy alkalmatlan vagyok az ehhez hasonló dolgokra. A baráti kör is fölkért rá. Illett volna elvállalnom, ehhez semmi kétség nem fér. De én nem szeretem a temetőt. Elvből nem. Az emberek általában egészen más viszonyban vannak vele; – én messze ívben elkerülöm. Apámnál se voltam, öcsémnél sem. Anyámnál is csak egyszer jártam. Te tudtad, hogy ilyen vagyok; megbocsátasz hát nekem.

Szeretni addig kell az embereket, amíg élnek! – ez az az elv, amire hivatkozva imént, a fölmentésedet kértem... Szeretni, mondtam. Amíg beszélni tudunk. Amíg egymás mellett baktatunk. Igaz, ez hosszadalmasabb mutatvány és nem olyan könnyeztető, közel sem olyan hatásos, mint az a színpadias rögtönzésféle, amikor a lebocsájtott deszkaotthon után egy marék homokot söprünk a mélybe.

Elbúcsúztatni. Búcsúzzon csak el tőled mindenki maga, akinek van hozzá ereje, ne bizza még azt is másra. A mi búcsúnk végeredményben pontosan a kettőnk dolga; igazam van? Különben is, a sírnál ugyan mit mondhattam volna még, amit eddig nem beszéltünk meg? Csupa olyan dolgot, amit ilyenkor bárki teteme előtt el lehet mondani, és szépen hangsúlyozva, végül meg is kapja mindenki, jár neki, kiérdemelte. Hogy jó ember volt, kitűnő kolléga, áldozatkész barát, szorgalmas, kötelességtudó... szerette embertársait, akkor is, ha éppen ivott valamit, igen, akkor is békíteni akarta őket, mindig csak békíteni, a józanokat. Nem felejtjük el, emlékezni fogunk rá.

Kettőnk dolga, hogy én mire emlékszem. S az is, hogy te mire emlékeznél. Én tehát csak ezekről tudok beszélni. Így. Egyedül. Most is.

Házasságaink soráról beszélnek. De akkor nagyon megrökönyödnének ott, fedetlen fővel, a tiszta ég alatt. Mert bizony nem a legszokványosabb sorozat volt egyikünké sem. De a tiéd, a tieid, pajtás... azok aztán, igazán, hogy úgy mondjam, már-már szédítően mutatványszámba mentek!

A menyasszonyodat, az elsőt, például én szerettem el tőled; – ezzel kezdődött. Pedig a közhiedelem azt tartotta, hogy nagy kandur vagy. S alighanem valóban az lehettél, testvér.

Raadásul nagyszerű színész is voltál: én tudtam róla, ismertem képességeidet és hittem rendkívüli tehetségedben, már akkor is, amikor egyébként még nemigen akarták tudomásul venni. Könnyűszerrel megjátszhattad volna tehát a fölháborodott, gyilkolni kész lovagot: alakító erődből bőven futotta volna egy ilyen szerepre is; mindent el tudtál hitetni, pályatársaid között szuggesztív és intellektuális alkatnak számítottál. Csakhogy te hivatásos

színész voltál: tehetségedet nem tékozlottad arra, hogy civilben is játsszál. Nem vertél hát agyon, nem törted be a fejem. Nem tudtál csillagos égboltról hazudni a menyasszonyodnak, s ő belefáradt abba, hogy te éjjel-nappal arra vársz, mikor kerülsz végre állásba, mikor kapsz már tisztességes szerződést.

Nem kaptál. Mert nem vetted észre, hogy mennyire nem hasonlítasz az apádra. Nem volt jobb színész, mint te. De *nagy* színész. Ő játszotta a „nagy” szerepeket. A hősokeket, a vezéreket, a győzteseket: a nagy tragédiák tirádáit ő mondhatta el, a háborús években pedig ő volt a ház légoltalmi parancsnoka, mert ha kihajolt az udvari folyosó rácsozatán, hatalmas hangterjedelmével riasztani tudta onnan fentről a földszint lakóit is. A te érces hangod, fennkölt monológjaid nem kellettek: nem lehetett „használni”. Te alacsony voltál, erősen kopaszodtál (ez lett volna a legkisebb baj), nagyobbra nőtt az orrod, mint Mátyás királynak. Hamletről ábrándoztál. Otellót pedig százszor eljátszottad magadnak otthon, majd évek múlva az öltözőben is, zárt ajtó mögött, s egyedül az óriási tükör volt a közönséged. Később már megelégedtél volna Peturral; – de nem, nem: apróbb komikus szerepek jutottak csupán, s azok is csak akkor, amikor végre beletörődtél abba, hogy legföljebb a hangod hasonlít az apádéhoz – ez pedig nem elég; ha tovább vársz, ha válogatsz: éhen halsz. Szóval, rájöttél, persze, mindenki rájön egyszer. Csak addigra elhagyja a menyasszonya.

Én ugyanis előbb jutottam álláshoz. – Szerencsém volt? Hogyne! Az állás abban a világban nagy szerencsének számított!... Különben pedig? Ezt hagyjuk most. Rég letárgyaltuk. Nem ütöttél agyon. Talán jobb lett volna. Könnyíteni sokféleképpen tud két jóbarát egymás sorsán. Te elmulasztottad.

El, mert gyorsan megvigasztalódtál. Akkoriban ez még könnyen ment neked: napi fröccseid számát kellett csak megemelned, nem is túl sokkal. Lényegtelen. Ezek a dolgaid rendszerint sikerültek. Méghozzá simán, sok örömet okozva, amúgy kapásból. Olyan gátlástalanul forgolódtál az utcán a lányok után, hogy szinte veszedelmes volt veled a közlekedés. Visszapördültél, utánuk szóltál, elragadtatásodban fölkiáltottál, olykor égneik lendítetted a karod, s ha nem reagáltak, te percekig meredtél a csodálatos látvány után, keserűen nyalogtattad a szád szélét és értetlenül ingattad a fejed. Oldalba löktelek, néha úgy kellett továbbrángatni. Mígnem pár méter után új szépséggel kerültünk szembe, s te már tártad is megint a karod, és sóhajtottál, ragyogott a szemed, „beszóltál”, utánafordultál, persze, aztán káromkodtál, aznap századszor is ugyanúgy, míg nagynehezen rátaláltunk a kocsmára, az esedékes nagyfröccs kínálta pihenőért. Mely nem nyúlhatott kényelmesen hosszúra, hiszen a savanyú öblögetés éppen hogy új erőbedobásra ösztönzött; siettünk hát vissza az utcára.

Feleséget is így találtál.

Nagyon akartál találni, ezért lett az ügyből az, ami lett. Hiszen mondtam, hogy a te házasságaid igazán nem tartoztak a legközérthetőbb esetek sorába.

Pedig micsoda viharos szerelemmel indult például ez is! Mint a közép-kori színpadokon. Vagy mint egy kamaszfiú álmaiban. Mígnem egy nyugalmat sejtető, gyanútlan délután arra értél haza, hogy gyönyörű feleségedet a barátnőjével találtad az ágyban, a pokróc a földre csúszott róluk, s te mindent láthattál, félreérthetetlenül.

Nem mesélted, hogy mit éreztél akkor, a döbbenet első pillanatában.

Nyilván csak percek múlva tisztáztad magadban, hogy nem a fröccsök száma okozta a látványt; nem te tehetsz arról, ami letagadhatatlan. Csak azt nem lehetett fölfogni, hogy egy ilyen ragyogó nő, akiről bármi inkább föltételezhető lett volna, aki oly fölényesen állta pimasz férfitársaink éles tekintetét, s akitől a legmamlaszabb nebulónak is azonnal kaján gondolatai támadtak, a pajzánabb fajta pedig cinkos mormogások közepette kénytelen volt mély elismeréssel feléd kacsintani: – ennek a lüktető vonzásnak ilyen rendhagyó vágyai legyenek. Nem, mindenre inkább számíthattál, mint erre! Mert sokmindenben tévedhettél, és bizony tévedtünk is, testvér; de az ítélőképességünk mindaddig hibátlanul működött mindig. Legalábbis a szépséget illetően. Egy ilyen csodálatos tünemény! S most már tudva azt, amit képtelenség lett volna nem tudomásul venni: ezekután még inkább feltört az emberből, hogy... hát egy ilyen... ilyen nőies nő, egy ilyen igazán asszonyi asszony, egy ennyire csupa hús és párna... éppen ez?!... Hát emlékszel? – mert én emlékszem! – amikor először utána fordultál a Váci utcában: hogy ringott a dereka, milyen hegyesen rakta a lábait! Te majd elájultál, álló helyből a magasba ugrottál, akkorát kiáltottál, mintha orvul a lágyé-kodba martak volna:

– Húúú!...

– Mi a baj? – horgonyoztam le azonnal én is.

– Odanézz, fiú!

– Nézek – bólintottam.

– Nem látod?

– Látom.

– Látod??? Te aszalt állat!... Mi az, hogy látod?

– Szép.

– Szééép???... Húúú!

Erre a kitörésre ő visszafordult. Hogy megmutassa, milyen így.

Igazad volt: ez egyvégtében nő. Tetőtől talpig. Mint az anatómiában. Egy kicsit még annál is inkább.

– Húúú!

Vakartad a fejed búbját. S álltál.

Ő is állt. Olyan ingerlően, mint a veszedelem. Te ugyan nem törődtél a veszedelemmel soha, vállaltad bármi áron, mindig; de akkor azt mondtad, hogy lám, el se tud mozdulni! Azért áll ott még mindig, mert nem mozdulhat, nem, képtelen rá, ez a végzet érintése, az szokta ilyen hirtelenül megbénítani a gyanútlanokat, nincs menekvés; igazi nő, átadja magát a végzetének, áll, néz, visszanéz, menekül, vár...

Az után a döbbenetes látvány után nem akartál többé hazamenni. De, a lakás nem a tiéd volt, nem a tiétek; – apáddal laktál, neki tartoztál valamivel: legalább annyiival, hogy létezz. Én se mondhattam neked egyebet, vigasztalni nem szoktuk egymást, tehát csak dadogtam, hogy talán nem is történt semmi, vagy nem pontosan az, aminek te láttad. Be akartam beszélni neked, hogy te mindig is hajlamos voltál a drámai túlzásokra... Szóval, hülyeségeket beszéltem, ne haragudj, magam is tudtam, hogy hallgatnom hasznosabb lett volna. Szégyellem, hogy ilyen bután és esetlenül viselkedtem, hiszen nem pont sajnálatot igényeltél. Segíteni azonban nem tudtam; megpróbáltam kívánni, hogy mikor hívsz megint az utcára, vadászni.

De nem hívtál. Nem forgolódtunk már a lányok után, s a fröccsök sem

izlettek. Ekkoriban kezdtek a dolgok nem sikerülni neked. Egyszerre semmi se ment már olyan könnyen.

Tudják-e a ravatalodat körülállók, milyen egyedül maradtál ezután? Erről beszéltem volna a sírodnál? Nekik? Vagy kinek? Arról a feneketlen csöndről, mely a József körúti nagy lakásba beköltözött, miután apád hatalmas basszusa nem töltötte be többé a faltól-falig terjedő világmindenséget?

Az a nagy lakás, igen!... Akkor derült ki róla, hogy milyen óriási, amikor minden szobájában egyszerre csönd lett. Jöttél, mentél, egyikből a másikba, hosszú várakozások után nyomtad le a kilincset, nem kopogtattál, ez nem volt nálatok szokásban, csak vártál a csukott ajtónál egy fölzendülő, harangütő hangra; aztán botorkáltál tovább a hosszú előszobában, belestél a konyhába, ahová mindig is utáltál belépni, vissza tehát az előszobába, azon át a nappaliba – hátha történik valami. Megszólalni nem mertél: féltél, hogy nem jön válasz egyik szobából sem. Annak a lakásnak az irdatlan méreteit ugyanis csak ő, az ő hangja tudta bejárni... A nagyság, igen. Hogy minden olyan nagy volt körülötted! A nagyság miatt van az ember annyira egyedül... Az ablakok! Ekkora ablakok csak a képzeletben lehetségesek. S a függönyök, ó, a függönyök még magasabbról, a mennyezet életől ereszkedtek egészen a padlóig. Meg a fotelok mélysége, s az óriási asztallap, mint egy diplomáciai tárgyalóteremben! – hogyan lehet leülni? Hová? Melyik végére?... Féltél, tudom, s nem ültél le... A csöndet megtörhetted volna – de a rádiót kidobtad. Attól is féltél. Hogy ha megszólal, attól még hangosabbá válik a csönd.

Csak a csöngetéseknek örültél, amik kívülről szólaltak meg. Persze, nagyon-nagyon ritkán. De mekkorát ugrottál ilyenkor, és hogy kaszáltad a levegőt, hogy minél gyorsabban szeld át a hosszú előszobát!... Mindenkit beinvitáltál, aki a föltárt folyosóajtóban várakozott rád: a házfelügyelőt, aki a lakbérszámlát hozta, a villanyórát leolvasni szándékozó fiatalembert, s a kíváncsiskodó szomszédasszonyt éppúgy, mint az idegent, aki eltévesztette a házszaámot – szóval, mindenkit, de legfőképp mégis a postást, mert ő jelentkezett legritkábban. Eleinte csodálkoztak, nem értették, mit akarsz; te azonban olyan szívélyesen tessékelted be őket, hogy nem tudtak visszautasítani. Kávéval kínáltad az alkalmi vendéget, marasztaló szóval kérted, hogy várja meg, amíg kifut a friss kávé: – mindig mindenkinek újat főztél, hogy közben valami kis bátortalan szóváltásra is jusson idő...

Istenem, mekkora volt a csodálkozás, micsoda döbbs pillanat, amikor a megszokott, régi postás helyett, azon a szép reggelen, egy fiatal kislány csöngetett be, talán nyári munkát vállaló, kisegítő diák: az öreg bácsit helyettesítette, első útja volt ez, nem számított arra, hogy azonnal kávézni hívják; nem tudhatta, mi itt a szokás, majdnem segítségért kiáltott.

Csodálkoztál, öregfiú, a farmeros fuvalat ijedelmén, meglepett a tiltakozása? Hiszen a fiatalokról azt tartják, hogy manapság nem túl ijedősek; mi is ahhoz szoktunk hozzá, jobb szerettük, ha szemtelenek, ha nagy a szájuk; igaz? Ilyen szemérmes, tartózkodó visszautasításra nem készültél föl, s rögtönözni talán már elfelejtettél; – a kislány ellenállását viszont alighanem éppen az törte meg, hogy te megnémultál. Megzavarta a te elgyávulásod: ő nyilván úgy igazodott el eddig a világban, hogy az ellenkezés „rámenősebb” szöveget vált ki.

Így adódott, hogy egyszerre csak mégis megindult befelé, szépen végighordozta testét a hosszú előszoba futószőnyegén, keresgélte helyét az óriási

diplomataasztal valamelyik sarkában; – mindez szerencsére elég sokáig tartott, úgy, hogy mire te a kávécsészéért indultál, ő már ült, mintha telefonon hívtad volna meg.

De nem történt semmi. Illedelmesen megitta a kávédat, megköszönte, és fölállt. Úgy emelkedett meg az asztal mellől, mintha nőni kezdene. Te a szobaaajtóból nézted, ott álltál, annyira megijedtél. Szóváltásra alig került sor, gondolatcserére egyáltalán nem.

... A szekrény tetejéről a herendi vázát akartad hozzám vágni, amikor másnap elmesélted, és én kinevettelek. Legszívesebben a falba verted volna a fejed, dühödben és kétségbeesésedben, hogy nem fogtál bele tegnap semmibe. Hogy meg se próbáltad! Önnön hülyeséged annyira megrémített, hogy öklöddel takartad el a szemed, s már-már tépni kezdted a hajad. Úgy rázkódtál, mint akit rettenetes ijedelem ért. Nem értetted, nem értetted magadat.

Egyvalamit azonban mintha lassanként fölfogtál volna. Most, ezután. Hogy valóban nagy dolog történt veled.

Borzasztó látványt nyújtottál.

... Útjaink, komám, elváltak aztán. Háború, miegymás. Később azonban megtudtam rólad mindent: csupa olyasmit megint, ami sehogy se illenék a gyászbeszédbe.

Megnősültél újra; – istenem, ha egyszer nem lehet másképp élni!

Hirdetésre tetted, mindössze ennyi bátorságod maradt. Hirtelen határozta el magad, nyilván végig se gondoltad a dolgot; jellemző rád, mondhatnám. Hiszen, ahogy az újság utolsó oldalára tördelt sorokból olvashattad: névházasságról volt szó, leplezetlenül. Nyíltan közhírré tették, hogy a menyecske-korú falusi leányzó névadó apát keres születendő gyermekének (s asszonynevet önmagának), bizonyos anyagi ellenszolgáltatás fejében, természetesen. – Hát ettől aztán hogy a keserűségbe vártad a magányod föloldódását?! ... Vállalkoztál mégis, megválaszoltad a jeligés hirdetést, s hamarosan vonatra szállhattál. Mindegy, csak történjék végre valami! Akármi – csak lépni kelljen már! Ha nem megy másképp, akkor így! Valahová mégiscsak tartozik az ember; ha megvásárolják, akkor is...

Szóval, odautaztál; megszemléltek, s láthatóan elégedettek voltak veled. Szeretted volna kicsit beszélgetni, néhány szóval megmagyarázni elhatározásod, s róluk is megtudni ezt-azt. De erre nem volt szükség: megfeleltél, jól van. Kitűzték az esküvő napját, és megtartottatok a lakodalmat. Helyi szokás szerint a nyílt ég alatt fölvert hatalmas sátor védelmében fogyasztottatok el az ünnepi ebédet, majd tánc és vigasság sötétedésig, hogy lássa a falu, milyen kitűnő férfi jutott Erzsikének: fővárosi ember, nem akárki! Este, a szobában, mindenféle okos szerződések iratokat alá, melyek szerint a továbbiakban semmi kötelezettség nem hárul rád, a reggeli vonattal indulhatsz haza, s elég, ha havonta egyszer mutatkozol a „családod” körében, a falu miatt, ugyebár.

Nem erre számítottál; de mindegy. A névadásért kapott vagyonkát aznap befizetted a takarékbba, a születendő gyermek javára. Aki a te nevedet fogja viselni...

... Akkor értettelek meg, amikor én is magamra maradtam. Amúgy egészen. Ez sem volt egyszerű ügy; ha másról hallom, azt mondom, szokványos eset. Elég gyakori történet, rengeteg hasonlóról beszéltek akkoriban;

de hát a saját baja senkinek sem egyszerű. Mire a háborúból hazakeveredtem, a feleségem eltűnt. A te hajdani menyasszonyod engem is elhagyott... Na, látod! Ez a dolgok rendje; igaz, öregem? – Írtam neked akkor a hadikórházból egy tábori lapot. Már nem tudom, miről vallottam; túl keserű volt-e a beismerés, bűnbánat-e, vagy mi a fenének nevezem annyi idő múltával?! – nem, nem emlékszem, hogyan fogtam bele. Csak annyi biztos, hogy kértelek, hívtalak, gyere, keress meg. És még az, hogy igen, eljöttél, leültél mellém, a kórházi ágy szélére...

Béke lett aztán, és annyi minden történt még. A világgal is, velünk is. Közben azt a bizonyos tábori lapot úgy őrizted, mint bújdosó szent a titkos ereklyét. Nem tudom, mi az, amit *úgy* írtam meg.

Nemrég, alig lehet pár hónapja, elővetted még egyszer, és megmutattad nekem. Furcsának találtam akkori betűimet, sokkal kapkodóbbak a soraim azóta; – ennyire nyugodt voltam akkor? Lehetséges ez?... Nem olvastam bele, csak néztem, néztem. Rettenetesen büszke voltál, hogy ime, itt van, nem vészett el, a világ ugyan elégett félig, de ezt megóvtad! Erre se képes mindenki. Elégedetten hunyorogtál, mikor láttad zavaromat; örültél, hogy ennyire meglepődtem.

És akkor mondtad ki először – ahogy említettem, mindössze néhány hónapja –, hogy azokat a régi kis epizód szerepeket is csak az apádra való tekintettel hullajtották oda neked. Kegyeletből, bizony. A *nagy* színész iránt tanúsított tiszteletből.

– Most már tudom – bólintottál mosolyogva.

Meg azt is akkor vallottad be – nekem, pont nekem csak most beszéltél erről először –, hogy Erzsikének nevezett feleséged lányát (milyen szép nagylány lett azóta!) rég a magadénak tartod, úgy, mintha valóban a tiéd volna, s most már egészen a tiéd, amióta kétszer utazol le a családhoz havonta, annyira megszeretted, igazából szereted, nem is tiltják tőled. S így jó; – még akkor is, ha más faluba megy férjhez. Nem baj, ott is meg lehet találni... Az anyja pedig, azt mondtad, annyira rendes asszony, hogy tulajdonképpen *amúgy is* a feleséged lehetne, ahogyan illik. Miért ne?!

Megrémültem, és hátraléptem. Te utánam kaptál és jóízűen fölneveltél:

– Na nem. Ekkora büntetést nem érdemel tőlem! – szorítottad meg két oldalról a vállam. – Ismerem én magamat; ne félj!

•

... Jaj, öreg pajtás, valamit mégis elfelejtettem. Nem beszéltük meg. De még elmondhatom, nem késő. Mert az, hogy te *ott*, én meg *itt*: nem túl nagy különbség.

Miért jártál te mindig barnában? Soha nem akadtam fönn ezen; annyira illett hozzád, szinte a személyiségedhez tartozott, egy volt veled, mint a hajad színe – *olyan* voltál, s eszembe se jutott, hogy tűnődjem azon, miért vagy *olyan*. Csak most látom, hogy a házikabátod, a felöltőd, bő nadrágod, a kesztyűd, az ünneplőd, mindig minden barna volt rajtad.

De ő? Ő hogyan viselte el?

Én viszont soha nem bűjtam olyan holmiba, ami barna. Így alakult, valahogy így. Lehet, hogy csak véletlenül. Lényegtelen dolog, igazán oktalanság az ilyen vacak külsőség fölelmegetése. Rossz szokás, tudom; nem marad elég időm arra, hogy megszabaduljak tőle.

Szóval, a barna szín... Hozzátartozik a teljes igazsághoz, hogy soha nem hivalkodtam azzal, mennyire nem szeretem. A menyasszonyodnak én soha nem tüntettem ezzel, később se, a feleségemnek. De az is igaz, hogy ő választott nekem szövetanyagot minden öltönyömhöz – és nem kellett figyelmeztetnem egyetlen egyszer sem...

...Látod, én nem tudok másról beszélni. Ez voltál te; képtelen lettem volna arra, hogy másképp emlegesselek. De hát mindehhez nekik semmi közük.

Öregfiú, rossz barátod voltam? Tudsz válaszolni? Semmi másra, legalább erre!



Gravitáció

Elsőnek érkeztünk, üres a tér. Tisztára mosva szárítkozik az aszfalt; fél nyolc lesz tíz perc múlva.

Az idő, mint egy nagy ív, üres papír.

Fázom.

Tulajdonképpen nem szeretem a rendkívüli eseményeket. Az alkalomhoz illő viselkedés című tantárgyat. A szeretetreméltó magatartás nevezetű bűvészmutatványt. Tartok a szövegektől, a gesztusoktól, a minden meglepetés és megrázkódtatás ellen felvértező, tökéletesen szigetelő társasági mosolytól. A magabiztos pillantásoktól, melyek súlya alatt a táj sietve behúzza nyakát, s zavartan, hanyatt-homlok szokványá lényegül.

Még két perc.

Aztán, miközben nyájasan tuszkolom magam előtt a lányom – felnőttek közé tévedt kilencévesek szokása szerint szégyenlősen vihog –, s miközben igyekszem a tér sarkán lassan-lassan gyülekező, ismerős és ismeretlen egybegyűlteket a lehető legszívélyesebb vigyorral üdvözölni, némi erőt merítek abból a gondolatból, hogy ezek a mindenféle kérgek, maszkok, bevonatok és képződmények az arcunkon voltaképpen s remélhetőleg természet, szocializáció, humanitás bölcs adományai. Védelmük alatt BIZONYOSAN ott rejlik a felnőtt ember féltve őrzött, gazdag, bonyolult, titokzatos, intenzív belső élete.

Tizenvalahányadiknak az autóbusz is begördül. Nem a régebbiről ismert karcsú, agresszív jármű. Nyilván nemrég vásárolta a vállalat. Vajszínű, ápolt testével, finoman legömbölyített formáival tekintélyes, diszkrét jelenség. És, noha még ki sem nyílt az ajtó, ablak melletti ülésein máris foglaltat jelző táskák, kendők, kisebb-nagyobb skatulyák, csomagok.

Valaki megnyugtató, kellemes alt hangon azt mondja: mindegy, hol ül az ember a buszon, ablaknál-e vagy sem. Általános helyeslés. Egy légiesen vézna fiatal lány szerint ablaknál ülni kifejezetten kellemetlen, ő például sokkal jobban szeret ott ülni, ahol ül. Legalább nem éri a huzat. Mire néhányan kissé ingerülten leintik. Kár erről ilyen rengeteget locsogni, az ember leül a helyére, és kész.

Nagyon vegyes társaság – súgja gondterhelten Irénke a raktárból.

Indulunk; elől bekapcsolják a magnót, hogy LEGYEN EGY KIS HANGULAT.

Nem messze tőlem Annamária ül; naponta látom, mégis újra meg újra rácsodolkázom babaszerűvé stilizált s kissé túlméretezett, de a természet remekét még így sem feledtető szépségére, nyaka, keze, profilja finom vonalára, a tengerké, nagyon nagy, nagyon tiszta és felségesen kifejezéstelen szempár-

ra. Mellette a férj, jogászember. Krémszínű zakója van és ódon ezüst kronométere, nagyatyai örökség, a legújabb módi szerint.

Az ember folyvást az időn morfondírozik.

Tányérvirág virít, egész táblányi napraforgó. „Az élet izzó forrására emelt tiszta, növényi pillantás . . .”

Isten átizzadt temploma, fakókék kupola alatt.

Kérem, ha lenne szíves azt az ablakot . . . Most már tökéletesen . . . köszönöm szépen, igazán nagyon kedves.

Az az enyhén öszülő, ötven körüli ismeretlen, akivel helyet cseréltünk az imént, és így végül mégis együtt ülhetek Zsófiával: állítólag apáca volt, sőt, mint mondják, apácafőnöknő, külföldön, valami híres kolostorban. Nehezen hihető. Nemigen hasonlít Picur nénire, nagyon szimpla jelenség. Inkább olyasvalakinek látszik, akitől mindenestül távol áll mind a misztikus sóvárgás, mind a túltengő képzelőerő. Okos halszeme van, lágy, békés, de nagyon egyenes vonalakkal határolt szabályos téglalap forma arca. A szája igen szimmetrikusan görbül lefelé, messziről mint egy akkurátusan kikötött bajusz. Az általános vélemény szerint KELLEMEK KÖZÖSSÉGI EMBER, bárkivel szívesen vált pár barátságos mondatot. (Igaz, csakis addig, míg a másik fél nézetei helyénvaló, NORMÁLIS nézetek – ha nem, türelmes arccal, de azonnal elfordul, messzire néz, valami láthatatlan pontra a levegőben.)

Titkárnő valahol a vezérkarnál, nyolc vagy tíz nyelven beszél, tolmácsol, levelez, reprezentál.

Lajos bácsit nem szabad ingerelni, mert ha megkedveli a társaságot, akkor állítólag bármire kapható. Ha viszont piszkáljuk, akkor természetesen kiborul.

Ma reggel Gy-ről startolunk; elől bekapcsolják a magnót, hogy legyen egy kis hangulat.

Az ember nem azért veszi ki a szabadságát, hogy unalmában megegye a fene.

Hölgyek és urak, mérnökök és takarítónők, matróznak és szerelmesek hátradőlve, hűnyt szemmel hallgatják Lajos bácsi repertoárját.

Ennek a vidéknek a lankái, völgyei mindig emlékeztetnek, nem is tudom, mire. Szemérmesen, szelíden mintha az emberi test tájait idéznék. Ismeretlen hasonlóságokat, valami alvó gondolatot kezdenek bennem felkavarni,

miközben az értelem felső szőlama arról formál tűnődő kérdőmondatokat, hogy vajon mi rejlik másokban, a leeresztett redőny alatt: mennyi szívbeli rokonszenv például a Kell egy kis áramszünet című dal hetvenhetedik ismétlése iránt, mennyi a tapintat, a tolerancia, s mennyi az unalom, a horror vacui, a tétlen dobhártya vágya bármire, ami tarka és ingerlő,

és: mikor jön el a perc, mikor végre magamra maradok, hogy önfeledten elkezdjem dudorászni:

KELL EGY KIS ÁRAMSZÜNET

Néptelenedő falvak közt visz az út. A küszöböt felverte a gaz, pedig az ajtó tárva-nyitva: bárki beléphet. Lehámlott, megrepedt, lemeztelenedett falak mutogatják sebeiket. Néhol emberek élnek még. Meztláb tapossák a port, arcukon a gravitáció részegsége.

Néha vonz a kendőzetlen romlás. A magaelhagyó tehetetlenség lágy és

homogén, reménytelen szelidségében van valami nemes. Én magam csupa görcs vagyok. Jó lenne elsimulni. És mert ez a jól konzervált rendezettség itt körülöttem, a látszólag oly lazán és szabadon funkcionáló manir úgy nélkülöz minden meghittséget és kitárulkozást: néha-néha vonzani kezd az állati közlékenység, a spontán kigőzölgés, mely a bomló anyagból árad. Csupa elszólás, akaratlan lelepleződés. A látszat lepergő vakolata alól sivó egyszerűséggel: a lét.

Belőlem pedig az állati megkönnyebbülés: hogy én csak LÁTOK. Kívülről, hűvösen, üvegen keresztül. Messziről.

Didót figyelem, bár innen inkább csak fekete feje, néha, pár pillanatra, erős állú, kissé durva profilja látható. Férje – pofaszakállas, merev tekintetű, zömök kis emberke – és két sötét szemű, szinte test nélkül lebegni látszó gyerekfej társaságában ül a túloldalon. Rajtam kívül az egyetlen nő itt, aki a saját nevét viseli – csakhogy ő, ellentétben velem, a társadalom egyetértésével. Az ő szférájában egy ambiciózus nő nem feltétlenül a természet szörnyű tévedése és az erkölcsi világrend elleni inzultus. Didó VALAKI már, tehát, úgy mondják: bájos asszony.

Jól megnéztem: szerencsére nem is olyan nagyon. Zelkovics Didó: ilyen névvel az ember aligha lehet bájos. Ilyen névvel az ember abban a pillanatban megfullad, mihelyt abbahagyja a küszködést. Ilyen névvel az ember megőrül vagy befut. Báj? Erő. Önző, komisz erő. Fanatikus, szívtelen akarat. Esetleg: teljesítmény.

Már közel a határ. Szabad szemmel is látható, ki hova tartozik. Kinek van valami köze a vezető garnitúrához – jobbára szépreményű, de egyelőre fiatal mérnökök, a hierarchia valamely alacsonyabb grádicsán, szerényen közvetlen modorral és az éber alkalmazkodás villámgyors reflexeivel – ki dolgozik nálunk a könyvelésen, a titkárságokon, s hol tanyázik a fizikai állomány.

Íme, az első panaszok.

A szállás például. Valaki valahol látott egy csótányt. És ez az útirány. Teljes képtelenség. – Látszik, hogy Magda műve. – Persze: A KÖNYVELŐK. – Egymás közt pusmognak, és a hülye ötleteiket rátukmálják az egész... – Hallottad, vasárnapra valami szalonasütést... – Csakhogy pár forintot megspórolhassanak: fantasztikus.

Aki csóró, minek jön külföldre? – dörgi egy vörös képű, pohos úr, motorszerező, az egyik titkárnő hitvese. Nyilván szenvedélyesen gyűlöli a könyvelőket. Kövér ujjaival vadul gesztikulál.

(Akinék olyan istentelen sok pénze van, az miért jön velünk?) Szerencsére fölösleges szint vallanom: az ifjú mérnökök undorral méregetik a vörös képűt, s Didó férjét kivéve, szótlannul elfordulnak.

Két lépésre, e szociokulturális harcmező legkényesebb pontján Didó ácsorog, s zavartan kínlódva a kardigánját tépdesi.

A könyvelő-ellenes megjegyzések viszont célba találtak.

Az átlényegülés (a felszívódás folyamata) pár óra alatt végbement. Mire az ember észbekap: immár csak mint a megbántott könyvelő-szakma képviselője léteünk. E léthez pedig szükségképp hozzátartozik a szükségszerű, önvédelmi célzatú rosszindulat a többi cég iránt.

Aki nincs megalégedve a szervezéssel, nem tud alkalmazkodni.

Aki csótányt látott a mosdóban: nem épeszü.

Akinek nem tetszik, menjen szépen haza.

E hirtelen támadt könyvelői vérszomj élenjáró megszállottjává Irénke vadul, egy szemüveges, tűnődő, magányos lány a raktárból. Levelezőn tanul. Könyvelő akar lenni.

Déltájt átlépjük az országhatárt. Szóval most külföldön vagyunk – rebegi Zsófi, és szorosan hozzám simul.

Ártatlan, hazai kisvárosaink hangulatát idéző terecskén szállunk le nézelődni. A gyerek bámészkodik és riadt szemmel lesi a rengeteg KÜLFÖLDIT. S mikor elindulok egy újságos bódé felé, egyszercsak megköti magát: ő NEM AKAR! NEM! NEM JÖN!

Hátranézek. A többiek még viszonylag zárt csoportban vonulnak. Kettőnk magányos figurája, kiszakadva a bolyból, kivette az IDEGENEK közé. Őt a rémület, engem a türelmetlenség – kis híján sírva fakaszt, hogy legszívesebben nagyot rántanék rajta. Szeretnék üvöltve rárivallni. Ennek a dühnek semmiféle pedagógiai megfontolás nem vetne gátat. Viszont a részvét, az emlékezés...

megint: semmi. Pár céltalan villám csupán. Marad a szünni nem tudó, szünni nem akaró, koponyarepesztő kín: marad minden a régi.

Nálunk a könyvelésen két WC van rendszeresítve. Egy az ügyfeleknek, egy meg nekünk. Köztük annyi a különbség, hogy utóbbi csak kulccsal nyitható. Kulcs a portán. E bonyolult utánajáráshoz kötött előjoggal, megfigyelem, kizárólag a szerényebb beosztásúak élnek. Referensek, osztályvezetők úgyszólván soha.

Belátom: zavarbaejtő, amit művelek. Olyan nagyvonalú vagyok, olyan demokrata, mintha minimum osztályvezető volnék.

Mit lehet velem kezdeni?

Őt évvel ezelőtt új főnök jött. Megkérdezte, miért nem megyek egyetemre; egyszerű érettségivel nem tud képességeimnek megfelelő beosztást... Jelentkezzem, szívesen javaslom.

Késő.

Magda most törheti a fejét, hogyan, kikkel kvártélyozhatna együvé a négyszemélyes erdei házikóban. Végül is a Gács házaspárral költöztet minket össze. Akár egyszerűen jobb híján, akár azon az alapon, hogy ők is kilógnak a sorból.

Gács Norbertnek, a könyvelők esküdt ellenségének most már minden verbális kommunikációból végképp elege van. Bevágja az ajtót, lecsapja a bördöndjét, leül a fotelba, és szörnyű tekintettel mered nejeire, Klárira. Klári reszkető inakkal tüsténkedik, majd, felém fordulva, egyszercsak elsírja magát. Neki tudajdonképpen semmi kifogása, csak azt nem szereti, hogy rendes embernek mindenféle cigánnyal... R-en például, ahol be kellett ülniük a cukrászdába, egyszerűen melléjük telepedett valami iszonyú család, fél tucat rajkó meg minden... az ember nem azért veszi ki azt a nyomorult...

Ritkán élek vissza szemöldököm sötéttségével, mely negatív értéktételek igen hatásos metakommunikatív kifejezésére tesz – szükség esetén – képessé. Most megteszem.

Erre sietve hozzáfűzi, hogy igazán nem maga miatt... de ha az ember rábeszéli az urát egy ilyen... amit mégis: a vállalat vezetősége... szóval valami színvonalat... ÉS MOST ITT VAN, TESSÉK!

Este vendégeik érkeznek, Didó és férje, a kurta kezű-lábú jogtutor. Didót hamar hazaűzi a migrén; a két barát marad, sört iszogat. Zsófi elszeparálhatatlan emeleti lakrészünkről, mint egy oromról figyel, mint számolnak le az egész – távollevő – emberi fajzattal, egyedenként, egyetemlegesen és minden elképzelhető és elképzelhetetlen vonatkozásban. Időnként valamelyikük jupiteri hahotára fakad. Nem tudni, mikor melyikük mennydörög. Azonos szín, fekvés, artikuláció.

Klári éjszakánként sírni szokott, és a WC-re jár cigarettázni.

A baj csak az, hogy a KÖNYVELŐI MENTALITÁS most már nemcsak a kiegyensúlyozatlan idegrendszert viseli meg. Lassacskán minden, nem kifejezetten könyvelésre született kedélyt felborzol.

A könyvelő – a nyugalom vagy az egyenes vonalú, egyenletes (és nem túl sietős) mozgás állapotában általában szelíd, jóindulatú lény. Nem fűtik dühös ambíciók. A révbe ért ember felülmúlhatatlan türelmével vesztegel. Miközben mások tükön ülnek. Ezen, ha észreveszi egyáltalán, ártatlanul csodálkozik. Amit ugyanis mások hajlamosok a pöszmögés, szöszmötölés és szörnyű toporgás körébe sorolni, azt ő úgy éli át, mint magától értetődő élettempót, az emberi élet normális ritmusát. Nem sejti, hogy az élet apró örömeinek e ráérős csodálatában, ebben a hosszadalmas és lassan örlő, csendes élvezkedésben tartósan osztozni nem mindenkinek kénygyönyör, s hogy a többség már egyre kínosabban feszeng e sajátos dekomponáltság pórázára fűzve.

Magda, halálosan megbántva lényét csordultig betöltő, amorf jószándékában, mindjárt az első kritikától teljesen megzavarodott. Kapkodó intézkedések röpködnek, ellentmondó és hiányos információk. A terep percről percre kuszább. Most már a sors is ellenünk. Mire odaérünk: zárva a jégbarlang. A ma délutáni program megint csak keresztülvihetetlen, a lengyel határról hosszas tipródás után visszafordulunk.

Minderre Magda, jóindulatú, lágy karakterek módjára, sirással küszködik. Az ellenzék kéjes gyönyörűséggel veti rá magát, piszkálja, tépi, marcangolja, míg csak végképp ki nem borul.

Kórusban vigasztalja boldog-boldogtalan.

Nagy állatbőrökkel borított, puha, homályos kávézóban végződik ez a nap. Jó sütemények vannak itt. Nem is túl drágák.

Megint elmúlt egy éjszaka, nem tudom, hányadik. Megszokom lassan, hogy nem mindig tudom, hol vagyok, azt se, hogy hányadika van. Nem fontos. Most jó. A nagy tányér sültkrumplik, húsok, korsó sörök kellemesen elzsibbasztottak, a motor ringatása elcsitít. Valami enyhe mámor józanságában mérem fel, mi az, ami VAN, és mi az, ami KELLENE. A kettő közt, úgy látszik, semmi hézag.

Csak békesség legyen.

Úgy hírlík, Gácsék, Didó férjével hármásban, ultimátumot intéztek Magdához meg Lajos bácsihoz: amennyiben nem kapnak elég élményt a pénzükhért, haladéktalanul hazatérnek Magyarországra.

Zsófi eltűnt, csak hangját hallani, szólama felcsillan egyszer-egyszer a gubancos fűrtű gyerekkuncogásban. Didó lányával-fiával pusmog, a felnőttek gyűrűjébe zárt gyerekek meghitt módján. Ez a meghittség néha az autóbussen kívül is folytatódik egy darabig. Kiflit tördelnek a galamboknak a piacon, kézenfogva mennek ivóvizet keresni. De az autóbussen kívüli életben más a törvény: elválnak útjaink, kié-kié más-más klasszisú üzletekbe, kávézókba vezet.

Ami az ÉLMÉNYT illeti: én már túlságosan is telítve vagyok. Nem tehetek róla, ez a hegyvidék itt úgy hat kopár örömkön nevelkedett érzékeimre, hogy néhány óra leforgása alatt eljutok a teljes csömörig és tovább. S aztán már csak az udvarias elismerés néhány frázisát tudom magamból előcsalogatni. Jobb meggyőződése ellenére a fenyvesek illata szájvizre, minden, úgy egészében, hatalmas, hipermodern, csillogóan higiénikus fürdőszobára emlékeztet, ahol a fényes nikkal csapokból reggeltől estig hideg víz folyik.

Szombaton késő este megáll a busz a k-i szállás előtt. Kissé zavarbaejtő építmény, műkö és bádog sajátos kombinációja. Az egyik fiatal mérnök megnyugtató, hogy ez itt helyi, nemzeti hagyomány, mire tanácstalan csend támad. Magda leszáll jelentkezni a gondnokságon. Jó negyedóra, mire előkerül, szemem vörös, arca boldogtalan. Kétszemélyes szobák sehol, pedig a vállalat egyik illetékese... A szálló gondonoka németül szabadkozik. Gyakornokokból, fiatal dolgozókból álló csoportról volt szó, ők annak összetételéhez képest...

Szóval a Vállalat úgy képzelem, hogy minket

nekünk akármilyen

Ez a vállalat képtelen hatékonyan szer

persze ha fejesekről

akkor se. Ez egy impotens

Azt hiszik: másodrendű cso

hogyan lehet valaki ilyen

extra igényekkel menjen a

Miért nem a főnökséggel meg a

Szerintem minden embernek egyfor

GYEREKEK, EZT A SZAGOT ÉN EGÉSZ EGYSZERŰEN

Odanézzetek, Zelkovich elvtársnő érzékeny idegrendszere mindjárt felmondja a

Jön a gondnok, osztják a kulcsokat. A szállás egyébként meglehetősen, eltekintve a K. városában használatos fertőtlenítőszer sajátos illatától.

Másnap az ablakmélyedésben meglelem az illat közvetlen forrását. Padlóviasz-szerű, ártatlan külsejű anyag, felírata szerint a WC-szag neutralizálására való.

Néhány nap múlva az ipari jellegű kipárolgáson áttör az eredeti illat; a kettő egyetlen, velőtrázó harmóniában egyesül.

A légiesen vézna fiatal lány, akiről úgy látszik, sosem fog kiderülni, hogy mi lehet a keresztnéve, néhányan Szávicznak szólítják, mások, a többség se-hogy – arra ébred, hogy pokoli fejfájása van. Nescaféval kínálok, köszöni, nem kér. Évekkel ezelőtt elhatározta, hogy se kávé, se alkoholos italokat, se más élvezeti cikkeket nem fogyaszt.

Megnyugtatom, hogy ez a kávé egyáltalán nem élvezet. Keserű, mint a kínhalál, és ráadásul egy kicsit avas is vagy milyen.

De viszont drága – mondja meggyőződéssel, és elmenőben búsan rámosolyog. Szép zöldesbarna szeme van, hosszú pillái.

Sötétedésre hazaérünk.

Otthon semmi különös nem történt. Míg a lépcsőházban a levélszekrény zárjával küszködöm, Kelecsényiné, a tőle megszokott alapossággal, beszámol Omi és Picur néni afférajairól. Hogy tudniillik Omi ablaka alatt végre felbontották a járdát, most viszont meg lehet bolondulni a fűrógéptől, muszáj zárt redőnyök mögött, ebben a borzalmas... Hogy csak a kisszoba felől lehet levegőzni, ez ellen viszont Picur néni tiltakozik. Harminc esztendeje, hogy a zárdából hazajött, azóta nem tűr nyitott ajtót maga körül. Igénye a háborítatlan együttlétre istenével, kitől lélekben és igazságban senki sem választhatja el, nem hajlik földi törvény, megfontolás és kívánság előtt. Azt hiszitek, elvehetik tőlem a hivatásomat? – kérdezte harminc évvel ezelőtt. Széliden mosolygott. Most ötvenkét éves.

Éjjel Omi titkon odasettenkedett a Picur néni ajtajához és SARKIG tárta.

Picur néni másnap a kredenccel torlaszolta el az ajtót, belülről.

Omi válaszul kulcsra zárta az éléskamrát. Mire Picur néni a kredenc mögött kijelentette, hogy ő a maga részéről kész bármikor elszenvedni az éhhalált, mert a testet megölhetik, de a...

És így tovább.

Végezetül Omi, ököllel dörömbölve a kisszoba ajtaján: Picur néni sosem szerette őt, mindig egyedül csak az apját, már pici kora óta. Nem akart szopni sem, csonttá-bőrré fogyott, de inkább éhenhalt volna: az anyja emlőjét...

Tavaly elmentem a gyámhatóságra. Kövér, bajuszos férfi tartotta a félfogadást. Szó nélkül végighallgatott, aztán azt mondta: megpróbálják a gyereket állami gondozásba venni.

Zsófit.

Karácsonyra vettem egy heverőt meg egy kis íróasztalt.

Majd csak megszünk valahogy.

Az élménybeszámolót Annamária tartja a főkönyvelői szobában.

Naponta látjuk, mégis újra meg újra rácsodálkozunk hibátlan szépségére, nyaka, keze, profilja finom vonalára, a nagyon nagy, nagyon tiszta, felségesen kifejezéstelen szempár kékjére. Felsorolja a megtekintett történelmi emlékeket és a természet híresebb szépségeit. Helyesen, reálisan látja a dolgokat. Utána lehet nézni, minden így van a legjobb útikönyvekben is.

Csak egy kicsit vegyes volt a tár... -kezdi Irénke, de leintik.

Magda nagyon szépen megkér mindannyiunkat, hogy ha esetleg valakinek észrevétele, kifogása...

Senki.

Hát akkor... igazán nagyon örülünk, hogy...

Vera levele, hetek óta tartogatom a fiókomban. Válaszolni kellene rá, de hát mit lehet válaszolni erre a...

Hogy az isten szerelmére: meneküljek, mielőtt végképp megvénülök,

elrohadok, megbolondulok, végérvényesen meghalok, mielőtt a gyerekem megtébolyodik, mielőtt még...

Költözöm albérletbe, munkásszállóba vagy akárhová, és próbáljak beilleszkedni a

Hagyjak itt mindent?

Verának fogalma sincs, mi az: szeretet, felelősségtudat. Két magatehetetlen öreget abban a... Végző soron: a helyet, ahová az embert a sors... és ahol a kötelesség...

És hát egyáltalán.

Nincs mondanivalóm.

Nincs mondanivalóm.



Négy évszak

LAPSZÉLI JEGYZET EGY KÖLCSEY-SORHOZ

*„Köpcsényben szekerembe fogott a sváb s
nem a legjobb úton dőcögtetett Pozsony
felé.”*

Legalább egyszer Köpcsény felé akartam utazni, de olyan bonyodalmaknak tettem volna ki magam, hogy beláttam, nem érdemes. Pedig a táj is emlékezik: 1832. december 11-én, amikor „sűrű köd borítá a hólepte vidéket”, egy magyar követ dőcögött a rossz úton a diétára, s lehetetlen, hogy ebből az egyszeri pillanatból semmit ne őrzött volna meg a vidék. A szereplők azóta természetesen régen itthagytak mindent, útjuk egészen másfelé vezetett, de aki nyomukba lép, Pozsony határába érve, helyettük és nevükben látja a tájat, s a pillanat örömében azt is tudja, hogy része a látványnak, melynek köveit az emlékezet nem koptatja el.

A művészet mindig a valóságból merít, de vissza is mutat rá, mintha tanúságára lenne szüksége.

Van egy másik pozsonyi emlékem is, József Attilával osztozom benne: Még ne utazz el, Sáriká, Pozsonyba... Sárika nyilván Szob felé utazott, 1937-ben ez volt a legegyszerűbb. A táj szelíd, jellegtelen, a Dunakanyar ajándéka után csak az emlékezés röpít már, a megérkezésből is hiányzik az ünnepélyesség, a külváros házai elnyelnek mindent, egyébként is össze kell szednünk csomagjainkat s a vonat folyosóján tolongunk, mert a megérkezés előtt mindenki izgatott, mintha attól kellene tartania, hogy elmulaszt valamit.

Sárika természetesen mégis csak elutazott Pozsonyba, ahol a város forrágában el is tűnik szemünk elől, s most már a feltételezett emléknek sincs jelentősége. A Kölcsey-sor egészen másként visszhangzik bennünk, s ebben valószínűleg a látvány is szerepet játszik. Mert innen nézve egy történelmi pillanat is társunkul szegődik, s ahogy elhagyjuk Oroszvárt, minden az időből üzen, s ha annyira ragaszkodunk a pontos helyszínhez, csak be kell hajtunk a bekötő úton Jarovcére, ahonnan nyilván látni Köpcsény, azaz Kittsee tornyát. De most már ez sem fontos. Az utak találkoznak, az időben és a térképen, s immáron valóban Kölcsey a társunk, aki reménykedve igyekszik a diétára, ahol... de mi mindig reménykedve igyekeztünk a világ minden részébe, hogy végül visszatérjünk, mert tudjuk, hogy itt kell élnünk.

Pozsony határában azt kérem, álljunk meg néhány percre. Az élmény a tájból is megszólíthat, mint itt is; „s a homályon keresztül búsan emelkedék előttünk a királyi vár”. Remény és honfibú is az emlékből kísért, mert ez valóban történelem, akkor is, ha már elfeledtük szavait. De nekem fontosabb a jelenlét, melynek nincs időbelisége, nem adatok jármába fogott história, hanem az együvé tartozás öröme, mely nem újrakezdeni akar, hanem vele élni. Valami mindig megmarad, Kölcsey maga is itt van, mert porát

elfújhatja a szél, de az idő logikája független a tapintható tényektől, s a múlt a folyamat lineáris egyértelműségében jelen és jövő is, mert ami van, az mindig volt és lesz. Csak mindig a lényegre kell figyelniük.

Ezt is az Országgyűlési Naplóból írom ki (1833. május 17-d.): „Feledém elmondani, hogy az úrbéri hatodik cikkelyt, a helységek belkormányáról, még 14-dikben elvégzők.” Lám, van, amin átfut az idő, a „helységek belkormányása” egyébként is mindig valaminek a függvénye volt, miként az egyes ember joga és szabadsága is. „Elvégzők?” Ugyan, mit végeztünk el, s van-e reményünk arra, hogy valaha is nyugodt lelkiismerettel leírhatjuk: elvégzők? Én is csak állok itt, az országút szélén, Kölcsey árnya mellett, lengve az illékony idő pókfonalán, fontoskodva és azt remélve, hogy valamiként tanúskodhatom Ferencz úr igaza mellett.

Oktalan képzelgés? De amikor valóban előttünk emelkedik a vár, s itt találkozunk a két úttal! S most már azt is tudom, közömbös, hogy Köpcsényből indul valaki, vagy Győrből, Mosonmagyaróváron, Oroszváron át.

EGY MONDAT NAGYCENKEN

Élete középpontja, de ebben az ellenséges világban itt a legrosszabb, pedig ide vezet minden út, talán csak azért, hogy tetézzé megújuló kínjait, mert a test és lélek nyitott sebei soha nem hegednek be, s midőn elszunnyadna, sötét démonok szállnak fel a hársfasorból, ő meg csak áll az ablakban, megborzong, s arra gondol, hogy Metternich hűvös volt és kedvtelen, most már valóban csak a főbelövés segít, mert nyugalma is a halál testvérhúga, s még ez a nyugalom is mily ritka szívében, mert a boldogság titkos árnyak közt jelenik meg, Caroline, Gabriella, Andor, Zichy Károly, szegény Crescence-nak pedig fogalma sincs semmiről, két gyerek és két bál között színházba jár és templomba, s valószínűleg nagyon csodálkoznék, ha bepillantana a Naplóba, ahol ilyeneket kellene olvasnia, „titkos örömmel gondolok arra, hogy főbe lövöm magam”, s nyomban utána ez a félmondat: „és a rémület hideg veritéke”, mert valójában nem-élni se jobb, pedig az élet elviselhetetlen, s minden remény csalóka, házasság, gyerek, közszerelés mögött ott ólálkodik a kudarc, de a halántékra szorított pisztoly vajon nem a végső megalázkodás-e, a bukás jóvátehetetlen tudata, hódolat önnön pusztulásunk előtt, amikor a nemlét reménye több, mint a kiszámított lehetőség, csak az a kérdés, ez az ifjúkora óta visszatérő rögeszme, amit a Napló lapjain unalomig ismétél, nem a titkos reményből táplálkozik-e, mert agya lezárt rekeszeiben mégis csak ott bujkál a gondolat, hogy ez a fenntartás nélküli lemondás magában hordja a jóvátétel ígéretét, ami egyszerre elégtétel és bűnbocsánat, Caroline-ért és a futó rifkékért, a sötétségben ágyához kúszó bűnért, mert minden, ami örömet kínál, pokolra taszította, s ha nem az örömért kellett fizetnie, hát pusztán léteért lakolt, a boldogság lehetőségéért, amivel gyakran eljátszott a gondolat, mert oly jó lett volna egy hétre, egy napra, csak néhány órára kilépni a rámért szerepből, de valamit folyton el kellett mondania, a diétán, a hídrészhányuláson, vagy éppen az Agár Egyletben, mert mindenütt ott kellett lennie, palotákban és mocskos török hánokban, nők szellőzetlen szobájában és Crescence unalmas ágyában, amit csak a képzelet gyújtott föl, de az Éden helyett egy sereg gyerek veszi körül, s most már tizenkét kocsi-val kell utaznia, ha Pestről visszamegy Cenkre, pedig mégis csak visszamegy,

bár ott se jó, sehol se jó, s az is mindegy, hogy vele van-e Crescence vagy valahol elbúcsúzik tőle, mert lám, ez is megcsalta, mellének megtévesztő hullámzása, derekának rejtelmes íve, s ami maradt, csak kötelesség, örömtelen penzum, fárasztó bizonygatása, hogy nem csalódtak egymásban, s végeredményben mégis csak jó, hogy a démonok ott lebegnek fölötte, Caroline, Gabriella, Zichy Károly, legalább rájuk hivatkozhat a boszorkányos éjszakákon, amikor test és lélek kapui bezárulnak, s a magára maradt gondolat az árnyak emlékével is beéri, amíg végre valóban homlokához szorítja a fegyvert, melynek dörrenését még fölfogják az idegek, de ez csak egy pillanat, valószínűleg hasonlít valamire, de már nem tudja végiggondolni, pedig az erek még viszik a vért, a szervezet körforgása nem egyszerre áll meg, a hallóidegek beleőrülnek az alvilági lármába, de a szív még befogadja a vért, mely a test más tájairól érkezik gyanútlan pályáján, csak a következő pillanatban bolydul meg minden, az utakat titkos katonaság szállja meg, senkit nem éresztenek tovább, s a szív utolsó vészjelei belevesznek a mindenségbe, nem érkezik sehonnan felelet, s talán ez a legborzalmasabb, ez az iszonyatos csend, amit az iménti dörrenés is súlyosbít, s hiába tudja, hogy az a mellékes mozdulat, amellyel elsütötte a pisztolyt, önmagában tökéletesen jelentéktelen, ám ahhoz éppen elég volt, hogy kitaszítsa a világból, s partra vetettségében oly gyöngye és erőtlenség, hogy nem tudja átlépni a jövő sziklafalát, így hát tehetetlenül hátrahanyatlik a tétova test s a kéz, feledve az iménti mellékes mozdulatot, leesik, az ujjak szétnyílnak, s beletörődve mutatják végleges magányukat, mintha ebben a jóvátehetetlen pillanatban csak ez lenne a fontos, de ez se maradhat így örökké, valamit mégis csak kell tenni, hát nehézkesen feláll, s bizonytalan léptekkel elindul, megy, megy kihalt utak vándora, mint vesztett csata után a magára maradt katona, vércseppek jelzik lépteit, de nem veszi észre, mert már ez is mindegy, csak az a fontos, hogy hazaérjen, vagy legalább eljusson valahova, ami az otthon illúzióját kelti, hiszen már az illúzió is elég, a buta látszat, hogy mégsem veszett el minden, mert lám, megérkezett, még akkor is, ha az otthon biztonságát a halál jelenti, de közben kinyíltak a hársfák, a virágos ágak egymásra borulnak a karsú szélben, ő pedig csak áll, csak áll a fényben és illatban, azt latolgatja magában, hogy valóban megérkezett-e, vagy ismét csalódnia kell, megfordul hát a kapuban s tétován visszapillant, mintha valakit keresne, egy embert, egyetlen embert legalább, aki tanúsíthatja, mit is tanúsít?

– Mi pedig állunk a fák keretében, bizonytalanul integetünk neki, de tudjuk, hogy ez is reménytelen, észre se vesz bennünket, s csak nézzük tehetetlenül, amint átlőtt homlokából csöpög a vér.

BÉKÉSCSABA, ÉJFÉL UTÁN

Sokáig állok a szálloda ablakában; már jóval elmúlt éjfél. A mélyben Kossuth ágál a téren, mozdulata suta és fölöslegesen ünnepélyes, s árnyéka, kardjának kígyózó görbületével, rémülten nyúlik el mögöttem, mintha attól tartana, hogy nem bírja vele a lépést, s magára marad.

Itt járt, gondolom bizonytalanul; az éjszakák derűtlen csendjében a szobor és árnya volt csak társa, s a kétéves jövő, melyről nem tudhatta, hogy megéri-e.

Féjáról beszélek, barátok voltunk, nyugodtan idézhetem hát a télelő békészsabai éjszakájában.

Száműzött volt? Feledni jött ide, vagy inkább azt akarta, hogy őt felejték? Ezekről az évekről nem szívesen beszélt, egy novellafüzérre bízta egymásra torlódó emlékeit, mintha ennyi lett volna közös dolguk; a város néhány rendhagyó történettel tudott csak szolgálni, ő meg leírta, mint a középkori krónikás, hozzátéve azt is, amit izgatott képzelete diktált. A novellák nem jók, s midőn egyszer óvatosan éreztettem vele, a városra háritott mindent, mert ő csak lemásolta a valóságot, ennyi volt a dolga, a többi nem rá tartozik.

De honnan tudhatnám, mi tartozik a városra, s hiába is töprengenék ezen a télelő fényes éjszakájában, amikor a mélyben Kossuth elbizonytalanodott árnya ring a tér lámpáinak fényében. Féja árnya elevenebb, nyurga alakja itt suhant át az éjben, épp oly kétes árnyat vetve, mint a szobor, amit később, óbudai éjszakáinak csendjében életre keltett, miközben maga is árny lett, a múlt árnyékaival csatázva.

S mit őriz belőle ez a véletlen békéscsabai éjszaka?

A csend megdermedt, az alkalmi korhelyek régen lefeküdtek a józan városban, a szállodai étterem zenekarának is lejárt a munkaideje, s a rekedt énekesnő valószínűleg bugyiját mossa albérleti szobájában, miközben egy másik albérleti szobában a leendő Ionesco golyóstollát csattogtatva azon bosszankodik, hogy valamit elírtak előle, mert valamit folyvást elírnak előlünk, s most már azzal se lehetne mit kezdeni, ha kopasz lenne a rekedt békéscsabai énekesnő.

Minden rejtély és titkos sóvárgás, s ami innen, az emeletek magasából, egy tér négyszögébe kerített világos és áttekinthető forma, mert Kossuth tétozva árnya sem tudja megbontani egyensúlyát, a valóságban szenvedély és remény, becsvágy és hit, rekedt énekesnővel, silány borral s szerelmeinkkel, akik a vágy izzásában szállnak életünk rezzenéstelen egén.

Minden reménytelen. Innen, az emeletek magasából világos és áttekinthető a tér négyzete, legfőljebb Kossuth izgága kardjának árnyékát kellene kiigazítani, de most már ennek sincs jelentősége, az ember végül is tudomásul veszi a tényeket. S fontosabb is, hogy a télelő csillámló szelében nyurga árnyék bőklászik a téren, néha magasba dobja hosszú karjait, mintha a hideg csillagokat szólítaná tanúnak, de sehonnan nem jön válasz, elindul hát a kétes éjszakában, óvatosan megkerüli Kossuth árnyékát, amit a kard kihívó félköre egyébként is felismerhetetlenné tesz, mert rajza olyan, mintha mesebeli méretű malaclopóban állna a történelem örök viharában. Az árnyék átlép az árnyékon, megáll, visszatekint, de látom rajta, hogy nem igazodik ki az égtájak között, igaz, kozmikus világában üres fontoskodás északról vagy délről beszélni.

Tehetetlenül téblábol, mert rég elporladt szívében is él a földi remény, hogy valahol még otthonra találhat, csak át kell vágnia a hófúvásos utakon, tavaszi vadvizeken, s az út végén... mi van az út végén, Géza?

Integetek neki, ő, csak egy pillanatra nézne ide! De a tér négyzete áthatolhatatlan szövevény számára, s néhány lépés után megtorpan, visszapillant, mint aki elveszített valamit, s már azt is elfelejtette, hogy mit kell megtalálnia.

A halottak közönyével szemben tehetetlenek vagyunk, még arra sem tudom figyelmeztetni, hogy a tér látszólagos egyhangúsága rejtett buktatókkal van tele, mert egyformán szembe kell néznie a sejtelmes árnyékokkal, s a szélben lengő fény kétes villanásával, s most már azt sem tudjuk, mi múlik

rajtunk, mert az elmúlás befejezettsége védtelenség is, kiszolgáltatottság, az élők önkényének vettette. De hát mit vigasztal ez téged, aki ott lent tétova árnyak között lengesz? Vigyázz, Géza, kiáltom az emeletek magasából, s egy pillanatra fölkapja a fejét, de nem tudja, honnan jön a hang, hunyorítva nézi a diszleteket, melyek számára régen leomlottak, s most már csak azt tudja... mit tud?

Fél éjszaka a szálló éttermének egy rejtett zugában valami gyanús lőrét nyakaltunk, s folyvást rólad volt szó, éneklő beszédedet is utánoztam – olcsó szerep –, s közben kinéztem a hunyorgó árnyakra; – ezt nem láthattad, a szálloda azóta épült, tudod, „azóta”, de ez már igazán nem tartozik rád. S miközben a téren bolyongtál, már csak nekünk volt közünk hozzád, mert te a fénysebességhez igazítottad az órát, s később, jóval éjfél után, valóban lekiabáltam a térre, s egy pillanatra föl is kaptad a fejed, de nem tudtad, szegény örökkévaló, hogy honnan jön a hang. S most már igazán oly mindegy.

Ezeket a sorokat egy szűk szekszárdi bérleményben írom, de ennek sincs jelentősége. Ne is törődj azal, hogy mi van velem. Minden éjjel, ahogy most is, ülök íróasztalom előtt, s ha látnál se tudnál átkiabálni hozzám. Csak arra kell ügyelned, hogy hova lépsz. Odaát, a halhatatlanság közegében, könnyebb megbotlani, mint emitt, ahol legalább mentegetőzhetünk. Mert kegyetlen sáfár a mű, de ezt már jobban tudod, Géza, mint én.

ÉVSZAKOK MECSEKNÁDASD HATÁRÁBAN

Vannak tájak, ahonnan az időbe látni; nem a múltba, hanem az időbe. De azt hiszem, az évszak megválasztása is fontos. A nyár oktan forróságában mindent jelene éltet, a pillanat kápráztató öröme, amire már tavasszal készült, csak nem merte még kimondani. Az ősz emlék és remény, az emlék kézzel fogható, a remény testetlen. Szerelmek árnya suhan át a liget hervadó bokrai közt, s a kétes remény, ígérettel és derűs tettvágygal; ilyenkor szoktunk fogadkozni, hogy virágot viszünk anyánk sírjára, elolvassuk Spinoza etikáját s megírjuk azt a néhány oldalt, amit az idő falára fognak vésni.

A tél a tényeké, amikor minden önmagával azonos, s a fagy kristályai valóságunkat tükrözik; a múlt nem az elveszített öröm utáni sóvárgás, s a jövő sem hiú remény. Minden határozott formát kap, mint ez a táj s benne ez a szelíd kápolna, mely esdekelve hajlik a hegy védő békeességéhez, s csak léte örömének él, mert tudja, hogy nagy idők tanúja, hat évszázada áll a Mecsek hajlatában, lőrésablakos tornyából kémlelve az időt, s milyen időt!

Minden meghitt és otthonos, a tél csendje a karácsony tisztaságát árasztja s a megalapozott reménységet, mert szentül hiszi, hogy ezután jobb lesz, a múlt is ezt sugallja, az évszázadok oltalmában nem is lehet egyébre gondolni. S még a csillag is! – mely az éj végső tisztaságában boldogan ragyog az időtlenségben, s bizton vezeti azt, aki fénye után indul.

Állok a merengő hőésben, a remény és a csend fehérségében, s egy félíg elfelejtett Apollinaire-sor lebeg a szelid szélben: *Ombre des temps qui précède et poursuit l'avenir*, az idők árnyéka követi és megelőzi a jövőt.

Itt, ebben az időtlen téli nyugalomban nem is lehet másként. Állok, botomra dőlve, a kápolna tövében, s Apollinaire nyomában egy baranyai népdal sora száll, amivel Fülep Lajos figyelmeztette tanítványait: Esett a hó, engöm belepött.

Akik az útról fölnéznek ide, valószínűleg csak ennyit látnak.

Visszaszámlálás

(Részlet)

Zs.-nak

79. III. 18.

*Ritkulnak, mert rövidül az idő,
az ismétlődések reményei:
a sajtó például szívem körül,
ha késve jön meg, a pajtáskodó
tréfák, a jó-szót-váró bánatok,
a... s így hát egyre inkább hajlamos
vagyok, hogy búcsúzkodjam, s részletes
leltárral voltjaim közé tegyem
vele-egy dolgaim.*

*De nem tudom
fölfogni még és mégsem igazán,
mi is folyik, hogy egyszer széttörik
lábam alatt az út s arcom előtt
az idő, széttörik egyáltalán
a valahai rend, s többé soha
össze nem áll, mert váza kiszakad...*

79. III. 30.

*Csak megszokás... Ha mással így...
Igen de az is megszokás,
hogy magamtól ha... vagyis a
halálom sem lesz majd nagyobb*

79. IV. 8.

*Fülem körül sipolni kezd a levegő:
én felülről le letről meg föl a világ
előbb a fejeket látom aztán a lábakat
fejek lábak fejek lábak tej-láb-ek-ak
megállás nincs lehet hogy túl a földön is
a föld színén túl betelék a földszinig
a másikig s tovább a mástelék-üregig
lehet az is*

*De voltaképp az óriás
hangtény után mit robbant két ellenkező
irányú mozgás egymás mellett elfutó
egészen mindegy hogy mi lesz a folytatás
nagyon sokáig még vak és süket leszek*

79. V. 9.

*Az egyetlen az egyetlenegy
élet mért csonkul ennyire meg?*

*Lássam magam csak a fajtenntartás
szolgájának? így lesz megnyugvás?*

*s ha fölcseperedett az utód
tegye aztán a neki-jót?*

*s nekem coki legyen bele-
avatkoznom többé ügyeibe?*

*De akkor a saját szemem-
mel mért néz rám oly melegen?*

*mért leplezem le egyre-másra
hogy engem idéz a mozdulása?*

*hogy asztrál-testként közvetlenül
ott lebegek a bőre körül?*

*s ha őt megsebzik nekem is fáj
s ha engem akkor neki is fáj?*

*mért kellett össze-vissza kötődnünk
ha majd el kell szigetelődnünk? –*

*Közhelyek közhelyek kopott
okoskodás por-gondolatok*

*számomra most leleményes
rabvallatok terror-legények*

*akik az anatómiát
akik a pszichológiát*

*gyakorlatukból ismerik
s jól tudják hogy mikor melyik*

*kínzásmód látszik sikeresnek
tenni a homo sapienset*

*gyámoltalan ronccsa amely
már mindent helyesel...*

79. VI. 10.

*Hát megtörtént... meg... pár órája... ma...
hogy is volt?... lássuk!... kezdené a toll...
de csak az Arany János-i szavak:
„Nagyon fáj! nem megy!”*

VERSRŐL VERSRE

SIMON ISTVÁN: SZÁLL A ROSTA

A VERSRŐL FODOR ANDRÁSSAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

*Két tenyere között a rosta
szállt-röpködött, ahogy pofozta,
nem tartotta egyik tenyér se,
csak a kettő között verődve,
mint a szél hátán lengő vércse,
kapaszkodott a levegőbe;
az egyik tenyér megtaszítva
lökte el, a másik meg vissza,
ütemesen csattant, ütött
a kéregsárga, finom rostra,
s lendülettel szinte, a rosta,
magától szállt ég s föld között.*

*Hallom még, mint a lövés csattan,
a gépágyúé sorozatban –
csattogott, mint a megvadult dob
az őserdőben ahogy huppog,
mikor rá a néger tenyér üt,
s fölverte hangjával a szérűt;
a szálló porban anyám ott állt
és egész délután csak rostált
a kupacból, amit hagyott
a cséplőgép – a jó magot
ocsútól, portól tisztogatta;
a szomszédban is dobolt a rosta.*

*Nekem olyan volt, mintha játék
lenne, csak labdáztak anyámék.
Néztem a kerek kéregrostát,
a nyárvégi fényben ahogy szállt
ide-oda oly sebesen,
hogy ritmust fogott a fejem,
s asszonyok, ti csak elkezdtétek,
és folytatták az ellentétek,
mert mire fölocsúdtam volna,
óh, mama, addigra mi lett:
tétován írtam le a porba
két összetorlódó rimet.*

*S rostaként verődöm azóta
két nagy tenyér között csapódva,
nem is fognak, el sem eresztnek,
foglya vagyok a lendületnek,
le se esek és el se szálllok,*

*csak megrostálom a világot,
s érzem, míg rajtam átporoz:
fele jó, fele már poros,
s közben meg tüleimmel azt hallom,
hogy csattog rostájuk dobhangon,
s úgy néznek utána anyámék,
mintha el kezük közül szállnék.*

*Száll a rosta, repül a rosta,
hiszen ez minden rosta sorsa,
amíg valami ki nem oltja
a két tenyér közt a delejt;
de úgy hulljak végül a porba,
mikor a lendület elejt
s körém a megállt idő dermed,
hogy megadja azt a kegyelmet,
ha téli pihenőre térek,
tisztá szívvel mondjak bucsút:
a jó szemet hagytam vetésnek
és madaraknak az ocsút.*

DM: – Ez a vers, amelyet 1961-ben írt és jelentetett meg Simon István a *Kortárs* márciusi számában – antológiadarab. De úgy érzem, éppen ehhez a minősítő jelzőhöz hozzá kell nyomban tennem (mert rendkívül jellemzőnek tartom a magyar líra napi megítélésében szerepet játszó és kiszámíthatatlan széljárásváltozásokra), hogy olyan antológiadarab a *Száll a rosta*, amelynek megvan ugyan a biztos helye minden összegező antológiában, s kiadásról kiadásra szerepel természetesen a *Hét Évszázad Magyar Versei* című reprezentatív nemzeti gyűjteményben is, de ezt a verset nemigen idézik, nemigen szavalják, nemigen írják, nemigen beszélnek róla mostanában, nem hivatkoznak rá napjaink irodalmi vitáiban. – Simon Istvánt, személyében, akkor ismertem meg, 1949 őszén, amikor Fodor András: akkor költözött át a József Attila kollégiumból közénk, az Eötvös Kollégiumba, fakult, penészeszöld katonazubbonyt hordott akkoriban, s most, harminc év múltán, amikor Fodor Andrással azon tanakodtunk, ugyan melyik verse kapcsán beszéljessünk négy esztendeje halott barátunk költészetéről, Fodor András a *Száll a rosta*-t választotta. Miért éppen ezt a verset?

FA: – Az a pillanat idéződik fel bennem, amikor közöltem vele, mennyire tetszik nekem ez a vers, hogy milyen szerencsés, milyen istenadta költemény! Mert azt mindannyian tudjuk, nem mindig akkor írunk jó verset, amikor szeretnénk, kell hozzá valami kegyelem is. Én ilyen kegyelem-adta kitűnő versnek találok a *Száll a rosta*-t, olyannak, amiben benne vannak Simon költészetének legjobb tulajdonságai, és talán annak a generációénak is, amellyel Simon az irodalomba bekerült. Emlékszem, erőteljesen biztattam őt, ha következő kötete, vagy netán új válogatott kötete lesz, adja címül ezt a *Száll a rosta*-t, mert annyira tanulságos, allegorikus értelmű. Ő erre rögtön azzal felelt, nem meri, mert félreérthetnék, éppen talán a benne lévő allegóriát. Nem tudom, neked mi a véleményed erről, hogy vajon akkor, 1961-ben valóban félreérthető volt ez a cím?

DM: – Csak találgatni tudnám. Ami bizonyos: Simon hitvalló versnek szánta a *Száll a rosta*-t. Hogy megérthessük, milyen akusztikája lehetett ennek a versnek születésekor, ahhoz föl kellene idéznünk azoknak a hónapoknak irodalmi, szellemi életét, 1960/1961 fordulóján. Évekkel később, 1965-ben, Féja Géza írt egy – vitákat is kiváltó – tanulmányt Simon Istvánról, amelyben megállapította, hogy Simon István költészete egy korszakváltás közepén és egy korszakváltás örvényeinek a középpontjában került a maga költői, emberi, erkölcsi próbája alá. Féja írása hang-

súlyozza, hogy ez a korszakváltás nem korlátozódik az irodalomra, ellenkezőleg; az irodalomban is inkább következménye csak annak a nagy társadalmi és nyelvi korszakváltásnak, aminek következtében „nemsokára az író sem érkezik pátriájából izes, színes, fogyhatatlan szókinccsel, mint Ady Partiumból, Móricz a Tiszahátról, Szabó Pál Biharból, Tamási Áron Székelyföldről, Babits és Gyergyai Albert Dunántúlról – írja Féja. – A vidékről érkező írónak csakúgy, mint a pestinek, meg kell tanulnia magyarul, meg kell ismerkednie a rokonértelmű szavak, az árnyalatok, a nyelvsajátságok és finomságok világával, különben stilusa menthetetlenül elszürkül.” – Nos, ennek a korszakváltásnak a nyitánya éppen egybeesett a *Száll a rosta* születésének az idejével, amit csak akkor tudunk ma már érzékelni, ha néhány, akkoriban íródott mű említésével megrajzoljuk ezeknek az időknek az irodalmi térképábráját. Mi a legszembeötlőbb, ezekre a hónapokra visszatekintve? Az, hogy az 1956 ősze utáni dermedés a művészeti, irodalmi életben végérvényesen a múlté. Igazolásul, s a teljesség igénye nélkül persze, néhány példa: ki, mit is csinált akkoriban? – Németh László a Bolyaiakkal foglalkozik: dráma-tervek, filmnovella, tanulmányok születnek az anyag ihletésére tollából (nem sokkal a *Sajkodi esték* c. tanulmánykötet megjelenése utáni idő ez egyébként). Illyés Gyula az *Új versek* anyagán dolgozik, amely – kötetben nem minden nehézség nélkül – talált utat az olvasóközönséghez, s őt is dráma-tervek – Teleki Kegyenc-ének az átigazítása és Teleki élete drámájának, a majdani *Különc*-nek a színpadra állítása – foglalkoztatják; erről nyilatkozik az *Élet és Irodalom* egyik januári számában. S ha már a drámát, a színházat említettem: ekkoriban zajlik az *Egy szerelem három éjszakájának* a bemutatója is, és ekkor kerül színpadra Sarkadi Imre drámája, az *Elvesztett paradicsom*, s jelenik meg – pár hónap múltán, halálával egyidőben szinte – emlékezetes kisregénye, *A gyáva*. Ekkoriban kezdenek feltűnedezni újra a magyar irodalom teljes színpéből legtovább kiszűrt színek is: Kassák versei, Weöres Sándor absztrakt, lettrista, kubista költeményei, a *Dob és tánc*, az *Ablak négyszögében*..., a *Meddő terebély*, amelyek a későbbi *Tűzkút* c. kötet törzsét alkotják; színre lép Nemes Nagy Ágnes is több versével, sőt Tandori Dezső, akinek, ha emlékeztetem nem csal, első megjelenése, az *Alsóváros* című versével éppen arra a *Kortárs*-számra esik, amelyben a *Száll a rosta* is napvilágot látott. De Pilinszky *Rekviem*-jének is 1961 az éve; a folyóiratokban gyakran ütközünk Mátyás Iván, Szabó István és Csúrk István novella-remekléseibe, s a nyomukban sarjadó vitákba. (Csúrk novellája, a *Csillár* például, az egy esztendővel korábban megjelent *Ötlök-regénnyel*, az *Iskola a határon*-nal együtt bélyegeztetik „egzisztencialistának”.) – Ekkoriban kezd felvirradni újra egy sajátosan magyar irodalmi műfajnak: az írószociográfiának a napja. Illyés *Rácegresi füze*te, Kodolányi *Második baranyai utazása*, Csoóri Sándor, Csák Gyula, Galgóczi Erzsébet nagyszerű riportjai jelzik ezt a megújulást. – De nagyon érdekes, s bennünket közelebből is érdeklő tünete ennek az időköznek, hogy mennyi ars poetika-szerű vers születik ezekben a hónapokban! Ekkor írja meg Vas István az *Ultima realitás*-t; Nagy László a *Szerelmem, csonttörő élet* verseit; Takáts Gyula a *Két oszlop*-ot, amely a vidéki költő-lét sorsszerű határainak legszorongatóbb erejű kifejezése a kortársi magyar lírában („Mindennap ugyanaz... És szívögörcs... Hivatal... / Magány és harc közt zsongó örület / – – – Csak állok és érzem / Szalonta, Nikla és Sümeg / harangjai már jönnek értem.”); Fodor András maga is ír ilyen ars poetikát, amikor a *Tengerek, dombok* „Utazás”-ciklusának nagy versében, az *Aréná*-ban riadtan megállapítja: „Barátom, nézz körül, valami baj van! / Nem ismerünk rá saját-magunkra!”, és a *Hangverseny Párizsban* című versben egyenesen meg is fogalmazza a kérdést: „Ki mondja meg, hogy mi lesz a zenével? / Ki mondja meg, hogy mi lesz a világgal?...” Benjámin Lászlónak vagy húsz verse jelenik meg ugyanebben az esztendőben, s szinte valamennyi az elkötelezett költő helyzetét felmérő, elemző vers (*Arany Jánoshoz, Mi van a Hold túlsó felén, Írom ráadásnak, Politika, Se cinikus, se prédikátor, Palackposta* stb.), és szinte valamennyiben azt vizsgálja, arra keres választ, hogy mi lehet az elkötelezett költészet hite a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa után; Garai Gábor

ekkoriban adja ki a Jób könyvét – és jónéhány példát lehetne idézni még, nemcsak a költészet területéről, annak igazolására, hogyan bomlik ki, már e korszakváltás kezdetén is a magyar szellemi élet teljes színeképe, amit elősegít a publikációs fórumok szaporodása is, éppen 1961-ben indul meg az *Új Írás* – és ezzel párhuzamosan: hogyan szaporodnak el az irodalmi folyamatokat, művészeti törekvéseket – különböző látószögből elemző elméleti írások nyomán a viták. Rengeteg éles vita zajlott ekkoriban: kemény összecsapás Beckett drámáinak a jelentéséről, az egzisztencializmus szemléleti térhódításáról, a fiatal írók életformájáról; ekkor zajlott a Tűztánc-vita, ekkor jelentek meg az MSZMP tézisei *Irodalomkritikánk néhány fogyatékoságáról*, amelyben külön passzus foglalkozott természetesen elitlőleg – a „népi-urbánus ellentét” felújítását célzó törekvésekkel; ekkor vitatják meg – 1961. február 27-én – Darvas Józsefnek az Írószövetség közelgő közgyűlésére szánt referátumát, amely egyrészt leszögezi, hogy az irodalmi élet konszolidációja befejeződött, s az irodalompolitika lehetővé tette az egyre erősödő irodalmi egységet, másrészt problematikusnak tartja a ma világa felé való fordulást, a máról szóló művek esztétikai színvonalát, a közéleti szenvedélyességet, a modernizmus illetőleg a provincializmus egyre erőteljesebb jelentkezését, amelyet nem kísér elméletileg kellően megalapozott irodalomkritika. Az *Élet és Irodalom* 1961. február 10-i számában, az akkori szerkesztő, Szabolcsi Miklós vezércikkben ír „a közéleti líra visszaszorulásáról” és személy szerint Simon Istvánt például arra inti, hogy „az élet pusztá leírása, a mindennapok tényeinek még oly szeretetteljes szemügyre vétele – önmagában nem szocialista költészet még”, és kíváncsún tartaná, hogy költészetében is visszatérjen „az általánosabb emberszeretettől egy harcosabb, szocialista álláspontra.” – S ott van ezeknek a vitáknak a háttérben az SZKP akkoriban lezajlott XXII. Kongresszusának az állásfoglalása is, amely köztudomásúlag megerősítette a történelmi jelentőségű XX. Kongresszus elvi állásfoglalását a sztálini korszak elemzését illetően és a lenini normák csorbítatlan érvényű visszaállítását jelölte meg egyik fő feladatként. – Értethető, ha ilyen történelmi és szellemi környezetben Simon István is szükségét érezte annak, hogy saját helyzetét, költői egzisztenciájának vegyértékeit versben kimondja. Sőt: versekben, s ez már tulajdonképpen 1955-ben elkezdődött, *A kés* c. verssel („Összegzését keresem annak, amit úgy hívunk: *mai világ*”), s olyan darabjai vannak, mint a *Levelek*, *A munka azért készül* és a szóban forgó *Száll a rosta*.

FA: – Igen, minden bizonnyal nagy készítő-ihlető ereje volt ennek a gazdag háttérnek, amiről most szóltál, és Simonban egyébként is volt olyan szándék, hogy időről időre makacsul bizonyítsa a maga küldetésében való hitét. Ez azonban ilyen versben sikerülhetett igazán, ahol nem deklaratív módon nyilvánul meg az ő küldetéstudata, hanem a költői kifejezés szinte anyagát is onnét meríti, ahonnan a költő sorsa táplálkozott. Közbevetve hadd mondjak el valamit arról, hogy Simon István sorsa tulajdonképpen miért olyan kivételes ebben a nemzedékben. Honnan indult, hová emelkedett, azt mi kortársai tudjuk, de a hamar felejtő utókor előtt talán nem árt hangsúlyozni, hogy háborús meghurcoltatásból jutott el a Kossuth-díj koszorújáig, a zsúptetős szegénységtől az állam küldöttét fogadó Bourbon-palotáig, hogy jóban, rosszban bőven részesedett, hogy Bretagne-tól Szibériáig, Egyiptomtól a trópusi dzsungeléig sokfelé forgatta az élet. De, bárha éles szemmel és rengeteget látott, a világ ellentéteiből sokkal többet élt át, mint sokan közülünk (többet talán, mint bármelyik generációnkbeli, a nyelvekkel már szülői házból ismerős értelmiségi származású külügyi futár), mégis mindvégig meg tudta őrizni magában költészetének forrásait: a valószínűtlenül kicsi Bazsinak, ennek a kis Bakony völgyi falusi közösségnek érzelmi, lelki, etikai örökségét. Hiszen ez a vers is onnét ered, hogy ő gyerekkorában látta még ezt a műveletet, amit itt a versben leír, és ez a gyerekkori elköteleződés, ez erősödött benne a továbbiakban is, rokonította olyan költőkkel, akiktől még további tápot kapott. Nem restellte vállalni ezeket az elődöket. Én hármat megneveznék közülük, mert úgy érzem, hogy Simon költészetének életképességét többek között az bizonyítja, hogy hozzá is tudott tenni ahhoz, amit tőlük kapott. Erdélyit említeném elsőként, akitől a dal ígétetét, annak fölis-

merését örökölte, hogy a népköltés gondolati áttételre is alkalmas. Illyés lírájából pedig éppen a dolgos kéz tiszteletét, és a társadalmi misszió, a nemzeti tradíció heves szeretetét fogadta magáévé. És említeném még Takáts Gyulát, akitől a táj, a történelem, természet, az ember legapróbb, meghitt rezdüléseiben is egyetemes érvényű kapcsolatát tanulta, tette magáévé és váltotta Simon Istvánivá. A *Száll a rosta*-ban, úgy érzem, mindezek a szerzett tulajdonságok együtt vannak, mégse lehetne azt mondani rá, megírhatta volna a három költő közül akármelyik, de azt se, hogy a pályatársai közül akármelyik.

DM: – Így van; de ha azon tűnődünk, miért nem vállalta volna, hogy egész életműve fölé – jelképesen – kiterjessze e vers címét, akkor én abból a nyilatkozatból indulnék ki, amelyet jóval később tett, nem közvetlenül ezzel a verssel, inkább költői helyzetével kapcsolatban. Azt mondta, az *Írószobám*-ban Garai Gábornak, hogy „az ötvenes években én voltam az idilli... A hatvanas években én lettem a harcos.” Tegyük hozzá: pusztán annak a szemléletnek, azoknak a tartalmaknak a következetes vállalása folytán, amelyek korábban is kitöltötték a verseit. Talán attól tartott Simon, hogy a rostálás fogalmához tapadhatnak olyan képzetek, amelyek tőle idegenek, mert ő a „harcos” kifejezést idézőjelben értette, mert ő nem volt kirekesztő természet. Csak a saját útjához ragaszkodott konokul és hűségesen. – Azok a költők, akiket említettél, csakugyan mind inspirálták őt, de valóban nem lehet egyetlen költőelőd világához kötni az övét; egyfajta hagyományhoz ragaszkodott ő a magyar költészet múltján belül, amire azt szoktuk mondani: a népnemzeti realizmus gyalogútja. Ezen ment ő, új csapást keresve a maga számára. De vegyük szemügyre, hogyan lopózik be, szinte észrevétlenül ebbe a majdnem néprajzi-szociográfiai pontosságú leírásba, a pontos paraszti megfigyeléssel előadott munkafolyamatábrázolásba a líra, akkor tudhatjuk csak meg, mi is a Simon István-i elem, ami megkülönbözteti őt elődeitől és a vállalt hagyománytól?

FA: – Igen. Például az, hogy a kedélytartalék, amiből ő élt haláláig, az ebben a versben jelen van. Simon István-i jellegzetesség a kifejezésmód érzéki bája, ahogy a műveletnek a ritmikai fogantatását ábrázolni tudja, ahogy egy ilyen, talán nem feltétlen költői témát, mint amilyen a rostának az ütügetése két kéz között, magát ezt a hétköznapi jelenséget oly módon képes fölszárnyaltatni, hogy ez ars poetikává válik, sőt mi több: el tudja hitetni – s e tekintetben a vers harmadik szakasza a legmegkapóbb –, saját költővé válásának egy parasztudvaron végbement geneziséét. Tehát lényegében a szűk parasztközösségben látott kétkezi munka ritmusából közvetlenül származtatja Simon a szellemi teremtés, a költészet inspirációját. S mindez nem hat erőltetetten, nem olyasféle belemagyarázás, amelynek sokszor tanúi lehetünk a korábbi korszakban. Az ebben a versben az igazi Simon-i *trouvaille*, hogy az ábrázolt jelenség megragadása már az intonációban, az első szakaszban is ropant könnyed, mégis abszolút reális egyszerre. Íme, elindulva a szociográfiai, sőt etnográfiai pontosságú helyzet- és tárgyleírástól, a rideg anyagszerűségtől, egy strófán belül odáig jutunk, hogy a közönséges kéregrosta jelenséggé magasztosodva valahol ég és föld között szárnyal. Ám fontos megjegyezni, hogy lebegésének már-már valószínűtlen erejét mégis a két dolgos tenyér adja. Gondoljunk csak vissza, hányszor fordul elő hasonló szituáció Simon korábbi verseiben is. Mindig föltételez egy másik kezet, egy másik embert. – A *Száll a rosta* háttérét vizsgálva nem is az a lényeg, hogy szerzője egymásba ragasztott zsuppos házakból álló kis bakonyalji faluból származott, hanem, hogy az ő világszemléletében kényszerítő erővel van jelen a másik ember, a partner. Nem csak a két kézben, abban is kifejeződik a munka közösségi lendülete, hogy egyszerre többen végzik a műveletet: „labdázta anyámék”. Ahogy a szálló rosta megcsodált ide-oda játékát, két tenyér közti ping-pong mozgását szemléljük a költő szemével, önkéntelenül a *Ballagó ácsok*-ra is kell gondolnunk, ahogy kézre kapják a vastag rönköt s együtt dolgoznak rajta. S a *Zeng a fűrész*-ben is együtt húzza a szerszámot apa és fia, s tulajdonképpen kettejük erőfeszítéséből születik valami harmadik erő.

DM: – Ha mással nem, hát legalább egy emlékekkel párba áll Simon: sosincs egyedül. Volt pedig tudomása az emberi magányról és kiszolgáltatottságról, hiszen az életrajzából tudjuk, ő maga írja: „a Kaukázusban voltam hadifogoly”, s ezt közvetlenül a verseiből is tudhatjuk, hogy megjárta a század közepének azt az apokaliptikusát, amit nemcsak nemzedékének a tagjai közül jártak meg jónéhányan, hanem egész Európa. „Őt ujjat látsz a kezemen, / kihajtotta a tenyerem; / ezek a vékony hústüskék / tépik széjjel a kenyerem” – írja *A hadifogoly keze* c. versében, majd így folytatja: „Ki tudja, hogy a vagyonom / s mindenem egy üres tenyér?” S ez az „üres tenyér” keresi aztán, halálig, a másik emberi kezet, az élető emberi közösséget, szolidaritást. – Az imént azt mondtad, hogy a legszebb *trouvaille* ebben a versben az, hogy szinte *magától száll* a rosta. Hogy Simonnak a legszebb verseiben szinte észrevétlenül szakad el a földtől a szociográfiai vagy néprajzi, a faluszelei leírástól a kép a líra láthatatlan felhajtóerejével. Lator László szokta mondogatni, hogy ha a költő pontosan leírja a felületet, a látványt (s ez egyébként megegyezik Weöres Sándor véleményével is), akkor ez költői értelemben meghalálja magát, mert benne van, mindig benne van a látvány mögötti sejtelmes, sokszor megfeythetetlen jelentés is, ahogy egy fényképen is rajta van minden, amit az első pillanatban nem veszünk észre a természetben.

FA: – De hadd vessem itt közbe éppen Weöres Sándornak azt a megjegyzését, miszerint az anyaghoz való hozzányúlás módja, jelentősége ilyen látleteknél nem elhanyagolható. – Van erről nekem egy életre szóló okulásom, úgy is mondhatnám: megrendítő emlékem az Eötvös Kollégiumból. Amikor ott 1948-ban tanítványa lettem Fülep Lajosnak s jóideig csak magam jártam be hozzá, egy ízben idézni kezdte Arany János versét:

Gyékényes, abroncsos alföldi szekér,
Honnan cipel a sors – s e három egér?
Hoztál-e pirosló új búzamagot?
Mezők üde lelkét: friss széna-szagot?

Ahogy mondta, mondta a sorokat, én a 19 éves ifjunc, aki előzőleg semmi különös se találtam ebben a *Vásárban* című versben, döbbenet tapasztaltam, hogy a magát mindig keményen tartó, gorombaságig szigorú ember annyira elérzékenyül, hogy hangja elfullad, csupa könny a szeme... Főbekólintva ocsúdtam, kell itt lennie valami titoknak, amit én, aki pedig faluról jöttem, nem tudok még, nem vagyok hozzá elég művelt, vagy fogékony. Mert igenis a versben több van, nemcsak a gyékényes, abroncsos falusi szekér leírása. Arany valahány láttató erőben hű tanítványa, így Simon is képes a naturát a sorsként vállalt etnikum, a közösségi ihlet erejével a lélekszerinti költészet magasságába emelni. A pusztá leírás ilymódon átvált bensőséges, közvetett módon is eredendő lírává. Tudom, ennek a felfogásnak vannak ellenzői is, akik szerint a költői diszpozíció nem művészi teljesítmény, olyan csupán mint egy *plain air* képbe illesztett szalmakazal, vagy egy interieur-be fényképezett szép antik tárgy. Csakhogy a szerencsésen meglátott részlet és mű összhangja sohase véletlenül adódik. Amit én a *Száll a rosta*-val kapcsolatban kegyelemként emlegetek, abban a művészi percepció ösztönösből tudatosba fordulása nagyon is benne van. Ezért lehetséges, hogy a képviselt közösségnek történelmi, társadalmi etosza, teljes habitusa kifejeződhet ilymódon, a naturát versbe szárnyaltató egy-egy részletből.

DM: – Hogyne! Ő ezt tudatosan is vallotta: „azt a változást, amely a szemünk láttára zajlott le – nyilatkozta egy ízben –, nem is tudtuk volna másképpen megfogalmazni, csak a szülőfalunkon keresztül”; tehát éppen ezen a naturán keresztül, s ezt faluról jött költő-nemzedéktársaira is kiterjesztett érvénnyel gondolta. „Hoztuk magunkkal egyrészt az irodalmi eszményeinket – folytatódik a nyilatkozat –, másrészt pedig azokat a közvetlen, a bőrünket sütő emlékeket, sőt izgalmas érzéseket,

amelyekkel útnak indultunk a magunk világából.” – Ez a „magunk világa” Simon számára: Bazsi. Simon a „sors ajándékának” érezte, hogy ilyen tündérvilágot mondhat szülőföldjének. Egyébként Bazsi nemcsak az ő versei révén vonult be a mai magyar lírába! Ez a táj, ez a tündérvilág nemzedéktársát, Juhász Ferencet is versekre inspirálta; Bazsi környékén van, a Keszthelyről kiinduló, és Bazsin is átvezető sümegi út mentén a rezi vár, amelyről Juhász *A rezi várban* című versét írta...

FA: – ...igen, amikor 1963 tavaszán Bazsiban jártam, említette, hogy két hetet töltött náluk hajdan Juhász Ferenc...

DM: – ...s a *Rezi bordal*-t is. S leírta ezt a környéket, verspróza-szépségű sorokban is, amikor – 1956-ban – éppen a Rádióban tartott előadást Simonról és költészetéről. „Aki ismeri a Dunántúl e lépesméz-szagú részét és a költő szülőfaluját, nem csodálkozik, hiszen maga is menthetetlenül szerelmese lesz a lágynak, hajdan vulkánokkal vemhes hegyvonulatoknak, a gyöngéd, csodakék, ökörnyalas őrsi mezőknek, a szőlőoldalas, kék szíromragyogású falvaknak. Bazsi a Bakony déli nyúlványainál fekszik, apró völgykagylóban, amelynek bazalt-legyezője nagy csillogó rétségre nyílik, s a fénypárás messzeség a sümegi hegy kúpjában fut össze, a hegyen az ősi várrommal, mint valami nemes gálya-orr istenfeje. Körül: Tátika, Csobánc, Rezi, Szigliget várromjai: porladó nagyurak, fölgypesedett-szívű katonák, elrothadt tekintetű várbeli kisasszonyok, földbe-boldogult jobbágyok álma a földben, meggyűrűzött csontjai, csákói, kardjai, szőrei, főkötői, s a bakonyi erdő, ahol nem is olyan régen még a betyárok: Sobri, meg Savanyó, meg Vak Illés kötötték lovukat piros almafához. Látni innen a Ság tetejét, Berzsenyi, Kisfaludy élt itt, utazott lassú szekéren.” – De hadd emlékeztesselek a másik, erről a vidékről elszármazott, nemzedéktárs-költőre, a „bakonyalji táltosfiúra”: Nagy Lászlóra, aki ennek a tündérvilágnak a komorabb, tragédiásabb hangzatait szóltattatta meg – s itt mindjárt rá is térhetünk Simon István hozzányúlásának, „griffjének” a kérdésére, amit említettél. Egyértelmű volna ez az idillel? Sokan állítják ezt. Nem ártana már egyszer alaposabban megvizsgálni, hogy milyen idillről van szó tulajdonképpen Simon esetében, illetőleg: milyen része van ebben a költői szemlélet esetleges egyoldalúságának, és mi része van annak a tudatos költői törekvésnek, amely számot vet ugyan a világ ridegebb valóságával is, azonban – Kodály szavával szólva – olyan műveket akar alkotni, amelyek „élni segítenek” e ridegség ellenében? Nagy kérdés, persze, hogy erre a 20. században és egyáltalán: milyen mértékig képes és alkalmas a költészet?

FA: – Én azt hiszem, hogy erre az idillben rejlő erőre – már ami egyáltalán nyomtatásba kerülhetett – nagy szükség volt bizonyos időszakokban. Éppen 1949-ben, amikor, mint említetted, Simon Istvánt személyében megismertük. Én különben egész véletlenül már egy évvel korábban találkoztam vele, amikor egy Zsirai-órán mellém került a Múzeum körüli egyetem padjában. Kiderült, hogy mind a ketten Balaton-környékiek vagyunk, mindketten a pécsi *Sorsunk*-ban kezdtünk publikálni. Sajátosképpen én 1949-től hagytam el a költői pálya nyilvánosságát, ő meg attól fogva került elő ismét költőként. Útja ettől fogva látszólag akadálytalan, valójában az ő időrendje is megzavarodott. 1962-ben, egy írószövetségi közgyűlésen dedikálta, adta át *Almafák* című, frissen megjelent, tizedik verseskötetét, mindjárt olvasni kezdem. Feltűnt, hogy lám, neki is van egy *Hazafelé* című verse s méghozzá milyen szép! – Tudod, mikor írtam? – hunyorított vissza rám. – Amikor a fogságból hazamenet, egy havas téli estén benyitottam a kapunkon. Ez az élmény van benne. – Meggondolkodtató, miért kellett ennek a versnek csaknem másfél évtizedet várni a megjelenésre. Netán túlságosan patriarchálisnak, „narodnyik” szemléletűnek ítélték volna? Pedig hát kell-e magyaráznom, mi van az idill látszata mögött? És érdemes odafigyelni a versre legalább utólag azért is mert bizonyítja mindazt, amit szerzője eredendő költői szemléletéről ezideig mondtunk: miként válik nála a látszólag könnyen talált természeti kép az egész verset átható, gondolatilag is szervező egységgé:

Forog az éjjel,
mint a mézpergető;
olyan bizony sejtalakú
drótyjával a havas kapu,
mint a mézzel teli lép.

Csönd hull és béke,
hóban a faluvég,
Hold legelész Sümeg felett,
s betlehemes süvegemet
föltenném, de
elveszett.

Csak a csillag van
most is a táj felett;
mintha sapkám hegyén égve
egész kapunkig kísérne,
ahol vakkan a kutyánk.

Hó a kapura
és a hidra dől az út,
én meg majd a régi ágyra,
amelyben a régi párna
kövér s puha,
mint a lúd.

DM: – Simon nem volt diktátor-alkat; ha nem hangzanék triviálisan, azt mondanám, politikai szóhasználatát élve, hogy népfrontos kedély volt, népfrontos teremtészet; de komolyra fordítva a szót: a maga útjához konokul ragaszkodó költő a *Kortárs* szerkesztőjeként helyet tudott biztosítani a saját költői alkatától és izlésétől távolabb eső törekvéseknek is. Amit ő adott, költőként, azt Juhász Ferenc már 1955-ben nagyon pontosan jellemezte, a *Nem elég* című kötetről írt kritikájában. Így jellemezte Simon hozzányúlásának a módját: „Ezt irigylem tőle: a háborgás-nélküli tisztaságot, a józan derűt, a mégis-versekbe-lopódzó életadó szomorúságot, ami minde-nütt megcsap, ahol a verseskönyvet föllapozom, mint a tenger szaga a víz-görgete-get elfödő hegyek mögött.” S a költői törekvéseiről, a költői akaratáról így írt, hasonlító pontossággal: „nagyon hajlik arra, hogy csak a jót, a derűset, a tisztát, az örömet vegye észre, talán azért, mert maga is ilyen, s nem is akart mást hinni a világban.” – Ezt a jellemzést a rákövetkező húsz esztendő verstermése gazdagabban és érettebben csak igazolhatja. De azt is, hogy mennyire kétarcú a Simon-versek idilliuma mögött meghúzódó teljesebb valóság. A mélylélektan beszél ún. manifeszt és látens tartalmakról. A költészetre átforgatva ezt a hasonlatot: minden költő életművében kimutathatóak azok a lappangó tartalmak, amelyek ellensúlyként érvényesülve a megvalósult mű mögött, annak a hitelét is mélyebben garantálják. Simon költészetében a megvalósult idillnek, manifeszt reménynek a látens félelem, az elfojtott szorongás az ellensúlya. Ő, aki „csöndes parasztkok vézna, kékszemű utódjának”, a falusi „szélső házak” költőjének tudta magát, körülményeinél fogva sem lehetett oktondi reménykedő. Tudta, megtanulta a leckét, hogy „semmit sem ad az élet ajándékba”, s a „próbált hadifogoly” éber figyelmével ismerte „a hétköznapi kemény perceit”. Tudta azt is, hogy „harc és goromba küszködés minden napunk és éjszakánk”, és „ha megyünk, előttünk a cél, az is halad, nem érzük el”. Nem ámitotta magát, korán elraktározódott szívében a keserű tapasztalat, hogy az embernek sem jut külön sors, mint a „kiszáradt szilvafának”, s jól ismerte „a fájó, a szorongva magános emberben” növekvő megnevezhetetlen félelmeket, s ő volt az is, akinek „a gyomra rángva mondja ki a *homo sapiens* fölött a költő tudata mélyén rejlő igaz ítéletet”. Még az idillikus emlékek őrizgetésének a veszedelmeit is megsejtette, hiszen ő írta meg egyik versében azt is, hogy a falujabeli volt huszár, aki őt valaha a térdén lovagoltatta, évtizedek múltán bizony már csak „leurazza” a hazalátogató költőt. „Érzem, hogy egyre inkább becsapnak emlékeim”; tehát tudta, hogy nem a világban, „bennem tündöklök többé visszatérhetetlen fénnel” az idill, a szépség, a tiszta öröm, de ő erre vágyott, ezt akarta; „mindig a világ gyógyszerét, azt a csodás verset kerestem, amelytől megszeliülne a lét” – írta *Azt a dalt keresem* című versében, még 1955-ben. Kérdés, ismétlem, hogy ez lehetséges-e, teljesíthet-e ilyesmit a költészet, a vers? S még valami (ami talán még a *Száll a rosta* című verssel kapcsolatban is fölvethető, amikor metaforája értelmét a megtalált bizonyosság örömeivel kihántja a pontos leírásból): nem szentenciázott-e a kelletténél többet, többször is Simon a verseiben?

FA: – Ebben a versben semmiképpen sem. Emlékezzél csak, az ide-oda pofo-

zott rosta szimbólumát miként emelte olyan köztes régióba, ahol már nem kötődhet a földhöz. Ezzel az allegóriával lényegében saját sorsának, a fölsímtól költő-küldetésnek nehéz kockázatát vállalja: „S rostaként verődöm azóta / két nagy tenyér között csapódva, / nem is fognak, el sem eresztenek, / foglya vagyok a lendületnek”. – No de ez az allegorikus rosta itt nem egy beképzelt ember nagyot mondása, az világosan kiderül a folytatásból.

DM: – Nem is erre a részre gondoltam, hiszen ezután következik, számomra legalábbis, a versnek talán a legszebb, legfinomabb része, amikor azt írja, hogy: „Száll a rosta, repül a rosta, / hiszen ez minden rosta sorsa, / amíg valami ki nem oltja / a két tenyér közt a delejt”, mert ennél szemérmesebben aligha lehet hangot adni az elmúlás fájdalmának, a személyes pusztulás miatt érzett riadalomnak. Hanem a vers legvége! azt érzem kissé szentenciózusnak.

FA: – Lehetséges. Ebbe azonban bele kell számítanunk a korszak akusztikáját is, hiszen erről az időszakról már mint történelemről beszélhetünk. Sok ilyen vers íródott melynek végén jóhiszemű, magabizó hagyakozás hangját halljuk. Értékelhetjük ezt úgy is, mint fölzárkózást a közösség szolgálatát vállaló nagy elődökhöz. Tehát nem csak Simon, de akkoriban egész – azóta tragikusan megfogyatkozott – nemzedéke deklarálta: szeretné, ha tisztázott, értékes örökséget hagyhatna utódaira. Legmeggyőzőbb válasz talán, ha aggályod kihívását magamra veszem. Írtam én is ilyenfajta verset, melynek végén szentenciózus kicsengés van. A *Szomjúság* című versemre gondolok, amely így végződik: „Esik, esik. / S én egyre szomjasabban / érzem a földet / melyből fakadtam, / / hol együtt lélegzik a kő, a fű, / az új, a régi. / / Hol majd a csontok foszforában / örökké fogok égni.” – Nem tudom, melyőnk volt itt szerényebb, vagy szerénytelenebb. Lényegében mindketten azt mondjuk: bizunk abban, hogy nem éltünk hiába.

DM: – Idézted, s nyilván nem ok nélkül, Arany Jánost. Miben, hogyan nyilvánul meg számodra ez az Arany János-i hitel Simon költői világán belül? Az anyagkezelés Arany János-i hitelére gondolok; arra, hogy csakugyan olyan magától értetődő és természetes az ő költői ragaszkodása a feleszületett anyaghoz, amit nem csak Budapestre hozott föl, de magával vitte vándorútjaira is, Vietnámba, Szi-bériába, a földkerekség majd minden pontjára, mert sokfelé megfordult, világlátott ember volt.

FA: – Két példával is bizonyítani tudnám, hogy mindig megmaradt benne ez a természetes viszonyulás származásához, ahhoz a tárgyi környezethez, amit otthon megismert, amit léptékül mért rá az egész megtáruult világra. Mert hogy ő volt közöttünk igazából a nagy utazó. Ki más magyar költő mondhatja magáról, hogy a francia, vagy a finn miniszterelnökkel, vagy éppen Csou En-laj-jal tárgyalt, vagy hogy a japán tengeren hajózott? De Simon az a költő, aki az óceánnum monumentális élményét is úgy mondja el, mintha tenyerére venné a képeket:

Sírály csapkodja szárnyával a fényt
a tengerparton, s habra hab szalad.
Mászik le lomha csigabigaként
a fél-világ zöld levelén a nap.

Ha csak ezt az egyetlen szakaszt írta volna Simon, akkor is belekerülne a jövendő *Három veréb hat szemmel* antológiába, mint felfedezendő érték...

DM: – ...mint újra-felfedezendő érték!

FA: – Másik bizonyító példám a *Késői hózápor* című vers, már a közvetlen halála előtt megjelent utolsó kötetéből való. Ez annál is inkább Aranyt juttatja eszünkbe, mert olyan városivá lett ember szemléletét idézi, aki évtizedek múltán is őrizni tudja látásának hazulról hozott frissességét. Nem a dacos félrehúzóds jellemző rá, mert hiszen a városi jelenségeket, akár az öreg Arany, Simon se kerüli ki, veti el. Bennük is az anyag képlékeny formáit, új szervezetét érzékelve, költői

módon emeli be a versbe a váratlan havazástól ösvadonivá visszavedlett városi élet mozzanatait.

Voltak nyilván pályatársak, akik Simont mindvégig az új költői irányzatokhoz alkalmazkodni nem tudó falusinak, javíthatatlan konzervatívnak tekintették, de nekik is el kell ismerniök, hogy a vers a természettudományos *up to date* világképből is – éppen szerény nyíltságával – többet tükröz, mint némely, a mítoszt homállyal pótló, az új fizikai, biológiai sejtelmekből patetikus űrománcokat szövő költemények. Ezen a *Kései hózápor*-on átborzong sorsunk egész ontológiai kiszolgáltatottsága, a lefülelt világ mindeközben mégis látható, érzékelhető, emberszabásúan eleven és igaz.

DM: – Kérdésemre én Simon egyik versében találtam eligazító választ. „Nézz bárhová, metaforára lelsz” – ezt élete végefelé írta, *A tetőn* című versében. De ez a „bárhová”, az ő számára a világ paraszti régióit jelentette haláláig, s bár művelt intellektus volt, s világlátott ember, aki nyelveket is tudott, rengeteget olvasott és nagyon ragaszkodott a könyvhöz, ha észre akarta venni, illetőleg ki akarta fejezni a világban bennerejlő költői szépet, ösztönösen is a paraszti világ jelenségei, színei és tárgyai felé fordította a tekintetét. Ez az épen maradt ösztön ad az ő ragaszkodásának a paraszti élethez, a paraszti észjáráshoz a verseiben ilyen hitelt, aminek legnagyobb példája költészetünkben éppen Arany János. Idézzek én is egy példát, a *Rapszódia az időről* című szonettciklusából (amelyet egy esztendővel a halála előtt írt, s amelyre igen büszke is volt; utolsó beszélgetésünkkor hangsúlyozta, hogy mennyire fontos versnek tartja). Ebben leírja ezt a rendkívül modern fogalmat, hogy „Nyergeld meg a félelmesen gyorsuló időt”, aztán – paraszti szkepszissel – így folytatja:

Gyorsul, igaz; de nem tudom, maga
az egész élet mégis mihez képest,
hiszen mióta nem az anyám ébreszt,
egyforma volt a magam rohama.

Am, ha kezem vak automata
módján villanyt olt, hallom a sötét est
végtelenjéből: „Az olajt ne égesd” –
vagyis pár percre elugrom haza.

S a nevetéstől megint könnyet nyelve
számolgatjuk, míg ágyamból a lámpát
el bírom fűjni, hányat höppen nyelve;

s a virtus forró, jó árama jár át,
ahogy a család gyerekként mulat –
Mára mindez csak egy kézmozdulat.

S erről nekem az jut eszembe, hogy Simon, aki szemérmes alkat lévén azt is megvallotta, mennyire feszélyezi őt az a tudat, hogy anyja elolvassa a verseit, ugyanakkor azt is mondta, hogy nem bírta volna soha elviselni, hogy verseit ne értse meg az anyja. Azt hiszem ezt el is érte legjobb verseiben, önmaga és a világ költői megszegényítése nélkül.

A félig bevallott élet

Valami újra történik velem; valami megnevezhetetlen, belső esemény, aminek a végkifejletéről semmit se tudok: szokatlanul idegen vagyok magamnak, idegen ennek a saját rosszkedvébe gabalyodott városnak. Lépkedek a gyöngén megvilágított Bolyai utcán s a félsötétben egy-egy platánlevél potytyan elém, mintha üveglábakra épített kórház műtőjéből levágott kézfejeket hajigálnának ki egymás után.

Az Apostol utca sarkán üresen áll a telefonfülke. Tárva-nyitva az ajtaja, mint egy elhagyott őrbódéé. Még a közelében sincs senki, mégis mintha ököllel verné valaki a készüléket. Emlékezem vagy képzelődöm? Néha, minden ürügy nélkül dörömböléseket hallok a legnagyobb csöndben is: az előszobám kilincsét rázzák eszelősen. Fogalmam sincs róla, kik durgatnak, de gyorsan az villan eszembe, hogy meg kell mentenem a helyzetet: olyasmit kell kérdez-nem a szívóskodóktól, amitől leesik az álluk. Például ezt:

– A farkaskutyát keresik nálam? Ne törjék magukat, uraim, kölcsönkérte a rendőrség.

Megesik, hogy szórakoztat, de általában inkább a kedvemet szegi, hogy az orvos által javasolt esti séta közben nem gondolatokat, hanem ilyen kép-telenségeket öröl az agyam. Nem csodálkoznék magamon, ha olyan karneváli-an lendületes képzelőerővel áldott volna meg a sors, mint Marsall László költő barátomat, aki egy borošüveg cuppanó dugójához olyan szónoklatot rögtönöz józanon is, mint aki a szentivánéji álom Zubolyát mondhatja fel-menő ősenek, egyenes ágon.

Lehet, hogy újra megbetegszem s ezért ez az egész zaklatottság? Ez az ismeretlen émelység a testben és a képzeletben is? Sőt, az álmaim is ezért olyan borzongatóak és nyakatekertek mostanában?

Például az éjjel is odahaza jártam Zámolyon. Ballagtam a régi Bika köz-ben, ki az Öreg utcára, újsággal a kezemben. Egyszer csak gyereksírást hal-lok. Megállok, hallgatózom: honnan szüremlik? Mindkét oldalon tömör li-cium sövény takarja el a házakat. Rövid fülelés után arra kell rádöbbenem, hogy a sírás nem a házakból, hanem a bozótból hallik. Torkomban lüktető szívvel hajtogatom szét az ágakat, de nem látok semmit. Mégis, mintha bel-jebb, a sűrűben, megrebbeint volna valami. Egyre izgatottabban hatolok be a növényi útvesztő homályába, s lent az alján, gyomokba gabalyodva, apró lényt látok reszketni a félelemtől. A feje akkorka csak mint az alma, a szeme türkizkék, gyerektisztaságú és hihetetlenül értelmes. Felnőtt riadalommal jajdul föl, holott az egész teremtés alig nagyobb egy kesztyűnél. Nyúlok érte, hogy a gubancból kiszabadítsam, de meghül bennem a vér: a lábai kopasztott csirkelábak. Még a tolltűsző kék sebeit is jól látom. Hátrálnék vissza, de egy régtől ismerős belső hang rám parancsol: micsoda finnyás férfi vagy! neked nem szabad semmitől se undorodnod! Nyelek egyet s gyorsan elhatá-

rozom, hogy csak azért is a hideglelős lábánál fogva kapom el. Szólok hozzá, nyugtatgatom, hogy ne pityeregjen, semmi baja nem lesz, én hazaviszem, de lidércesen tüzelő, kék tekintetétől kisebbrendűségi érzésem támad. Elönt a szégyen, aztán meg a düh és a kezemben szorongatott újsággal csapok le rá s abba göngyölgetem bele. A papíron át érzem, hogy kétségbeesetten vonaglik s menekülne.

Arra riadok föl, hogy az ismerős rigó topog hajnali ablakpárkányomon. De nem könnyebbedek meg tőle sem. Nézem félrehajtott fejét, a mögötte magasló két jegenyefát s érteni szeretném: mit jelenthet bennem az isteninek s a torznak vagy hétköznapiabb szavakkal szólva: az emberinek s az állatnak ez a viszolyogtató keveréke? Valami kisiklást? hasadást? Valami eldöntetlenséget? A találgatások Freudba, Jungba botlanak bele, az őslélektan földből kiálló gyökereibe, de igazi és időszerű válasz helyett csupán egy élményszerű fölfedezésig jutok: mostantól kezdve nagyon természetesen képzelem el, hogy hasonló álmok alapján születhetett meg a kentaurok mitológiája, a változatos hibrid lényeké, melyek az idők kezdete óta föl-föltűnedeznek a legkülönbélebb kultúrákban, hogy a maguk valószerűtlenségével mégis valami valószínűtlenül fejezzenek ki a nehezen megragadható emberi létezésből: valami megdöbbentő lélektani tény, amely csak általuk fejeződhet ki jelképesen. Lám, a huszadik század embere, az altatóktól és sokkhatásoktól agyonterhelt lény, milyen közvetlenül kapcsolódik még ma is ontológikus lelki eseményekhez!

Persze, ha elfogadja is az ember, hogy sok álom ontológiai magyarázatokat görget, mit kezdjen azokkal, amelyeknek semmi közük az ős-metafórákhoz? A tegnapielőtti álmomban ugyancsak Zámolyon jártam. Az álom ideje ezúttal az ötvenes évek elejét idézte. Szalmakazlat velláztunk-tergettünk szét apámmal a szérűben, mert ismeretlen szalmatolvajok megbontották a hajzatot és az éjszakai eső szétszivárgott az egész kazalban. Vellázás közben – elképedésünkre – egy megfeketedett parasztszekrény került elő. A szekrényből pedig egy álló halott, kalapban. Öltözete polgári öltözet volt s fiatalemberes inkább, mint öreges, de elképzelni se tudtuk: ki lehet s hogyan kerülhetett oda. Apám kigombolja rajta a megfülledt kabátot, alatta mellény van, de ezzel se leszünk okosabbak. A kalapján két-három szalmaszál, az arccsontján viszont már se bőr, se hús.

Arra gondolok, hogy ennek az álomnak a hátterében egyik háborús élményem moccanhatott. Negyvenöt februárjában hazulról elűzött menekülők vagyunk Pákozdon. Köröskörül a front harapófogója. Valamelyik reggel végigfut a hír, hogy éjszaka német katonák szivárogtak át a frontvonalon s ki tudja, mire készülnek. Állítólag szalmakazlakban és padlásokon rejtőztek el.

Mint amikor vértigris jelenik meg egy-egy néger falu környékén s megbolydul tőle a település apraja-nagyja, úgy bolydult meg a hírtől Pákozdon is. Szovjet katonák jártak csoportosan házról-házra s döfödösték végig szuronyos puskákkal a maradék, sovány kazlakat, szárkupacokat s a padlástérben fölállítgatott zsuppkévéket: bújik-e mögöttük valaki? És bújt! Kézemoccanás, lövés. Német katonák helyett azonban egy pattanásos arcú szovjet kiskatonát lőtt agyon a házunkban elszállásolt őrmester. Hogy mit keresett ez a kiskatona a zsuppkévék mögött? Talán csak aludni szeretett volna, vagy néhány napig kimaradni a háborúból. Dezertőr – ordított a csalódottságtól és dűhtől fölborzolódtatott őrmester, amikor a vézna katonatestet a ferde létrán lecsúszatták a földre.

A szalma, a zsupp, a fiatal halott így lappang az emberben harminc évig s egyszer csak álomi formát öltve föltápáskodik? Ráadásul oly elképesztő áttételben, amelyben az eredeti háborús élmény szerényen háttérben marad s a főszerepet a húsz évvel később megismert modern művészet kapja: Buñuel, Fellini és Pasolini filmjei vagy Salvatore Dali szürrealista festményei?

A lélektan tudósai, feltehetően, meg tudnák magyarázni a mélyebb összefüggéseket is: a lelki és az idegi okokat, a „művészi transponáláshoz hasonlító mechanizmusok működését”, én azonban csak ámulni tudok. Ámulni magamon, zavarodottságom s ingatag közérzetem közepette is, hogy alanya s tárgya lehetek ezeknek az alakjukat váltó belső történeteknek, amelyek arról tudósítanak, hogy az, amit nem ellenőrizhet a tudatom, mennyivel nagyvonalúbban s merészebben csapong bennem, mint amit ellenőriz.

Valójában tehát nem is az álmok, hanem a köztük és a valóságos életem közti fáziskülönbség lehet mostani állapotom mozgatója? Az az ellentétes irányba húzó nyugtalanság, amely időről időre válságba taszít; mivelhogy újra és újra szeretném meghaladni magamat, ugyanakkor az önmagammal való azonosságomat is megteremteni? Képletesen szólva: olyan váza vagyok, amelyen egy hajszálvékony repedés fut végig, az aljától a felső pereméig?

Hogy mikor pattantam meg, pontosan nem tudhatom, de ha a körülbelüli időt kutatom, hátrálnom kell vagy harminc évet . . .

Diák vagyok Pápán, a harangok, az esők, a nagyra tekintő múlt városában. Mögöttem a több hónapig ránk nehezedő front kemény brutalitása, előttem a hársfalombok fölött röpködő jövő s a tócsákat kerülgető diáklányok. Kiméletlen emlékek és szelíden gyakorlatozó idill egymás közelében. Erőteljes végletek, akárhonnán is nézem őket. Komoly szélsőségek, amelyek közé tágasan odaferne a világ. A kő keménységétől a hó lágyságáig minden. Belső végleteimet külső szélsőségeim is ellenpontozzák. Ünneplő lélekkel járok a korzón, az állomáshoz vívő hársfasorban, az öltözetem azonban a hétköznapi-nál is koldusibb: katonaköpenyből összevackolt silány gönc. Egyik pillanatban szégyenkezem miatta, a másikban dacosan viselem a sorsomat. Vagy ami még ezeknél is fölfoghatóbb képe a szélsőségeimnek: a négy hónapig tartó, háborús életveszélyben hasonlíthatatlanul férfiasabban viselkedtem, mint a bogárzó szemű lányok előtt. Zavarnak ezek a végletek, de izgalomban is tartanak. Szenvedek tőlük, de ez a szenvedés fölszabadít. Albert Camus a Thibault család kapcsán azt írja: „Jaques és Antoine alakja annak a megértéséhez segít hozzá, hogy kétfajta ember van: az egyik kamaszként fog meghalni, a másik felnőttnek születik.”

Én mindenképpen az előbbieket csoportjába soroltam volna magamat.

Az irodalom, a művészet ekkoriban épp nem érdekelt. Így azt is elmondhatom utólag: anélkül adtam át magamat szívetzaklató végleteimnek, hogy a szakmám törvényeire vagy a jövőmre sandítottam volna. De megismerkedve József Attila verseivel, újra költő szeretnék lenni mindenáron. Fújatam magamat utcák hosszán át a széllel, vagy kiszököm a Tapolca-partra, nézem a zöld vizet s csordulásig vagyok feszültséggel és jó örömmel. Vitaminhiány miatt kisebesedik a kezem, miközben halálosan szerelmes vagyok egy úriféle lányba. S minél nagyobb végletek közt hanyódom, annál bizonyosabb vagyok abban, hogy egyszer majd én is igazi verseket írok. Hasonlókat, mint a Med-

vetánc, a Hetedik, a Medáliák, vagy az Óda. Képzeletben máris össze tudok társítani pünkösdi rózsát és véres gégefőt, hiszen egymás közelében éltek bennem nagy aknatépte sebek s a pincék faránál vöröslő virágok.

Mérlegre téve harminc-harmincöt évemet, egyértelműen állithatom, hogy nekem ezzel az érzékenységgel, ezzel a szélsőségekre hangolt idegrendszerrel kellett volna továbbnőnem az új világban. Csakis így maradhattam volna a világ s a magam szószólója.

De a háború utáni iskolakezdéstől ötvenig, az érettségiig, másokkal együtt olyan hipnotikus kábulatba estem, hogy a négy-öt esztendő alatt lejátszódó változást, észrevétlen lélekcsereének is nevezhetném. A végletek kihúnytak, a feszültségek eltompultak, a jáspiskoronát viselő, medáliás versek elmaradoztak mellőlem. József Attila világizzású hőmérséklete helyett az újságokban s a folyóiratokban olvasható versek dob-kályha melege mellé húzódtam. Kónya Lajos, Aczél Tamás, Kuczka – ők lettek számomra az új korszak, az új rend, a jelenidő költői.

A villamosban kövér úr harákol,
zsebébe nyúl, zsebkendőjébe köp.
Egy szemüveges vénlány elbújik
keresztje és az Új Ember mögött.

Nem tudom, így írta-e Kuczka, mert emlékezetből idézem a szakaszt, de a versben még a Szakszervezetek valahányadik kongresszusa is hangot kapott. Lendületes és új volt ez a hangütés, tájékozatlanságomban azt hittem, érvényes is. A hasonló versek hatására még egy olyan időszerű verset is írtam, amelyikbe Rákosi neve is belekerült.

Megszenvedett, háborús élményeim fészkében tehát kakukkos szólamok költötték ki tojásaikat, anélkül, hogy észrevettem volna.

Elbukásomat ma se szégyellem, inkább csak sajnálkozom miatta. Egy folyamat szakadt meg bennem: érzékeim természetes nedvkeringése, amely eladdig télhez, tavaszhoz igazodott. Ettől kezdve nem a tapasztalataimból fakasztottam hitet, hanem a hitből. Mások tapasztalás nélküli hitéből. Mi jöhetett így létre? A legteljesebb absztrakció! Feszültségeket nem tűrő dogmatizmus! Márpedig, ahol az ellentéteket kioltják a gondolkodásból, ott magát az eleven, mozgó valóságot korlátozzák. A Rákosi-korszak politikájának nem igazi élményekre, hanem látszatokra volt szüksége. Az egyéntől nem a világ naponkénti – tágas és szabad – újraértelmezését várta el, hanem a teljes önfeladást. Évek alatt nemzedékek váltak balekké, mert azt az önfeladást nemes áldozathozatal eszméibe takargatva nyelték le mindnyájunkkal. És a lenyeléshez igazi történelmi fedezetre hivatkozhatott a politika: a földosztásra, az államosításra, a munkás és paraszt fiatalok iskolába önzülésére.

Ötvenkettő telére már minden történés fonákjára rádöbbsentem. Bevetetlen földek, szélnék eresztett, éhező állatok, fenyegető, büntető cédulák világosítottak föl, de a főntebb említett, félbeszakadt folyamatot csak az eszemmel sikerült medrébe visszaterelnem, az érzékeimmel nem. Ekkor kezdtem valójában politizálni. Új szemléletű verseket írtam, de a tegnapi *hamis versekkel* szemben, belső parancsra én csupán az *igaz versek* érvényességét kerestem.

A költészetet jó sokáig ennek a felületi, ál-ellentétnek a szemszögéből ítélt meg. Eszembe se jutott már, hogy a teljes élet feszültségeitől s árnyalt dimenzióitól megfosztott *Lírai Én* kötetszáma írhatja az igaz verseket, soraiból kizárólag a jószándék vagy a morál szikrája csaphat ki, nem a költészeté. Magyarán mondva: ha egy versnek nincs egzisztenciális szikrázása, múlandóbb a tiszavirág életű újságcikkeknél.

Negyedszázada hadakozom magamban ennek a megsérült *lírai énnék* a talpraállításán, jogai visszaperlésén, de mindmáig sikertelenül. Írásaim jórésze féleredmény és félkudarc.

Nem vitás, hogy alkatnak és tehetségnek meghatározó szerepe van bármilyen önmegvalósításban, de a magam bajáról most úgy kell beszélnem, mint egy olyan közös bajról, amely nálam tehetségesebb embereket is korlátozott. Ismerek színészt, író, mérnököt, közgazdászt, politikust, szobrászt, egyetemi tanárt, sőt még orvost is, aki a saját cselekvőképességének a szintje alatt kénytelen tengődni. Pontosabban: csak ilyeneket ismerek.

Ez viszont már társadalmi nyavalya. Egy hosszantartó értelmi-érzelmi kontraszelekció végösszege. A baj eredete visszanyúlik azokra az időkre, amikor Bibó István hideg, de kétségbeesett fejjel a demokrácia válságát kezdi emlegetni. Vissza az ötvenes évekre, amikor valami babonás belátásból megszoktuk, hogy mindig *kevesebbet* mondjunk annál, amit érzünk, tudunk, gondolunk; kevesebbet a mindenkori valóságnál, mert ha csak egy félszóval is többet mondunk a megengedettnél, veszélybe sodorjuk a lehetségest. A lehetséges jót, a közepesen elégségest, amely talán még gyarapítható is lehet.

Évek múltak el évek után, de arról, hogy mindig a *kevesebbet* mondjuk a fejünkben és a lelkünkben elraktározott tapasztalatokból, nem tudtunk leszokni.

És ebből a szokásból mára történelem lett. A félig elmondott igazságokból kielégületlenség, rossz közérzet, erkölcsi elbizonytalanodás. Mert aki csak félig ismer meg és félig tár föl valamit, bizonyos idő után semmiben se különbözik attól a hamis tanútól, aki önérdékből hallgat el súlyos és perdöntő részleteket.

*

Évekkel ezelőtt – Kortárs-beli tanulmányában – Bata Imre megkésettsgemet s időzavaromat emlegette. Kapkodásomat ehhez-ahhoz; lázas, de ideiglenes hűségemet prózához, vershez, gondolatokhoz. El kell ismernem: betegség-megállapító diagnózisa igaz volt, már amennyire a magabiztos kívülállóké az lehet. Mert kapkodásom csak kívülről látszódnak felületes kapkodásnak: belülről gyöttrő kétségbeesés volt. Mint akit napközben is lehetetlen, rossz álmok látogatnak. Tudtam a régi törvényt: az író számára egyetlen igazság érvényes csupán: a művekben kimondott igazságé, s ha író óhajtok maradni, örömet csakis az írásra szabad tartalékolnom és összpontosítanom. De bármilyen jól tudtam is ezt, az se volt előttem kétséges, hogy alkalmas közeg nélkül a művek nem egyebek, mint fojtott súgdolozások egy lakatlan házban. És hogy az ország mélyre zuhant lelki és erkölcsi állapota nem lehet többé tápláló erőforrása új műveknek. Egyszóval: a közeg nemesítését, formálását ugyanolyan életbevágó föladatnak éreztem, mint a művekét. Ezért ártottam bele magamat irodalmon kívüli ügyekbe, amitől, természetesen, csak a szét-

szórtságom mérete nőtt meg s a lelkiismeretfurdalásom. Tékozlásom kényszerű bűneit senki se ismerhette nálam jobban.

Még Bata sem.

Tanulmányát végigolvasva, könnyű lett volna egy válaszcikkben föl hívni a figyelmét arra, hogy időzavarral, kétségbeeséssel, megítélhető kapkodással nemcsak én küszködöm, de az előttem s a mögöttem járó nemzedék is. Tekintse magát szerencsésnek, ha ő nem érzi magát megkésettnek, lemaradónak. Sőt, kedvem lett volna ebben a cikkben arra is rákérdezni: vajon a szocializmus nem küzd-e időzavarral, lelkibajokkal s nem maradt-e ugyanúgy el saját esélyeitől, mint ahogy mi is elmaradtunk?

Máig örülök, hogy nem siettem el Batával a pörösködést. Jól éreztem: tusakodnom nekem elsősorban csak magammal szabad. Szorongásaim s idegenségem alatt úgyse dohoghat más erő, mint félig bevallott életem újra és újra jelentkező nyugalansága.



„MERT TUDOM, HOGY A SORSOM A TE SORSOD”

*JUHÁSZ FERENC: Babonák napja, csütörtök: amikor a legnehezebb**

Sejtelmes és mégis magyarázó cím. A *babonák napja: csütörtök* csupán utal valamilyen baljós hangulatra, az *amikor a legnehezebb* verscím-rész azonban meg is nevezi a lírai hős lelki állapotát. Sőt, a sejtelmes részben is van egy magyarázó mozzanat – a *babonák napja* –, amely a sejtetett hangulatot azonnal el is helyezi a tudatformák rendszerében.

Maga a vers ebbe az ellentétes elemekből álló világba vezet be, in medias res, tovább fokozva a sejtelmességet és látszólag gazdagítva is az információt.

A harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon

Acsorgok mélézva e kő-villany-szigeten:

az Oktogonon.

Csütörtök este van.

Nem átkozom magam.

Nem siratom.

A *harmadik nap* a csütörtök újabb vonatkoztatása, de nem oszlatja el babonás légkörét, hiszen legfeljebb olyan képzetársítást indít el, amely a mi művelődési körünkben leghamarabb a feltámadás mítoszához talál utat. A vezérmotívum-szerű hangütés után a költő közvetlenül megfogalmazza helyzetét, majd ugyancsak szándékolt közlő-modorban felvázolja azt a magatartást, amelyet lelkiállapotára és helyzetére visszatekintő *tudata* alakít ki. A versindítás tehát azonnal kontrasztra épül amit tovább fokoz a költő harmadik nekifutása, midőn a sejtetem, a helyzetrajz és a gondolat szavai átadják a helyüket a látványnak.

Kék, sárga, zöld, piros eső zuhog.

Lábamnál olaj-szívárvány-patakok

és föltorlódott esőhólyagok.

Mint mozgékony-bőrű kaméleonok

agyag-csipkekorsó szeme forog

a nyüzsgő buborék-állatok

vízhártya-szeme.

Csillámbársony-bőrük gyűrődik, mozog,

színét cseréli szín után.

Egymáson másznak a piros-taréjú eső-gyíkok.

Ez a tér a virágzó kő-magány

Galapagos-szigete.

Magam vagyok.

Mindezzel pedig már az egész vers szerkezete is kialakul, mert a látvány felidézését ismét megszakítja egy lakonikus mondat, amely a költő lelki helyzetét rögzíti, majd látszólagos rendszertelenségben követik egymást az impressziók, a leírás-

*Ez a verselemzés a *Gondolat Kiadó Miért szép? című, előkészületben lévő kötete számára készült.*

sok, a meditációk, a felkiáltások és a sóhajok. A rendszertelenség azért látszólagos, mert hamar kialakul a versnek az az energiája, amelyet a költő belső küzdelmének sodrása és hullámozása hordoz. Az így létrejövő tagolódást a lélektani hitelesség igazolja és teszi szükségszerűvé: az a folyamat, amelyben az ember újra és újra szembekerül a végső kérdéseket is felvető válságával, s végig küszködő világ-érzékelésének minden fokát a kétségbeeséstől a gondolkodásig, a babonától a hitig, s a víziótól a tárgyias leírásig. A vers nagyobb egységei tehát nem kötött versszakok, hanem a tudatfolyam szakaszai, amelyeket a világérzékelés absztrakciós szintjei különböztetnek meg. Az egyes szakaszok éppen ezért homogének: a leírásokat és a meditációkat élesen vágják el a sejtelmes sorok, a közvetlen érzelmi megnyilatkozások és kiszólások. Csupán a látványt rögzítő részek alakulnak át, midőn az impressziók egyre expresszivebbek lesznek, s már nemcsak az átélt valóság-részletet jelenítik meg, hanem az átélőt is, valamint a részletek végtelenbe vezető távlatait. Így érthető, hogy a szakaszok mennyiségileg akár feltűnően is különbözhetnek egymástól, rendjük mégis kialakul. Ezt a rendet azonban – képletesen szólva – nem a statika tartja fenn, hanem a hullámozás belső energiája. Ezt szolgálják a vers kisebb eszközei, a ritmus és a rimek is. Ritmusa oldott, az időmérték csak emlékként él benne, s főképpen hangsúlyaival tagolható. Sorai ezért változó hosszúságúak is lehetnek, rimeik pedig költői tudatossággal visszafogottak. A változó hosszúságú sorok és az oldott ritmus miatt az összecsengés eleve halk, s a rím funkciójának lefokozását hozza magával a ragrimek uralma is.

A vers mégsem kelti a tudatfolyam egyidejű és közvetlen megjelenésének az illúzióját. A második szakasz közlő mondatai arra vallanak, hogy itt a tudat a világérzékelés minden tartományának foglalata, tehát a tudattalan éppúgy része, mint a tudatos. A költő így kívülről – a helyzet, a dolgok és a gondolattá vált érzések felől közelíthet a belső tartományok felé, s jelenítheti meg azt a drámát, amely belvilágában zajlik le, de nemcsak belső monológjaiban és vízióiban szólal meg, hanem helyzetében is. Amennyire magától értetődő, hogy a költő nagyon gyakran versének lírai hőse, itt annyira nyilvánvaló a felidézett életbeli helyzet és a vers-helyzet azonossága. Ezért követi a sejtelmes nyitómondatot azonnal az Oktogonon magányosan ténfergő költő rövid helyzet- és állapotrajza. Ez a néhány sor minden információt tartalmaz: a helyet (*Oktogon*), az időt (*csütörtök este van*) és a helyzet drámaiságát, amely egyelőre ellentétben jelenik meg (*Nem átkozom magam. / Nem siratom.*) A harmadik szakasz voltaképpen ennek a helyzetrajznak a folytatása, mert a költőt körülvevő esős, esti Oktogon világa jelenik meg benne. Ami mégis élesen megkülönbözteti az előző szakasztól, az a külvilág megjelenítésének módja. A helyzetrajz kijelentésre épül, kijelentő mondatokban él: *Acsorgok ... csütörtök este van ... Nem átkozom magam.* A környezetrajz látvánnyá válik, amely már nem a helyzetről való közlés, hanem maga a helyzet, maga a külvilág és a külvilág befogadása. A látvány – a belső és külső kép – egységét a költő nagyívű metaforákkal teremti meg, melyekben közvetlenül egymás mellé kerül a képzettársítást elindító jelenség és a társítás végpontja. Számára a fényt visszatükröző olajos esőviz *szivárvány-patak*, az esőcseppek *töltörlődött esőhólyagok*, amelyek viszont *mozgékonybőrű kaméleonok*. Tudjuk már, hogy ez az esős, esti Oktogon képe, de a költő szándékosan késlelteti a látvány visszacsatolását a korábbi információhoz. A kék, sárga, zöld, piros eső látványából már kibontakozott a kaméleonok, buborék-állatok, eső-gyíkok egzotikus világa, amikor felbukkannak a versben a tetők fölé szerelt „elektromosságszörnyek”: a neonreklámok. A késleltetés haszna tehát a vízió – a reális és irreális keverése –, amely tovább fokozza a költői megfogalmazás eleve meglévő többjelentését. Természetesen a késleltetés maga nem hozhatja létre a víziót: már a metaforák azért szorítják ki a hasonlatokat, mert a költő nem a reális visszfényt akarja körülírni, hanem szabad utat enged a képzettársításnak, amely egy más dimenzióban élő, de mégis csak élő világot tár fel. Ezért fejezheti ki már a látvány is az egész vers jelentésének lényegét: a magányt és a vele való küzdelmet. A vízió egzotikus világa ugyanis a metaforákban

burjánzó természetét mutatja meg, míg a víziót lezáró motívum azt a magányt idézi fel, amely annál drámaibb, minél inkább nyüzsgő világ veszi körül. A szakasz végén megjelenő Galapagos-sziget már nem metafora, hanem reális utalás arra a burjánzó trópusi világra, amelynek különös élőlényei között nincs vagy alig van ember. Ez az utalás annyira reális, hogy már a korábbi asszociációkkal is olyan flórát és faunát teremtett meg, amely megnevezés nélkül is Galapagost idézi fel. Az őszállat-maradványok, a pikkelyesek, a liánok, a páfrányok és a mimózák akár az „epikai hitelt” is szolgálhatnák, itt azonban nem ez a szerepük, mert maga Galapagos a hétköznapi tudatban is a távoliség, a különösség, az ősiség és az ember nélküli gazdag tenyészet szimbóluma lett.

A késleltetés azonban akkor is folytatódik, amikor megjelennek az asszociációk elindítói: a neonreklámok.

Kiáltoznak az ujságárusok.
Hallgatnak a virágárusok.

Fák, tetők, kémények fölé fémvázak emelik
a csönd állatfényvirágait,
az éj pillanat-lényeit,
elektromosság-szörnyeit.

Szívem az égre feszítve látja sorsát:
mint óriás színes agyvelő,
villany-térkép vibrál fölöttem:
Magyarország.

A fénypont-falvak, városok,
mint agysejtek, velő-dúcok,
a villanyfolyók: a kék erek,
tekervényei fénylenek.

Jaj, emberek!

A harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon.

Nem átkozom magam.
Nem siratom.

S itt is, ott is az esőben kivirágzik
a tető, a fal, az ég:
fénypókhálóban fénypókocska,
s fény-sejttódulással mozogva
a hirdetések mimóza-levele
nyílik, elfordúl, összehúzódik,
mint mélytengeri rózsza-állat feje,
ha ringatózik,
tapogatózik.

Segíts meg, emberiség!

A reális motívum tehát szintén tömör metaforákban kel életre, amelyek a szint és a mozgást, valamint a mozgást kísérő csöndet és a születés pillanatában bekövetkező elmúlást állítják szorosan egymás mellé. *A csönd állatfény virágai, az éj pillanat-lényei* és az érintésre összehúzódó *mimóza-levelek* metaforája ezeket az ellentéteket foglalja olyan egységbe, amely egyszerre érzéki és elvont. A költő számára

tehát megint fontosabb a külső és belső kép integrálása, mint a visszacsatolás az információra. Ezért késlelteti a neon-motívum kibontásában is a *hirdetés* szó kimondását, s ezért halmozza azokat a metaforákat, amelyek újra és újra a mozgás és a csönd, s születés és elmúlás ellentétét jelenítik meg:

És piros, sárga, zöld
fényvonalakkal
óriási söröskorsót
rajzol az esőbe az este.
Megszületik az elmúlásba esve.

Ebben az öntörvényű és önmagában is gazdag jelentésű vízióban helyezkednek el a reális dolgok: a forgalmas tér járművei, a kirakatok, az újságárusok, a virágárusok és végül a tetők fölé szerelt hatalmas villanytérkép: Magyarország. Ez is látvány, megjelenítését a költő mégis gondolati közléssel kezdi: *Szívem az égre feszítve látja sorsát.* A korábbi vízióhoz mérve ez csak látszólag stilustörés, mert a közvetlenebbül közölt gondolat beilleszkedik a tárgyi motívumok közé, amelyek az újabb asszociációk elindítói. Ahogy az egész tér *kivilágított óriáskerék*, úgy a villanytérkép-Magyarország *óriás színes agyvelővé* válik, melyet a képzettársítás teljesen felnagyít, s úgy jelenteti meg benne a fénypont-falvakat és városokat, mint az *agysejteket*, a villanyfolyókat pedig mint *tekervényes kék ereket*. Nem öncélú biológizmus eredménye ez, hanem a látványnak és annak a gondolatnak az integrálása, amelyet a képzettársítás hoz fel az érzések mélyéről: a haza – az élet, az egyes ember létének következménye és feltétele. Ez az érzés-gondolat – beilleszkedve a modern nagyvárosi vízióba – egyszerre az idilli hazafiság ellentéte és a hazafiság eszményének ártéltelmezése. Már a látványból sugárzó gondolat is tragikus és heroikus, s méginkább azzá válik, midőn a villanytérkép-Magyarország alatt úgy jelennek meg lakói, mint *gyíkbőrbe bújt asszonyok és kígyóbőrbe bújt férfiak*, akik éhesek és szomjasak, s talán egymást pusztítják, s akiket a műanyag-korszak diavatja – az átlátszó nylonosökbát – a köznapi látványban is egy vízió-világ lakóivá, cellofán-ösállatokká tett. S a költő még nagyobb távlatot is képes adni látványának: amidőn metaforáival az élet kinagyított képét jeleníti meg, azt is megsejteti, hogy a magányos ember és a haza egyaránt a végtelen világ része, amely a mikrovilágtól a kozmoszig terjed.

A vízió jelentése tehát már sejthető, amikor képsorait megállítják a lírai felkiáltások, a tehetetlen tépelődő szavak és a meditatív betétek. Ezek mégsem az érzéki képek megfejtései, hiszen éppúgy az indulat szülöttei, mint a víziók. S az is fontos, hogy míg az egész tér látványa a magányos és önmagával küszködő költőt szólaltatja meg, addig a villanytérkép-Magyarország asszociációit olyan felkiáltások és töprengések szakítják meg, amelyek a haza vízióját a történelmi időben és a társadalmi térben helyezik el. Pusztá egymás mellé helyezésük is jelzi ugyanannak a drámának a jelenlétét a tudat más rétegében: *Magam vagyok. Nem átkozom magam. Nem siratom.* – majd: *Jaj, emberek! Segíts meg, emberiség! Hová megyek? Mit énekelek? El kéne szaladni, itt kéne maradni.* A magány felpanaszlása tehát olyan érzelmekbe csap át, amelyek nemcsak az egyén lelkiállapotát motiválják, hanem a közösséget is válságosnak mutatják. Az emberiség segítségül hívása, a szembenézés a menni-maradni dilemmájával már maga is sejteti a válság nagyobb tétjét, azok a képek pedig, amelyeket a belső és külső zaklatottság hív elő, anyagi valóságában tárják fel a tragédiát, s vérről, halálról, pusztulásról szólnak.

Mit akarok?
Mit akartam?
Magamat szívedbe kapartam,
mint akna-tűzben a föld-anyja
hasába a bozontos-arcú kis katona:

fölötte fény-halálfejek,
fém-levelek,
körötte rubint-szökőkutak, vér-legyek,
hús-cseppkő-szakadékok, lüktető-eres liánok,
szivárvány-szemhéjak, forgó szemgolyó-virágok.

Mint embrió
kuporgok összezsavartan
lüktető, véres dzsungelben:
ringatnak a lágyan-mozgó bordák,
verdes vér-zuhatagod sistergése,
a belek zsiros, fodros remegése,
hallgatom, hogy dolgozik, forr
a máj, a vese, a tüdő, a foszfor,
nyitott szemem látja belső éjedet,
s érzi átderengő testedet
tapogató-csáp-szemem.
Világűröm vagy, s mélytengerem.

Ezekben a képekben a költő is úgy jelenik meg, mint aki a közösséggel fonta össze életét. Azaz: először csak a közösségi eszmény gondolatát fogalmazza meg, majd a gondolatnak testet adó szándék vezeti el a magát *a földanya hasába kaparó kiskatona* víziójához, s a *fémlevelek*, valamint a szétfröccsenő hús és vér egyszerre reális és rémképszerű képzetéhez. Ha a magány, a széteső közösség, a katona, a harc és a harctéri pusztulás motívumait a vers dátumához (1963) kapcsoljuk, tárgyiasabb információ nélkül is felismerhető; hogy a vers drámájának történelmi ideje 1956, társadalmi tere pedig a nemzetnek és a szocializmusnak az a válsága, amely Juhász Ferenc költői megújulásának idején halmazódott fel, robbant ki, s a hatvanas évek elején vezetett el a feloldáshoz. A költő ezért léphet ki vízióiból, anélkül, hogy „kiszólna” a versből:

Ögyelgek a villanysörhabon.
Bár orditoznék, mint a gyerek, aki valamit szeretne,
orditoznék, de mindenki kinevetne.
És fölmásznék rád villany-érháló-Magyarország,
feküdnék neon-agyadon,
hogy lássák az átsugárzott bordák
között megdagadt szívemet.
Amely tied.

Kétségtelen azonban, hogy itt a költő retorikai eszközökkel él, s ha megáll ezen a ponton, a vers jelentésének erejét és kibontakozását visszafogja. A feltevés hipotétikus, mert ha a vers a tudatfolyam áramlását követi, ez a hitvallás szükségképpen felveti önnön hitelességének és érvényességének kifejezését is. Ugyancsak hipotétikusan elképzelhető a gondolati folytatás is, amire a vers második fele számos példát mutat. Jellemző azonban, hogy a gondolati belső vita ismét töredékessé, zaklatottá válik, s a fel-felbukkanó fogalmi sorok újra átadják helyüket az érzelmek, a tudattalan és az irracionális tartalmak megnyilatkozásainak. A hitvallásra először a vezér-motívum válaszol – *A harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon* –, azután a töprengés motyogássá válik, s babonás zsolozsmába torkollik – *Ments meg uram az Egyszarvú lótól, a Négymellű madártól*... –, s hiába teszi fel magának a költő újra és újra az ész kérdéseit, visszhangja megintcsak a kétségbeesés lehet, feloldása pedig a látomás.

A retorika egyértelműségéből azonban más tovább vezető utat is talál a vers. Az idézett hitvallásban ugyanis a költő kilép önmaga és a külvilág szemléletéből,

s vállalja a szembesülés legnyíltabb formáját, a *megszólítást*: „És fölmásznék rád villany-érháló-Magyarország...” A hitvallás gondolati közegeiben a nézőpont-váltás feltűnő, s voltaképpen csak innen visszaemlékezve vesszük észre, hogy a költő már korábban kilépett abból a belső gomolygásból, amelyben a tárgy és a tükör egyaránt a maga belvilága. A tér és a villanytérkép-Magyarország víziójának képsorai között szinte véletlenül bukkan föl két töprengő sor: „Nézem az esőt / *téged keresve*”. A grammatikai összefüggésben a megszólított akár Magyarország is lehet, hiszen a zaklatott töprengést és látomást a villanytérkép-reklám indítja el. A megszólítottat megjelenítő asszociációk és képek azonban többet mondanak. *Hívlak kékülő szavakkal... Csak te segíthetsz rajtam... Magamat szivedbe kapartam... Magam vagyok. Veled vagyok... a sorsom a te sorsod.* A magány felpanaszlása és a megszemélyesítés oly mértékű, hogy nemcsak a közösségét veszített embert állítja elének, hanem a társtalant és – tragikus hiány formájában – a társat is. A tragédia, amely a megszólítottat sújtotta, – a költői képek jelentése szerint – elsődlegesen az egyes ember lelki összeomlása: a hitét veszített személyiség, amely a lelki kór puha álcáját ölti magára. A grammatikai összefüggés persze, így sem veszti érvényét, s az élő haláltól fenyegetett társ képének negatívján mindvégig áttetszik a haza, Magyarország, s a közösség tragédiája: a hit elvesztése és az 1956-os válságot követő társadalmi letargia *puha álcája*. Sőt, az egymásra vetített víziók még egy harmadik jelentést is megfogalmaznak. Amikor a feloldást kereső költő az élő halállal szembeszegülő hitet jeleníti meg, asszociációi a *születés* csodájához vezetnek el:

Én elhiszem
 hogy puha álcádat leveted,
 megépül hited,
 s arany-mozaik szárnyaid kibontod,
 kigöngyölöd a nyálas, puha ragacsból,
 kitinszerkezete megszikkad, megszilárdul,
 hártájára megszárad, kifeszül,
 hogy kilüktetsz a kékeres lucsokból,
 s az idő méhe csöndesen bezárul.

Tehát a gondolatot megérzékitő metafora a maga világát is kiformálja, akárcsak a villanytérkép-Magyarország társított képzetében az *óriás színes agyvelő*, vagy az önmagát társa (avagy a haza) szívébe kaparó költő hasonlatában az *embrió*, amelynek képzele előhívja a fenntartó test *lükető, véres dzsungelének* egész képrendszerét. Ismétlem: nem a sokszor emlegetett biologizmus vezeti itt Juhász Ferencet, hanem a teljes világ kifejezésének vágya, amely teljesség az emberi létezés különböző pontjairól különböző módon közelíthető meg, de a befogadó tudat szintjeitől függetlenül minden részecskéjében jelen van. Ezért lehetnek megjelenítő metaforái gondolatmenetének *folytatói* is. A születés, mint a megépülő hit metaforája, így nemcsak a fenyegetett társ és haza egymásra vetített képét állíthatja elének, hanem mindkettő közegét: az *életet* is. Így képes integrálni a költő az emberi létezés dimenzióit: az egyes ember sorsát, a társadalmi közösséget és a legegységesebb dimenziót, az életet. S így lehet verse egyszerre belső drámájának hiteles foglalata és a magyar történelem egy válságos szakaszának költői összefoglalása.

De még mindig homályban maradt a vers híres refrén-sora: *A harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon.* A költő életrajza magyarázatot adhat rá, s *A sejtetem harangjai*-ban meg is találhatók az adalékok: *Kedd, szerda, csütörtök, péntek. / Szenvedésem úgy sem érted. / Én soha sem éltem érted... / Szombaton irgalmat hoznak. /* A céltalan napok a hétköznapiak, amelyek a költőt kiadói munkájához kötötték, a hét vége pedig az a boldog idő, amikor vidéken gyógyuló feleségét meglátogathatta. A csütörtök a lelki feltöltődés és az új készülődés közötti holt-pont. Ha a vers biográfikusabb és epikusabb jellegű, ezek a konkrét motívumok is

költői szerepet kaphattak volna. A *Babonák napjában* azonban aligha véletlenül maradt homályban ez az életrajzi tartalom, tehát a refrénnek is más szerepe a vers összefüggésében. Homálya épp úgy babonásan baljós, mint a nagymama zsolozsmázása, tehát azzal együtt a veszedelem-érzés kifejezője, a tehetetlen ember megszólaltatója. Azt bizonyítja, hogy a költő itt épp úgy végigélte az ember válaszlehetőségeit a sors kihívására, mint korábban a *Vers négy hangra* motívumaiban.

S ezzel már ki is léptünk a vers szövegéből, s elérkeztünk annak környezetéhez. Anélkül, hogy a művön kívüli érvelés útját kockáztatnánk, érdemes a verskörnyezetre is pillantást vetni, amely a *Babonák napja* legfontosabb összetevőit nagyobb távlatban mutatja s következésképpen jelentését gazdagítja.

A *Babonák napja* a Juhász-életmű legjelentősebb versegyüttesének része. A *Harc a fehér báránnyal* című kötet (1965), amelyben végleges helyét megtalálta, egy évtizednyi távolságból követte elődjét, *A virágok hatalmát*. A kettő között – 1956-ban – Juhász Ferenc gyűjteményes kötet kiadására készült. *A tenyészet országa* (1956) végülis csonkán jelent meg; hiányzanak belőle akkori új kísérletének utolsó versei, amelyek megmunkálására nem hagyott időt a történelem. A költőt nem a publikálás-vágy mohósága siettette. Amint utószavából kiolvasható, tudta, hogy költői küzdelmét csak az újabb versek tehetik teljessé, mert „ezek is a szerelem, a magány, a megtisztulás izzó égitestei, részei az összefüggésnek, a rendnek...” Ezért a félbemaradt műveknek legalább a címét a kötet végére iktatta. S a remélt új gyűjtemény valóban ezekre épül. Itt válik bizonyossá, ami *A tékozló ország* után még csak sejthető: Juhász Ferenc tudatosan építi életművét. Ez után sem csak az építmény belső logikájára figyel, végigéli a következő évek társadalmi problémáit is, de közvetlen lírai reakciója integrálódik azzal a küzdelemmel, amelyet egy új költészet-típus és stílus megtalálásáért folytat.

Ez a folyamat azonban Juhász Ferenc költészetében nagy „belső égéssel” jár. Közismert, hogy a két kötet közötti évtized a történelmi próba, a nemzeti- és világválság ideje volt, amely egybeesett a költő egyéni világának tragikus szakaszával. A *Harc a fehér báránnyal* korszakalkotó vers-együttese hat éves görcsös hallgatás után jelent meg, s végigkövette az utat az ember és a társadalmi egyed kétségbeesésétől az újra kiküzdött egyensúlyig.

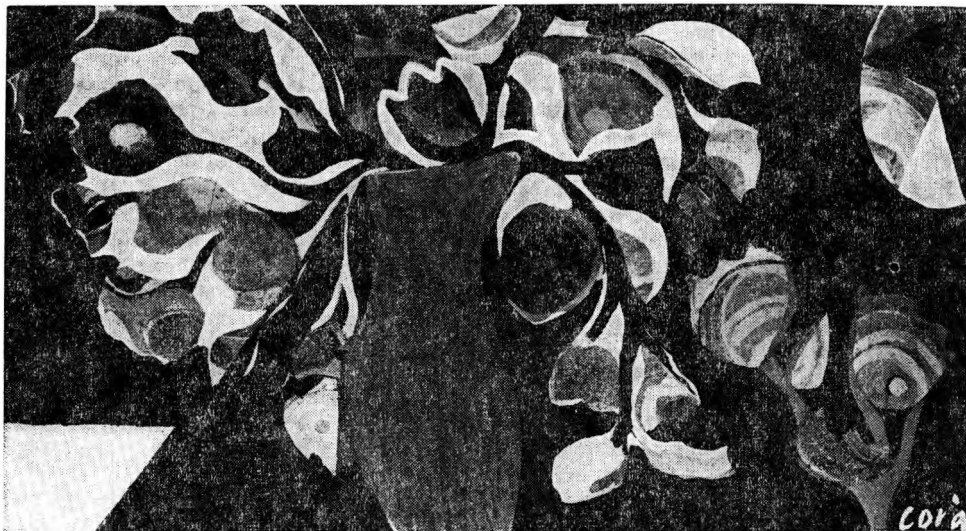
Ezért kezdődik a kötet – akárcsak a pálya korábbi fordulatait jelző kísérlet-sorozatai – önvizsgálattal, amely a költő és a költői lét szembesülése. Még felhangzik az elégedetlenség verseinek sóhaja is, de a nagy önvizsgáló vers már könnytelenül végigvitt önelemzés: nemcsak rejtett vita és teljes ars poetica, hanem integrált kép is. Ez *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*. A belső tisztázást és a mulékony polémiát Juhász Ferenc a népballada eszközeivel emelte a mítosz világába, az egyetemesség magaslatába. Ez annál inkább figyelemre méltó, mert következő nagy versében újra felbukkan a népballada, a Bartók által feldolgozott román kolinda után a *Júlia szép leány*. A *Vers négy hangra, hallgatásra és könyörgésre, átoktalanul* genezisében szerelmes vers. Itt tűnik fel először a társat fenyegető tragédia: a pusztító némaság s az élet feladása. A költőt nemcsak a tragikus lehetőség teszi kétségbeesetté, hanem a bűntudat s az önvád is és a kettős súly alatt számára a szerelem az élet és halál kérdésévé növekszik. Verse tehát nemcsak a szerelem visszaperlése, hanem az életé is: küzdelem a „fehér báránnyal”, a halál ellen. A halál kihívására a tehetetlen ember minden lehetséges válaszát megszólaltatja: a jajgatást, a könyörgést, az átkozódást. Közben fel-felbukkannak érvei is, amelyeket azonban hamar elsodor a halál irracionális muszája, s csak a vers végén győzedelmeskedik a gondolat, az érzelmek fölött, amikor is a költő feladja a halállal vívott reménytelen küzdelmét s az elmúlást beilleszti a létezés rendjébe. Ez nemcsak a tehetetlen ember, az önvádtól zaklatott férfi modus vivendi, s *A tenyészet országa* óta formálódó gondolat ismétlése (az ember a végtelen tenyészet önmagára tudatosan visszatekinteni képes része), hanem a vers jelentésének kitérítése is. Először a magán-érzelem nyer általános értelmet, azután ez táguul tovább emberi magatartás-eszménnyé, amely számol az egész zavaros korról, és a

széteséssel, a pusztulással a küzdelmet állítja szembe, a cselekvéstől megfosztott tömeggel a személyiséget, az individuum alternatívájával pedig azt a felismerést, hogy „önmagában élni még nem érdem”.

Ez a zaklatott, de elszánt küzdelem mindkét nagy versben többszólamúvá teszi a szerkezetet: rendje a szilárdság és felbomlás között ingadozik. Mindkettő rimes, kötött igényű, de a belső vita, valamint a jajgatás, a könyörgés és a halál felidézése megnyújtja a sorokat, fellazítja a ritmust, elszabadítja a képeket és halványabbá teszi a rímeket. A kötött forma rendje a gondolati tételekben és a ballada-betétek környezetében áll helyre: mintegy továbbzeng a ballada ritmusa. A fegyelmezett, balladás hang azonban épp úgy a tragikus érzés megszólaltatója, mint a zaklatott szózuhatag. A gondolati tételekben viszont eleinte a kétségbeesést legyűrő fegyelem ölt testet a kötött formában, a záró tételekben pedig a megnyugvás.

A *Szarvassá változott fiúban* az ihlető ballada kínálta egymást váltó párhuzamos motívumok lehetőségeit. A *Vers négy hangra* polifóniájában már csak egyik motívum a ballada, a többi egymást váltó „hang” már kimunkált új költői lehetőség. Mintha a költő felszabadult volna a mindent-felsorolás korábbi kényszere, a lineáris szerkesztés nyúga alól! Párhuzamos motívumaival eszközei közé iktatta az elhallgatást, a térközöket és a viszonylatokat is. Kettős haszonnal. Mondandóit kevesebb művi beavatkozással helyezheti a nagy összefüggések terébe, s anyagkezelése így ökonomikussá, műve tömörebbé válik.

Ebben a két versben azonban a ballada újraköltésének bravúrja, illetve a ballada-betétek alkalmazásának artistikus hatása olykor elvonja a figyelmet az elementáris kifejezésről. A polifonikus szerkezet és a mondandó elemi találkozása a *Babonák napja, csütörtök: amikor a legnehezebb* című költeményben jön létre. Pedig láttuk, ez a költemény – az életmű gondolatmenetében – nem esik messze előzményeitől. Ugyanaz a férfi jelenik meg benne, akinek küszködését a költői létel, a magánnyal és a társát kísértő halállal a két korábbi nagy vers megszólaltatja. A költő belső állapota tehát nem változott. Új versének többlete abból ered, hogy tudatosan megalkotott életművét nem mechanikusan érvényesülő rendnek tekinti, hanem folytonos küzdelemnek, melyben összefonódik a kor problémáinak végiggondolása és a fáradhatatlan költői kísérlet. A *Babonák napja* erejében, feszültségében és gazdagságában – a költői érés mellett – ezért lehet jelen az a sűrített történelmi tapasztalat is, amivel 1956 szolgált. S maga a vers ezért lehet egyszerre a költő belső drámájának hiteles foglalata és a magyar történelem egy válságos szakaszának költői összefoglalása.



NAGY LÁSZLÓ TÖRTÉNELMI „DUENDÉJE”

Aki ide belép, Nagy László műhelyébe lép be. Aki itt szétnéz, Nagy László világában érezheti otthon magát. Utolsó éveinek spirális füzetéből léptek ki e hátramaradt kéziratlapok, e fényképezett, felnagyított ábrák, hogy a terem falairól szembenézzenek velünk. Spirális füzetéből, amelyek még őrzik keze melegét, s amelyekbe maradandóan rögzítette a költő tolla alkotó kedvének lendületét és görcseit, küzdelmeit és győzelmeit. Versek születtek és műfordítások formálódtak javítások, áthúzások és újrafogalmazások látszatra kusza menetében. Hogy végül is elnyerjék a végleges, az egyetlen formát. Másutt verscsírák, megkezdett mondatok halnak el, mert hitelüket, erejüket nem érezte érvényesnek, vállalhatónak a költő. S mindenütt kísérő vagy önállósult rajzok. Vonalak, ábrák, figurák. Legtöbbször lovak. És feljegyzések is. Telefonszámok, mondókák, megjegyeznivalók, s napi hírek a rádióból. A távirati irodák jellegzetes fordulataival, stílusában. A hétköznapi élet beszüremkedései.

A világ, a nyugtalan, izgága világ szorongatta Nagy Lászlót? Az tenyerelt be, zörgetett be gorombán az áhítatos, a teremtés összpontosító lázát, izgalmát tükröző kéziratlapokra? Vagy éppen Nagy László szorongatta, vont a lírai átlénygülés folyamatába a világot? S így e küzdés, e költői-emberi szertartás nyomait, emlékeit őrzik e füzetek, s rajzos és margójegyzetes vers-kéziratok. Ezek a markáns, a beléjük tömörített gondolattól tudatunkba csapódó betűképek. S e nem cifrázó, csupán a lírai telitalálatot alakzatukban is hordozó képversek.

Mi történt itt, mi zajlott itt? Milyen erőfeszítés nyomait őrzik e szavakból és rajzokból formálódó nyomvonalak? Századunk, a 20. század éghajlata alatt Nagy László döbben rá, fogalmazza meg először – Bartók példáját értelmezve-faggatva –, hogy fordított orfeuszi helyzetben él és alkot a költő, a művész. Hogy dala, éneke nyomán nem indul meg, nem szegődik nyomába az emberi társadalom, a szerves és szervetlen természet. Nem követik elbűvölt emberek és elvarázsolt állatok, fák, növények, nehéz mozdulása sziklák és ormóttan földdarabok. Sőt, ellenkezőleg: az embertelenség képmutató ragadozói igézik, reklámozzák a maguk emberségből kivetkőzött képére a hiszékenyeket, a jellemükben éretleneket, s egész környezetünket. Csak a teljes emberséget megszólaltató, csak a fenség emberi és alkotói morálját hordozó művész képes őket hunyászkodásra bírni. Mert tisztasága és ereje megsebz, szétzilálja hamis üdvösségtanukat, álerkölcüket s álművészetüket.

A fordított orfeuszi helyzet azonban nem elzárkózást értelt Nagy Lászlóban. Nem kikapcsolódást a világ folyamataiból. A mértani ábráiban elmerült Archimédész ideges indulattal szólt a dolgaiba avatkozó külvilágra: Nem akarom, hogy zavard a köreimet! E füzetlapok, e rajzok és kéziratok fordított Archimédészt idéznek elénk. Aki az emberi történelem és az emberi természet geometriáján töprengve keresi a törvényt, figyeli a vacogó jövőt. S ablaka, ajtaja nyitva, füzetében is folyton ott a külvilág állandó nyoma. Szinte szótlannul is halljuk, ahogy a világnak odakiált: Akarom, hogy felzavard a köreimet!

Csak látni, érzékelni kell, hogy a felnagyított kéziratoldalak, ábrák védő, átetsző üvegruhájuk mögött is milyen beszédeselek. De sohasem a közhelyek, a közvetlen tárgyas közlés szintjén, nem az azonnal fölfejtendő és megérthető gondolatok, indulatok szférájában. Mert bármennyire is érzékletesek, képszerűen karakteresek, körüljárhatók, kitapinthatók, minden érzékszervünket megmozgatóan befogadhatók, – nem az élményt s nem a látványt szolgálják Nagy László szövegei, rajzai. A je-

lentés mágnesse vonzza őket. Az alkotó kéz jelei nyomán rendeződnek el rejtett – látva-láthatatlanul ható, mélyben sugárzó – erővonalak mentén. Hogy a dolgok és kapcsolatok, az ocsúdások és ráismerések, a megrendülések és folyamatok megragadt értelme, lényege virágozzék ki a betű, a vonal, a szó, az alakzat, a mondat, a figura, a verses és rajzos kompozíció szövedékéből.

Bárhonnan figyeljük e műhelyt, Nagy László világot faggató és a világra folytonosan rákérdező életművét – amelynek csak elemi részecskéi elevenednek meg e kiállításon Önök előtt – mindig és mindenütt, újra meg újra felvillan benne a fékezhetetlen emberi erő. De sohasem fitogtató gesztusokban, sohasem céltalan lobogásokban. Folyton összpontosított sugárzásban, folyton célratartó igyekezetben. Ezért gyakori a kísérlet, az újraindított megközelítés, és nem ritka a szöveg- és ábraváltozatok mind pontosabbá, mind véglegesebbé váló alakulási láncolata. Mert a költői erő a legtalálóbbról megfogalmazásra, a legkifejezőbb formára tör. Megmunkálja, kiérleli a nyers indulatot, a puszta gondolatot. Így bárhonnan próbáljuk követni, érteni és értelmezni ezt „a nagy hőfokú szenvedélyt”, ezt a megszakíthatatlan lírai helytállást – akár a formálódó verstörések, a vázlatosan odavetett skiccek felől, akár a kiteljesedett rajzok, képzőművészeti kompozíciók, a látomásokkal súlyosított dalok és a pokoljárás iszonyata fölé a már-már a lehetetlenből is a remény boltozatát kiverelkedő nagy költemények felől –, mindig ugyanarra a magra, ugyanarra a művészi elszánásra lelünk. A pillanatnyiság és az állandóság bonyolult véglelei között megcélzott élet és lét helyzeteire. A világban elvegyülő lírai jelenlétre és a világnak nekifeszülő költői akaratra. A költő jelenének emberi próbái elevenednek meg e költészetben.

S bár ez a jelen mindannyiunkban lassan és fokozatosan a közelmúltba fordul át – Nagy László költői világa tőlünk mégsem távolodik. Megáll vagy folyton újjáéled az időben, mert a teremtő poéta nem a könnyed fodrozódások közegeiben járt, hanem a nagy áramlások, a meghatározó törvényszerűségek sűrű mélységeiben. Nem a kis változások, hanem a korszakos átalakulások mozgásait észlelte és örököltette meg. A törvények régióját közelítve szembesült a világgal. Olyan elvont és képzelt terepen, ahol nem évek, hanem évtizedek, negyedszázadok léptékével mérkőzlelik az időt. Ahol nem lehet kisebb a cél, nem lehet kevesebb a vállalat, mint ahogy ő fogalmazott: „Törd fel a törvényt, ne latold!” Így kellett segítségül hívnia a „Mindenség summáslegényét”, József Attilát. S így kellett biztatnia önmagát, hogy a „kozmosz küldetését” végigküzdje, végigmondja. Mindaddig, mígnem kiégett, megállt a szíve.

De micsoda nem szűnő lángolások, micsoda el nem törlődő meteorívek maradtak személye távozása után velünk. A század második felére ráismertető és kristályossá tömörített költői opuszok. Közülük nem véletlen hangzik el itt – a műhelye törvényeibe beavató és a műhelye minden lehetőségét összegző költemény – a *Menyegző*. A mindennapok folyamatában is különös esemény az ilyen lakodalmi ünnep. Egyszerre sugárzó és közönséges, mint minden, ami emberi. Nagy László képzelete azonban a mindennapok esetlegességeiből a világtörténelem határmezsgyéjére emeli ezt a menyegzői kavargást. Hogy éreztesse a tenger, a történelem „szüntelen ostromát”, meg az ösztöneibe belegabalyodott emberiség magatudatlan, telhetetlen és tehetetlen tobzódását. S hogy éreztesse „a dörgő időben”, a „kova-fokon” álló pár mérhetetlen elszántságát, ahogy várják a hajnal jöttét, a jövő érkezését. Mert él bennük és tudatos „az újrateremtés indulata”.

Milyen sors röptette ezt az iszkázi fiút, hogy fiatal képzelgéseit és ösztönös ábrái közül a világtörténelem képletének kibogozására, értelmének felfejtésére adja a fejét? Duendéje volt neki is, szárnyaltató pajkos koboldja, mint a lobogó spanyoloknak? Mint Federico García Lorcanak, akinek csodálatos *Síratóénekét* olyan szuverén belső azonosulással teremtette újjá magyar nyelven? Duendéje volt, igen! Ha már csak így tudjuk megnevezni egyetlen szóval azt a karizmatikus emberi erőt, amely Nagy László személyiségében és költészetében megtestesült. Duendéje, ha az önfegyelem markolta indulati fölénynek akarunk nevet adni. Ha a játékos kedvnek

azokat a magaslatait is ideértjük, ahol már a bajjal, a tragédiával, a halállal is a töretlen erő, a teljes odaadás és a személyes elegancia birtokában küzd meg az ember. •

Egyetlen mondatban Lorcát ő így határozta meg: „Jóság, szépség, hallatlan költői merészség, tűz, tündérkedés – ez ő, ha hirtelen s röviden jellemezni akarom”. S tudunk-e mi Nagy Lászlóról találóbbat mondani, mint amit ő a rokonnak érzett, a költői képeiben és rajzaiban annyira eredeti nagy spanyolról leírt? Aligha! Legfeljebb csak annyit tehetünk hozzá talán, hogy Nagy László műhelyében szinte ki-be jár, állandó vendég, töpreng és önmagát keresi a történelem. Mert személyes énjét is beleoldja már utolsó verseinek élére állított mondataiban az összemberi história folyamatának képzetébe: „Kíváncsiság vagyok én akarat / Embert leigézek a fáról járjon / Szálegyenest álljon de a virágnak / Letérdepeljen a törvény vagyok / Anya-odújából nagyobb családnak / Tüzhöz idézem csillag köré”.

Világot idéz és világot igéz az ő duendéje! „Hol a duende?” – kérdezi Lorca nyomán Nagy László. – „A vér legutolsó szobájában, s az igazi harcot vele kell megvívni.” Valóban vele, az ember vérének mélyén megbúvóval? A vérről, amely így vagy úgy históriát alakít? Vagy talán mégsem a testünkben, a személyünkben rejtőzik? De már-már az emberiség sorsának koboldja: s a történelemben villog és játszik, borít tragédiába és emel bizakodásba ez a duende?

Jött egy költő a huszadik század második negyedéből és életművet épített a harmadikban. A negyedik negyed elején pedig magunkra hagyott. De micsoda örökséggel maradtunk itt nélküled: élő és fénylő emberi csillagunk, Nagy László!

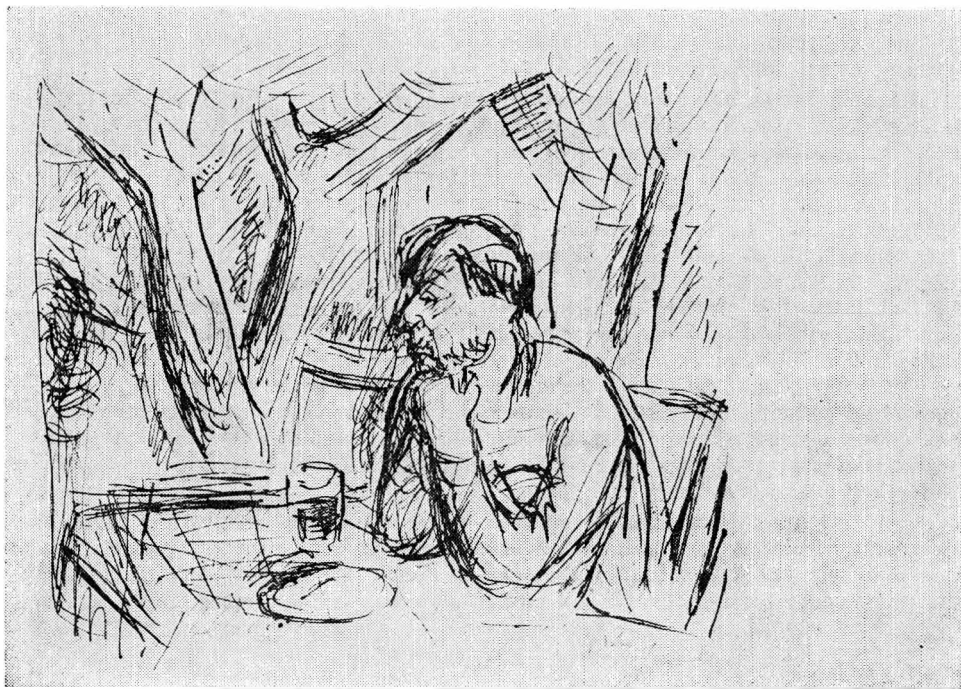
(Kiállítási megnyitóként hangzott el Pécsen május 20-án)



Az idegenvezető a bizalmába fogad

Ez itt, uram, a Nagy Városi Fék,
 vagyis az N.V.F., köztünk maradjon:
 nem működik,
 de ugyanúgy megy minden
 nélküle is,
 semmi okunk szomorúságra,
 vagy nagy vidámságra, uram,
 hiszen a mi kis városunkban
 mindenki részt vesz
 az Építs Magadba Féket mozgalomban,
 s az É.M.F. ügyebár
 olyan, mintha sokezer N.V.F.-et
 nyomna valaki, olyan,
 mint a mezei futás cél nélkül,
 vagy például a doni visszavonulás
 vég nélkül,
 vagy mint sok kicsi Nagy-Britannia,
 mondjuk, negyvennégy őszén
 bizonyos magyar gatyákban, uram,
 de talán
 ne menjünk olyan messzire, talán
 képzeljen el egy hasjövésmenést,
 amikor
 eredmény semmi már, de futni kell,
 s a klozettel a seggén alszik el,
 és azt álmodja, ez is megesett
 valakivel, hogy maga a klozett,
 itt láthatná az építők nevét,
 de befelé van fordítva, ugye,
 ki tudhatja?
 lehet, uram, hogy az ön öregapja,
 az is rajta van, hiszen,
 hiszen, hiszen, hiszen
 említette, hogy a monarchia
 területén élt a familia,
 hol is?
 no, ne haragudjon,
 semmi közöm
 hozzá, és ön nem ezért,
 de hadd legyen ennyi örömöm,
 hisz látom, hogy önben is ott a fék,
 még az is meglehet,

hogy az ön öregapja
az én
öreganyámmal szeretkezett,
vagy fordítva, uram,
esetleg itt, talán
ahol az N.V.F. pedálja van,
és akkor állt meg,
ki tudja?
az a jó,
hogy csak a tábla belső talán
vannak nevek,
mindig eljár a szám,
még annyit, hogy néha, titokban
a Nagy Városi Féket
felülvizsgálják, uram,
s talán meg is nyomják,
de erről semmi
hivatalos hír nincsen,
csak azért említem,
mert már az É.M.F. nagy eredménye,
vagyis a belső fék sem
működik,
mégis
ugyanúgy megy minden.



MŰVÉSZET ÉS TÖRTÉNELEM

A képzőművészet periodizációja 1945 után

A korszakhatárok tisztázására általában a nagyobb összefoglaló munkák, összehasonlító kutatások előkészítésének fázisában kerül sor; ma és nálunk is ez teszi fontossá az ilyen jellegű tájékozódást. Eddig főként a szocialista képzőművészet története szempontjából foglalkoztam a jelenkor periodizációs kérdéseivel (l. Jelenkor, 1977. 11. sz.), figyelembe véve természetesen a szocialista és az egyéb tendenciák kölcsönhatását vagy divergenciáját. Az alábbi vázlat a jelenkori magyar és egyetemes művészet viszonylagos szakaszhatárainak néhány továbbgondolandó kérdésére kívánja felhívni a figyelmet.

Ahogy közeledünk a mához, egyre rövidebb, egyre konkrétanabban körvonalazható periódusokra tagolódik a művészettörténet. Sokszor önmagunk számára is megkérdőjelezzük a szinte menetközben kirajzolódó szakaszhatárok szakaszhatár-voltát, azt kutatva, hogy az új művészi minőség (minőségek) felhalmozódásának mi a foka és milyen a terjedése, vagyis mennyire indokolt a minőségi változások alapján művészettörténeti periódus kezdetéről, csúcspontjáról, végétől szólni. Sokirányú kutatásra indíthat többek között az a szembeötlő körülmény, hogy a jelenkorban, amikor a szocialista tábor országainak és a tőkés országoknak a művészeti kultúrája alapvetően eltérő körülmények között alakul (s ennek nem mond ellent egymás ismeretének, sőt, kölcsönhatásoknak megannyi lehetősége), meglepőek a művészet-történeti szakaszhatárok *időbeli* egybeesései, miközben *minőségi* jellemzőik néha egymást kizáróan ellentétesek. (Talán fölösleges is a megjegyzés, hogy ebben az összefüggésben filozófiai értelemben vett minőségről van szó).

Régebbi korok művészete is szolgál eltérő jellegű periódushatárok időbeli egybeesésével, és eseménytörténeti egyidejűség sem ad mindig kellő magyarázatot. A kronológiailag szinkronban levő eseménytörténeti mozzanatok sem fakadnak szükségszerűen analóg társadalomtörténeti fejlődésből, hanem esetleg olyan nemzetközi hullám lecsapódásai, amely eltérő módon hat a különféle társadalmi formációkban; nem lebecsülhető annak a jelentősége sem, ahogyan a térhez-időhöz kötött művelődéstörténeti jelleg, a művészeti hagyomány és a művészeti élet hat a bekövetkező fordulatra.¹ Az 1945 utáni egyetemes művészet hangsúlyos csomópontjain pedig oly mértékben kikristályosodik az egymást néha szinte kizáró művészeti mozgások változása, hogy az eltérő minőségek egyidejűsége a különböző szakaszokban, a váltások-változások egybeesése akkor is kérdésekre indít, ha ma a válasz még csak igen-igen töredékes lehet. A kutató mentségéül szolgáljon, hogy maga a kérdésfeltevés is a jelenségszinten túlnövő tájékozódás igényéből fakad, vagyis szelekció eredménye. És mentségéül szolgáljon az is, hogy viszonylagos válaszadáshoz is szükséges lenne más irányú, nemzetközi politikát, világgazdasági kérdéseket érintő kutatás.

Az 1945 utáni egyetemes és magyar művészetben nagyjából 1950, 1960, 1970 körül ismerhetők fel viszonylagos szakaszhatárok. Az évtizedforduló szerinti jelzések függetlenek a kerek szám ígézetétől: ha szó esik az ötvenes, hatvanas, hetvenes évekről, nemcsak nemzedékekre történik utalás, hanem közismert művészettörténeti tényekre. A szóhasználat, amely a napi kritikai gyakorlat könnyebbségéül is szolgálhat, menetközben alakult ki. A „hatvanas évek művészete” már stílus-jelzőként és korszak-jelzőként szerepelt az évtized legvégén a nyugateurópai és az amerikai

kritikában; egy 1972-ben rendezett, hivatalosnak tekintett nagy francia művészeti keresztmetszet-kiállítás aggályos szigorúsággal választotta az akkori kortárs törekvések kiindulópontjául az 1960-as évet, és ezt kívánják dokumentálni a katalógus szemelvényei, táblázatai is.² Egy 1971-ben kiadott szovjet album címe pedig „A hatvanas évek szovjet festészete”.

A „hatvanas évek” periódus-jelölés annyira általános lett, hogy már a következő évtized legelejétől a „hetvenes évek művészeteként” említették a jelent, és egyre gyakoribb lett visszamenőleg az „ötvenes évek” jelölés. Noha a legtöbb összefoglalás – leegyszerűsítve az évszámokat – egy 1945–1960 közötti periódust említ, ennek belső bontódása 1950 körül a legjellegzetesebb. A tények ismeretében mindenesetre reálisabbnak látszik 1950, 1960, 1970 körüli csomópontokról szólni, mint az ötvenes, hatvanas, hetvenes évek művészetéről. A kétféle jelölés ugyan nem látszik ellentmondásosnak, de nem is azonosak egymással.

Az első periódus a második világháborút követő néhány év. Másutt már részletesebben szó esett arról, hogy hol milyen fordulat következett be: közvetlen indokaival a történelem szolgált, s a negyvenes évek második felének rövid időszaka nagyjából mindenütt átmenetet jelez. Lényegi változásokra talán csak a Szovjetunió művészetében nem került sor, ahol egyedül volt meg a művészeti kontinuitás minden feltétele: részben fokozódtak, részben rendszerré merevedtek a harmincas éveknek és a Nagy Honvédő Háború küzdelmeinek a művészetre ható eszmei-formai indulatai. Európa többi országában (kivételesen talán Franco Spanyolországában) a béke elementáris élménye nyomán következett be tematikai-tartalmi fordulat, megszabadulás a rettenettől és a művészeti élet korábbi konvencióitól. Felelevenedett minden a hosszú ideje látens törekvés, magatartás, látásmód, amely korábban üldözendőnek minősült, vagy esetleg önvédelemből a felszín alá szorult. Egyidejűleg nyilvánosságra kerültek, új elemekkel gazdagodtak a lappangó vagy tiltott szocialista tendenciák, akárcsak a korábban kárhóztatott formakísérletek. Így előtörhetett, kibontakozhatott minden olyan szándék, amely akár a közvetlenebb politizálás igényéből, akár a kényszerű egyéni visszavonulásból fakadt. A társadalmi hatékonyság, a közönségre apellálás igénye nemcsak a majdani szocialista országokban volt erősödő tendencia, hanem olasz, francia stb. alkotók műveivel való nyílt politizálásától a légeri dekorativitás közösséget és környezetet formáló szándékáig terjedt. De a későbbi szocialista országokban lett meghatározó komponens a művészet és a közönség új kapcsolatainak, a művészet új jelentésének és társadalmi funkciójának a módszeres keresése, az alkotás új közösségi szerepének a kutatása. És ez már akkor is nyilvánvaló volt, amikor még nem dőlt el a hatalom kérdése, amikor – mint például Magyarországon – az Európai Iskola vagy az Elvontak Csoportja művészeti megnyilvánulásai látszólag történelmietlenül, mégis történelmileg determináltan keresték a maguk módján a korábbi korlátok széttörésének a lehetőségét.

A kezdeti törekvések kulminációs pontja nálunk a „Közösségi művészet felé” című, 1948–1949 fordulóján megrendezett kiállítás volt, amely céljában és eredményeiben új korszak nyitányát jelezte, s a hamarosan bekövetkezett művészetpolitikai változások nyomán lett az első évek nekifutásának nagyszerű záróakkordja. Ezt követte 1949–1950-től az a néhány éves időszak, amelynek fő irányulását és átlagtermését a kritikai mércévé lett dogmatikus esztétika jellemezte, és amely nálunk az 1954 körül meginduló oldódása ellenére az ötvenes évek végéig nyomon követhető. Az időközben megszilárdult intézmények, a kialakult főiskolai gyakorlat ugyan védelmet nyújtott egy kaotikusnak látszó művészeti változás individuumot sértő hatása ellen, de le is lassította az önálló útkeresés felelősségének egyéni kockázatvállalását.

1948-ban a velencei biennálé nagydíját az amerikai Jackson Pollock kapta; kiállítását bemutatták több európai fővárosban is, világszerte publikálták önvallo-mását festői módszeréről, amely a tasizmus technikai-pszichikai kiáltványa lett. Nemcsak művészeti, hanem nemzetközi politikai-ideológiai okai voltak annak, hogy a korábban csak lappangó, a háború végéig néhány nagy kezdeményezőjének (Kan-

dinszkij, Mondrian) nyomán élő nonfigurativitás elárasztotta azokat az országokat, amelyek a második világháború után kialakult konstellációban az Egyesült Államok érdekszférájába kerültek. Pszichikailag-történetileg érthető a folyamat: a háborús feszültség oldódását fékező hidegháborús hullám, a bizonytalanság állandósulása, az értékek folytonos relativizálódása teremtette meg a talaját. Nagyon leegyszerűsített, de nem igaztalan a következtetés, hogy ebben a légkörben sikerként volt elkönnyvelhető a folyamat: a művészet egyik ágazata társadalmilag inaktív lett, és amint az hamarosan már nyilvánvaló volt, közlésképtelen.³ A gesztus-festészet, az informále stb. nyomán felszabadultak azok az egyéni ösztönök, amelyek kibúvóul szolgáltak a művész-individuumnak nemcsak minden társadalmi, hanem minden szakmai-mesterségbeli vállalás alól.

A szakaszhatárok szempontjából mindebből az a figyelemreméltó, hogy 1948–1950 körül, amikor a legszélesebb nemzetközi közvélemény számára is világosak lettek a kialakult főbb politikai frontok, egyidejűleg lépett fel két dogmatikus irány: egyfelől, a majdani szocialista országokban, a társadalmi törvények és viszonylatok lehető legdirektebb művészeti kivetítése, a történelmi mozgásról tudottak illusztrálása (esetleg közvetlen élmény nélkül), másfelől pedig a mindenfajta társadalmi és szakmai kontrollt egyre inkább kikerülő nonfigurativitás. Ami persze akkor sem jelentette egyik vagy másik művészetföldrajzi közegben az egyéb lehetséges művészmagatartás, stílustendencia teljes „kiirtását”, de itt és most csak a domináns vonásokról esik szó. És ezek közé tartozik az is, hogy míg a szocialista tábor országaiban az egyre centralizáltabb állami művészetpolitikai intézmények irányító szerepe érvényesült, a másik táborban, korántsem ennyire látványosan centralizáltan, de nem kevésbé összehangzóan és diktatórikusan hatott az amerikai irányítással működő piac, a műkereskedelem szervező és minősítő szerepe. A két véglet egymástól függetlenül és eltérő módon, de egyidejűleg kezdett oldódni az ötvenes évek közepén. A hatás mindkét irányban az évtized végére, 1960 körül vált érezhetővé.

A szakirodalom és a kritika már sokat foglalkozott az újfajta tárgyiasság ismerveivel, folyamatával, amely szinte tiltakozás volt a nonfigurativitás, illetve annak közlésképtelensége ellen.⁴ Most csak a szakaszhatárok vonatkozásában utalok rá. Az ötvenes évek második felében bontakozott ki Angliában és főként az Amerikai Egyesült Államokban az a látensen ott voltaképpen mindig is élő törekvés, amely popart néven lett ismert, és amely akkor művészi magatartásként indult, majd később, Európában elterjedve, már inkább az eszköztár, a nyelvezet jellemzőjeként tartható számon. Eredendő célja az volt, hogy a művész próbáljon bárhogyan, bármilyen eszközzel, konkrét tárgyakkal vagy tárgyi asszociációkkal valamit közölni, túllépve a nonfigurativitás nem-közlésén. A „szocreál” egyidejű oldódásában pedig az figyelhető meg, hogy a művész megpróbálta a maga kizárólagos „társadalmi léte” mellett vagy helyett a maga „individuális létét” hangsúlyozni, nem annyira formai újítások nyomán vagy nemcsak azoknak a révén, hanem viszonyulva többnyire olyan korábbi formarendekhez, stílusáramlatokhoz, amelyeknek évekig mellőzött, elhallgatott hagyományában esetleg kiindulópontot kereshetett a továbbjutáshoz. Volt olyan szocialista ország, ahol ez a fázis már az ötvenes évek második felében egybeesett a kortársi nyugat-európai nonfigurativitás közelebbi megismerésével, amely utóbbi közvetlen átvételekben, epigonszinten is gyorsan szóhoz jutott.

Az ötvenes évek első felének mindkét főtendenciája lényeges szakmai alapelveket kérdőjelezett meg. Egyszerűbb képlet az, ahogyan az absztrakt művészet végső soron „lemondott” a kommunikáció lehetőségéről. De a nagyon is direkt célú „szocreálban” is torzult a közlés intenzitása.⁵ A művészeti fejlődés folyamatosságára – történelmi értelemben – mégis a szocialista országok centralizált, habár változó gyakorlatú művészeti élete adott lehetőséget, míg a tőkés világban, az amerikai piac visszavonulása nyomán (1962) fokozódott a káosz, az atomizálódás, s a fontosabb további törekvések jóval széttagoltabban, művészcsoportok kezdeményezése nyomán rajzolódtak ki. Közben országonként stabilizálódott a művészetnek és a műkeres-

kedelemnek az a piaci viszonya, amely már a negyvenes évek végén körvonalázódott és azt követően az amerikai modellhez igazodott.

Az 1960 körüli viszonylagos szakaszhatár végső soron ismét egybeesik. A jellemző minőségek ezúttal is teljesen eltérőek, habár 1948–1950-hez képest kevésbé meghatározóak az egymást kizáró külső formai, stíláriis vonások, aminek közvetlenebb-közvetettebb oka az egyetemes művészeti áramlatok jobb kölcsönös ismerete. De fontos szerepe volt annak is, hogy nemzetközileg egyre gyorsabban terjedtek a környezeti kultúra inkább történetileg-technikailag, mintsem társadalmilag determinált összetevői, vagyis egyre direkter módon hatottak azok a műfajok, művészeti ágak, amelyeknél a gyakorlati-funkcionális jelleg a meghatározó. Néhány példa rá a második világháborút követő építészeti változások egymásutánjából: zártabb házsorok és tömbök, viszonylag kis nyílásokkal, kevés tagolással, majdnem mindenütt feltűnő némi nosztalgikus klasszicizálással az ötvenes évek első felében; egyre inkább plasztikailag komponált, különálló, változó magasságú épületek együttese az évtized végére; tükröző felületű burkolóanyag alkalmazása a hatvanas évek elejétől stb. E fázisok, ha nem lelhetők is fel mindenütt, analóg módon követik egymást a világ legkülönbözőbb pontjain. És ebben a párhuzamosságban szinte mellékes mozzanatnak tűnik az ötvenes évek elejének-közepének túlhajtott archaizálása, a járulékos klasszicizáló forma és dísz eltűlése, az építészeti „szocreál” leglátványosabb megnyilvánulása.

A mindig megújuló környezeti, környezetesztétikai igények a gazdasági prosperitás, a növekvő piac nyomán a szocialista országok vizuális kultúrájában is egyre fontosabbak. Ez is magyarázza, hogy olyan stílustendenciák, amelyek – képzőművészeti műhelyek kezdeményezéseként – főként az általános formakultúrára és a formatervezésre hatnak gyümölcsözően, földrajzi-társadalmi eredetüktől függetlenül bekerülnek a szocialista országok művészeti kultúrájának szférájába. Létük periférikusabb és átmenetibb mint önálló stílustörekvés vagy képalkotás, de annál fontosabb a szerepük az alkalmazott műfajokban, a gyártmányfejlesztésben.

A hatvanas évek elejének változatai a nyugat-európai képzőművészetben igen szerteágazóak. Egyidejű a popart módon való egyre bizarrabb, de néha mélyen megrendítő közlés és a nyugat-német Zero csoport vagy a Vasarely kezdeményezte opart-hullám környezetformáló racionalitása. Az intenzív közlési szándék nyomán kimunkált eszköztár az évtized végére már mechanizálódott (késői popart hullám, minimal art, fotorealizmus vagy fotonaturalizmus), alkotásként tartották számon a materiájában nem megvalósult gondolatot (concept megnyilvánulások), a művészet átsapott a nem-művészetbe, nyíltan vállalva a nem-alkotást. 1970 körül már megkérdőjeleződött minden addig ismert formálás, s a land-art a minden korábbihoz képest viszonylagosabb és követhetlenebb gesztus terepe lett.

1960 körül a magyar képzőművészetben is sűrűsödtek azok a változások, amelyek már akkoriban is, de utóbb még inkább, csomóponttá álltak össze. A művészeti közvéleményben gyorsan tudatosodott a stílustendenciák sokfélesége, a megnövekedett külföldi tájékozódásból adódó, egyre frissebb informáltság, habár még a mai kitekintési lehetőség sem ad rá módot, hogy naprakészen követni tudjuk a szakirodalom és a kritika tárgyát, az akkori művészeti hullámokat. Az egyetemes művészeti mozgás azonban olyan fokú és kiterjedésű, hogy a világ egyetlen pontján, maximális utazási lehetőséggel élve sem lehet folyamatosan friss a körkép.

A szocialista országokban 1960 körül már szembeötlő volt a hagyományok egyre tágabb skálájú alkalmazása, ami egyfelől a szocialista, a forradalmi művészeti múlt mind érzékenyebb kutatását és továbbépítését jelentette, másfelől a növekvő érdeklődést a sokáig alig ismert vagy csak lappangva élő modern formakísérletek eredményei iránt. Az akkori években eléggé keveredtek nemcsak a köztudatban, hanem az alkotásokban is az avantgarde több egymást követő hullámának sajátosságai, hiszen egyformán az újdonság erejével hatottak a régebbi, a félszázados és a kortársi jelenségek. Feltehetően helyi adottságoknak, kötődéseknek (például Kassák Lajosnak vagy némely szentendrei művésznek a hatása) is szerepe

volt abban, hogy nálunk a hatvanas évek új hullámaiból a művészek elsősorban a konstruktív törekvések iránt bizonyultak fogékonyaknak. (Másként, így például az NDK festészetében, eltérő helyi adottságok nyomán talán inkább egy mágikus realitásnak nevezett tendencia szerepe lett hangsúlyosabb, főként a hatvanas évek végétől).

Ami 1960 körül nálunk a leginkább szembevetendő, az a nyugati művészet újjonstruktívizmusa a poparténál is gyorsabb és egyneműbb terjedésével szemben egy újfajta expresszivitás, amely az egyénnek mint társadalmi lénynek a reális konfliktusait képes kivetíteni. Főként a grafikában és a szobrászatban lett szembevetendő a felfokozott érzékenység (Kondor Béla vagy Makrisz Agamemnon hatása igen hamar nyilvánvaló lett), s a kibontakozó alkotói módszer, amely egyre inkább igénybe vette a néző asszociációs képességét, a legtöbb műfajban és szinte minden témakörben új ikonográfiai-ikonológiai kérdéseket is felvetett. Természetes jelenség lett, akár bárhol a világon, az eszköztár egyre nagyobb nyitottsága. Így például Schaár Erzsébet ajtó, ablakos szobrai a hatvanas évek közepétől nemcsak egy konvencionális matéria-értelmezésen lépnek túl, hanem továbbépítik a hagyományosan felfogott plasztikai teret is, így születtek meg a művészek az egyéni lét valóságos problémáit kivetítő önvizsgálatai. Ezek ugyan kiragadott példák a mozgás folyamatából, de a tartós hatásoknak bizonyuló fő tendenciák és alkotások akkor sem tévesztődtek szem elől, még ha elő is fordulhatott, hogy némi késéssel kibontakozott ki közvéleményt formáló szerepük, és még inkább nyilvános elismerésük. Néhány éves időbeli távlat azonban elég volt ahhoz, hogy világosan kirajzolódjék az összmozgásban elfoglalt helyük, az efemer kortársi törekvéseken túlnövő létük.⁶

1970 körül ezek a megelőző tendenciák teljesedtek ki. Nálunk is elterjedt az egyetemes művészet néhány fő vonulatában annyira hangsúlyozott narratív szándék, de a tárgycsoportok, a nyersanyagkombinációk, a comics vagy a szerialitás motívumhalmaza alárendelt eszközzé lett a grafikai lapban ugyanúgy, mint a faldíszítő festészeti munkában vagy a politikai emlékműben.

Az 1970 körüli relatív szakaszhatár csomópont jellegében is más, mint a korábbiak. Nemzetközi jelenség, hogy akkorára érlelődtek meg és polarizálódtak a megelőző, igen ellentmondó új minőségek. Főként nem-szocialista országokban érzékelhető korábbi törekvések szinte kimerítésig történő végigvitele, s a hetvenes években ismét nyíltabban vetődik fel a „hogyan tovább” és a „merre tovább” kérdése. Ezt bizonyítják a nagy nemzetközi kiállítások programadási kísérletei: más-más módon hangsúlyozzák a konkrét közlés szükségességét, sőt, a ready made, az objet-trouvé vagy a fotó konkrétsága mellett a mintázás, a rajzolás fontosságát.⁷ Nem érdektelen az a nálunk alig számon tartott jelenség, hogy hányféleképpen közelíti meg a nyugat-európai művészettörténetírás, elméleti és kritikai irodalom újabban a realizmus-kérdést, kitekintési-összehasonlítási szándékkal próbálván hivatkozni arra, ami a szocialista országok művészetében történt és történik, de olyan kevés tárgyi ismeret birtokában, hogy ez a kitekintés csak vágy marad, s az összehasonlítás hitelét néha szembeötlően kétségbe vonja az információ-hiány.⁸

A legfrissebb művészetről ma még ugyanúgy csak jelzések sejlenek fel, mint annak idején, a hatvanas években, az akkori művészetről, de amott talán már akkor kitapinthatóbb volt a szűkebb szakasz karaktere, a maradandó értéket ígérő eredetiség. S a fővonulatok lényege talán még szembeszökőbben eltérő a világ két táborában, mint korábban. A mindenütt domináló nyilvánosság-igény csak a környezetformáló, funkcionális tervezés módszerében közös, ami viszont a technikai környezet szerves része és formálója. Szinte pótcselekvésnek tűnnek azok a gesztusok, ahogyan amerikai, nyugat-európai kiállításokon villanásnyi létű tájformálási ötletek napvilágot látnak és megsemmisülnek. Ilyesmi nálunk nem kiállítási téma, a non-art változatai csak elvétve kerültek műtárgy-kontextusban, kiállításon a néző elé. De annál fontosabb a művészetnek az a tartós környezetformáló és pszichikai szerepe, mint amilyen a kultikus hely állandóságának hatásával bíró pécsi felszabadulási emlékmű, Makrisz 1975-ös Nikéje.

Ha végiggondoljuk a viszonylagos szakaszhatárokat, az ellentmondó vagy egymást kizáró minőségi változások időbeli egybeesését, s ha ennek nyomán mélyfúrással keresnénk okot és magyarázatot, minden bizonnyal világgazdasági és politikatörténeti erővonalak metszéspontjaira bukkanánk, amelyek jellegüktől és sajátos helyi jelentőségüktől függően, közvetlenebb reagálásra ragadtathatják a művészt és nagyobb változást indítanak el a művészetben. A művészet és a művészek kitárlkozása nem annyira eseményekre reagál (habár 1950 körül nem hagyható figyelmen kívül a hidegháború tetőződése a koreai agresszióban és a vele szemben kibontakozó nemzetközi békemozgalom, és 1970 körül összegező alkotásokra indított amerikai és európai művészeket a vietnami agresszió elleni tiltakozás). A művész inkább a társadalmi lét és az egyéni lét lényeges találkozási pontjait feszegeti, a mához közeledve az a jellemzőbb. S ezt ugyanúgy a maga közege és felfogása szerint értelmezi a konzumtársadalom művész-propagátora, mint nálunk a falak, a köztetek diszítője.

Néhány év múlva majd világosabban kirajzolódik, hogy lehet-e – művészet-történeti értelemben – a hetvenes évek művészetéről szólni. Az évtized-fordulón még csak annyi tapasztalható, hogy egy 1970 körüli kulminációs pont után nyitottnak tűnik az út: egy 1980 körüli minőségi agglomeráció körvonalai nem láthatók.

JEGYZETEK

¹ „Az összehasonlító kutatás néhány problémája a századforduló művészetében” című tanulmányban (*Ars Hungarica*, 1941/1. 113–126. l.), valamint az „Über Forschungsprobleme europäischer Kunst des 19. Jahrhunderts. Kunst um 1870” című előadásban (Berlin, Humboldt Egyetem, 1975. Megjelent az egyetem „Erbe als Gegenwartsaufgabe” című kiadványában, 2. kötet, 147–155. l.) részletesen foglalkoztam az 1870 körüli időszak európai körképével. Még az 1860-as évek elején egyidejű a párizsi Salon des Refusés és a pétervári „szakadár tizenhármak” kiválása az akadémiáról; 1874-ben léptek fel csoportosan az impresszionisták is, a peredvizsnyikek is; az évtized legelején egyidejűleg bontakozott ki Munkácsy és Szinyei eltérő minősége stb., stb. A váltások-változások áthatották Európa nagyrésztét, a legtöbb országában még eseménytörténeti dátumokkal is egybeestek, amely események jellege, minősége is erősen eltérő.

Más természetű problémákat vet fel az 1848-as forradalmi hullám művészeti vetülete, amelynek tulajdonképpen csak a francia festészetben lehet a szakaszhatár-súlyú nyomát fellelni, de itt is fontosabb az 1830 körüli fordulat; a közép- és kelet-európai országokban viszont, ahol jóval nagyobb volt a történeti hatása, alig érintette meg a művészetet. Ez összefügg azzal, hogy milyen társadalmi bázisa volt Franciaországban, és milyen társadalmi-kulturális helyzettel konfrontálódott más országokban.

² Lásd „Douze ans d'art contemporain en France 1960–1972” című kiállítás katalógusát (1972, Grand Palais). Bevezetőjét írta Francois Mathey. Periodizációs táblázatában előzményként egy 1945–1960 közötti korszakot tárgyal, amelyben komoly szerepet juttat a franciaországi szürrealizmusnak, és ahol 1951-től szerepelteti a tasizmust. A szakaszhatár bizonyosságául válogatott kritikai szemelvények túlnyomó része 1960-ból való.

³ A „közlésképtelen” jelző ebben az összefüggésben egy sor vitacikkben megjelent már az ötvenes évek végén, amikor a nyugat-európai kritika és művészetpolitika még minőségi mércének tekintette a nonfigurativitást, túlhaladottnak ítélve minden más törekvést. S hogy ez a felfogás mennyire nem volt ideológia-mentes (noha nálunk az absztrakt művészetnek egy ideológiától független szabadság-mozzanatát kívánták hangsúlyozni), azt jelezték André Malraux szavai az 1959-es, első párizsi ifjúsági biennálé megnyitása alkalmából: ha a nonfiguratív művészetnek sikerülne behatolnia a vasfüggöny mögé, ideológiailag félig csatát nyernének.

⁴ Néhány fontosabb kiállításról, írásról tájékoztat a „Tárgy, tárgyiasság, tárgyábrázolás” című tanulmány és annak jegyzetanyaga. (*Ars Hungarica*, 1975/1. 103–117. l.)

⁵ Még 1964-ben foglalkoztam a két fő tendencia sematizmusban lecsapódó közös nevezőjével, de akkor még nem látszott világosan, hogy a második világháborút követő Európában mindkét áramlat eltűlése időben ennyire egybeesett.

⁶ Voltak olyan művészeti törekvések, amelyek előkészítő kritikával, kiállítással, megfelelő sajtóvisszhanggal szinte korszaknyitásra vállalkoztak. Ilyen volt 1965-ben Párizsban a „figuration narrative”, amely végül lényegét tekintve nem lett más és több, mint egy popartváltozat. A tendenciák szabad áramlása érdekében kapunyitásra vállalkozó 1957-es budapesti Tavasz Tárlat is inkább tünetet jelzett, mintsem szakaszhatárt. Bármennyire legyen is irányított a művészet nyilvánossága az eltérő társadalmi közegekben, a szakaszhatárcsomópont nem elsődlegesen művészeti programon, nem a művészeti élet belső mozdulásán múlik.

⁷ Példa rá az 1978-as velencei biennálénak „A természettől a művészetig — a művészettől a természetig” című programja és ilyen értelmű szelekciós kísérlete az ún. retrospektív kiállításban. Az adott kérdés szempontjából nem is annyira a címadás a jellemző (ez a kommentálás akár az ötvenes évek gesztus-festészetére is alkalmazható), hanem inkább az, ahogyan egy sor nemzeti kiállítás felsorakoztatta az erőfeszítéseket egy mind kifejezőbb képi nyelv birtokba vételére. Még jellemzőbb volt e szempontból a mindenkori legújabb törekvésekre koncentráló kasseli Documenta, amelynek 1977-es, legutóbbi kiállításán hatalmas részt szántak rajzok bemutatására, és noha nagyrésztük inkább műhelymunkának volt tekinthető, a rajzok tömege így is kifejezte azt, hogy céltudatosan hívják fel a figyelmet a legszuverénebb képalkotó eszközökre.

⁸ A vonatkozó irodalom sokaságából két nagyobb hatású példára hivatkozom. Richard Hiepe „Die Kunst der neuen Klasse” című könyve (München—Güterslo—Wien, 1973. C. Bertelsmann; oroszul Moszkva, 1978. Progresz Kiadó) a következő területekről hoz példát, a könyv sorrendje szerint: Szovjetunió, Mexikó, Kuba, Németország, NDK, NSZK, Nyugat-Berlin, Kína, Vietnam. Tehát Németországon és a Szovjetunióon kívül csak nem-európai országok művészetére koncentrál; egyedül Mexikó szerepel művészeti produkciója alapján, a többi ország kiválasztása társadalmi formáció szerint történt.

A Művészeti Kritikusok Nemzetközi Szövetségének (AICA) 1977-es kölni kongresszusán az egyik kitűzött vitatéma volt: „Notion et problèmes du réalisme aujourd’hui” (I. beszámolómat „AICA-kongresszus Köln 1977” címmel. Művészet/1977, Évkönyv, 1978. Corvina, 98—99. l.). Itt a legtöbb vitát a francia Pierre Restany előadása váltotta ki (megjelent a „Le nouveau Réalisme” című kötetben, Párizs, 1978. Union Générale d’Éditions, 225—238. l.), ahol példatárából kitűnik, hogy a szocialista országok művészetéből csak egy-két, a harmincas évekből való szovjet alkotásra tud hivatkozni. A vitán nyilvánvaló lett, hogy az ok nem valamiféle prekonceptió, hanem az ismeretek hiánya. Más kérdés, hogy Restany realizmus-felfogásából mi az, ami esztétikailag elfogadható és mi kérdőjelezhető meg, vagy mi vetendő el. Számunkra az lenne a lényeges, hogy tudományos, kulturális propagandánk javításával mi magunk is megkönnyítsük a rólunk való tájékozódást.

SIMON BÉLA KIÁLLÍTÁSA

Simon Béla 70 éves. Szinte hihetetlen.

De bizonyítja ezt a Pécsi Galéria meghívója, mely szeretettel invitál a Munkácsy-díjas festőművész születésének 70. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás megnyitójára. A levelezőlap formátumú és küllemű meghívón, mely a volt tanítvány, Pinczehelyi Sándor ötlete volt, a fotó pedig Nádor Kata munkája, a szőlősgazda Simon Béla látható. Kockás zakó van rajta, fején kalap, a vállára vetett asó göcsörtös nyelvébe kapaszkodik. Tekintete jó gazdaként a messzeséget kémleli, vagy netán a múltat kutatja, visszatekint az eddig megtett útra? Mert van mire emlékezni és van mivel büszkélkedni. Arcán elégedett, kissé hamiskás, amolyan székely-góbés mosoly, a szeme körül huncut szarkalábak, szája szögletében idő-barázdák sorjáznak. Tartása fiatalos, mondhatni legényes. A karakteres fotón Simon Béla természet- és emberszeretete, mely létének egyik fő mozgatója, művészetének pedig állandó éltető forrása, egyáltalán, lényének egész emberi mivolta érződik, sejtetve egyúttal gazdag belső világát, igazi énjét, bölcsen derűs életszemléletét.

A meghívót maga a művész postázta, nem bízva semmit a csalfa véletlenre. A meghívóhoz levelet mellékel, emlékeztetőül, nem minden célzat nélkül, írásra ösztönző kedves nógatással. Nála ez természetes, mert egyénisége kitárulkozó, őszintén nyílt és barátkozó. Nála még az is természetes ahogyan rajong a képeiért. Előhúz egyet a sarokból, felteszi a festőállványra és megrendülten éli át újra a festés gyönyöreit. Leplezetlen őszinteséggel törnek fel belőle az örömteli szavak, gyönyörködik benne és őszintén kimondja azt amit érez: Gyönyörű ez a kép! A meghívóhoz mellékel tömör megfogalmazású levél egyúttal kulcsát adja Simon Béla művészetének:

Kedves Feri Barátom! Mindannyian!

Bizonyára hivatalosan is megkapjátok meghívómat, de én azért küldök neked, mert ami biztos, biztos és beszélni valónk is van. Küldöm eme ásónyelet tartó festőt, *akár jelképem* is lehetne, csak a vándortáska hiányzik, melybe kincseimet raktam vándorlásaim közepette. Dobigált a sors különösen tanulmányi éveimben. Hol is jártam?

Fogarás, Dragus – román, székely *piros-feketéje*,

Udvarhely–Székje, Hargita *kék-vöröse*,

Kapion, Nagybánya *lilás kobaltja*,

Kolozsvár, Kalotaszög *tulipános narancsa*.

Budapest 6 évének *színtézise*, 1936–1942.

Háború.

Baranya, Szentmárton *zöld-sárga-pirosa*.

Sokacok, cigányok ordítóan disszonáns tarka színvilága – a festészet szín első sorban a forma mellett. Azért nevezem küzdelmes életemet kincsnek, mert én tele vándortarisznyával jöttem ide 30 éve. És önkéntelenül is a népek barátságát segítem elő román, szász, sokác, csángó, sváb, cigány témákkal s mint egy mozaik ötvöződik bennem minden . . .”

Az expresszív hevületű, ars poeticának is beillő vallomás után álljanak itt a további, az életpálya felméréséhez nélkülözhetetlen, jelzésszerű adatok:

1910-ben született Fogarason. „Egyik szomszédunk szász volt, a másik román, szemben pedig egy zsidó család lakott. Megtanultam mind a három nyelvet, a magyart, a románt, a szászt. Mindenféle dalokat énekeltünk. Beleszerettem népi szo-

kásaikba, ezért imádom a sajátomat. Ezek az élmények voltak az elindító életemnek” – olvashatjuk Simon Béla emlékezését a Jelenkor 1976. januári számában, Tüskés Tibor tolmácsolásában. Érettségi után Kolozsvárra került a főiskolára, Szervátiusz Jenővel és Gy. Szabó Bélával kötött barátságot. 1935-ben festett Magvető c. festményével egy pályázaton díjat nyert, mellyel azután a következő évben Budapestre került, a Képzőművészeti Főiskolára, ösztöndíjasként. Három évig Szőnyi és Rudnay volt a mestere. Korai képein Szőnyi hatás érezhető. Ez ma már alig hihető, de ez tény és igazolja a közismert mondást, nevezetesen, hogy a kivétel erősíti a szabályt. Simon Béla ma már kiforrott művészetének ugyanis az az egyik legfőbb jellemzője, hogy talán ő az egyetlen pécsi festő, akit szinte teljesen érintetlenül hagyott Martyn Ferenc súlyos közelsége. Martyntól csak annak etikai tartását vette át, a magatartást vállalta, képeinek formai utánzójává soha nem vált. Egyik kritikusa meg is jegyezte róla, hogy Simon Béla nem előfutára és nem is követője senkinek sem. Távoli szellemi rokonságban áll viszont a francia Rouault-val, a jugoszláv Konjovic Milánnal, akinek a portréját is megfestette, közvetett hazai rokonának leginkább Frank Frigyes és Holló László tekinthető.

A háborút katonaként vészelte át, az ostrom alatt Budapesten a lakásuk is elpusztult. A nagy viláégés után felesége szülőföldjén, Baranyában telepedtek le, egy kis faluban, Alsószentmártonban, ahová a cigány lakosság nagy száma miatt egy románul is beszélő tanítót kerestek. Sorsdöntő volt ez az elhatározás a festő életében és nem kevés szerepet játszott művészi magáralálásában. A mindig kisvárosi – fogarasi, udvarhelyi – léptékhez igazodó Simon Béla ugyanis a főváros embergyurmájából egy sajátjának elfogadott mikrovilágba került itt ismét, ahol feltárult előtte az élet sok-sok rejtett szépsége, színes gazdagsága. A falu cigány és sokak lakosságának színpompás viselete, szokásaik mesés varázsa, virágzó kertek és fák, rétek és mezők közelsége felszabadította képzeletét. Hamarosan szinte újjászületett s a festői kifejezőeszközök teljes birtokában, érett férfiként élte át a benne mindig képként rögződő élményeket. A szülőföld, a közvetlen környezet hatása döntő módon befolyásolja Simon Béla festészetét. Magáralálalt új életében sem mosódott el benne, tán inkább felerősödött az elveszettnek hitt gyermekkor emléke, az elsodort szülőföld, keveredve a frissen szerzett élmények hatalmas tömegével. Biztonságot és erőt ad neki a kettős hovatartozás tudata, kötődés múlthoz és jelenhez, amit oly szépen fogalmazott meg egy ízben Simon Béla: otthon van Erdély és itthon Baranya.

Húsz éve, 1960-ban, felesége halála után települt át Pécsre, az akkor megalakult Művészeti Gimnázium tanára lett, ahol friss szemléletű kollégák inspiráló közegébe került. És azóta is aktív részese, egyik tényleges alakítója Pécs hatvanas években felpetzdült művészeti életének. Azért a földtől, a vidéktől sem szakadt el teljesen. Van egy kis szőlője Siklós mellett, a Göntéren, ahol jó bor terem, tüzes, vörös nedű. Palettájának égő vöröse kissé tán innen is eredeztethető. Műveinek állandó kiállítása is Siklóson talált otthont.

Az életút egyes állomásai, kényszerű kitérői, a vándorlások és hanyattatások Simon Béla belső művészi fejlődésében kitörölhetetlen mély nyomot hagytak. A harmincas évek a felkészülés, az erőgyűjtés évtizede volt, a saját út kitaposásának, az egyéniség kialakulásának az évtizede. A főiskola utáni nyugtalanító, egyre bizonytalanabb háborús évek azonban túlságosan is hosszúra nyújtották életének ezt a szakaszát. S mint oly sokaknak a kortársak közül, Simon Bélának is a háború lett a Párizsa! Kisebb feljegyzések, rajzok, akvarellek a tanúi ezeknek az éveknak. Mert a szépre való odafigyelés olthatatlan vágya tovább munkált benne. A természet, a tevékeny ember megfigyelése már ekkor is érdeklődésének homlokterében állott. Ez idő tájt fordult figyelme az önmegfigyelés, az önábrázolás, az önportré irányába. Az évtizedek során, mint évgyűrűit a fának, nyomon kísérhetjük, túlmenően a fiziológiai változásokon, festői eszközeinek gazdagodását, kifejezőképességének elmélyülését. A fürkésző-vizsgálódó, kamaszosan kíváncsi tekintet végigkíséri önarcképeinek sorát, ide számítva a Janus Pannonius-Simon Béla portrét is.

Rajzai – tus és diópácai – zaklatottan cikázó, gyors mozdulatokkal ejtett kéz-

nyomai a festőiség irányába mutatnak. Olykor csak egészen kevés eszközzel él, rajzain a pozitív-negatív formák együttesen, egymást kiegészítve, egymás hatását felerősítve jelentkeznek. Későbbi tusrajzai már jóval zsúfoltabbak. A felület nagy részét fedi, takarja a tus feketéje, a papír fehérje csak helyenként villan elő. Sűrű, tömör folthatásra épülő előadásmódja már-már az absztrakció határát súrolja. Bár Simon Béla mindig a konkrét látványból indul ki, nagy általánosságban mégis megállapítható, hogy nagyfokú festői átérzés, szubjektív átlényegítés révén erőteljesen rendezi a látottakat. Olyannyira elvonatkoztat olykor, hogy már maga a téma is szinte teljesen háttérbe szorul és nemegyszer a felismerhetőség szélső határáig jut el. Egyértelműen a festőiség válik nála főszereplővé. Nem könnyed, felhígított dekorativitás felé billen, hanem a feszültségtől terhes dráma irányába mutat művészte. Az élet megpróbáltatásai megedzették Simon Bélát, és elérte az igazán kíváncsi: Alsószentmártoni magányában rátalált önmagára. És akkor, ötven éves korában, telve magabiztos hittel és akarással, a lehető legjobb pillanatban került Pécsre. Itt újabb ösztönző lökéseket kapott és művészte teljes érettségében bontakozhatott ki.

Festészetére elsődlegesen az a jellemző, hogy egyes alapszínek fokozottan hangszólyozódnak. Alsószentmártoni képein a zöld, a sárga és a vörös szín dominál. Itt festett képein a természet színei, bár általánosságban a valóságosnak megfelelőek, erősen áttételesek. Zöldjei a türkiz, vörösei a narancs felé közelednek. Néhol a színek tüzesek, nyersen harsogóak, olykor azonban a pasztell lágyágára emlékeztetnek, erősen tompítottak, szordinóval kezelték. A kép egységes tónusán belül a kevert színek átmeneteivel törekszik fokozott szingazdagságra. A színeket nem palettán keveri ki, hanem a vászon felületén rakja fel egymás mellé. A korszak egyik fő műve a *Fűzes istállóval* c. festmény, mely a Kunvári gyűjteményen keresztül, kitérővel jutott a Modern Magyar Képtárba. A fák, az épületek tompa zöldjeinek és vöröseinek szinkavalkádját – az előtér szinte már a gesztusfestészet automatizmusát idézi – a narancsból a vörösbe való átmenet széles skáláját felvonultató élénk mustár-sárga fogja egybe.

Gyakori témája a körülötte lévő világ, közvetlen környezete, a táj és benne az ember. Festményei mégsem leíró jellegűek. Erősen átírja a látványt. Képein sajátosan összegeződnek élmények és benyomások. Nem egyszerűen csak közvetít, hanem áttételes formában tárja elénk az átélt valóságot. Ez a megállapítás – úgy érzem – kissé általánosnak tűnik. Hozzá kell adni mindenképpen azokat a Simon Béla-i specifikumokat, melyek művészetét egyértelműen jellemzik. Képei egyéniek, egyfajta közös vonás a jellemzőjük, és ezen ismertetőjegyek alapján más művektől nagy biztonsággal elkülöníthetők, könnyen felismerhetők. Ugyanakkor nehezen tűrik az idegen környezetet, más képek társaságát, egymással azonban jól megférnek. Erősítik egymást, mint ezt a Széchenyi téri Galériában rendezett kiállítása is bizonyítja.

Tájképein nem törekszik fotográfikus hűségre, mint ahogy emberábrázolásai, színes cigány és sokac figurái sem tekinthetők néprajzi értelemben véve hitelesnek. A táj, az itt élő ember azonban ennek ellenére is benne van sűrítetten Simon Béla festményeiben, művészetének majd minden mozzanatában. Miként a színes népi szöttesek is híven tükrözik a nép lelkivilágát, gondolkodásmódját. A népi szokásokat és hiedelmeket idézi meg a pécsváradi *Leányvásár*, a *Regős ének*, a *Baranyai lakodalmas* és a *Betlehemesek* c. festményein. A népművészet, a himzések és a faragások motívumkincsének elvontsága vált példává a *Szülőföldem virágai* erősen absztrahált megfogalmazású képein (*Pipacsos, Peóniák, Szedres, Iriszek, Páfrányos*). Ezek a festményeken két keveretlen, harsogóan nyers színbe – kobaltkékbe és cinóbervörösbe – a diszharmónia feloldására tüzes-meleg „tulipános” sárgák ágyazódnak.

Amíg a harmincas években az uralkodó posztnagybányai szemléletmód hatására a fény-árnyék még jelentős szerepet játszik Simon Béla művészetében, miként azt a kiállításon bemutatott színes akvarellek is tanúsítják, a későbbiek során a fényproblémákról elsődlegesen és szinte kizárólagosan a színre irányítja figyelmét. A színek sajátos belső törvényszerűségei jutnak egyértelműen fő szerephez. A hat-

vanás években képeinek színvilága még inkább leegyszerűsödik, két alapszínre redukálódik. A kör nem szűkült ezzel, csak mélyült, a probléma tovább bonyolódott, a feladat megnőtt. Korábban zölddel és vörössel építkezett, példa erre a *Barátok* és az *István akna* c. festménye (a Modern Magyar Képtárban). A korszak második felében már egyre inkább a kék és vörös dinamikus kontrasztja válik nála uralkodóvá: *Hárman* (szigetvári magántulajdonban). A hideg-meleg színár ellentétességéből fakadó vibráló feszültség egyfajta drámai töltést biztosít képeinek. A téma ekkor már majdhogynem másodlagossá válik, az expresszív hevület tüze átsüt a dolgok felszínén. A lényegi, belső összefüggések válnak sarkitottá a két ellentétes véglet erőteljes hangsúlyozásával.

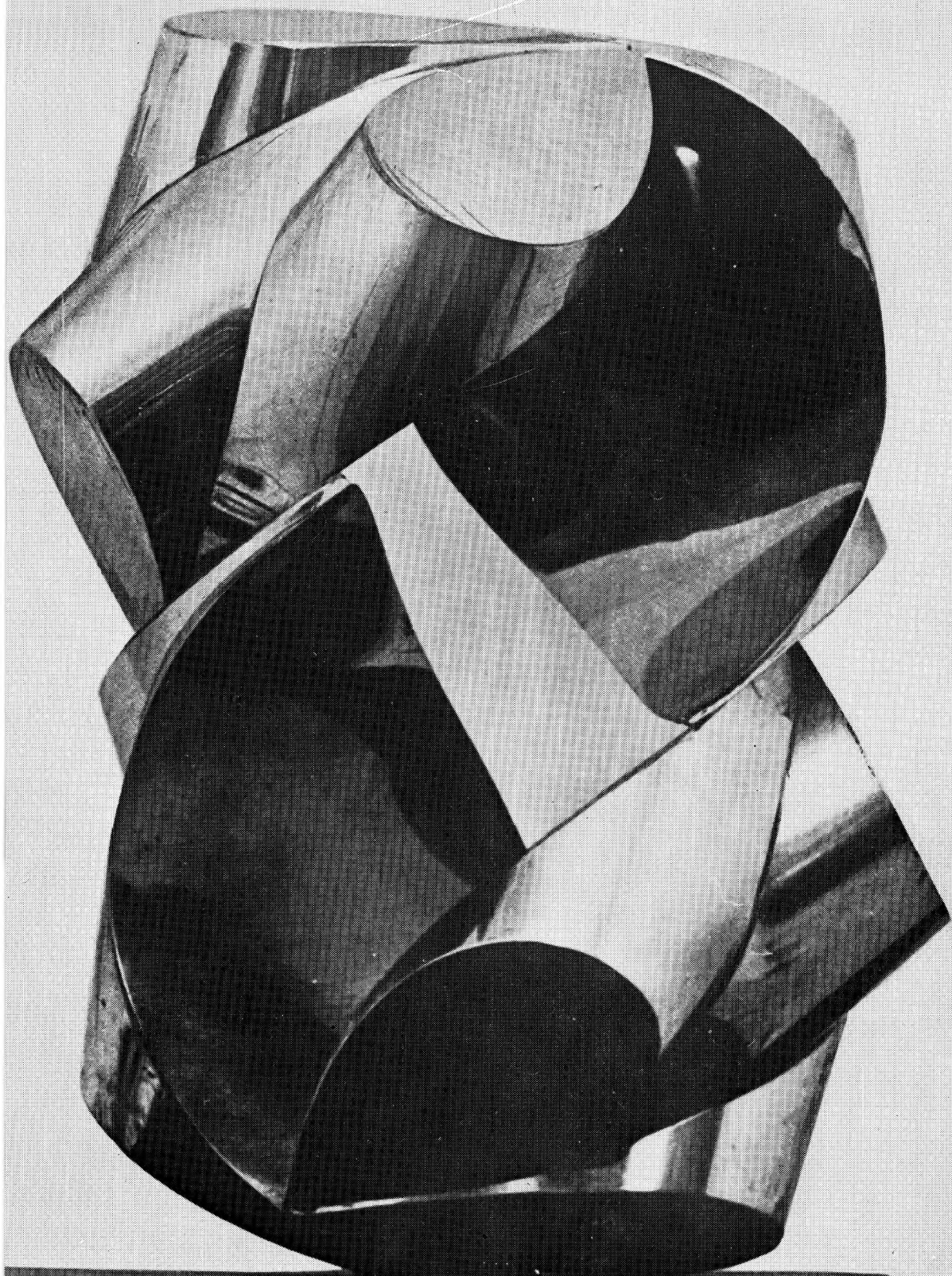
Simon Béla oeuvre-jében Baranya és Szentmárton zöld-sárga-pirosa jól megfér Udvarhely, Hargita kék vöröisével, Kolozsvár, Kalotaszeg tulipános narancsával.

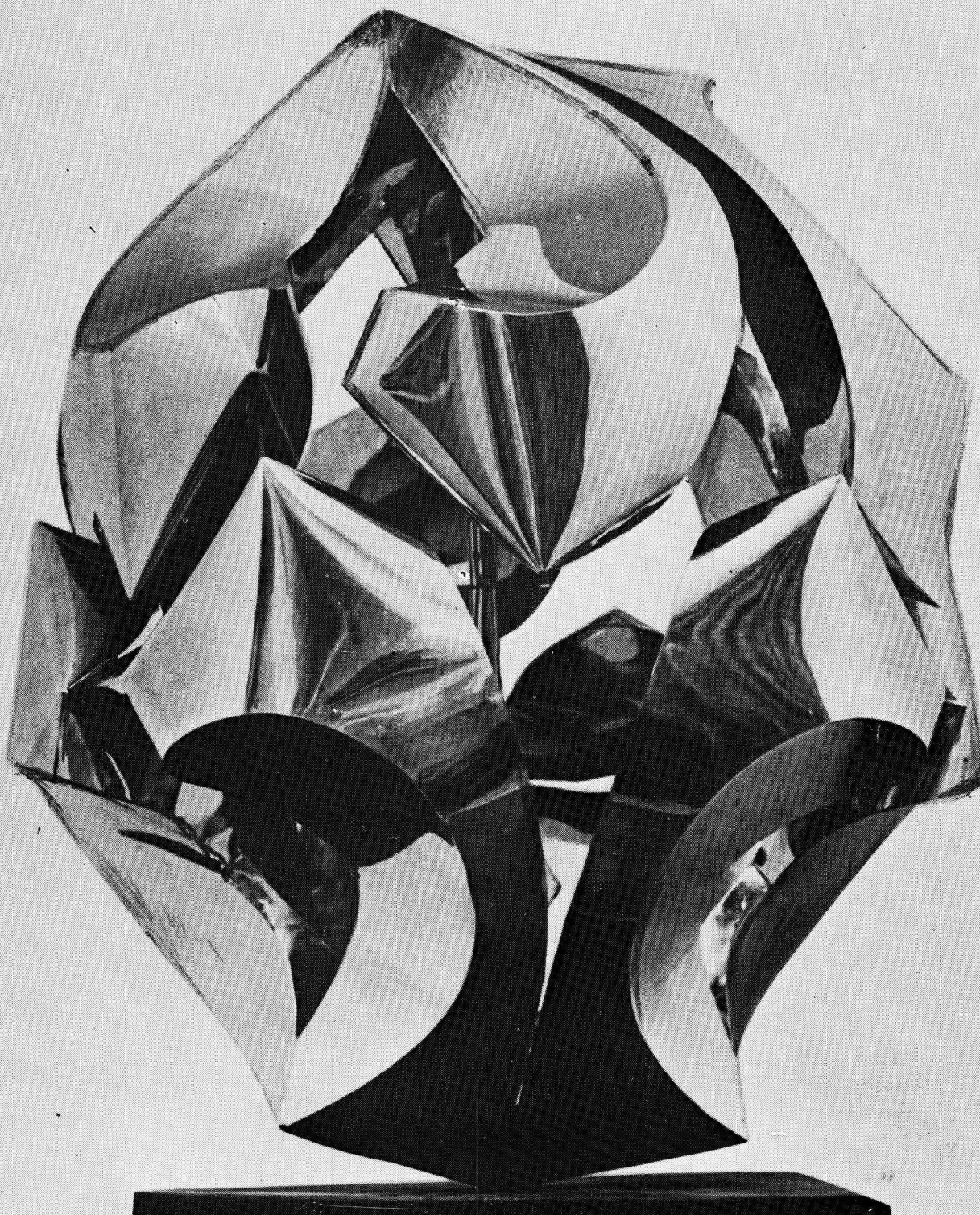
S talán legérettebb, legszebb képe, az életmű kétségtelenül egyik gyöngyszeme, a siklósi *Szőlőhegy-Göntér* (a Modern Magyar Képtárban), ahol a kék már csak a felhangot adja az érett vörösek erőteljesen felhangzó telt akkordjához.











MARÓTI JÁNOS SZOBRAIRÓL

Többször elhangzott már: baj van a magyar képzőművészeti közélettel, hiányzik annak a szabad szellemi vetélkedésnek az öntisztító ereje, amely segítene az értékek elrendeződésében, a szakmai igazságszolgáltatásban. Túl sok a késői felismerés, elkésett szakmai elégtételadás. Életművek szerveződnek, alakulnak nagy szellemi erőfeszítések árán, művészi propozíciók születnek, megvalósulnak művekben, ám nem igen jutnak el a közönséghez, nem kapják meg a szakmai visszhangot, már pedig a „visszacsatolás” nélkül elsorvadhat egy művészi útkeresés. Hány tehetséges művész dolgozik úgyszólván észrevétlenül, mert a jelenlegi szakmai fórumokon nem figyeltek fel rá, mert valamiképp nem felelt meg az éppen aktuálisnak vélt stílusnak vagy távol maradt a művészeti élet érdekcsoportoktól szabdalt világától. A művészetkritika a mai publikációs lehetőségei mellett nem pótolhatja a pezsgő, szabadszellemű művészeti életet, fókuszba inkább csak a kiállítások kerülhetnek, márpedig a kiállítások véletlenszerűek, kevés az összefoglaló jellegű tárlat vagy a rokonszellemű művészek együttes bemutatkozása. A festők és a grafikusok még könnyebben jutnak el a tárlatok nyilvánosságához, a szobrászok helyzete már nehezebb, ha ki is állítanak, jószerével csak kispasztikáikat vagy plakettjeiket mutathatják be. Ezért a kritika még kevésbé tudja szem előtt tartani munkásságukat. A szobrászoknak ott vannak a közterek – mondhatná valaki –, ám felesleges statisztikákat közölni, nyilvánvaló, hogy az csupán néhány kiemelten támogatott művésznek adatik meg vagy gyakran csoportérdekek és szociális szempontok döntik el, hogy ki kap köztéri megbízást. A szabad szellemi vetélkedés hiánya talán épp itt a legfájóbb. Még jobban nehezíti a helyzetet, hogy a szobrászatban tartották magukat legtovább és legmakacsabban a túlélt stíluskonvenciók; a köztéri szobrászatban az akadémikus-naturalista, expresszív és álmonumentális stílus úgyszólván diktatórikus előjogokat kapott. Ha valaki más úton járt – nehezen kapott nyilvánosságot. Ezért hiába voltak tehetséges kezdeményezések a nonfiguratív plasztikában, próbálkoztak néhányan tiszta térkonstrukciók megformálásával – a kezdeményezések elszigetelődtek, kevés újat kereső szobrász kapott tehetségéhez méltó megbízást. Pedig az építészet gyakran igényelte volna egy-egy tiszta plasztikai jelrendszerű szobor teretformáló segítségét, kevés ilyen mű került felállításra. Az utóbbi néhány évben ugyan sokat változott a helyzet, mégis a műtermekben gyakran ott sorakoznak a kiállításra és közterekre méltó művek, de nem adatik meg nekik a nyilvánosság.

A műtermében már házimúzeumként életművet tároló szobrászok közé tartozik Maróti János is. Méltatlanul kevésszer esett szó műveiről és méltatlanul kevés alkalom volt művei bemutatására. Pedig ha nagynéha kiállításra került egy-egy szobra, a kritikák mindig dicsőően emlékeztek róla. 1964-ben például a Balatoni Nyári Tárlaton szereplő ólomból mintázott női fejét Kovács Gyula „a lényegét kimondó formálásában is mintaszerű alkotás”-nak minősítette, 1971-ben pedig Passuth Krisztina dicsérte Maróti „szépen megmunkált absztrakt kompozícióját”. A következő évben rendezett szegedi nyári tárlaton bemutatott művével kapcsolatban Fekete Judit megjegyezte: „Gyengébb volt az idén a kispasztikai anyag is. Maróti János vörösréz és krómácel plasztikája viszont megragadó alkotás.” Az 1976-os szegedi nyári tárlaton kiállított művét Rózsa Gyula dicsérte: „Három szépen megtervezett nonfiguratív krómácel kompozíciójával szerepel Maróti János, bizonyára jobban mutatnának építészeti környezetben, mint a szegedi képtár tőszomszédságában a

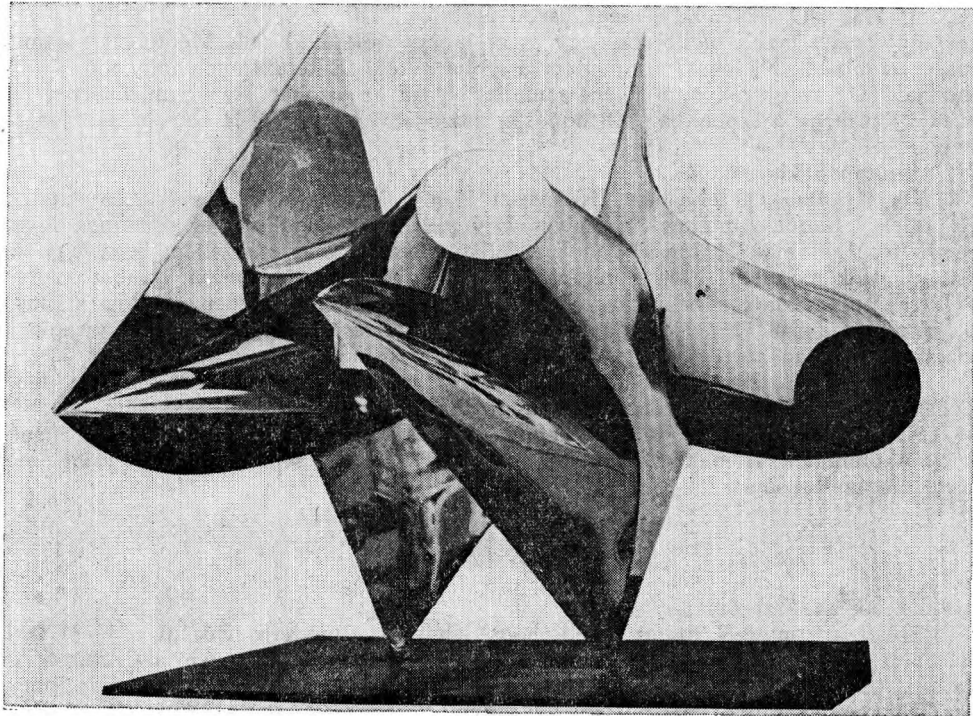
tervező vállalat székháza előtt az ezüst színűre befestett bádoplasztika." Jó volt a visszhangja az 1978-ban, a műcsarnoki szobrász seregszemlén kiállított 240 cm méretű, önmagába visszatérő, csavarodó szalagrendszerből formált térplasztikájának is, amely sikerrel szerepelt a kortárs magyar plasztikát bemutató berlini szabadtéri tárlaton is. Mindez azonban jószerével csupán néhány jelzés, hogy felfigyeltek rá, „jegyezték” – ám az egyre szaporodó, szellemében és formamegoldásában gazdagodó életmű vetületében mindez kevés, nem sejteti, hogy Maróti a saját útját következetesen járó szobrász, kinek erénye – és ez elég ritka a magyar plasztikában – a szabatos és tiszta fogalmazás.

Az idézett néhány kritikai megjegyzésből is kiviláglik, hogy Maróti János a hatvanas évek elején figuratív művekkel jelentkezett. Művei sommázó formanyelve tanúsága szerint Medgyessy nyomán indult és szellemi rokona volt Megyeri Barna munkássága. A hatvanas évek közepétől azonban a figuratív motívumokat mindinkább stilizálta, majd egyre jobban kirajzolódott, hogy a plasztikai elvonatkoztatás lehetőségei foglalkoztatják. Kezdetben ugyan még megmaradt a figuratív motívumoknál, csak stilizált és tömörített. Plasztikai erőteljes formák tömeghatását hangsúlyozták, foglalkoztatta a tömeges formák kontrasztlehetősége, a kompozíciós ritmus problémája. A tömörszerűen mintázott korai fejkompozíciók anyaga az ólom volt, organikus szemléleti nonfiguratív plasztikai anyagaként az őt használta fel, majd rátalált a céljainak leginkább megfelelő anyagra, a krómácélra, erre a nehezen munkálható, de nemes anyagra, amelynek felületei tükrözően fényt visszaverők, ugyanakkor szilárdak és bravúrosan bonyolult térkonstrukciók létrehozására is alkalmasak. Nagy műgondot igénylő anyag, keménysége miatt nem lehet javíthatni, szigorú szerkesztésre, a részelemek mérnökiek pontos illesztésére nevel, a géppel kivágott lemezek kompozíciós kapcsolódásait szigorú tervezés előzi meg. Kezdetben Maróti még váltogatta a krómacélt más anyaggal, és vannak sárga-, illetve vörösréz kompozíciói is, művei túlnyomó része azonban vékony lemezű krómacél konstrukció.

A mintegy másfél évtized alatt készült közel száz krómacél kompozíció, jóllehet szemléletileg egységes sorozat, formaproblémáit, stílusát illetően sokrétű. Némelyik konstrukció – különösen a korábbiak – még emlékeztet bizonyos természeti formára, állatfigurára vagy organikus alakzatra. Néhány kompozíciója pedig a klasszikus stílusok struktúrájának áthangolása a nonfiguratív plasztika tiszta viszonylatrendjébe. Gótikus vagy barokk térszervezési formák plasztikai képletté absztrahált kompozíciói e művek. Több kompozíciója pedig plasztikai metaforának minősíthető – a dinamizmus, tér és formaritmus, statikai problémák plasztikai szimbolizációja. A hetvenes évek közepétől készített konstrukciók a térmértani formák és térerösszefüggések törvényét transzponálják az esztétikai szférába. A kontrapunktokból kialakuló egyensúly, a szélesebb és elvékonyodó felületek, a pozitív és negatív formák egymást áthatása lényegében térmértani formák kivetítései, hol a játékos esztétikai alakítást, hol a dinamikus struktúrát hangsúlyozván. Térgörbéi, a térbeli alakzatok ritmusa általában önmagára visszautaló, tehát belső mozgástól irányított kompozíciók. Újabb térkonstrukciói pedig mintha a möbiusz-szalag plasztikai metaforái lennének.

E belső mozgástól dinamikussá fokozott, de önmagára utalásában és ellentétes mozgásokból alakult egyensúlyában lezárt, ismétlődő ritmusában motorikus jellegű kompozíciókban fontos szerepet játszik a krómacél lapok tükröző képessége. Tükröződésük lényegében kettős minőségű: önmagát, azaz a térritmus-szobor elemeit verik vissza és ezzel optikai ritmus-interferálás keletkezik, másrészt visszaverik a környezet fényeit, visszatükrözik a környezet képeit, a fényeffektusokat, a szemlélő alak sziluettjét, mégpedig többszörös tükrözésben, megfelelően a térben forduló vékony acéllapok helyzetének, tehát tördelve, részletelemeiben. Ebből következően a szigorú mértani konstrukció megtelik az élet kaleidoszkópszerű véletlenjeivel, fénytörésekkel, a világos és sötét foltok szabálytalan, villogó változataival, csillogással.

Maróti szobrai túlnyomó része kiállítási méretű, azaz nem haladja meg az egy méteres magasságot. Általában a választott méret meg is felel a szobor belső dimenziójának, néhányszor azonban a konstrukció monumentális térplasztika modelljének tekinthető. Feladatuk ugyanis több, mint kiállítási tárgyaké: szabad térben vagy építészeti térrel egybehangolva kellene megfogalmazniuk konstruktív-plasztikai jelentéseket. Ehhez azonban át kell lépni a műteremmúzeum zárt körén, ki kell őket állítani és helyet biztosítani számukra. E lépés megtétele azonban már túlmegy a művész kompetenciáján.



M ANDY I V Á N

KÉT ARCKÉP

CORÁ ERZSÉBET

Egy pillantás a meghívóra.

Coră Erzsébet rövid vallomása. Ebből megtudjuk, hogy 1948-ban Pécs vendége volt. Mint főiskolás.

Első kiállítása 1980-ban.

Hát ezt nem siették el. Nem lehet mondani. Szerencse, hogy meglehetősen hosszú életű vagyok. Így aztán mégis megértem ezt az első kiállítást.

Aztán ami mégiscsak vigasztaló. Az első kiállítás is itt Pécsen. Abban a városban, ahol az igazi tehetség mindig helyet kapott. Mondhatnám, olykor menedéket. De azt is mondhatnám, hogy rangot. Akár festő, akár író, vagy bármi más. A tehetség a lényeg. Erről igazán lennének személyes élményeim.

Coră Erzsébet.

Miért olyan ismerős nekem az ő világa? Ezek az egymásra borult kissé tébolyodott virágok? Az enyhén megcsúszott asztalok?

Egy kezet érzek mögöttük. Egy arcot, ahogy följük hajol. Megigazit valamit, kissé arrébb tol. Ki lehet? Alighanem a szoba lakója. Elképzelhető, hogy már régen meghalt. De az igazán nem jelent semmit. Nyitja az ajtókat. Az egymásbanyúló ajtókat. Jön-megy a szobákban. Otthonosan mozog. Miért is ne? Hiszen itt minden az övé.

A nappali kísértetek.

Ők járkálnak a lakásban. Észreveszi őket valaki az élők közül? Lényegtelen. Kilépnek a falból. Átmennek a szobán. Egy pillanatra megállnak az asztalnál. A virágok fölé hajolnak. Aztán eltűnnek a falban. Esetleg a szekrényben, hogy egy kicsit kilógják magukat. Nem feltétlenül szelídek. Van bennük valami gonosz humor. Sötét tréfákat üznek a háziakkal. Akik a maguk pökhendiségében azt hiszik, hogy ők a lakás gazdái. Kirántják alóluk a széket, kezükre csapják az ajtót. A virágváza vizét egy hanyag mozdulattal kiöntik az asztalra. Meglehetősen ötletesek.

A házikísértetek otthonos mozgását sehol máshol nem éreztem annyira, mint Coră Erzsébetnél. Talán azért is szeretem annyira ezt a világot.

Nehéz évei voltak Coră Erzsébetnek. Csakhogy ő nem a sértődöttségbe menekült. A munkába. A makacs munkába. A képei közé. Ez segítette át sok mindenben. Ez a megszállottság.

HARS LÁSZLÓ

Miénk az Erzsébet tér.

Ebből a könyvből tudtam meg, hogy lehet mai, modern ifjúsági regényt írni. Ez adott bátorságot, hogy évtizedekkel később hozzá mertem kezdeni a Csutak sorozathoz. (Akkor természetesen ezt még csak nem is sejtettem.) Egyébként már ismerem Dickens, Kipling, Mark Twain regényeit. Ismertem és csodáltam őket. Olyan távoli csillagok.

Molnár és Móricz jóval közelebb.

Molnárnál álljunk meg egy pillanatra. A Pál utcai fiúkból éreztem meg, hogy mi a hazaszeretet. Az iskola üres szólamaival kiölte belőlem ezt az érzést. Többek között.

Molnár és Móricz klasszikusok.

De Hárs, az Erzsébet téri Hárs László azonnal ismerősöm lett. A barátom. Pedig akkor még személyesen nem ismertem.

Az Athenaeum pincéjében akadunk össze. Háború. Légiveszély. A pincében ácsorogtunk Abban a borús sötétségben. Elkezdődött valamilyen beszélgetés. Furcsa módon a futballról. Talán nem is olyan furcsa módon. Hárs még látta a legendáshírű Orthot a sérülése előtt. Én csak a sérülése után. És ez nagy különbség. Ezért nagyon irigyeltem. A riadót lefűjták. A beszélgetés megszakadt.

Azért aztán mégiscsak folytatódott. Néhány év múlva.

A Centrál kávéházban. Ott ült feleségével Sziráky Judithtal.

Hárs Kassák Lajos Kortársánál dolgozott. Novellám jelent meg abban a folyóiratban. A Dinnyevők. És ezt nagy megtiszteltetésnek tartottam. Kassák lapjában megjelenni.

De valamit arról a korszakról. A magyar irodalom gyönyörű korszakáról a háború után. Tündérmű volt ez az irodalomnak. Folyóiratok, lapok, kávéházak. A kávéházban kabátok, kabáthegek egymásra dobálva. Viták, veszekedések. Harag és gyűlölet, de olyan békebeli módon.

Sziráky és Hárs egy kis asztalnál a tükör alatt. Néhány szót mondtak a Dinnyevökről. És ez nekem nagyon sokat jelentett.

Aztán meghívás a Nyáry Pál utcába. Végtelen beszélgetések.

Közben megtudtam, hogy Hárs délutáni alvó, akárcsak én. Ez olyan közös világnézet.

Aztán egyszerre csak vége volt a kávéházak korszakának. Az irodalom korszakának. Egymás után szűntek meg a folyóiratok. A személyi kultusz idejében. Azokban a bizonyos ötvenes években.

Az arcok megmerevedtek körülöttem. A mosolyok megfagytak. Az ajtók bezárltak.

De egy ajtó nyitva volt. A Hárséké. Hozzjuk mindig elmehettem.

Akárcsak Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Rába György, Lakatos István, Szabó Ede és a többiek. Szóval az irodalomból kiűzött Újhold társaság. Pedighát Hárs Lászlónak igazán nem volt felhőtlen élete ezekben az időkben.

Sokat jelentettek ezek a látogatások, beszélgetések. Erőt adtak. Talán mégis érdemes élni, írni.

Írjon csak Ivánkám, mondta Sziráky Judith. Majd csak megjelennek egyszer azok a novellák.

És mit tesz Isten, csakugyan megjelentek. Egy kicsit később, úgy ötvenhat után. Ezekben a nyugalmasabb időkben presszókban találkoztunk Hárssal.

Egyébként ő vitt be a Japán kávéházba. Nem, akkor már régen nem volt Japán. De ő nyitotta meg előttem ezt a kávéházat. Tőle tudtam meg, hogy mikor jött be József Attila, Tersánszky, Kellér Andor. Több kávéházba is elvitt. A régi Pestet nyitotta meg előttem. Pincérek merültek fel, hírlapírók, kávéházi figurák.

Különösen sokat beszélt Paulini Béláról, Krúdy egykori titkárjáról. Paulini a Balatonban aludt egy diványon. Ebben a kávéházban élt, dolgozott és hát aludt, mert olykor aludni is kell. Pauliniról különben könyvet akart írni.

A Lukács presszóban beszélgettünk. Én nem tudom kimondani azt a szót, hogy Különlegességi.

A szombat délelőtti beszélgetések.

Minden szombat délelőtti felbukkantunk ebben a presszóban.

Vitakoztunk is, persze.

Hársot sok minden felingerelte. A butaság, elfogultság, modorosság. Már ugye az irodalomban, színházban, filmen. Ha egy színész, egy író belefutott a manírjaiba. Nyugdíjas állásnak fogta fel a hivatását. Ha egy szerkesztő hivatalnak fogta fel a hivatását. Nagyon szigorú volt. És éppen ezért tudott örülni, ha felbukkant egy igazi tehetség.

Dehát közben Sziráky is sok mindenkivel megismertetett. Osvát, Kosztolányi élő emberek lettek előttem. És hát Tersánszky!

Sziráky! Vitathatatlan a helye a magyar prózában. Az előkelő helye. Egyszer talán a gyakorló kritikusok is észreveszik. De ez egy másik történet.

Közben felmerült bennem egy ostobaság. Talán valami irodalmi vitán hallottam. Mi is Hárs László igazi műfaja? Olyan fontos? Egyébként a válasz egyszerű. A költészet. Költő. Alapvetően költő.

És itt beszélnem kell a meseregényeiről. Ahol minden csoda olyan természetes egyszerűséggel történik. Falból nyílik fal, szobából szoba, ajtóból ajtó.

Felmerül egy név. Kästner. Talán ő áll a legközelebb Hárs Lászlóhoz. A csodateremtő tárgyaival. Talán őt említeném, ha rokonait keresném. De nem keresem a rokonait. Hiszen ő egyedülálló jelenség. A maga törvényei szerint élt és írt.

Egy szilveszter délelőtt a Lukácsban. Ott üldögéltünk és hallgattuk Margitkát, a kedves presszóslányt. Elmondta, hogy hová megy szilveszter éjszakáján, milyen ruhában és hát, hogy kivel.

Közben jött Jutka, a feleségem. Alighanem süteményt vásárolt. Leült mellénk. Ült és hallgatott.

Később sokat beszélt erről a szilveszterről. Valahogy akkor érezte meg, hogy milyenek lehettek a régi kávéházak. És a kávéházak vendégei.

Mi történt aztán...?

Hárs otthagyt. Meglépett. Eltűnt.

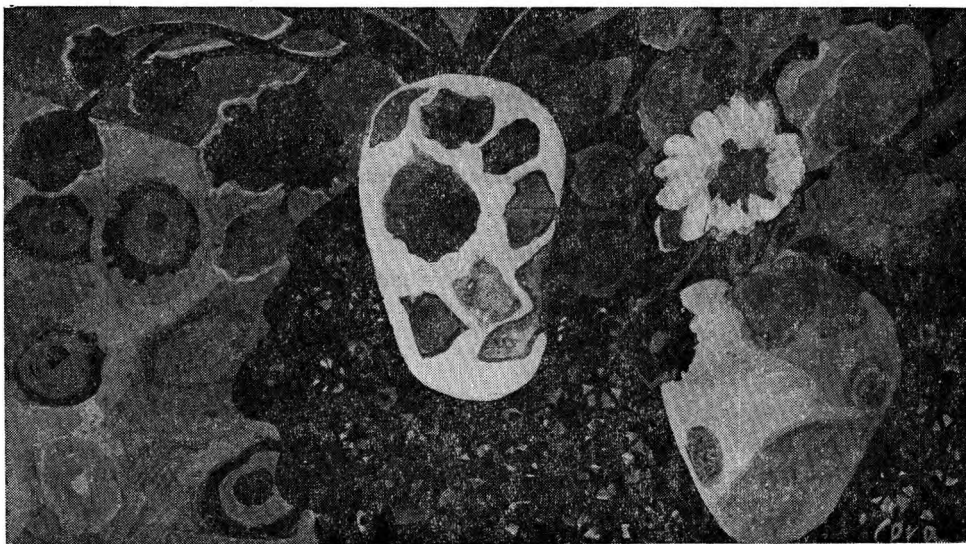
Egyszer még benézett a Lukácsba. Egy szombat délelőtt. Feljött a lépcsőn. Megállt a korlátnál. Egy pillanatra rámnézett. Mintha kissé megsértődött volna, hogy nem köszönök. Hogy egyáltalán meg se tudok szólalni. Mégis: szervusz, Laci, vagy valami ilyesmi.

Megfordult. Elment.

Vissza abba a másik kávéházba. Ahol már várta a márványasztal.

Messzire kerültél, Laci!

De ott is érzed a szelet, ahogy fúj, fúj a grund felől. Az édes grund felől.



MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

EGRY JÓZSEF ARCKÉPE

(Fodor András és Szabó Júlia „antológiája”)

Egry művészetének szép kiállítású albuma és katalógusai vannak, bennük és kívülük jó néhány irodalmi értékű és a barátnál tágabb érvényű kortársi vallomás. Ezek közül elsőkül *Keresztury Dezső*, *Bernáth Aurél*, *Kassák Lajos*, *Borsos Miklós*, *Illyés Gyula*, *Takáts Gyula*, *Tatay Sándor*, *Tüskés Tibor* és mások élményben és ítéletben egyaránt gazdag írásaira gondolhatunk, de a most kiadott gyönyörű „szubjektív antológiában” (amely egyben úttörő jellegű is, hiszen más festőkről szóló hasonlókat ígér) mindezeknek csak töredéke kerülhetett. Hasonlóképpen az Egry-képeknek is, de az írásos dokumentumokat válogató *Fodor András*, ugyanígy a képválogató és jegyzeteket író *Szabó Júlia* nemcsak mintegy „költői” feladatot vállalt; tudományos értékű munkát végzett a gyűjtemény dokumentációja körül. Munkájukból egy Egryhez valóban méltó könyv született. Értékben és ítéletben a legméltóbb talán.

Vannak Egry művészetéről kitűnő madártávlatú és elmélyültebb tanulmányok is (*Németh Lajos*, *Szij Béla*, *Láncz Sándor* és mások részelemzése), de *Artinger Imre*, *Genthon István*, *Farkas Zoltán* és *Láncz* „kismonográfiáin”, albumbevezetőin kívül átfogóbb értékelés a festőről eddig még nem olvasható. És ettől a remekbe szabott emlékkönyvtől egy-egy monografikusabb igényű elemzést aligha, de legalább egy bőséges bibliográfiát bizonynyal számon kérhetünk, hiszen az életrajzi kronológia is eléggé szűkre szabott. Egy-egy hasonló értékű könyvben a recenzens mindegyre valamiféle összefoglalóbb lehetőségeket keres, és fájjalja, ha az efféle kihasználatlanul marad. De enyhíti fájaldalmát a kitűnő jegyzetanyag, megsegítik az Egry-tárlatok katalógusai, ugyanígy a Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága áldozatából 1973-ban megjelent *Egry breviárium* (ebben *Keresztury Dezső* Egry-könyvének alapja talán, a festő életrajzi töredékeinek, művészetfilozófiai és egyéb elmélkedéseinek a jelenleginél bőségesebb, de még itt sem teljes anyaga olvasható), a badacsonyi *Egry Emlékmúzeum* képekben és dokumentációkban egyaránt gazdag katalógusa és még jó néhány elmélyült szaktanulmány múzeumi évkönyvekben és más antológiákban, csak éppen az önálló Egry-könyv kevés.

Úgy tűnik, „a Balaton festőjének” panteista képvilága leginkább az írókat ihleti. Hiszen a szép antológia szerkesztésére egy költő vállalkozott (*Fodor András* személyes emlékeket idéző bevezetője a kortársi emlékezésekkel és vallomásokkal azonos értékű és hőfokú), aki nagy gondnal gyűjtötte egybe az egykori és mai pályatársak Egryről szóló emléktöredékeit és lírai megszólalásait.

Egry 1916/18 körül lett a „pannon vallás” (szűkebben a „Balaton-vallás”) botcsinálta apostola, főpapja utóbb. *Keresztury Dezső* kiemelkedő szépségű Balaton-könyvéből (Bp. 1960) sorolhatnánk néhány elődöt is, de *Bernáth Aurél*, *Vass Elemér*, *Bartha László* (és mások), a grafikus *Takáts Gyula* (a költő ugyanígy) talán egy fokkal kevésbé ezoterikusan, első pillantásra az itt élőkhöz és a tájhoz inkább illeszkedően élük át Egry sugárzó és nagyf ényű panteizmusát. Ugyanígy „lelket látnak” a költők a „fönn egy nagy semmi – lenn egy nagy semmi” közötti „kusza eleven semmi” fényittas felületén, „betölti szemüket a férti, aki jön a végtelen vízről”,

„csak a fény, csak a tény” él a többnyire törékeny papírlapokon, amikor „az illat könnyű páráként lebeg a szürkülő magasba” – rendre születik tehát a dal Egry lényé és képei körül, emléke sodrában, őrt álló sírja kötőmbje előtt. Pedighát éppen a szemben levő parton állnak a piramisok.

Az „Egry-vallás” hívei elsőként költők lettek talán, a festőre, a képekre és a sorsra egyaránt emlékezőn. Mellettük a feltétlen hitű egykori „szakmabéliek” (*Fülep, Lyka, Elek Artur, Rabinovszky, Kállai, Genthon* és mások), de legkivált a képgyűjtők a tárlatok katalógusainak adatai szerint. A mi nemzedékünk egyelőre inkább csak „körüljárta” Egry művészetét, bizonytalap alapot épít a megközelítés elmélyültebb fokozataihoz.

De mindehhez kézzel fogható lehetőséget ismét egy költő talált: az Egryről szóló versek és emlékezések, az egykorú és utóbbi részelemzések előtt Egry kezétől származó, vagy éppen neki címzett, róla szóló leveleket közölt. Így Egry önéletrajzi írásának részleteit, *Hajón* című versét (élménymagja az emlékezések soraiban olvasható, de szimbolikus értéke már távolabbra szól) és egy nyilatkozatát. Szívesen láttuk volna újra ebben a gyűjteményben egy 1926-os megszólalását (Magyar Írás), levelét, Kiss Pálhoz (Az új magyar művészet önarcképe; 1945, Európai Iskola kiadása) és az axiómákból néhányat, de ezek a breviáriumban olvashatók.

A gyűjteményben találhatók együttese (köztük *Keresztury Dezső, Weöres Sándor, Csorba Győző, Lator László, Pákolitz István, Devecseri Gábor, Pusztai Sándor, Fodor András, Gyurkovics Tibor, Hajnal Anna, Gutay Magda, Vas István, Nagy László* és mások versei, *Illyés Gyula* 1971-es lírai értékű tárlatmegnyitója) a gyönyörű és tisztán nyomtatott képanyaggal, a néhány fényképpel és facsimilével ezt a „szubjektív” könyvet nemcsak eleven művészi értékű albummá, de kézikönyvvé teszi. Bizonytalap serkentőleg hat egy átfogóbb és monografikusabb érvényű elemzés megszületésére is.

És végül többszörös aláhúzással emelnénk ki Fodor András (és mások) többször elhangzó tételmondatát. Bár a gyűjtemény anyaga aligha igazolja ezt: Egry József lényé és művészete *egyetemes nemzeti értékünk*, és nem csupán a Dunántúl vagy a Balaton szerelmeseié. Hasonlóul mint Bartók és még néhány kortársa volt, ezt az 1957-es brüsszeli világkiállítás igazolta, utóbb a további bemutatók.

Művészete nemcsak a pannon fényvilágban, az ég, a víz és a szelid hajlatok együttesében, de a magyar népéletben legalább annyira gyökerezik. Csakhogy Egry világot lát maga körül, és nem provinciát. Szellemet és életet, és nem kuriózumokat. A művészetéből áradó fénnel és szellemmel – a remek gyűjtemény legnagyobb tanulsága ez – az egyetemes emberi kultúra gazdagodott. És általa a század: pergeszük ismételten át a lényéről és alkotásairól szóló, sokféle műfajú dokumentumokat. Még a tartalommutatónak is vannak eleven tanulságai.

Megfényesedik

Bertók Lászlónak

*megfényesedik majd az ég
új fajokat ringat a tenger*

*megfényesedik majd az ég
gyulladt pírját levedli még
felmetsszük hús szakértelemmel
e lesúnyt szívű gyáva lét
kínját mint átvérzett kötést
míg mélyét szántja szerelemmel
s üdvözül – állatként – az ember
lent felgyülemlik mint a mész
az idő és zeng kagylós kövekkel
a megromlott rend elenyész
új fajokat ringat a tenger*

Egér neszez

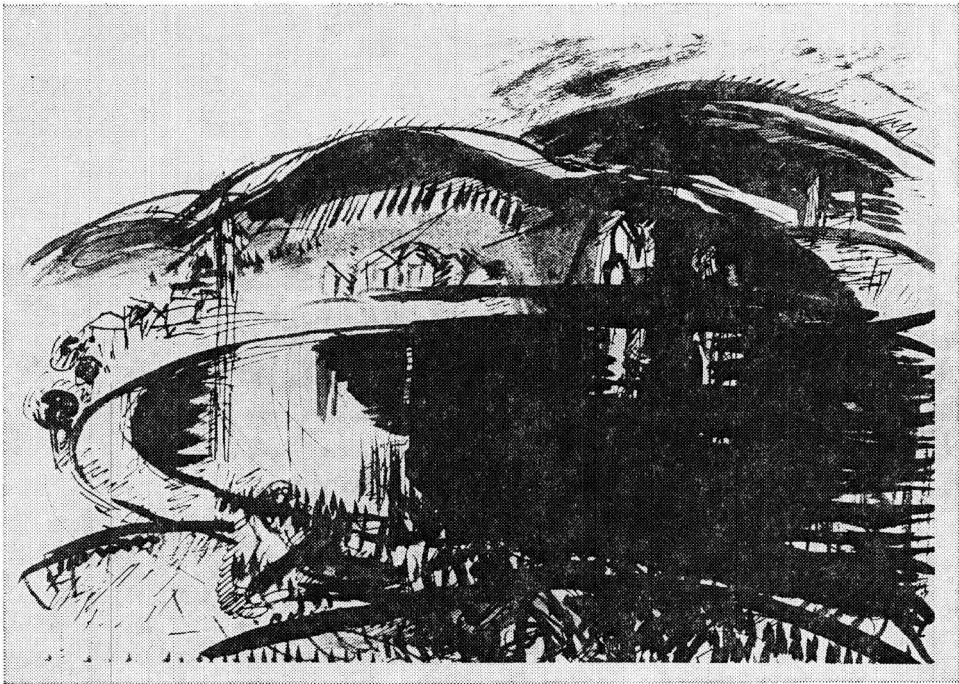
*egér neszez ág zúg rikolt a páva
nedves lomb közt az örök őz üget*

*egér neszez ág zúg rikolt a páva
pelyhesedik dereng a hűvös pára
az értelmetlen erdő szendereg
rám várhat éppen az ember fiára
kit isten és sátán biztos hiánya
döntőbe juttat agyán a remek
tekervények kuszáltan fénylenek
s egy féreg sincs mi ellene kiállna
ó mázsás mancsok fosztoros szemek
míg testem gépén elkészül halála
nedves lomb közt az örök őz üget*

Képzelnék mind

*képzelnék mind kik felnőttnék hazuggá
hazát az árulás térképein*

*képzelnék mind kik felnőttnék hazuggá
egy belső hangot mintha egyre súgná
túljutsz ne félj kudarcod évein
vaskos érdem innen születni újjá
míg lábszagú testvéri éj borul rá
kaszárnnyánk álma véres karmazsin
begyűjtve minden percünk és piciny
torkunkon szépen vékonyul a hurrá
ki más remélne méltó társaim
ha harminc évig a krumplit puculná
hazát az árulás térképein*



JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

A STERIJA JÁTEKOK 1980.

Immár huszonöt esztendeje minden év tavaszán Újvidéken találkoznak Jugoszlávia hivatásos színházainak együttesei Jovan Sterija Popovićnak, a XIX. század legnagyobb szerb vígjátékirójának csillagképe jegyében. Minden színház számára megítéltetés a Játékokon való fellépés, nagy a versengés is tehát. A fellépésre igényt tartó együttesek produkcióját előbb köztársasági és tartományi bíráló bizottságok mérlegelik, majd a Sterija Játékok kinevezett szelektora nézi meg a számbajöhető előadásokat, és ő állítja össze végül a meghívandó színházak jegyzékét. Csak hazai szerző művének előadásával lehet résztvenni a Játékokon, ilyen módon alkalom adódik nemcsak a színjátszás évi teljesítményét figyelni, hanem lehetőség nyílik a hazai drámairodalom termésének a felmérésére is, hiszen a színházak egyformán játszanak klasszikusokat és frissen írt drámákat. A kísérő rendezvények pedig lehetővé teszik a szélesebb körű tájékozódást is. Legizgalmasabb a Játékok Tribünje, ahol minden előadást másnap délelőtt már megvitatnak az érdeklődők: a hangoskodó kritikusok, a szerzők, a színpadra alkalmazók, a rendezők, a színészek, az újságírók és a kíváncsi közönség jelenlétében. Nyílt, kertetel nélküli viták jellemzik ezeket a néha estébe nyúló színházzal kapcsolatos konfrontációkat, amelyekből azután minden esetben bő kivonatokat szokott az Újvidéki Televízió sugározni az érdekeltekkel folytatott beszélgetésekkel egyetemben.

A huszonötödik „játékhét” természetesen alkalmat adott a számvetésre is. Egészen nyilvánvalóvá vált, ahogy azt az egyik ünneplő újságcikkben olvastuk, hogy „épp a korszerű hazai dráma adja meg az elsődleges s úgyszólván végső értelmét a Sterija Játékoknak”. Íme még egy megállapítás ugyanebből a cikkből – a *Magyar Szó* közlése nyomán: „A jugoszláv színházi élet utóbbi 25 évének ismerői számára világos azonban, hogy a Sterija Játékok nem tükrözheti a maguk teljességében a jugoszláv színházi „álmodat”, hanem csak azokat a megvalósulásokat, amelyeket az újonnan létrejött, eredeti hazai drámai művek, dramatizált, illetve színpadra átültetett alkotások képviselnek. Ezek szerint fölösleges mindennemű kétely: a Sterija Játékok mindenekelőtt az új drámai produkciók identifikálása és verifikálása, természetesen irodalmi-dramaturgiai szemszögből is.” Az ünneplő cikkek természetesen nem mindegyike ilyen értelmű. Vannak akik a színjátszás korszerűségének a kérdését hangsúlyozzák, s például azt elemzik, hogyan hódította meg évről évre a modern színjátszás a már klasszikus drámaszöveget. Mert voltak a Sterija Játékok történetében olyan időszakok is, amikor egy Jovan Sterija Popović és Branislav Nušić vígjátékai és Miroslav Krleža immár klasszikus „színháza” uralta a Játékokat. Ugyanakkor a díjazott drámaszövegek alapján kimutatták, hogy kik voltak az elmúlt negyedszázad legsikeresebb színpadi szerzői. Djordje Lebović neve került első helyre, akinek három drámaszövegét is díjazta a bírálóbizottság, Miroslav Krleža *Areteus* és *Út a paradicsomba* című drámái kaptak díjat, s ugyancsak kétszer győzött Velimir Lukić belgrádi szerző is. Hadd jegyezzük meg, hogy eddig három jugoszláviai magyar szerző művét játszották a Játékok nézői előtt, s hogy Deák Ferenc *Áfonyák* című drámájának szövege díjat kapott.

Természetesen minden esztendőnek megvolt a maga sajátossága is. Az ideinek kétségtelenül az volt a jellemzője, hogy a szelektor olyan törekvéseket pártfogolt, amelyek a délszláv irodalmak drámai örökségének feltámasztását tűzték célul ma-

guk elé. A tekintélyes belgrádi hetilap, a *Nin*, Magános kortársak címmel közölte színházi kritikusanak összefoglaló jelentését. Ebben is azt olvastuk, hogy a jugoszláviai színházak mai, korszerű pillanatát a hetven-nyolcvan esztendővel ezelőtt született drámai alkotások színpadra vitele, rendezői újraolvasása jellemzi. Okait nem a mi feladatunk fürkészni, tényként azonban megállapíthatjuk, hogy a századforduló szimbolista-naturalisztikus, egyben „költői” irányáról van szó – alighanem annak az utóbbi évtizedekben tapasztalható, s egyetemes méretű izlésfordulatnak a tünete-ként, amely megkívántatta a szimbolista-szeccessziós alkotásokat, és a képzőművészetekben rehabilitációjukat eszközölte ki. Most a színpadi látványban mutatja meg magát a jugoszláviai nagy színházak színpadain.

A belgrádi Nemzeti Színház Milutin Bojić: (1892–1917) *Olga asszony* című, az első világháború évében írt, eddig soha még nem játszott drámájával lépett fel. Költőként szimbolista volt, ebben a drámai kísérletében „gogoli szatírát” akart írni a szerbiai gazdag polgárcsalád intim életéről, fellebentve a látszatok fátylait, hogy valósága tűnjön elő. A zágrábi Ifjúsági Színház ugyanakkor Janko Polić Kamov (1886–1910): *Szerzetesek orgiája* című művét vitte színpadra. Polić Kamov a horvát irodalom „átkozott költője” volt, és őt is a polgárcsalád „rothadásának” a kérdése foglalkoztatta. Műve címének „mindkét tagja – ahogy Gerold László, a *Magyar Szó* kritikus írja – félrevezető. Janko Polić Kamov nem szerzetesekről és nem is orgiákról írt. Hanem egy polgári családról – művének ismerői és életrajzának kutatói szerint a saját családjáról – és a családon belüli emberi és világnézeti konfliktusokról. Az otthon falai és a család kötelmei – amelyek összezárják Sabljak professzort és gyerekeit – jelképesen értendőek kolostorfalaknak, a család tagjai szerzeteseknek, akárcsak az ön- és egymást marcangoló lelkitusák orgiáknak”. A celjei Népszínház viszont Ivan Cankar (1876–1918): *A szép Vida* című drámáját játszotta. Nem tudom, a véletlen hozta-e így, vagy a szelektor tudatosan tervezte, hogy a majdnem három egymás után következő előadás ugyanazt az egy kérdést tárja a nézők elé, egy és ugyanabban a korban élt írók hasonló művészeti „manierban” készült műveit lássák, csak éppen szerb, horvát és szlovén változatban. Hozzá kell még azonban tennünk, hogy a „szép Vida” történetének szerepelt egy modern feldolgozása is, a maribori Szlovén Nemzeti Színház társulatának előadásában. A legnépszerűbb szlovén népi legendát dolgozta fel mind a két változat. Talán érdekes lehet, hogy a „szép Vida” történetét a legnagyobb szlovén költő, France Prešeren, balladában mondta el, Josip Jurčič pedig regényben a múlt század végén. A *szlovén irodalom kistüke* (Bp. 1973) szerint a „szlovén irodalomban a költemény a boldogság kiapadhatatlan vágyának szimbóluma”. Nem csoda tehát, hogy az elmúlt százötven esztendő alatt immár négyen is drámát írtak a történetnek abból a változatából, amely szerint a tengerparton pelenkákat mosó „szép Vidát”, az öreg férjével elégedetlen menyecskét, a mód hajóskapitány hajójára csalja azzal az ígérettel, hogy Spanyolországba viszi, ahol majd dada lesz a spanyol királyi udvarban. El is jut Hispániába, de a menyecske a királyi udvarban sem boldog: siratja apját, urát és otthon, árván maradt kicsi fiát.

Képünk azonban csak akkor lesz teljes, ha az eddig elmondottakhoz hozzátesszük, hogy színpadra került a századvég szerb novellistájának, Laza Lazarevićnak (1851–1891), a „szerb novella Turgenyevjének”, *Sváb lány* című elbeszéléséből készült dráma, tehát ismét egy századvégi történet, mégha egészen mai átdolgozásban is. A *Joakim* című dramatizált szöveg is ezzel rokon jelenség. Mai szerző mondja el, hogy Joakim Vujić, a szerb színjátszás megteremtője, 1838-ban Kragujevára érkezik Miloš Obrenovичhoz azzal a szándékkal, hogy a „fejedelemben a kultúra, a művelődés terjesztésének támogatójára találjon s meghonosítsa a színházat” a török uralom alól éppen csak felszabadult Szerbiában.

Kitetszik tehát, hogy valójában egyetlen mai szerző műve szerepelt az idei Sterija Játékok műsorán, Goran Sztefanovszki: *Vadhús* című drámája a szkopjei Drámai Színház előadásában. És éppen ezt a drámai szöveget díjazta a Játékok bírálóbizottsága. Gerold László, a *Magyar Szó* kritikus, írta: „A *Vadhús* az idei Steri-

ja Játékok műsorának a legkevésbé elmarasztható drámája és előadása. Nem véletlen, hogy a közönség, a kritikusok kerekasztal-értekezlete – és esetleg a bíráló bizottság is – egyforma lelkesedéssel fogadta. Ez nemcsak a dráma és megjelenítésének érdeme, hanem az ideai szemle lényegében kiegyensúlyozott, de a várt átlagnál is alacsonyabb szintjével magyarázható. A *Vadhús* azt az átlagot jelzi, amely az ország legjobb műveinek és előadásainak seregszemléjén kívánatos lenne.” Időzzünk el tehát ennél a drámánál, s ismerkedjünk meg Gerold László kritikájának néhány részletével:

„Ha egy lenyelt szörszál gyökere körül húsdaganat képződik, megtörténhet, hogy az így keletkezett vadhús is megfojtja azt, aki a szörszálat lenyelte – tartja a néphiedelem.

A vadhúsnak ilyen népies jelentését kölcsönözte Goran Sztefanovszki olyan emberi élethelyzet jelképes kifejezésére, amelyben az egyéniség szabad önmegvalósulása a rosszul választott eszmény, cél – és a hozzá vezető út, eszközök – következtében deformálódik. Sőt, ha nem ismeri fel idejekorán az út téves irányát, egyéniségtorzításon kívül súlyosabb következményekkel is számolni lehet. Torkán akad a falat – ahogy mifelénk mondják arról, aki meggondolatlanul cselekszik.”

S tovább:

„Sztefanovszki drámájában a vadhús kétszeresen jelképesnek értendő. Vadhús a szkopjei kömvésmester családjának az a tagja, akit megszádit a könnyű érvényesülés lehetősége, a hivatali és magánemberi karrier felcsillanó vonása, s nem veszi észre, nem akarja vagy nem tudja felismerni, hogy a sikerhez vezető út erkölcsatlenségek buktatóival van teli... De vadhúsnak tekinthető az a német üzletember és birodalmi kém is, aki a primitív, de életfelfogásában egészséges szkopjei környezetben termeli ki – a maga civilizált és úri, de végtelenül célratörő modorában – a kömvésmester családjában a kóros daganatot.”

Egy fiatalember tévelyeg az életben, hogy végül is megtalálja helyét családjában és környezetében. A kritikusnak természetesen kifogása is van:

„Ha valamit kifogásolni kellene, akkor talán a primitív és a civilizált világ szembeállításának az a lejáratos receptje, amely szerint a civilizált ember nemcsak lelkileg romlottabb, hanem például visszas nemi hajlamainak is rabja. Nyilván így kívánja a sablon, s ezt a közhelyet Sztefanovszkinak sem sikerült elkerülnie.”

S a többi előadás? Ha már figyelmünket a Sterija Játékok foglalkoztatják, hadd idézzünk Gerold Lászlónak már eddig is többször emlegetett kritikáiból, annál is inkább, mert Gerold Lászlót megbízható kritikusnak tartjuk.

Klepec tanár úr (A ljubljana Szlovén Nemzeti Színház előadása)

„A szinpad előterében, a fehér huzatú ágyon ül Klepec tanár úr és szíve választotta, a szép Bibijana. Kezükben egy piros napernyő. Az ágy a boldogság hájja, amely a vágyos paradicsomba röpi az ügyefogyos könyvmolyt és a férfira éhes, érett húsu nőt...”

A szlovén irodalom kiváló ismerői szerint az előadás így is sokkal többet mutat meg az operettlelkületű kispolgári tenyészetből, mint Ferdo Kozak 1936-ban írt komédiája. Amit az író egy kedves történetbe rejtett el, azt próbálja meg a rendezés kibontani...

Az egész előadást azonban nem mentesíthetjük az ismert megoldások és divatos képlet, valamint az időnként eluralkodó unalom vádjától. Frappánsabb, izgalmasabb kezdést reméltünk a 25. országos szemlén.”

Olga asszony (a belgrádi Nemzeti Színház előadása)

„A szövegnek ezen fogyatékoságán (ti. „lomhaságán”) a rendezés sem tudott segíteni. Vida Ognjenovicsnak ugyanis szinte egyetlen, a műfaj jellegéből következő

ötlete sincs. Így a különben is nehézkes vígjátékot a rendezői ötlettelenség teljesen megbénította.

Logikusan következik a kérdés: mit keres ez az előadás az ország legjobb előadásainak szemlájén?

Talán a színészi játék rendkívülisége okán iktatta a szelektor Bojić művének megjelenítését a rendezvény műsorába?

A fenti kifogások és a szereposztásból következő elvárásaink folytán csak erre gondolhatunk. Csalódásunkat azonban a jó nevű színészek sem feledtették...

Az *Olga asszony* megjelenítése egyszerű repertoár-előadásnak is vértelen, nem pedig fesztiváli produkciónak."

Szerzetesek orgiája (A zágrábi Ifjúsági Színház előadása)

„Némileg a lengyel Witkiewicz szövegére is emlékeztet Kamov műve, de a lengyel drámaíró nyújtotta szellemi izgalom nélkül. Felfedezése nyilván indokolt és szükséges művelődési gesztus, ám jelentőségét, legalább is a *Szerzetesek orgiája* esetében némileg eltúlozzák. Unalmasságot és közhelyszerűséget ugyanis semmilyen nemes szándékkal nem lehet igazolni...

Ötletnek kiváló a színpadra állított gyászkocsi, jelképesége is egyértelmű, jól lehet a Kamov kínálta szimbólum is van ennyire kifejező: az előadás napnyugtával és a nem kívánt kapcsolatból származó gyermek születésével kezdődik, s napfölkeltével és gyermekgyilkossággal zárul. Nem utolsósorban valóban megkérdőjelezhető, hogy ha a közönség körülüli a játék színhelyét, akkor miért játszanak túlnyomórészt csak az egyik oldalra, mint a hagyományos dobozszínházban?"

A szép Vida (a Celjei Népszínház előadása)

„Színház- és közönségkísértő kalandra vállalkozott Mile Korun rendező.

Színpadra állította Ivan Cankar talán legkevésbé színpadszerű művét, *A szép Vidát*, amelyet a sorozatos sikertelen megjelenítések miatt a szlovén színházi babona a »rendezők sírásójának« tart.

A vállalkozás iránti érdeklődést fokozta, hogy társai körében Mile Korun Cankar-specialistának számít, akinek Sterija-díjas rendezéseire évek múltán is emlékezik színházi közvéleményünk...

Mile Korun megkísérelte a lehetetlent: egyetlen színpadi metaforával kifejezni és megtölteni kétórányi színházi előadást, anélkül, hogy az alapötlet kellő dúsitásáról gondoskodott volna. Vállalkozása, amely ilyen módon a színészeket is a rendezés koncepciójának bábszerű végrehajtójává kárhoztatja, sikertelen maradt. Abban azonban azért különbözik a hasonlóan egyötletes előadásokat produkáló rendezőtársaitól, hogy ő mindvégig megmaradt a választott formán belül, igyekezett betartani a maga előírta szabályokat."

A szép Vida (A maribori Szlovén Nemzeti Színház előadása)

„Ismét a szép Vidáról szóló szlovén legenda alapján írt színpadi művet láttunk. A celjeiek előző este az irodalomban klasszikusnak számító cankari, a mariboriak pedig Rudi Šeligo mai keletű változatát mutatták be...

Árulkodó közhelyek, amelyek még az izgalmas belső drámai alapkonfliktust is, amely a túl racionális, kiszámított, eseménytelen és az irracionálisra, mítikusra, ősi szenvedélyekre vágyó pólusok között feszül, lényegesen gyengítik...

A mariboriak előadása után legalább egy új drámai szövegről elmélkedhetünk, ami ezen a drámaiságos fesztiválon már önmagában figyelemre méltó. A zsüri pedig elkönyvelheti, hogy végre igazi színházi díszleteket... és jelmezeket... látott."

A német lány (A Zombori Népszínház előadása)

„Az a tény, hogy egy fiatal, pályája kezdetén álló rendező az irodalmi múlt egyik darabjának színpadra alkalmazására és előadássá formálására vállalkozik,

elsősorban azt jelenti, hogy nem a múlt színpadi rekonstrukciója, hanem mai színházi elképzelések és gondolati szándékok vezérelték...

Művét projektumnak nevezi. Így jelzi, hogy számára a különféle részletekből összemontázsolt egész nem azonos a novella dramatizálásával, hanem új minőséget jelentő mű...

A megosztott főszerep (ti. az egyik színész a hazájába visszakerült orvost alakítja, akit boldogtalanság emészt, a másik színész az emlékképekben megjelenő berlini diákot idézi) szervesen illeszkedik a megosztott színpadhoz, a szimultán játéktérhez. Mind a hat helyszín – a szerbiai otthon, a berlini szalon, az albérleti szoba, a kórház, a gyümölcsös, az erdő – a színpadon van. Nincs színváltás, nincsenek főlétes szünetek. Egyik helyszínről úgy sétálnak a másikra – a jelenből a múltba – mint egyik szobából a másikba. A színpadtechnikai ötlet és dramaturgiai lelemény kölcsönösen kiegészítik egymást...

Joakim (A Belgrádi Drámai Színház előadása)

„Kérdésem, miért írta meg művét Dobrivoje Ilić?

Életrajzi drámát kívánt írni Joakimról, vagy korrajzot festeni Miloš Szerbiájáról? Arról szeretett volna írni, hogy a primitív környezet hogyan teszi tönkre a magasabb ideálokat, hogyan kerül konfliktusba a szándék és a lehetőség? Esetleg az uralkodó és a művész egymásrautaltságának és kibékíthetetlen szembenállásának drámáját ismerte fel Joakim és Miloš találkozásában? Vagy ahhoz az értelmiségi magatartáshoz talált modellre Joakimban, aki céljai megvalósításának érdekében emberi méltóságát is képes feláldozni?...

Az első – miérttel kezdődő – kérdéssorozatra a mű nem nyújt egyetlen megnyugtató választ.

Akárcsak az előadás a rá vonatkozó miértekre. Köztük a legfontosabbra sem: miért rendezte meg Minja Dedić a *Joakimot*? A rendezés ugyanis egyik említett – vagy nem említett, de esetleg létező – vonulatot sem erősíti fel. Nem választott, tehát nem akart semmit sem közölni. Hacsak nem a szöveg ellenében rendezett, nem a művel akart vitába szállni...

Végezetül még egy kérdés: miért kellett az ország legjelentősebb színházi szemlőjére is elhozni ezt a vidékies, gyenge és üres előadást?

Katasztrófális lenne, ha egyetlen év színházi produkciói között az ország hatvan-egynéhány színházában nem volna ennél legalább 15–20 értékesebb előadás, de elgondolkodtató az is, hogy miért mellőzte őket Vladimir Stamenković (ti. a szelektor).

Kollázsunkat a *Magyar Szó* hasábjain megjelent kritikák szövegéből állítottuk össze, de megtehettük volna a belgrádi vagy a zágrábi kritikák idézésével is, hogy érzékeltessük, milyenek látták az ország jeles kritikusai az idej Sterija Játékokon bemutatott előadásokat. Gerold László ítéletei szigorúak és következetesek voltak, éppen ezért látszottak alkalmasnak, hogy kalauzaink legyenek.

A Játékok záróünnepségén sok díjat osztottak ki. Azt mondjuk el még, alapvető információként, hogy az előadásért és a drámai szövegért járó díjat a *Vadhús* előadása és szövegírója, a macedón Goran Sztefanovszki kapta. A legjobb rendezés díját viszont Mile Korun szlovén rendező nyerte el *A szép Vida* celjei előadásával. Díjat kapott azután még a dramatizálás, a férfi és a női alakítás, a színpadkép, a ruhatervezés. Kiosztották a kritikusok díját is. Ebben az esztendőben a kritika egyetértett a hivatalos zsüri véleményével, szavazással a kritikusok is a *Vadhúst* tartották a legjelentősebb előadásnak.

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

FRITZ HOCHWÄLDER: A KÖZVÁDLÓ

Az író nálunk kevésbé ismert, mindenesetre kevésbé, mint megérdemelné. A bécsi születésű, Svájcban élő, német ajkú Hochwälder Európa-szerte, sőt a kontinensen túl is gyakran játszott, népszerű színpadi szerző; magyarul eddig mindössze egy darabja, *A szent kísérlet* jelent meg a Nagyvilágban, jó két évtizeddel ezelőtt, s a Pécsi Nemzeti Színházban most színre vitt *A közbíró* első magyarországi premierje. Ő maga így mutatkozik be saját drámáiról szóló műhelytanulmányában: „Bécsben születtem, és csak a bécsiek nyelvén tudom kifejezni magam – szavakban, gondolatokban és szívemben egyaránt. Mély meggyőződése, hogy darabjaim erényeinek és gyengéinek eredete is a bécsi népi színjátzásban keresendő, mely immár kétszázötven esztendő óta hagyományra tekint vissza.” *A közbíró* pécsi előadása alapján meglepődünk e kijelentésen, hisz e darabot inkább nézzük kosztümös történelmi vagy áltörténelmi drámának, mint népi játéknak. Hochwälder, aki valamennyi művében köti magát a klasszikus dramaturgia szabályaihoz, az ún. Volkstückben s Nestroy színházában (melyet egyébként közvetlen szellemi elődjének tart) a színpad és a nézőtér kapcsolatára, a színház társadalmi hivatására helyezi a hangsúlyt, s Nestroyt méltatva, szellemesen jegyzi meg: „Ott, ahol él a nemzetben a színházi érzék és értés, az utókornak nem marad semmi korrigálnivaló.” *A közbírón* is ez a társadalmi aspektus a döntő: Hochwälder, mikor a francia forradalom hírhedt közbíróját, Fouquier-Tinville-t teszi meg darabja hősége, a legjobb értelemben vett közéleti színházról álmodik: mozgósítani akarja a nézőteret.

A közbíró közvetlenül a háború befejezése, a német fasizmus bukása után kerül ki az író műhelyéből, s a mű antifasiszta kicsengése félreérthetetlen. A dráma alapkérdése nem egyéb, mint ami abban az időben mélyen áthatotta a társadalmat, különösen a közép-európai társadalmakat: meddig tart az ezeket halálba küldő közbíró „hivatali kötelessége”, meddig mentség az, hogy parancsot teljesített, s hol az a határ, melyen túl egyértelműen háborús bűnösnek nevezhető? Évtizedekkel később azonban, amikor az író fentebb már idézett műhelytanulmányát közzétette, ő maga is általánosabban fogalmaz: „*A közbíró* Fouquier-Tinville, aki a francia forradalom idején a jakobinus diktatúra ügyésze volt. A költői szabadságot – melyet megengedtem magamnak a cselekmény kigondolása közben: Fouquier a thermidori kormány utasítására tudatlanul eljárást indít önmaga ellen – úgy érzem, indokoltá tette a cél, mely bevilágítja e bűnügyi tándrámát: azt akartam megmutatni ebben a quasi diabolikus komédiában, hogyan falja fel önmagát a rettenet.” Hochwälder szándéka tehát így összegezhető: oly módon kívánja ábrázolni a rettenet mechanizmusát, hogy az *itt* és *most* aktivizálja és megrázza a nézőteret, azaz a társadalmat. Érdemes közelebbről szemügyre vennünk azokat a kifejezéseket, melyekkel az író mintegy meghatározza *A közbíró* műfaját. „Bűnügyi tándrámáról” és „diabolikus komédiáról” beszél, s mindkét kifejezés világosan utal arra, hogy Hochwälder színházában – ahogy a bécsi Volkstückben is – különféle elemek egységéről van szó, bár ez az egység nem a különféle hatáselemek összemosását jelenti, inkább az előadáson belüli dialektikáját, azt a belső feszültséget, mely maga a színpadi élet.

Sík Ferenc viszont, aki *A közbírót* megrendezte, az egységes játéktípus híve. De hát miféle stílári közeg is az, melyben a darab Pécsen színre került? Első pillantásra szembeszökik, milyen nagy hangsúlyt helyez az előadás a kosztümökre, a parókákra, a helyszín illuzionista „megcsináltságára”, amiben része van a mesészerű

játékkeret megteremtő Banovich Tamásnak, a jelmeztervező Schäffer Juditnak és Léka László maszkmesternek is, de ami elsősorban mégis *rendezői koncepció*, vagyis Sík arra használja a francia forradalom teátrálisan jól kamatoztatható effektusait, hogy kiszíneze vele a produkciót. Az előadást kinn kezdi az utcán, illetve az előcsarnokban, ahol *korabeli* „rossz lányok” kikezdenek a mai, színházba igyekvő jól-fésült férfinézőkkel s a *korabeli* „forradalmi” csöcselék pantomimikus-táncos előjátékban bemutatja a thermidori vérfürdő színházát, aminek Hochwälder szellemében diabolikus komédiának kellene lennie, de itt inkább kicsit pajzán, kicsit morbid, szórakoztató maskarádé lesz belőle. Nem véletlenül hangsúlyozom a kosztümök korabeliségét, noha szigorúan nézve talán nem is oly egyértelműen korhűek ezek a ruhák, s főként nem oly nagyon korhűek a színészi gesztusok, melyeknek életre kellene kelteniük a ruhákat, annyi azonban mindenképp kiderül, hogy ez a társaság nem *mi* vagyunk, hogy mindez imitáció, s nem valóság, vagyis nem kell félnie a jámbor nézőnek se a rossz lányoktól, se a forradalmi véstörvénytől. Minden, ami az előcsarnokban, majd a színpadon fogad bennünket, megnyugtatóan közhelyszerű, s mint ilyen, meglehetősen távol esik attól a színházi eszménytől, mely Hochwälder darabjából és műhelytanulmányából kiolvasható.

A néhány éve elhunyt nagy lengyel rendező, Konrad Swinarski, amikor Krakóban színre vitte Mickiewicz *Ősőkjét*, leszerződtette statisztának a városban akkortájt kéregető öreg, toprongyos koldusokat, s ezek ott kuporogtak és koldultak a színház bejáratánál, előcsarnokában; ettől az effektustól, melyhez aztán Swinarski az asszociációk egész sorát fűzte, a nagy romantikus-vizionárius dráma, az ősök szellemét idéző pogány-keresztény szertartás hideglelősen mai lett, ténylegesen áthelyeződött az 1970-es évek Krakójába. Azt hiszem Siktől mi sem áll távolabb, mint a színházi effektusok ilyen „drasztikus” használata, amiben Swinarskinak Brecht volt a mestere, de amit rokoníthatnánk akár a bécsi Volksstückkel is, mely a különféle impulzusok erejét éppen a maguk nyersességében fedezte fel. Brecht is, a Volksstück is – sőt Nestroy is – társadalmi szatíra felé mutat: ez a Hochwälder-darab igazi világa. Sík viszont, aki nemcsak a színészeket öltözteti fel, de az egész színházat, a legapróbb momentumig és a legjelentéktelenebb gesztusig, vagyis nagy gonddal ügyel a produkció professzionális „megcsináltságára”, s kerül minden elementáris hatást, kénytelen lemondani *A közvádloban* rejlő társadalmi szatíráról. Maradna az ellenkező véglet: olyan lélegzetelállító hitelességgel idézni fel a Thermidor napjait, hogy a néző mintegy kiszakadjon a mából, s a bőrén érezze a múlt súlyos jelenlétét; de ehhez talán nincs is kellő intenzitás a pécsi társulatban, talán a jelenlegi színházi üzemelés szűkre szabott határidői sem teszik lehetővé az ilyen elmélyült munkát, legfőképpen azonban Sík Ferenc rendezői izlésétől idegen ez az elképzelés. Mert ha az imént hangsúlyoztam, hogy ebben az interpretációban minden nagyonis korabeli, akkor most hozzá kell fűznöm, hogy *A közvádloban* előadásában ugyanilyen hangsúlyos tényező a színházadi, azaz Sík nem engedi meg a nézőnek, hogy a francia forradalom színpadi interpretációját összetévessze, azonosítsa a forradalommal. A rács mögött szorongó elítéltek nem igazi foglyok, akiket hamarosan vérpadra visznek, csupán statiszták, akik most bemutatják nekünk, hogyan nézett ki valamikor az igazságtalanul bebörtönzöttek rémülete a rács mögött, a színészeket véletlenül se téveszthetjük össze a megidézett történelmi alakokkal, s nem azért, mert *elidegenítenek*, hanem mert *megcsinálják* a szerepet (s természetesen nem azonos szinten csinálják meg, de ez már alig változtat a lényegen); a zenekari árokban kék műanyagkád, tele vízzel, melynek színén megtörik a reflektorok fénye, és sejtelmes fény vetül a Concièrgerie vasrácsos épületére, mely a filmgyári utánzatok mesészerű naturalizmusával emelkedik a színpadon, s azon az éjszakán, mikor Fouquier-Tinville elmondja a végzetes vádbeszédet, mellyel később megtudja, önmagát küldte a guillotine alá, úgy villámlik és mennydörög, ahogy csak a romantikus regényekben szereplő nordikus várkastélyok táján szokott. Ekképp hát gondosan el van metszve és le van szigetelve minden vezeték, mely közös áramkörbe kapcsolhatná a nézőteret (azaz a

társadalmat) a színpaddal (azaz a produkcióval). Azon a senkiföldjén járunk már, ahol hagyományosan az operettek játszódnak: látványos és impozáns mutatványokat prezentálnak itt mulattatásunkra, melyektől azonban senkinek sem kell tartania, minthogy a (szellemi-lelki) érintésvédelmi előírásokat errefelé már pusztán azért is betartják, mert e sajátos „stilusegység” műfaji kötelezettségnek számít.

Ilyen látványos és impozáns mutatvány Győry Emil Fouquier-Tinville-je. A jeles színész karakterszerepre való „átállítása” meglehetősen vegyes benyomást kelt. Egyrészt a közvádoló figurájának drámai megformálásával lényegileg adós marad, túl sötétnek-elvetemültnek és egyúttal túl puhánynak mutatkozik ez a Fouquier ahhoz, hogy elveszejtése igazán drámai tét legyen. Másrészt Győry láthatóan jól ismeri a rendező intencióit, s professzionista biztonsággal *csinálja* az előadást, melynek mesterkéltségén sokat korrigálhatna, ha érzelmi megnyilvánulásai szélesebb skálán mozognának. A többiek kevésbé érzik otthonosan magukat a produkcióban, a leginkább Vallai Péter és Csikos Gábor zárkózik fel a Győry által képviselt játékmódhoz. Koszta Gabriella és Bán János sok tekintetben hasonló szerepet kaptak, mint *Az igazakban*, de ami ott sikerült, itt csupán felszínesen és sémászerűen ismétlődik alakításukban. Ifj. Kőmíves Sándor fanyar és morbid Sanson bakója érdekes szín az előadásban. S nem hagyható említés nélkül Hajnal Gábor nagy műgonddal készített, jól mondható nyelven szóló, jobb sorsra érdemes fordítása sem.

JURIJ BONDAREV: A PART

Kazán István, aki az évad elején megrendezte a *Csárdáskirálynőt* a nagyszínházban, tavasszal a kamara utolsó bemutatójaként színre vitte Bondarev *A part* című regényét; e kettős vendégrendezésből alighanem maga is az utóbbit tartotta fontosabbnak, legalábbis *A part* műsorfüzetében így vall: „Amikor két évvel ezelőtt kezembe került a regény és elolvastam – nagyon mély benyomást gyakorolt rám. Színházi ember lévén, első gondolatom az volt – milyen jó volna színpadra állítani ezt a művet. Ezért is örültem a pécsi színház meghívásának... Sokszínű jellemek, igazi konfliktusok, valóságos helyzetek, drámai szituációk sora tesz izgalmassá a témát.” Az, hogy Kazánnak szívügye a Bondarev-regény, már a színlap alapján is sejthető: nemcsak a rendezés, hanem a dramatizálás feladatát is magára vállalta, sőt ő tervezte a játékeret is az előadáshoz (Tóth József szcenikusai segédletével). A rendező, aki ekképp már-már a színpadi változat társszerzőjének nevezhető, egyébként sem takarékoskodik az előadáshoz fűzött kommentárokkal: részleteket olvashatunk abból a rendezői expozéból is, mely valószínűleg *A part* olvasópróbáján hangzott el; s mi tagadás, ezúttal jól jön a kritikusnak az eligazítás. *Innen* tudjuk meg, hogy Kazán Istvánt mélyen foglalkoztatta a mű stílári rétegződése; vagyis ha a múlt tovább él a mában, akkor kikerülhetetlen a kérdés, hogy *miképpen* él és működik, miféle hatást fejt ki, mennyire szerves része és mennyire „idegen eleme” a jelen valóságának.

Mi ez a múlt és mi ez a jelen? Nyikityin, a neves szovjet író az NSZK-ba érkezik ottani kiadója meghívására, azaz három évtizeddel a háború befejezése után visszatér arra a földre, ahová először a győztes Vörös Hadsereg hadnagyaként tette a lábát, s a kiadó titkárnőjének, bizonyos Frau Herbertnek a személyében újra találkozik azzal az Emmával, akihez annak idején egy néhány napra fellángoló szerelmi viszony fűzte. Ennek kapcsán megelevenedik az a háborús történet, melyben más-képp hangzottak az erkölcsi normák és másutt húzódtak a partvonalak. Emma számára Nyikityin, az ifjú hadnagy, akit tizennyolc évesen megismert és megszeretett, életre szóló vonzalmat jelentett, s valójában három évtizeden át visszaérkezését várta. Nyikityin közben leélt egy másik életet: az egykori események felidézése neki az ifjúkori morális próbatételt jelentik, s ez a szembesítés izgatja igazán az író is a hajdani szerelmek találkozásában: eltalálhat-e egymáshoz az a két világ, mely

tegnap ellenség volt, s ma is másképp él és másképp gondolkozik? Hogyan dolgozza fel Nyikityin a múlt továbbélését a mában? Mit jelentenek ma a tegnapi konfliktusok?

A *part* nem háborús regény, noha szerzője ütegparancsnokként végigharcolta a háborút, s az úgynevezett „lövészárak-szemlélet” képviselőjeként tűnt fel a szovjet irodalomban. Ez a regénye azonban, bár élményvilágában erősen kapcsolódik a korábbiakhoz, elsősorban az erkölcsi kérdésfelvetésre helyezi a hangsúlyt: Bondarevet nem a régi sebek feltépése érdekli, sokkal inkább a „hogyan élni?” mai, aktuális dilemmái. Annál meglepőbb tehát, hogy a Kamaraszínházban látható előadás alaptónusát a háborús romantika adja meg, pontosabban ez a stiláris réteg bizonyul a legerősebbnek, holott *erről* a rendező nem is beszél expozéjában. A jelen, melynek közege a hamburgi vendéglátás, provinciális és valószerűtlen, se a helyszínt, se a figurákat nem hisszük el. Az a fajta színpadi realizmus, mely a fotelek és whiskysüvegek kellő elhelyezésére koncentrálna, s nem a drámai alakok cselekedeteinek, összecsapásainak motivációjára, óhatatlanul kevésnek bizonyul a film és a televízió korában: erről a hamburgi luxusról messziről leri, hogy a pécsi színház díszletraktárából állították elő. Annál nagyobb gonddal készültek azok a fényképek, melyek a múltat képregényszerűen idézik: egy-egy háborús epizód megjelenik a vetítövászonon, majd a vetített kép alatt a színészek – némileg stilizált öltözképekben s szándékosan elnagyolva az aprólékos realizmust – előadják a régi esetet. De annak a feszültségnek, aminek a rendezői szándék szerint a fényképek „szó szerinti” hűsége és a stilizált játék közt feszülnie kellene, egyszerűen nyoma sincs. A vetítés didaktikus hatást kelt, túlhangsúlyoz, egy-két esetben már-már karikíroz, míg az „élőben” előadott változat naiv és romantikus.

Ez a *naiv romantika* alighanem az előadás legfőbb értéke. Olyan színpadi közeg, melyben a Bondarev-regény valóban életre kelthető, legalábbis az lehetne, ha a színház felvállalná ezt a stílust. Csakhogy *A part* előadásában színre lépő társulat épp azzal marad adós, ami ez esetben a legfontosabb lenne: a hősökkel való teljes azonosulással. Gyanítható, hogy ez sem elsősorban a színészeken múlik, hisz a rendező, aki expozéjában stilizálásról beszél, valószínűleg bizonyos távolságtartásra, érzelmi visszafogottságra ösztönözte a szereplőket. Az az előadás azonban, melyet Kazán István a műsorfüzetben exponál, elmarad; ami helyette született, az más hangnemből szól, s úgy tűnik, olyasféle értékeket képvisel, melyek többé-kevésbé szándékolatlanok. Vagyis mintegy az irodalmi anyag – maga a regény – kitermel bizonyos színpad-nézőtér áramkört, ami nyilván estéről estére változik, s így egyetlen előadás megtekintése alapján nehéz körüljárni. E sorok írója zömmel diákokból álló közönséggel nézte végig a produkciót, s a nézőtér reakciójából jól követhető volt, hogy a fiatal publikum elsősorban a szerelmi történettel azonosul, bár azt is meglehetősen romantikusan értelmezi: ezen az estén az orosz fiú és a német lány szerelmének „szorítottak”, akiket a háború elszakított egymástól. A siker így nem maradt el, s nem is kell, hogy rossz szájjúnk legyen e sikertől, csak éppen megjegyezzük: e hatásmechanizmus tudatos és átgondolt alkalmazása lehetőséget nyújtott volna rá, hogy a Bondarev-regényből sokkal gazdagabb, árnyaltabb, színesebb előadás váljék.

A háborús romantika hangját Tomanek Gábor találja el a leghitelesebben, a közönség viszont az ifjú Nyikityint alakító Horváth Istvánt és a tizenennyolc esztendő Emmát játszó Kováts Krisztinát zárja leginkább a szívébe, s nem alaptalanul. A „jelen” drámailag megoldatlan szituációiban sok a színészi rutin, Cseh Mária (Nyikityin felesége) még a rutinmegoldástól is megkíméli magát: kissé kántálva felmondja a szöveget.

„Játék gyerekeknek 4-től 94 éves korig” – ez áll műfaji meghatározásként A *hatalmas színrabló* színlapján, de nem annyira e tág életkori határ miatt említjük a felnőtt *színházi esték* sorában, kissé rendhagyó módon, ezt az elsősorban mégiscsak gyerekeknek készített színházi délutánt, mint inkább azért, mert ezúttal a gyermekszínházi bemutató az évad kiemelkedő eseménye lett. A fiatal norvég szerzőről, Tor Age Bringsvaerdről nem sokat tudunk, a darabot nem ismerhetjük, csupán Katona Imre fordításában és interpretálásában, de az első pillantásra nyilvánvaló, hogy a rendező nem egyszerűen „eladta” vagy „megemelte” a kissé didaktikusan antimilitarista mesejátékot, hanem lényeges színházi mondanivalója volt vele. A színpadi nyelv, amelyet e mondandóhoz talált, elsősorban a gyerekfantázia asszociációs világából merít, ám korántsem „leereszkedéssel”, inkább épp fordítva, azt várja a felnőtt nézőtől is, hogy felkutassa magában azt az egyszerűséget és gazdagságot, mely a gyerekkor képzeletvilágát jelenti. S ha ez megtörtént, olyan kézenfekvő igazságokra vezet rá az előadás, melyekről a mai *bonyolult* világban könnyen megfeledkezünk, pedig az emberi együttélés bajainak orvoslásához ez a tiszta látás, mely képes megkülönböztetni a hamisat a valóditól, alighanem nélkülözhetetlen.

Mindebből talán sejthető, hogy Katona Imre korántsem valamiféle propagandisztikusan háborúellenes mesével traktálja ifjú nézőit. A „hatalmas színrabló”, akit ugyan különböző alárendeltjei különféle képpen szólítanak, végül is az a legfőbb tábornok, akinek a háború az istene, akinek valósággal lételeme a hódítás, a mások leigázása, kihasználása, a javak önző és zsugori magához-kaparintása. Olyannyira, hogy ez a nagyon gonosz és nagyon öntelt ember, aki persze csak a maga jóságáról tud dalolni, még a színeket is elrabolja az emberektől és a világtól: amerre ő hódít, minden színtelenné-fehérré-jellegtelenné válik. S ez az a mag Bringsvaerd mesejátékában, mely Katona rendezői (sőt, játéktér- és látványtervezői) fantáziáját kigyújtotta. A *hatalmas színrabló* előadásában nemcsak arról van szó, hogy a gyávaságán úrrá levő színes bohóc, a varázslási tudománnyal rendelkező macska segítségével végül is leszámol a hatalmas színrablóval, s visszaadja a sok félénk meghódított és színtelenné tett embernek a szabadságát, hanem a színekkel való emberi gazdálkodás kétféle minőségéről is. Magától értetődik, hogy a színrabló, miután elszippantotta a többiektől a színeket, saját életében tobzódni akar bennük, élvezni a maga sokszínűségét; de alig van szomorúbb és lehangolóbb látvány, mint ez a giccses-mázos-rikító színorgia, amit igen szellemesen és szervesen operettmelódiaik kísérnek (zene: Papadimitriu Grigorisz), operettes önkellető fenékriszálás és a közhelyek mézes-mázos, nyilvánvalóan hazug ismételtetése. Ugyanakkor a bohóc és a macska a természetes gesztusok, a természetes jóindulat és a természetes színek képviselői e játékban: a harc igazi frontvonala itt húzódik, a sablonokkal operáló, álszent közhely-világ és az emberi természetből fakadó eredendő értékek hitelessége között.

Ez az a *színházi gondolat*, mely ha úgy tetszik, jóval több, mint gyermekelőadás (bár könnyen lehet, hogy e minősítés megfordításra szorul: az évad „felnőtt” produkciói meglehetősen szerénynek mutatkoztak a hasonló színházi-gondolati eredetiség szempontjából), mindenesetre ez az aspektus a megírtnál mélyebben motíválja a darab pacifizmusát, többek közt rámutatva arra a nyilvánvaló és egyszerű történelmi igazságra, hogy a háborút többnyire olyan hatalmasságok provokálják ki, akik se önmagukkal, se környezetükkel nem tudnak természetes harmóniát találni, azaz saját élethazugságuk miatt borítják lángba a világot.

Mindez így leírva talán leegyszerűsítésnek és primitív igazságnak hat, szó sincs például a gazdasági tényezők vagy a társadalmi osztályok összeütközéséről, szó van viszont valamiről, amiről nagyon felnőtt helyzetelemzéseinkben ritkán beszélünk: a háború és a giccs kapcsolatáról, a hatalmi visszaélés és a természetellenes izlés összefonódásáról, azaz a hamisságok láncáról, mely nemcsak azt jelenti, hogy

az önkényúr jószerivel csak az álművészetet kedveli, hanem ennek ellenkezőjét is, az álművészet társadalmi veszélyességét. Katona Imre azonban nem egyszerűen óvni akarja e veszélytől 4-től 94 éves korig nézőit, hanem a fogékonyabbaknak, a még alakulóban lévő emberkének az előadás képi világa által némi eligazítást is ad, arra ösztönzi őket, hogy elhagyva a színházat, „kinn az életben” nem kevésbé meg-
lássák ugyanannak a pirosnak-kéknek-sárgának más-más „arcát”, a talmit és az igazit. S ez másképp úgy is fogalmazható: A *hatalmas színabló* jó példát ad a színház közművelődési, izlésformáló küldetéséről is.

Katona Imre gyerekszínházában nemcsak a közönség lelkesedik, a társulat is szívvel-lélekkel játszik, s ez különös meghitt melegséget, már-már a személyes val-
lomás intimitását kölcsönzi a produkciónak. Kováts Krisztina bűvészmacskája el-
ragadóan hiteles, könnyed, szellemes, természetes. Lukács József bohóca vaskosabb
teremtés, de épp bumfordisága a bája, épp nehézségéért szeretjük meg. Az egyéb-
ként is jó együttesi teljesítményt nyújtó gárdából még ki kell emelnünk Péter Gizi
(Mogorva kisasszony) és Mester István (a színabló) játékát: pontosan értik a ren-
dezői intenciót, egy pillanatra se viszik túlzásba a „gonosz” figurák karikírozását,



SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

– *Shakespeare: Troilus és Cressida; Németh László: Husz János* –

Shakespeare *Troilus és Cressida* c. drámája értékek nélküli világot tár elénk, amely a különböző értelmezések szerint lehet cinikus, groteszk vagy akár ironikus. Az értéknélküliség persze sohasem derülhet ki valamiféle értékek jelenléte nélkül. Viszonylagosak itt is vannak: Hectornak Avar István által pompásan megjelenített lovagias hősiessége, Cassandra (Pogány Judit) Trója-féltése, Hecuba (Kohut Magda) őszinte aggodalma Hectorért. De ezek csak felvillanások ebben a világban, miként Troilus és Cressida lobogó szerelme. Ők ugyanis már másnap így vagy úgy elárulják egymást. Troilus egy szempillantás alatt belenyugszik, hogy Cressidát kicseréljék egy elfogott trójai vezérért; Cressida pedig kíváncsiskodva fogadja a görög fővezérek csókjait közvetlenül a kicserélés után, s még aznap este odaigéri magát a szép görögnek, Diomedesnek (Oszter Sándor).

A Nemzeti Színházban Székely Gábor rendezése kitűnően ábrázolja a görög tábor értéknélküliségét. A színészi magatartások tökéletesen hordozzák és jelenítik meg a széttörtséget és széztüllöttséget. Látjuk a végtelenül buta Ajaxot (Vajda László), aki nem a háborúval, hanem Achillessel való rivalizálásával törődik csak. A legvitézesebb görög, Achilles (Cserhalmi György) a trójai király egyik lányába szerelmes, ezért visszahúzódott a harctól, s egy pederasztával vigasztalódik. Legfőbb szórakozásuk, hogy utánözva gúnyolják a görög vezéreket: a szenilis Nesztort (Sarlai Imre) és az erélytelen, fenségesség nélküli Agamemnon (Velencei István). Mikor azonban harcra kerül a sor, Hector legyőzi Achillest, de megkegyelmez életének. Megöli viszont Achilles fiú-szerelmét, Patroclust (Dörner György), mire Achilles a hadi szokásokkal és hadi becsülettel tökéletes ellentétben, katonáival mérsároltatja le Hector. Vagyis nemcsak a szerelemben nincs meg a becsület, hűség és állandóság, nemcsak ez válik pillanatnyi szeszélyektől vezérelt kapcsolattá, hanem a hadi erkölcs is.

Székely Gábor rendezése azonban tovább szélesíti az értéknélküliséget, elsősorban Ulysses alakján keresztül.

Ő a görög vezérek tanácskozásán erősen bírálja a tábor és vezetését, mert nincs „elég erély a hatalomban”, mert elmosódott a rangok sora és rendje. Ezután pedig elsősorban Achillest bírálja. Később, a III. felvonásban közli Achillessel, hogy mindenki tudja, miért húzódik vissza a harctól. Achilles csodálkozik, hogy „Nyílt titok” a trójai királylány iránti szerelme, mire Ulysses ezt mondja: „Az éber állam gondos szeme tud / Plutus majd minden szemer aranyáról, / Megfoghatatlan mélységekbe száll, / S csaknem istenként, néma bölcsejében / Kipólyázza a gondolatokat. / Rejtély van – melyet kutatás soha / El nem ér – az állam lelkében, és / Isteniben működik, semhogy a / Szó vagy a toll föltárja valaha.”

A rendezés, föltehetően ezekre a mondatokra alapozva Ulysses alakjába is beépítette az értéknélküliséget. A színjáték Ulyssese Kálmán György alakításában – nyilván a rendezői elképzelésnek megfelelően – talpnyaló természete miatt mond hizelgő szavakat Agamemnonnak és Nestornak, s nem azért, hogy ők a hizelgés kiváltotta jóérzésük következtében hitelesnek fogadják el Ulysses tábor és vezetését bíráló szavait, azok igazságát. Ugyanakkor az előbb idézett szövegeket „titkosrendőri” magatartással, hidegen, élesen, támadóan és fenyegetően mondja Achillesnek. Mindezek együttesen azt eredményezik, hogy Ulysses a zsarnoki, az alattvalók gon-

dolatait kifürkésző és őket ezen a réven kézben tartó államhatalom megtestesítője és képviselője lesz. A dráma világában erre az értelmezésre nem sok lehetőség van. Shakespeare nem harmadrangú drámaíró, aki szavakban fejezett volna csak ki valamiféle lényeges közlést. Ha ilyen államhatalom képviselője lenne Ulysses, akkor ez a közlés Shakespeare-nél egészen bizonyosan akciókban jelenne meg. Ulyssesnek azonban éppen azért nincs akciója az államhatalmat illetően, mert az értékes, a pozitív rendet akarja, ezt képviseli (hasonlataiban még a „gyűrűjében trónján ülő” napisten is szerepel), egy olyan világban, amelyből ez a többi vezér viselkedése miatt eltűnt. Bíráló szavaiban említi, hogy „Szerintük nem harci eszköz az ész”, vagyis a többi vezér a háborúban nem tartja fontosnak az ész munkáját. (Pedig Ulysses eszének köszönhetően foglalják majd el Tróját!) Ulysses Shakespeare-nél nem a zsarnoki rendet képviseli, hanem az állam „istenibb működését”, és e földön az ész, az értelem rendjét, szerepét és jelentőségét. A színjátékban tehát merőben más jelentést kapott. Furcsa és érthetetlen, hogy egy drámának az államra vonatkozó bármely tartalmú sorait mindig negatívan értelmezik, még akkor is, ha a szöveg jelentése erre módot sem ad.

Ulysses értelmezése még egy mozzanattal bővül. Az V. felvonás 6. jelenetében Shakespeare-nél a következő instrukció olvasható: „Egy görög jön pompás fegyverben”, s Hector vívni akar vele, ám ez a harcos eltűnik. A következő pillanatban berobban Margarelon, a trójai király törvénytelen fia, akitől Thersités megkérdezi: „Ki vagy?” A színjátékban Margarelon helyett ismét a „pompás fegyverzetű” görög lép be, s Thersités előbb kérdésre ezt válaszolja, ami természetesen nem Shakespeare szövege: „A háború maga”. Miután Thersités az eredeti szöveget elmondva távozik, a harcos leveti fegyverzetét, s kiderül: Ulysses rejtőzött a sisak mögött.

A Shakespeare-nél nem található jelenet jelentését nyilvánvalóan nem kapjuk meg a színjáték közvetlenségeiből, vagyis a látvány és a szavak közvetlen jelentéseiből. Megtalálásához elmélkednünk kell, aminek szükségessége sohasem előnye egy színjátéknak. A zsarnoki állammal azonosított Ulysses, vagy az Ulysses képviselte zsarnoki állam okozza a háborút – a mozzanat ezt jelenti, ami önmagában természetesen igaz. Csakhogy ez itt nem derül ki közvetlenül, mert teljesen érthetetlen, miként és miért kerül Ulysses Mars isten maszkjában a csataterre, s az is, hogy miért veti le és hagyja ott a fegyverzetet a földön, csak úgy.

A színjáték egészében Ulysses új jelentésének természetesen nincs akkora szerepe és jelentősége, mint amennyire kiemeltük. Mégis azért tettük meg, mert fölöttebb csodálkozunk: ebbe a végeredményben jó előadásba miért került bele ez a főlegesen zavaró Ulysses-értelmezés.

Szívünk és lekesedésünk alapján Kállai Ferenc Pandarus-alakításáról íránk legtöbbet. Kállai Ferenc feltehetően a legjobb magyar színészé fejlődött az utóbbi időkben, aki egészen bizonyosan bekerül a magyar színháztörténet nagyjainak sorába. Voltaképp elképesztő, miként tud alakot, magatartást, hanghordozást, gesztusrendszert váltani és változtatni szerepről szerepre.

Pandarus akciója szerint ugyan kerítő, Troilus és Cressida kerítője, de mégis benne a foglalkozáshoz hozzátartozó önző érdekből fakadó aljasság, más valakinek (persze mindig a nőnek) becsületét feláldozó vagy szorult helyzetét kihasználó erkölcstelenség. Sőt, ravaszul naivitást is megjátszó, jószándékú, másoknak örömet-boldogságot megteremtő nagybácsi Kállai Ferenc Pandarus. Persze ugyanakkor egy kicsit „link”, egy kicsit mézes-mázos, a hatalmasoknak hízogó és hazudozgató alak. Az értéknélküli világnak ő azáltal az öntudatlan megtestesítője, hogy objektíve világlik ki: még effajta, pozitív „kerítéssel” létrejött szerelem sem lehet valódi, mély és tartós, épp mert egy kerítő hozta össze. Kállai Ferenc alakításáról oldalakat lehetne írni; olyan gazdagságot, sokrétűséget vonultat fel, amelyet egészen ritkán lehet látni.

Sajnos korántsem színes ennyire Balkay Géza és Csomós Mari, akik a címadó szereplőket jelenítik meg. Balkay Géza nem eléggé érett színész egy ilyen nagyívű szerep magasrendű megformálására. Mindkét alakítás problematikusságát azonban az alakítások szubjektivitása adja. Ezt a következőképpen értjük: A világ értéknélkülisége e két fiatalban nem tudatosodott (csak Ulyssesben és Hectorban), ezért egymás iránti szerelmüket szubjektíve nemcsak a legvalódibbnak és legőszintébbnek élik meg, és nemcsak ilyennek hiszik, de mélynek és tartósnak is vélik. Objektíve azonban se nem mély, se nem igazán őszinte, éppen mert mindkettejükben – főként Cressidában – pillanatnyiság és szeszély ez a szerelem, amelyben korántsem a *te*, hanem az *én* a fontos. Ilyen esetekben az érzések minőségének és jellegének a szubjektív átéltségtől független objektivitása mindig érvényre jut a meta-kommunikációkban, a másodlagos jelentések rétegében. Balkay Géza és Csomós Mari alakításában azért jelenik meg szubjektivitás, mert Troilus és Cressida szerelmének minőségét és jellegét az érzések szubjektív átéltsége alapján formálják meg és nem objektív jellege és minősége alapján. Vagyis pontosan és ismét és itt is a színpadon „élet” jelenik meg – ahogyan az életben érzi-hiszi valaki – és nem műalkotás. Így kettejük alakításában nyoma sincs annak, hogy itt az *én* szeretete az első pillanattól kezdve nagyobb a *te* irántinál – s így már a következő napon megeshet az árulás. Valóságunkban összehasonlíthatatlanul több az olyan szerelmi kapcsolat, amelyben a *te* iránti szerelem helyett az *én* imádata dominál, s éppen ezért lett volna szükséges, hogy az ilyen szerelemnek az objektív jellegét és minőségét lásuk. Ezáltal kaptunk volna számunkra lényeges valóságtartalmakat. Az *én* imádata ugyanis mindig okként szerepel bármiféle jellegű árulásban.

Az értéknélküli világ kimondója Thersitész. Őze Lajos inkább az alak indulatait jelenítette meg – „mocskolván” itt mindent és mindenkit –, semmint értékelésének objektivitását.

Az előadás egészében mégis jó és élvezetes. Ami azért a néző esztétikai élvezetét rontja, az a színészek gyenge beszédtechnikája. Az előadás tempója igen gyors, ám ez a gyorsaság az eseményekhez illeszkedik és nem a szövegekhez. A Shakespeare mondataiban megjelenő igen mély értelmekből, jelentésekéből, világmagyarázatból rengeteg elvész, mert egyszerűen nem halljuk a szöveget vagy nem értjük a nagyon gyors beszédtempó és persze a beszédtechnikai fogyatékok miatt. (Ez alól csak Kállai Ferenc és Avar István a kivételek.)

*

Ugyancsak a Nemzeti Színház mutatta be Zsámbéki Gábor rendezésében Németh László *Husz János* című darabját.

A mű az ismert alapképlet szerint épül: adva van a régebbi időből egy kiemelkedő és minden tekintetben jelentős személyiség, akinek a történelem azóta egyértelműen igazat adott, valamint kisszerű, önző környezete, akik meg sem kísérlik, hogy őt megértsék, s elpusztítják.

Az ilyen drámák egyik alapvető problémája, hogy egy pillanatig sem kételkedhetünk, kinek van igaza. Ezt már eleve eldöntötte a történelem, s be is épült minden olvasó vagy néző tudatába. A hős sorsa, az elpusztulás-elpusztítás eseménymenete is tudható már a befogadás előtt; egy író a történelmi tényeken nem változtathat annyira, hogy a máglyán megégetett igazmondókat, a népert vagy a tudományért sokat tevő történelmi személyiségeket megmentse a haláltól, öngyilkosságtól, a legteljesebb nyomortól stb., mindazoktól tehát, amelyek valóban osztályrészeik voltak.

Ha egy dráma középponti alakja ennyire ismert, akkor a befogadót a „mi történik?” voltaképp nem izgatja: az érdekli: „hogyan történik?”

Németh László *Husz János*ában a „hogyan?” viszonylag egyszerű. Husz Jánosnak nemcsak igaza van, még hozzá föltétlenül és bizonyítás nélkül, hanem szelid és megértő, nyílt szívű és az okos tanításokat bárkitől elfogadó, a szegények papja és gyámolítója, alázatos, de egyben félelmes tudású teológus. Vagyis csupa pozitív tulajdonsággal rendelkezik. Egyetlen negatívuma az egyházban való föltétlen bízalom, s az a naív hit, hogy a zsinatot képes lesz meggyőzni saját igazáról.

A zsinat azonban olyan főpapokból áll, akiknek sem méltóságuk, sem az igazságot kideríteni akaró szándékuk nincs, s nem is okosak. Az, amit Husz egyik legfőbb ellenfeléről, a cseh Causius Mihályról elmondanak – „dühös vadászkutya” – a zsinat minden főpapjára érvényes. Így aztán Husz nagysága, föltétlen igaza látványosan erősödik, valójában – ha a drámában bemutatott esetet történelmi ismereteinktől függetlenül vizsgáljuk – igencsak gyöngül, hiszen ellenfelei sem egyéniségükben, sem magatartásukban nem méltó drámai ellenfelek. A zsinat erre kirendelt tagjai nyilvánvalóan meghamisítják Husz tanait, amikor könyveiből „kivonatolják”; dühödten ordibálnak, gyakran éppoly naív szövegeket, mint a máglyahalált végigélvező csöcselék tagjai. („Krisztushoz hasonlítja magát!”) Nincs sem emberi, sem szellemi háttérük, csak elvakultságból és gyűlöletből kiabálnak, személyes, egyéni jellemzők és jegyek nélkül. Vagyis a környezet teljesen érdektelen „vadászkutyákból” áll, nem képviselnek, nem is mutatnak meg semmiféle értelemben pozitívumokat. Husz Jánossal való vitájukban még saját nézőpontjuk elvi aspektusa sem jelenik meg, a vele való ellentétük lényegében csak indulat.

Ebből aztán az is következik, hogy a tragikum esztétikai minősége nemigen árad e műből. Kiszűrt, csak az indulataikat kinyilvánító, csak-negatív környezet és csupa-pozitív hős viszonyából nem is születhet meg sem fenségesség, sem tragikum.

E viszony megformálása vitákban történik. Voltaképp négy vita a cselekménymenet oszlopa, amelyek mindegyikéből lényegében ugyanaz derül ki: Husz abszolút nagysága és a környezet tökéletes kisserűsége. Az első a zsinati ülésen zajlik, tehát nyilvános jellege van. A második privát jellegű; a zsinati atyák egy része „négy szemközt” akarja emberi „okosságra” és „belátásra” bírni Huszt. A harmadikat Palec, a cseh püspök, az egykori testi-lelki jóbarát folytatja vele; míg a negyediket a császár küldötte már közvetlenül a máglya alatt. Husz egyetlen egyszer sem rendül meg, soha nem támadnak kétségei sem önmagát, sem tanait illetően. Igaz, egyik vitában sem jelenik meg olyan életjelenség, amely a maga értelmében mélyebb, szélesebb valóságsgsegmentumot hordozna, s így Husz benső világához szólna, megrendíthetné egy kicsit.

Az előadás egyetlen részlet kivételével a darab eme jellegzetességeit csak fokozza. Sinkovits Imre Husz Jánosa eléggé egysíkú, de hát ez a szövegből következik. Alakításának mégis van egy pozitív magja, amit a szöveg nemigen hordoz: felnőtt-férfias, jó értelmű naivságból eredezteteti Husz János rendíthetenségét, bármiféle irányba való mozdíthatatlanságát. Ettől eltekintve kissé „történelmi szobor” ez az alakítás.

A zsinat rendezői megformálása voltaképp sematikus. Itt mindenki fekete, sőt „feketebb”. A konstanzi zsinat kocsmái ágálók üvöltözése, bármiféle méltóság és elemi fegyelem nélküli hadonászók gyülekezete. Minden szöveget alantas rosszindulattal, felfokozott, fröcsögő indulattal képesek csak kimondani. Gúnyolódásaik, „íroniájuk”, mellyel Husz egy-egy megnyilvánulását kísérik, alacsony szintűek.

Zsigmond királynak a dráma eseménymenetében nincs sok teendője. A drámai-ság szempontjából azonban lényeges elem, hogy Husznak védelmet, szabad járást biztosít. Őt ennek ellenére elfogják, bebörtönzik, de nem látjuk, miért, hogyan stb. engedhetette vagy kényszerült engedni ezt Zsigmond. A már bebörtönzött Husz zsinaton való kihallgatását is ő rendeli el, a papok ui. enélkül szeretnék az eljárást le-

folytatni. A „ravasz” atyák ekkor a királyságról is kérdik Huszt, hogy válaszait Zsigmond hallhassa. Azt mondja, amit a püspökökről: ha a halálos bűn állapotában van, nem püspök a püspök, nem király a király. A dráma tanúsága szerint ez a mondat változtatja meg Zsigmond magatartását, ettől kezdve elfordul tőle.

A rendezés érezhette, hogy ez nemigen elegendő ok, ezért Zsigmondot fölöttébb hiú, piperkőc és komolyság nélküli emberként játszatta el Csurka Lászlóval, akiről így esetleg elhihető, hogy minden politikai, helyzetbeli stb. megfontolás nélkül képes ezen egyetlen mondat hatására alapvetően fordítani Huszhoz való viszonyán. Az ilyen egyéniségű király azonban nem méltó drámai partnere Husznak.

Ebből a csupa-negatív környezetből kiemelkedik, mint egyetlen, Avar István Palec-alakítása. Ő egyáltalán nem karikatúrát, hanem élő embert formál abból az alakból, aki Husznak nemcsak honfitársa, hanem gyermekkori jóbarátja volt. Az Avar István által megformált Palec az egyedül méltó színjátékbeli partner. Husz a szemébe vágja, hogy azért gyűlöli őt, mert egyszer Palecet is börtönbe vetették mint eretnekgyanúsát, s ekkor egy életre szólóan megrémült: „a börtön lett a második szülőanyád”. Avar István erre nem gyűlölködéstől fröcsögve válaszol, hanem méltó ellenfélként ő is értelmez. Husz makacsságát és rendíthetetlenségét hiúságával, „jó hírének” védelmével, legendája megteremtésének szándékával magyarázza. Szavai persze Husz csupa-pozitív megformálása miatt hiteltelenek a dráma világában, de Avar István alakítása végül legalább ezt az egy csepp negatívumot hozzáteszi Husz alakjához, drámai-emberi mivoltához.

A színjátékban a dráma számtalan alakját kihagyták vagy összevonták. Ezek lényegében a szöveg hasznára váltak. Egy összevonás, pontosabban egy új figura megteremtése okoz csak némi zavart. A már Konstanzba érkezett Huszt felkeresi egy Barát. Együgyűséget mutatva tanai iránt érdeklődik, hogy – szavai szerint – rendet teremtsen a fejében. Chlum lovag, Husz fegyveres kísérője és védelmezője, mantovai Guidot, a híres teológust véli benne felfedezni, s így, ezen keresztül, hogy a Barát besúgó. A „dramatis personae” között azonban nem szerepel Mantovai Guido – csak a színlapon –, ott Barátként van feltüntetve. Az írott szövegben nyoma sincs annak, hogy akár a Barát, akár Mantovai Guido a zsinaton jelen lenne. A színjátékban azonban a Barátot játszó színész, Márton András feltűnik a zsinaton és sok szöveget – másoktól néki átadottat – mond. Így végül új alak jön létre, amely azt a „furcsa” jelenést hordozza, hogy a teológus főpap maga járt Husznál besúgóként, vagyis a magasállású főpapok maguk végeznek önmaguk számára besúgói tevékenységet.

Sajnos a Nemzeti Színház előadása nem emelte meg a dráma szintjét, lényegében sematikus előadást láthattunk.

Beszélgetés Lissák Kálmánnal

A régi egyetem épületének emeleti jobbszárnya, berregésre nyíló ajtó, a műszerekkel, szörcsögő csövekkel, telefoncsengéssel, állatszaggal teli folyosó végén, irodák, laboratóriumok mögött a tanári szoba külön világa: a csenddel és könyvekkel bélelt szobákban dakszlikutyák szimatoló orra, hol itt, hol ott megszólaló, dallamosan konduló órák, egy neobarokk karosszék fölé hajló régimódi lámpaernyő, egy szálfa tartású férfi, pettyes csokornyakkendő, ezüst haj – ez Lissák professzor. Tíz éve, húsz éve? Ezüst haj, mondom, nem mondhatok mást, a „fehér haj” esettséget, slamposságot is sugallna, „ezüst haj”: ebben viszont ezüstkések-villák méltóságos patinája, fémes tisztasága, rátartisága és ódon bája is benne van. Szálfa tartás, mondom, ez a másik közhely, dehát mit lehet tenni: aki valaha is látta az egyetemi tanárok sötétöltönyös, ünnepélyes csoportját, ilyen-olyan alkalommal, az azt is tudja, hogy a kicsi, nagy, kövér, sovány, erre hajló, arra dőlő fák között mindig ő volt a fenyő, szabályos, egyenes, formáját-színét megőrző.

A mai helyzet majdnem változatlanul látszik. Megvan a csengőre nyíló ajtó, csak éppen a csengőgombot alig lehet elérni, mert az ajtó előtt kimustrált asztalokat, deszkákat halmoztak fel. Az ajtó fölött a régi felirat – Fiziologia –, de a falon rajzos diákplakátok hirdetnek vidám közgazdász-bált, menzát, valamilyen előadást valamilyen piaci viszonyokról. A belső folyosó csendes, szinte mozdulatlan. A lakásajtó mögött két néma schwarz-waldi parasztóra, üres fogas, kutyaugatás nem hallatszik. Az egyik kutyát tavaly megmérgezték. A professzor fehér köpenyben van, nyakkendő nélkül. Járása kishiján a régi, de a figyelmes szemlélő észrevesz rajta valami megtörtséget. Az írógép körül papírhelyek jelzik a félbemaradt munkát. A másik szoba nagyasztalának egyik végén az ottmaradt kockás abrosz és talán egy szalvéta – félszemmél látom csak – egy magányos vacsora nyomát.

A professzor egyenes derékkal beül a karosszékbe. A karfák végén faragott fejek, talán oroszlánok, a két kéz eltakarja őket, az ujjak szakadatlan táncot járnak felettük.

– Rosszkor jött – mondja nyersen a professzor, akinek modora, ha merev is volt, mindig kifogástalan.

– Dehiszen megbeszéltük! (Arról nem is szólva, hogy alig tudtam bejutni. A csengő ide be se hallatszik. Végül a portás telefonált föl a házi-vonalon.)

– Nem úgy értettem... Nehéz időket élek. Szeptember 1-ig ki kell innen költöztetni az intézetet. Az elméleti tömbbe, az élettani intézet szobáiba. Ahol így is alig van hely. A csomagolást már elkezdjük. Ezt a lakást is ki kell ürítenem. Hogy hová megyek, még azt se tudom. Ígéret volt, hogy kapok Pesten egy kis lakást, de épp most hallom... Mindegy. Ebben az intézetben majdnem négy évtizedes munkám fekszik. Egészen másról volt szó... arról, hogy... Mindegy. Kell a hely a tudományegyetemnek. A fél laboratóriumot már korábban elfalazták, tantermet csináltak belőle.

– Miért Pestre akar költözni?

– Ott él, ott dolgozik második feleségem. De az ő kis lakásába én cipőhúzóval se férnék be. Nemhogy a könyveim. – Futó, ideges pillantást vet a könyvespolcokra. Ez a mennyiség egy városi fiókkönyvtárnak is elég lenne, tagadhatatlan.

– És a gyerekei?

– A fiam mérnök Pesten a MOM-ban, a lányom orvos Győrben.

– Akkor Ön tulajdonképpen most fog igazán nyugdíjba menni?

– Két éve mentem, hetvenévesen, ahogy az előírások megkívánják. De amit mond, abban van valami. Talán majd lejárok az élettani intézetbe. Ezt még nem tudom. Nem érek rá ezen gondolkodni, csomagolnom kell. Aztán itt van a nyakunkon a nemzetközi élettani kongresszus. Nagyon nagy munka. A nyáron lesz, elsőízben szocialista országban. Pontosabban másodszor, mert 35-ben Moszkvában és Leningrádban rendezték meg. Gazdasági nehézségeink is vannak, mert amikor a részvételi díjat megállapítottuk, még mások voltak az árak. Hatezer embert kell elhelyezni, főszezonban. Egész Budapesten nincs ekkora tanácskozóterem, a vásár területén kapunk épületeket, azt is meg kellett tanulnunk, hogyan kell a célnak átalakítani egy termet. Szinte az egész időm ezzel megy el mostanában.

– Gondolom, Magyarország a kongresszus megrendezésének jogát az Ön nemzetközi tekintélyének köszönheti.

– Tény, hogy hat évig első alelnöke voltam a társaságnak. De az is tény, hogy ez ismételt meghívás volt, és hogy most egyhangúlag elfogadták, abban Magyarország mai nemzetközi tekintélyének van a legnagyobb része.

Lissák Kálmán tudományos munkásságának „külső jelei”, vagyis funkciói, tanulmányútjai, kitüntetései csaknem négy teljes gépelt oldalra férnek csak rá. Megszámloltam: tizenkilenc és fél sort tesznek ki pusztán az országok neve és a dátumok, amelyek egy-egy nemzetközi szereplését jelzik.

Budapesten született 1908-ban. Apja polgári iskolai igazgató volt. Az érettségi után a Budapesti Tudományegyetem orvosi karára iratkozott be, majd 1933-ban díjtalan gyakornokként követte mesterét, Went professzort Debrecenbe. Itt az – összevont – élettani és általános kórtani intézetben lett tanársegéd, majd adjunktus, 1937-ben a Debreceni Tudományegyetem az Élettani és kórtani kísérleti módszerek c. tárgykörből magántanárrá habilitálta. Közben már különféle ösztöndíjakkal Grázban, Berlinben és a bostoni Harvard egyetemen töltött összesen négy esztendő. Amikor 1943-ban kinevezték a pécsi, akkor Erzsébet Tudományegyetem orvosi karának élettani intézetébe vezetőnek, akkor már két elvi jelentőségű tudományos munka volt a háta mögött: adrenalin kimutatása idegszövetben, és egy gátló hatású idegi faktor felismerése. A pécsi intézetet Lissák professzor a felszabadulás után a központi idegrendszer kutatásának korszerű, nemzetközileg is elismert műhelyévé tette, s olyan iskolát hozott létre, amelyből neves kutatók egész sora került ki.

Lissák Kálmán 1956-tól a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, számos hazai és nemzetközi tudományos társaság vezetője, vezetőségi tagja. Kitüntetései közül csak néhány: Kossuth díj, több Munka Érdemrend, a Szocialista Magyarorszáért érdemrend, Magyar Népköztársasági Sportérdemérem, az Oktatásügy kiváló dologozója, egy sor orvosi és tudományos kitüntetés. Ma is vannak társadalmi funkciói, tagja az Országos Béketanács-

nak, a Magyar Olimpiai Bizottságnak, elnöke a TIT Baranya megyei szervezetének, a Testnevelési Tudományos Tanácsnak, a Magyar Élettani Társaságnak stb.

1937-ben feleségül vette a lengyel Malachowska Janinát, akitől két gyermeke született. Első feleségének halála után 1975-ben házasságot kötött dr. Frey Zsuzsával, az Orvostovábbképző Intézet docensével.

Nyugdíjba vonulása alkalmából, érdemeit méltatva kiemelték, hogy „a magas szintű, korszerű, kísérletes élettani oktatás megvalósítása és egy hazánkban addig alig művelt tudományszak, az idegfiziológiai kutatás meghonosítása” voltak legfőbb eredményei. A megemlékezés szerint a siker egyik legfontosabb összetevője volt „Lissák professzor személyiségének szerencsés ötvöze, amelyben a perspektivikus kutatási irányok biztos felismerési készsége kitűnő szervezői és a fiziológiában nélkülözhetetlen manuális adottságokkal, és nem utolsósorban olyan kivételes személyi varázssal társult, amely nélkül a legmeggyőzőbb ügyek sikerre vitele sem biztosított.” A hazai kutatásból hiányzó központi idegrendszeri kutatásokat Lissák professzor és iskolája nemcsak egyszerűen meghonosította, hanem azonnal olymódon, ami a nemzetközi gyakorlatban is eredetinek számított: az elektrofiziológiai módszereket (ami a klasszikus, főként elektromos mutatókra alapozó, analitikus reflex-kutásokat jelent, s amelyet Sherrington neve fémjelez) összekapcsolta a Pavlov-módszerként közismert, a magasabb idegi működést kutató, szintetizáló jellegű magatartásvizsgálatokkal. Ez a kutatási irány több jelentős és eredeti eredményhez vezetett, s ehhez kapcsolódott az akkoriban szintén a tudomány új útjait jelentő endokrinológiai kutatás.

Lissák Kálmánnak több mint félezer, szaklapokban megjelent tudományos közleménye mellett több tankönyve és monográfiája jelent meg, utóbbiak többnyire idegen nyelven, egy magyarul: A magatartás idegi és hormonális szerveződése címmel.

– Sokan úgy vélik – magam is –, hogy Ön az egyetemi tanárok egy jellegzetes típusának egyik utolsó képviselője.

– Ja, engem még Horthy „őfömlétossága” nevezett ki... Akkoriban a frissen kinevezett professzornak zsakettet kellett öltenie, fölmenni a várba, letisztelegni Horthynál. Én is fölhúztam a zsakettet, meg is jelentem a mondott időben, de őfömlétossága nem ért rá velem foglalkozni, mással volt elfoglalva. Akkor történt az áttörés a Don kanyarban. Így aztán csak a kabinetiroadáig jutottam.

– Önnek az indulása, a származása is...

– Nem, apám révén egyszerű bajai tanítócsalád sarja vagyok, csak anyai nagyszüleim voltak földbirtokosok. Szép gyerekkorom legszebb nyarait töltöttem náluk. De biztosíthatom, hogy mire a fölszabadulás elérkezett, egyetlen négyzetméter föld se volt már a család birtokában. Eltűzött a klasszikus recept szerint. Arra ugyan sokáig büszke voltam, hogy a család egyik őse Enyingi Török Bálint. Míg el nem olvastam Nemeskürty könyvét, amiben alaposan leszedte a keresztvizet a törökverő ősről.

– Köztudott Önről, hogy fiatalkorában lelkesen sportolt, s talán nem sértődik meg, ha azt mondom: úgy élt, mint egy dzsentrifiúhoz illik. Egy tévéinterjúban mesélte el, hogy egy átmulatott éjszaka után báli öltözékben beült az egyetemi előadásra, s a szülészprofesszor „kiszúrta”, gúnyosan örvendezett a megismerkedésnek. Vajon hogy lesz egy ilyen fiatalemberből kutató?

– Először is engem már korán érdekelt a természettudomány. A családom a Ludovikára küldött volna, de nekem ahhoz semmi kedvem nem volt, eltekintve a lovaglástól. Inkább a kémiát szerettem, a biológiáról keveset tudtam. A gimnáziumban akkor a darwinizmusról csak hittanórán beszéltek.

– Mit mondtak róla?

– Hogy istentelenség és badarság, s aki hiszi, menjen csak ki az állatkertbe és barátkozzon a csimpánzokkal. De apámtól sok könyvet kaptam, többek közt a darwinizmusról is.

– Mikor az orvosegyetemre került, még mindig nem volt törvényszerű, hogy kutatóvá válik...

– Nem, de ötödéves koromban már dolgoztam Went professzor intézetében. Aztán őt Debrecenbe helyezték, hívott, s amikor megkaptam a diplomámat, utána mentem. Díjtalan gyakornok voltam, de dékáni kegyként havonta 80 pengőt kaptam. Ezt sötét öltönyben, megfelelő ceremónia keretében adták át, ismétlődő intéssel: aztán jól megbecsülje magát. A Nagyerdő csendjében (aztán már) gyakran ért a napfelkelte az íróasztal mellett vagy a laboratóriumban.

– A külföldi ösztöndíjakat tehetségéért, érdemeiért kapta, de hogy kikhez, az külön szerencse volt.

– Nagyon nagy szerencse. Otto Loewinél, ennél a Nobel-díjas, embernek is kiváló kutatónál alapoztam meg tulajdonképpen élettani ismereteimet, azon belül pedig mindvégig meghatározó érdeklődésemet a kémiai ingerület-áttevődés iránt. Trendelenburgnál Berlinben megtanultam a központi idegrendszeri kísérleti technikát. Cannonnál, a homeosztázis elméletének megalapozójánál pedig már elindulhattam az önálló kutatás útján. Cannon elintézte, hogy kétéves ösztöndíjamat fél évvel meghosszabbítsák, aztán le akart beszélni róla, hogy hazajöjsek. Azt mondta, Európában nagy bajok lesznek – 39-et írtunk már –, és nem fogok tudni dolgozni. Én azt mondtam, ha bajok lesznek, annál inkább haza kell jönnöm. Persze, neki lett igaza. Hazafelé megálltunk Varsóban, szegény apósom sürgetett: siessünk haza, Magyarországra. A lányom kint Amerikában, a fiam itthon született. Az anyósomat elvitték a németek, alig lehetett kiszabadítani.

– Ilyen háttér mellett 43-ban mégis Önt nevezték ki Pécsre. Hogyan történt?

– Pekár Mihály halála után simán meg akartak hívni, de nem voltam még harmincöt éves, így aztán pályázatot kellett kiírni. Többen pályáztak. Egy Kokas Eszter nevezetű leventeparancsnok is... A pécsiek, Mansfeld Géza, Entz Béla engem támogattak, s aztán végül valóban a kar jelöltjét fogadták el.

– Megérte, hogy akkor hazajött Amerikából?

– Megérte, vagy nem érte meg... Ha azt nézzük, hogy én Cannonnál kezdtem el neurohormonális problémákkal foglalkozni... Ez ma már divatszakma, de akkor teljesen új volt. Akkor ért az a szerencse, hogy adrenalint – ami a mellékvese anyagaként már ismert volt – ki tudtam mutatni idegrostból. Ezt persze a háború alatt nem folytathattam. A svéd Euler továbbvitte ezt a vonalat, meg is kapta érte aztán a Nobel-díjat. De az egész kérdést úgy is lehet nézni, hogy nyilvánvaló, hogy hazajöttem. Aztán, a felszabadulás után újra folytathattam a munkámat, méghozzá alaposan megváltozott körülmények között.

Az ország talán legfiatalabb egyetemi tanárának lengyel felesége, apró gyerekei voltak. A szerencsétlen kimenetelű kiugrási kísérlet idején egy zsidó kollegája tőle kért menedéket. Elbújtatta. Naponta hordta neki az élelmet. Mikor németek vagy nyilasok nyomultak az épületbe, a zsebében pisztolyt szorongatott. Pécsről az egyetemet ki akarták telepíteni, ezt sikerült megakadályozni, de azt már nem, hogy a németek el ne vigyenek jóformán minden mozdíthatót. Pécs felszabadulása után a körülrzárt városban nem volt például gyógyszer. Lissák Kálmán a szovjet csapatokhoz fordult, ők segítettek a vágóhídról hasnyálmirigyet szerezni, abból a professzor és munkatársai inzulin-t készítették. A szülészek glanduitrint kértek, Lissák megcsinálta. Lajos professzor, a szülész sokáig mondogatta, hogy „jobb volt, mint az eredeti”. Aztán megindult az élet, a kutatást is folytatni lehetett. Az akadémiától kaptak egy Pavlov-laboratóriumot a megfelelő állatistállókkal. Csináltak egy, az elektrofiziológiai módszereknél nélkülözhetetlen agycélgzó készüléket, ebben Szentágothai professzor segített. Folytatták az endokrin kutatásokat is. Nemsokára ott voltak a nemzetközi élményben. Ebből az időből származnak a levelek . . .

Az első levél dátuma 1952. szeptember 9. Címzett dr. Lissák Kálmán, Pécs, Élettani Intézet. Küldi az Akadémia Orvosi Tudományok Osztályának vezetősége. A levél szerint az „ellenőrzés céljából kiküldött bizottság jelentése alapján” a professzor jól látja el vezető feladatait, az intézet munkatársai „örvendetes módon jártasak saját területük irodalmában és nagy metodikai készséggel rendelkeznek”, dicséretes, hogy az elektrotechnikai laboratóriumot nagyrészt helyben, saját erőből állították elő, „örömmel állapítja meg az osztályvezetőség”, hogy a Pavlov-laboratórium teljesen kész, „az állatistálló elhelyezése mintaszerű, egyedül a liften való közlekedés látszik aggályosnak”. (Mi volt a baj a lifttel? – Az egy butaság. Szakmai hozzá nem értés. Ha végighoztuk a kísérleti állatokat a folyosón, mindig akadt ott néhány hallgató, aki játszott velük, fölizzgatták őket, ezért úgy döntöttünk, hogy az állatokat liften hozzuk föl az istállóból.) A levél néhány „kisebb témával” kapcsolatban bevallja, hogy „ezen specifikus témakörhöz a jelenlévő bizottság tagjainak sokkal mélyebb előtanulmányokat kellett volna folytatniuk”, majd összefoglalja a legfontosabbakat:

„1. Az Intézet, vezetőjének irányítása alatt, határozottan elindult a pavlovi fiziológia útján. Felszerelése lehetővé teszi, hogy mostmár a magasabb idegtevékenység feltételes reflexes tanulmányozását is rendszeresen végezze. Ezen a területen országunkban a kezdeményezés kétségtelenül a Pécsi Élettani Intézetet illeti meg.

2. Az Intézet tematikája bizonyos fokig azt a benyomást kelti, hogy túl sok kérdést igyekszik összefogni és emiatt hiányzik az egység, a munka bizonyos mértékig szétfolyóvá válik. Helyesebbnek látszana kevesebb témát több oldalról és tüzetesen megvizsgálni.

3. Az Intézet témáit vizsgálva nem egyszer az a benyomás keletkezik, hogy egyik-másik problémával a kutatók a pavlovi fiziológia és a nyugati élettani kutatási irányt összekapcsolni igyekeznek. Ebből veszedelmes helyzet keletkezik és éppen ezért az osztályvezetőség felhívja Lissák akadémikus figyelmét arra, hogy ezt az irányzatot a leghatározottabban utasítsa vissza.”

A következő levél 1953-ban, egy újabb vizsgálat után íródott. Szerzői és címzettje ugyanazok. A levél megállapítja, hogy „a kutatómunka lassanként elszakad a nyugati neurofiziológiai iránytól”, bár a folyamat lehetne gyors-

sabb is, s bár az intézet elismeri „a pavlovi irány magasabbrendűségét, de fő vizsgálati módszere még mindig nem a feltételes reflex metodika”. A levél a központból kiküldött „aspiráns” érdemeit méltatja, fölszólítja a professzort, hogy „intézetének régebbi és új kutatási irányát önkritikai formában összehasonlítva kifejezze a pavlovi kutatáshoz való végleges kapcsolódását”, fölszólítja továbbá az intézet valamennyi munkatársát, hogy „fokozzák ideológiai képzettségüket”, s a professzort név szerint utasítja, hogy tanuljon meg oroszul, hogy „ne kelljen időt veszítenie, míg szovjet cikkek fordítására várakozik”.

Az egyetem 1978-as évkönyve így ír erről a korszakról:

„Az elektrofiziológiai módszer hagyományos, akut kísérleti feltételek melletti alkalmazása már az első években több, a nemzetközi irodalomban is figyelemre méltatott megállapítást eredményezett. Az ezzel egyidejűleg végzett feltételes reflexes vizsgálatok során a laboratórium fiatal kutatógárdája egyrészt alaposan megismerkedett Pavlov felsőbb idegtevékenységi koncepciójával és ugyanakkor technikailag úgy fejlesztette tovább a módszert, hogy az alkalmassá vált az elektrofiziológiai módszerekkel való kombinált alkalmazásra. E két módszer tudatos összekapcsolása, amely szükségszerűen a két disciplina elméleti konfrontációját is jelentette, hamarosan jelentős, eredeti megállapításokat eredményezett.”

– A Pavlov-módszert Ön ismerte korábban is?

– Itthon nem volt erről információ, de én Cannonnál megismertem a pavlovi fiziológiát. – A professzor feláll, s a falakat szinte tapétaszerűen borító dedikált fényképek közül rámutat az egyikre. Pavlov és Cannon állnak a képen, egymás vállát átfogva. – A pavlovi kísérletek kitűnőek, de arra nem adnak választ, hogy mi megy végbe az agyban. Pavlovnak magának is voltak erre vonatkozólag próbálkozásai, végzett néhány durva sebészi beavatkozást is, de voltaképpen ez a kérdés megoldatlan maradt. A mi „újításunk” csak az volt, hogy a korszerű elektrofiziológiai módszereket felhasználtuk, vagyis olyan kutyaikkal és macskákkal, amelyeknek a fejébe elektródákat építettünk végeztünk kísérleteket a klasszikus pavlovi technikával. Ez így ma már pofonegyszerűnek hangzik. Mikor megkaptuk a Pavlov-laboratóriumot, egy év alatt elvégeztünk minden lényeges kísérletet, amit Pavlov és tanítványai leírtak. Láttuk, hogy ezen az úton nincs értelme tovább haladni. Akkor bekapcsoltuk a kísérletekbe a már meglevő elektroencefalográfot, és megvolt az új módszer. Aztán 1955-ben Kijevben az össz-szövetségi élettani kongresszuson is leadtam egy előadást, meg is jelent szovjet szaklapban. Akkor már filmen is be tudtuk mutatni, hogy például a macska, amelyik már ilyen puffadtra ette magát, ni – az agyi ingerlésre tovább zabál.

– Mit tettek a hivatalos „rendreutasítás” után?

– Ugyanazt, mint addig. Folytattuk a munkát.

– Mit szól ahhoz a vádponthoz, hogy túl sok témával foglalkoznak az intézetben, s így a munka „szétfolyóvá” válik?

– Nálam a fiatal kutatók viszonylag igen nagy szabadságot élveztek. Ha csak lehetett, mindenki érdeklődésének, hajlamainak megfelelően dolgozott. Hogy ez helyes volt, tények bizonyítják. Itt nevelkedett Grastyán Endre, az utódom, Endrőczy Elemér, az Orvostovábbképző Intézet rektora, Tigyi András, a pécsi biológia, Kovács Sándor, a pécsi kórélettan, Telegdy Gyula, a szegedi kórélettan, Molnár János, a szegedi biológia professzora és egy sereg más kitűnő kutató, főorvos.

A folyosón néhány gondosan zárt szekrényben régi szerkentyűk. Egyik-másikon cédula. Leclanché-elem, Kyeldahl-készülék, Du Bois-Raymond féle száнка, Hutschinson-féle spirométer. Vízmeghajtásos kézi centrifuga. Szövetnedvet préselő készülék. Vitálkapacitást mérő – egy vashenger két közön-séges mérlegsúllyal. Sterilizátorok, órák, egy Edelmann-féle húros galvano-méter, amivel ma is lehetne elektrokardiogrammot készíteni. Így ránézésre alig hihető, dehát a professzor mondja. Attól, hogy manapság már elektro-mos kávédarálót használunk, miért ne lehetne a kávé mozárban is meg-törni?

Múzeumnézőben járkalunk a szekrények között. Ezeket a „régiségeket” a professzor őrizte meg, ugyanavval a gyűjtő mániával, mint minden egyebet. A múzeum későbbi sorsa egyelőre nem ismeretes. A legkedvesebb darab még-is a saját gyártmányú ingerlőkészülék. Ez akkoriban, amikor Lissák Kálmán hazajött Amerikából, a legkorszerűbb volt. Az ötvenes évek elején se volt korszerűtlen, s ráadásul ritka kincs.

– Tulajdonképpen ki készítette?

– Én. Illetve a dobozát egy asztalos. Csináltam én gimnazista koromban teles rádiót is, ez se volt sokkal nehezebb.

Elég csúnya barna doboz, rá van írva: 110 V, aztán az egyik lyukhoz: Föld, aztán a többi lyukhoz pedig – az elektródákéihoz – pluszok meg mínuszok vannak akkurátusan ráfestve. Kondenzátorsorozat, néhány ellenállás, egy régmódi – talán egy öreg rádióról leszerelt – gomb, amivel az ingerlést szabályozták: állítólag ennyi az egész. Egy világszínvonalú tudomány szűletésé-nek tanúja. Aktiv tanúja. Itt ül egy szekrény aljában és várja, hogy történjék vele valami.

– Ön nemegyszer kinn maradhatott volna külföldön. Hívták is. Ott bizo-nyára nem kellett volna sajátkezűleg műszert fabrikálnia. Miért maradt itt-hon?

– Ez nagyon egyszerű, csak nehéz megfogalmazni. Fellengzős lenne. Itt kell lennem, itt vagyok.

– Azt tartja, hogy a tudós helyhez kötött?

– Nem, dehogy. Rengeteg példa van az ellenkezőjére. Szentgyörgyi, Bé-kési és a többiek. Egy részük zsidó volt, muszáj volt elmenekülniük. Máso-kat másvalami üzött el. Nagy emberek lettek. Kétségtelen, hogy minél nehe-zebb körülmények közé kerül az ember, annál jobban nekidurálja magát. Per-sze, a háttér is... Magyarországon miért nem lehettek régebben igazi nagy tudós iskolák? Volt idő, amikor majdnem ugyanannyian beszéltek magyarul, mint angolul! Az angol arisztokrácia azonban számolt a realitásokkal, neki-állt kereskedni, dolgozni. Itt ez szegény volt egy magyar úrnak. Így aztán né-hány kivételtől eltekintve... Ma is sokmindenben el vagyunk maradva. Nin-csenek műszereink, pedig ezek ma már nélkülözhetetlenek. Hiába van jó or-vosi műszergyártásunk, a kutatás műszereit csak külföldről tudjuk beszerez-ni... Ezért aggódom az alapkutatásokért. Úgy tűnik, hogy drága dolog. Le lehet spórolni a pénzt. Holott az alapkutatás létkérdés. Amerikában se hitték el, erre sajnálták leginkább a pénzt. Mikor aztán a szovjetek föllőtték Gaga-rint, összeomlottak. Drasztikusan derült ki, hogy az alapkutatásokon nem le-het spórolni. Attól fogva ott jelentős támogatást kapnak az alapkutatások.

– Rábízná a világ sorsát a tudósokra?

– Országot vezetni egész más dolog, mint kutatni. Még ha egy tudós

teamben gondolkodunk... Az USA elnökének szép számú tudományos tanácsadója van, mégse megy velük valami sokra. Más dolog a szocialista állam, ahol a kollektív bölcsességnek kell vezetnie, ahol gondosan megtárgyalnak mindent. És lám, itt is mennyi bakot lövünk. Jól emlékszem, milyen hirtelenül állították le a szénbányászatot. Katasztrófális eredményekkel. Akkor az volt a divat, az olaj. Aztán jött az olajválság, a ló másik oldala. Szerintem nincs is olajválság, van még száz évre is elég kőolaj, de a politika meg az üzlet kiforgatta a dolgokat a helyükből. A tudósokra néha nem lehet számítani. Az ötvenes években, emlékszünk, Badacsonyan narancsligetet akartak... Az írástudók árulása itt is érvényesült, azt hiszem.

– Vegyen részt a tudós a közéletben, vagy ne vegyen? Az Ön példája szerint: igen.

– Hát persze, mert valakinek ezeket a feladatokat is el kell vállalni. TIT, Béketanács, satöbbi – valakinek muszáj csinálni, nem? Bár szerintem sokkal jobban, bátrabban rábízhatnák ezeket a fiatalabbakra. Nem mindent arra a néhány emberre... Sok a formális elem is, nagyon sok.

– El tudja képzelni, milyen lesz az élettan ötven, száz év múlva?

– Nagyon fontos lesz. Az egyes kutatási irányok mind kisebb részletkérdésekben merülnek el. Fölszeletelik a tudományt... A sok különféle eredményt, szempontot, megközelítést az élettannak kell integrálnia. Hogy lássuk a fáktól az erdőt. Az élettannak ez az integráló szerepe mindig meglesz, sőt, szerintem egyre növekvő fontossággal.

– Mit tart a tudomány legfőbb feladatának napjainkban?

– Most azt, hogy megoldja a minden emberre egyformán jutó fehérje problémáját. Hiszek benne, hogy ez megoldható. Aztán hogy elterjedjen a kultúra, a kulturáltság, minden embernek meglegyen a maximális lehetősége, hogy élvezze az élet szépségeit, a zenét, a könyvet, mindent.

– Eszerint Ön optimista.

– Persze. Egyrészt semmivel se kerül többbe és sokkal kellemesebb nekem... Másrészt úgy látom, hogy mégiscsak haladnak valamit a dolgok. Én éltem a régi Magyarországon, és látom, mi van ma. Csökkenő különbség a szappanfogyasztásban... Vagy a könyvnapok, az a rengeteg ember. Néha csak pult alól lehet megszerezni egy-egy könyvet. Mi ez, ha nem fejlődés? Néha egy vetélkedőt hallgatva megdöbbenek: bizonyos rétege a fiataloknak lélegzetelállító tudással rendelkezik.

– Minek tulajdonítja Ön a sikereit?

– A szerencsefaktor szerintem nagyon fontos.

– Sok barátja van?

– Sok volt. Sokan meghaltak. Legtöbb barátom kolléga, de nem mind. Régebben az akadémiai üdülőben nyaraltunk, a gyerekek miatt, pénzünk másra nem lett volna, ott mindig felüdültem a más szakterületen dolgozók között. Sokan közülük egy életre a barátaim lettek.

– Ha már a pénzt említette, s ha nem veszi indiszkréciónak, mire költötte el azt a nyilván nem kevés pénzt, amit élete folyamán keresett? Hisz itt áll hetvenkét évesen s még egy lakása sincs.

– A családra és az órákra.

– Mi idegesíti, mi bosszantja legjobban?

– A butaság és a neveletlenség. Hogyan fogja valaki a kést és a világot...

– Professzor úr fiatalkorában nagy sportember volt. Mit jelentett a sport az életében?

– Mit? Hát kérem én ma is be tudom húzni azt a nadrágszíjat, amit medikus koromban hordtam. Sportoltam evezősnycasban, négyesben. Az nagyon kemény munka, egyetlen pillanatot sem lehet kihagyni. Bokszoltam is, az jó, mert ha az ember pihenni akar, eltáncol, behúzódik a sarokba. A sporttól sokat tanultam. De a lovaglás volt az én igazi szerelmem.

– Sose dühöng?

– Igyekeztem fegyelmelni magam, de... Egyszer például a medika lányom, mikor együtt ebédeltünk az étkezdében, és én ráförmedtem, mert nem értett valamit: marha vagy, akkor...

– Ki mondta ezt? Kinek?

– Én, a lányomnak. Szóval akkor ő pirított rám: apu, én magyarázzam neked, hogy az emésztőnedvekre szükség van? ne dühöngj.

– Hogy nevelte a gyerekeit?

– Igyekeztem kilesni, mi érdekli őket, ahogy az apám velem tette. A fiam ügyeskező volt és már kiskorában bekente magát olajjal, hogy úgy nézzen ki, mint a szakik. Fémipari iskolába adtam, ma is olyan munkát végez, amit szeret. De akkoriban volt, aki „megszólt” emiatt.

– Milyen tulajdonságokat tart a legfontosabbaknak?

– Egyenesség, becsületesség, bátorság.

– Ön gyakran járt nyugaton, nem akadtak kellemetlen helyzetei?

– Igyekeztem elkerülni őket. Ha kevés pénzem volt, elkerültem azokat a helyeket, ahol ez kínos lett volna. Többnyire vittem magammal egy rúd szalámit, reggel leszeltem két darabot, megettem, úgy indultam el. Megvolt a kalória és kész.

– Hát politikai szempontból?

– Az én kedves régi Amerikám, az már a múlté. Annakidején nem illett nyílt vitákat folytatni, provokálni meg aztán végképp nem. Később ez divat lett, sőt, néha a társaságba direkt meghívtak „vitapartnereket”. Egyszer valaki elkezdte nekem, hogy mennyi orosz katona van Magyarországon. Mondtam, nem tudom, de biztos, hogy kevesebb, mint ahány amerikai katona Vietnámban. Aztán békén hagytak.

– Hol érzi magát legjobban? Mikor?

– Tihanyban, a biológiai intézet óriási parkjában, ahol sosincs hús embernél több.

– Professzor úr, hány öltönye van?

– Nem tudom... Azt tudom, hogy régen több volt, egyszer ugyanis kirabolták a raktárt és az én öltönyeim is elhordták.

– Miért hordott mindig csokornyakkendőt? Akkor is, amikor ez „kispolgári csökevénynek” számíthatott?

– Farmerban járjak? Lengő hajjal? Mint egyik-másik vén bolond, aki megpróbálja utánozni a fiatalokat? Az ember megszokik valamit... Én ilyen vagyok. A hallgatók annakidején mindig azt lesték, milyen cipő van rajtam, milyen ruha, tudtam én ezt jól. Egy jó borotválkozás kiváló közérzetet ad az embernek...

– Mit fog csinálni „igazi” nyugdíjasként?

– Először is jussak el odáig. Mondtam magának a kongresszust. Meg itt ez a... Szóval nem fogok unatkozni! Soha nem unatkoztam még életemben. Szeretek olvasni. Sose fogom elolvasni mindazt, amit szeretnék. Legszi-

vesebben Anatole France-ot . . . De tervezem, hogy megírom a magyar fiziológia történetét. Egy más jellegű, amolyan önéletrajz felébe is belekezdtem.

Az egyik óra ütni kezd. Mély zengő hangja betölti a szobát.

– Mi öröme tellett ezekben az órákban?

– Rengeteg. Mindet magam hoztam rendbe. Nagy elégtétel, járóképes állapotba hozni egy régi órát. Amíg Studinger bácsi itt volt a laborban, minden sátoros ünnepet együtt töltöttünk, bútýköltük az órákat.

Búcsúzóul még egy múzeumi séta, most már itt, a kiürítésre ítélt magánlakásban. Vannak mellékgyűjtemények is, béka, és teknősbéka. Két vitrin tele van. Porcelánbéka, fémbéka, műanyagbéka, többszáz, talán több ezer darab. Tréfának indult – lásd: békakísérletek – aztán hordani kezdték a rokonok, ismerősök, barátok a békákat. Később a teknősöket is. Némelyik béka tátog, ugrik, némelyik olyan, mint a legszörnyűsegebb céllövölde-nyeremény, némelyik meg féldrágakőből van.

Az igazi gyűjtemény azonban: az órák. Itt egy XVI. Lajos korabeli óriási ingaóra, bronz és mahagóni, tetején a világegyetem csillagos gömbje, alul-fölül egy-egy angyal húzza le róla az éjszaka fátylát. Kétszáz forintért vette, a Kárpátia udvarán hentergett. „Na, hozott az öreg egy sírkövet”, mondták elnézően idehaza, aztán mikor megtisztították, mindenki elámult, milyen szép a „sírkő”. Két romantikus festmény, gyanúsán vastag keretben, egyiken toborzó katonák – karjuk, lábuk mozog –, a másikon kutájára boruló, álmodozó pásztorfiú. Mindkettő tetején óra, s mindkettőben régi bécsi dalokat játszik a keretbe rejtett zenélődoboz. Aztán egy 1756-os mestermunka, rézből-vasból kézzel munkálva, s ennek rokonai – „tehénfarok” ingával! –, mind egy-egy segédből mesterré avanzsáló hajdani órás kezemunkája. „Ennek a cifferblattja nem eredeti . . .”

Egy asztalon – meghökkentő kontraszt – egy halom, öt vagy hat mai vekkeróra.

– Ezeket is gyűjti?

– Nem, ezeket útközben vettem itt-ott – válaszol Lissák professzor, olyanforma hangon, mint egy költő, akit kizökkentettek ihletett hangulatából. – Rendszerint elfelejtek órát vinni magammal.

Ismét ránézek a kis alabástrom órára, amely a székkal szemben áll, amin ültem. Még mindig hat órát mutat. Megnézem a saját karórám: este fél kilenc van. Győzők mentegetőzni.

– Ja, ezt nézte itt – bólint a professzor. – Ez nem jár. Még nem volt időm megjavítani.

Végigkísér a hosszú folyosón, lépteink kopognak a kövön. Csend van, csak egy hatalmas hűtőszekrény susterog. Lissák Kálmán kinyitja az ajtót, megáll ott, mint egy behavazott szálfenyő, idekint diszkózene bömböl, trapolás, kacagás, „hé, csajok, nem láttátok a . . .”, bál van, a szendvicset majszoló farmerosok ellepik a fejtetőre állított asztalokat is, közvetlenül az öreg Fiziologia föliratú ajtó előtt – a professzor ott magasodik néhány másodpercig az ajtórésben, aztán eltűnik, elnyelik újra a könyvekkel-ingaórákkal-évtizedekkel bélelt néma szobák.

A „GALAKTIKA” IRODALMA

*Béládi Miklós, Hernádi Gyula, Kuczka Péter, Szabó B. István
és Vekerdi László beszélgetése*

BÉLÁDI MIKLÓS: Galaktika címen 1972-től jelenik meg a tudományos fantasztikus irodalom antológiája, Kuczka Péter a szerkesztője, szellemi atyamestere, eddig 36 száma látott napvilágot. Ez az irodalom, amelyet angol nevének rövidítése nyomán röviden sci-fi-nek szokás nevezni, viszonylag rövid idő alatt, körülbelül a hatvanas évek végétől nálunk is elég szép pályát futott be, lelkes hívei támadtak, nagy olvasótábor gyűlt a műfaj köré. Hogy a *Galaktika* irodalma gazdagodást hozott-e a magyar kultúrába vagy sem, voltaképpen ez lesz beszélgetésünknek a tárgya. Hogy új szín és szemlélet, azt mindenképpen megállapíthatjuk; hogy valójában mit tartalmaz, erről lesz nyilván majd mondanivalónk. A *Galaktika* irodalma szoros kapcsolatot tart a tudomány előrehaladásával, azzal amit tudományos-technikai forradalomnak nevezünk, hogy aztán ez a kapcsolat milyen módon és mikor létesült, a tudomány hogyan épülhet be az irodalomba, illetve a művészetbe, – ez a másik megbeszélni valónk. Meglepő, hogy bár a *Galaktika* 1972 óta rendszeresen megjelenik, valójában a magyar irodalomban máig nem sokan művelik ezt a műfajt, a science fiction peremvidékre szorult, és ugyanúgy, mint ahogy a kriminnél megállapíthattuk, ebből is behozatalra szorulunk. A *Galaktika* közleményeinek igen nagy százalékát, talán 80–90%-át, nem magyarországi szerzők művei teszik ki, ezeket különböző nyelvekből tolmácsolják a hazai olvasók számára. Mi az oka annak, hogy a magyar irodalomban igazán nem tudott gyökeret verni, meghonosodni ez az egyébként világszerte olyannyira elterjedt és népszerű műfaj, ez szintén egyik tárgya lehetne beszélgetésünknek.

Annyit bevezetőül meg lehet jegyezni, hogy a magyar irodalom talán azért idegenkedik ettől a területtől, mert jellege szerint komolyabb volt annál, hogysem e műfaj kikísérletezésével foglalkozhatott volna. Másfajta feladatokra kellett erőt összpontosítania, másféle tennivalók kötötték le érdeklődését. Ma már lenne ideje arra, hogy ezzel is töltse az idejét, s mégsem nagyon kap rajta. Vagy az lenne a tartózkodás magyarázata, hogy a magyar irodalom, mint sokan, kritikusan felróják neki, nem eléggé intellektuális karakterű? Nézzük meg röviden, hogyan is állunk ezzel a két megjegyzéssel. Ha a komolyságot nem a didaktikus szigorkodás, hanem tágabban, metaforikus értelemben használjuk, akkor az írói magatartásnak bizonyosan része lehetett abban, hogy inkább a jelenkor emberi történetei érdekelték az írókat s kevésbé a tudományos fantáziával megalkotott jövődimenziók, előrejelzések, futurológiai jósálatok. S emellett figyelembe kell vennünk azt, hogy az irodalmat érintő szellemi és társadalomtudományos fellendülés csak a hatvanas években indult meg. A filozófia, szociológia, lélektan, közgazdaságtudomány új kérdésfeltevései és eredményei ekkor születtek és terjedtek el szélesebb körökben. S ugyanígy ez időtől számíthatóan váltak, a szakma művelőin túl, ismertebbé azok a természettudományos diszciplínák, amelyek alkotóelemei a modern világképnek, a korszerű műveltséganyagnak. A hatvanas évek elején már folyt vita a „kétféle műveltség”-ről, a természettudományosról és az írói-történetiről, s amit e tárgyban Németh

* A TIT és a Rádió közös műsora. Rádió-szerkesztő: Katona Imre. Az itt közölt szöveg a rádióban elhangzott beszélgetés stílusosan javított változata.

László, a természettudományokban legképzettebb magyar író egyik levelében erről előadott, igen pontosan vázolta föl, mit tehet az író a tudományokkal. Mindezzel csak azt akartam jelezni, hogy a magyar sci-fi késői megszületésének lehet az is egyik magyarázata, hogy irodalmunk a megemésztendő óriási tudáshalmazsal nemrég találkozott s ahhoz hogy valaki ennek a félelmetes ismeretmennyiségnek csupán töredékeit is adaptálhassa irodalmi művekbe, ahhoz a hajlam mellett szaktudományos specialisták kellett magát átképeznie. Vagy fiatalnak kellett lennie; olyannak, aki már ebben a szellemi klímában nőtt fel és végezte tanulmányait.

KUCZKA PÉTER: A Galaktika sajnos csak antológia. Ez a *sajnos* azt jelenti, hogy folyóirat formájának ellentmondva valójában nem folyóirat, bár azok a külföldiek, akik ismerik – szerintem joggal – magazinnak tekintik. A Galaktika 13. száma az impresszum szerint 29 800 példányban, a most nyomdába került 37. száma, a könyvterjesztők kérésére már 94 000 példányban készül. Ebben a példányszámban elfér az Új Írás, a Kortárs és a Nagyvilág is, ha jól sejtem.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a Galaktika háromszor annyit ér, mint ezek közül a folyóiratok közül bármelyik, csak az olvasók igényeit akarom jelezni. De hadd folytassam, kissé talán szerénytelenül, bár amit mondani akarok, rá van nyomtatva a Galaktika hátlapjára. 1973 októberében, Poznanban, a Móra Könyvkiadó díjat kapott a Galaktika kiadásáért, 1974 júliusában, Grenoble-ban, a második európai science fiction kongresszuson a Galaktika a legjobb európai sci-fi magazin díját kapta. Hozzátenném még azt a friss elismerést, amellyel a svéd Sam J. Lundwall 1979-ben, Amerikában megjelent science fiction irodalomtörténetében találkozunk. Lundwall véleménye szerint három igazán jó sci-fi magazin létezik a világon, a spanyol Nueva Dimension, az amerikai The Magazine of Fantasy and Science Fiction és a Galaktika s hozzáteszi, hogy nem tudja eldönteni, melyik a legjobb a három közül. A Galaktika ritkán közöl magyar szerzőt, de ez nem azt jelenti, hogy a magyar írók általában idegenkednek ettől a területtől, hanem inkább szerkesztési elveiből. Hiszen a Kozmosz Fantasztikus Könyvek sorozatának egyharmada magyar szerző műve. A Galaktikában inkább arra törekszünk, hogy bemutassuk a tudományos-fantasztikus irodalom és művészet minden irányzatát és áramlatát, hogy vertikálisan és horizontálisan keresztmetszetét adjuk ennek a műfajnak. A szórakoztatás mellett tájékoztatni is akarjuk olvasóinkat. Egyébként a science fiction nem az olvasók tudatában, hanem az irodalmi köztudatban szorult a peremvidékre nálunk. De hadd mondjak valamit a science fiction természetéről, jellegéről, lényegéről. Ma már elég általánosan elfogadott, hogy az első nagy science fiction, az igazi ős, Mary Shelley regénye, az 1818-ban kiadott Frankenstein. Ettől az időtől, tehát a kapitalizmus hatalmas fellendülésétől, a korabeli tudományos és technikai forradalom kibontakozásától számítjuk a science fiction születését. Az összefüggést szépen és jól lehet bizonyítani és dokumentálni. Tudjuk ugyan, hogy Homérosztól és a Bibliától kezdve, a Kalevalán, az Ezeregyéjszakán, a reneszánsz regényeken, az utópiákon és a fantasztikus útirajzokon át, számtalan helyen találunk science fiction-ra jellemző ötleteket, gondolatokat, elemeket, mégis azt mondjuk, hogy a kezdet a múlt század eleje, tehát az a gazdasági, társadalmi és tudományos változás, amely a múlt század elejét jellemzi és meghatározza. Ezt az összefüggést kell figyelembe vennünk, ha a magyar helyzetről beszélünk.

VEKERDI LÁSZLÓ: Kár nagyon messzire keresnünk a műfaj történeti előzményeit, mert éppen az az érdekes benne, hogy tipikusan 20. századi. Korunk nyavalyáit, gondjait, bajait, érzékenységeit vetíti elibénk, vagy amint egyszer éppen Kuczka Péter találóan megjegyezte: a társadalom szorongásait és paranoiáját. Nos hát elsősorban efféle kóros vagy perverz lelki állapotok kivetítésére volt a 20. század közepén–második felében ez a műfaj annyira-amennyire alkalmas.

HERNÁDI GYULA: Vekerdi Laci nem szereti, nagyon nem szereti az úgynevezett sci-fi irodalmat. Szíve joga. De engedje meg, hogy néhány megjegyzést fűzzek ehhez a nagy ellenszenvéhez.

Én a sci-fi irodalmat külön vonulatnak, teljesen új jelenségnek, a 19. és 20. század szülöttjének tartom.

A tőle eltérő, elütő, úgynevezett hagyományos irodalmat, némileg eltúlozva és karikírozva trianguláris irodalomnak nevezem. A trianguláris jelző azt jelenti, hogy ebben az irodalom-típusban általában háromszögek szerepelnek: Kovács szereti Szabónét és Szabó ezért mérges. Ennek a háromszögletű alapstruktúrának millió változatát ismerjük, köztük borzasztóan sok rossz, vacak írást. Ugyanakkor a sci-fi irodalomban nagyon sok remek novellát, regényt találunk. Csakhogy, amíg a hagyományos irodalomból csak a remekműveket említik meg, addig a sci-fi irodalomból egyszerűen kiemelik, számúzik a jó, értékes műveket, és közlik, azok nem is tartoznak a sci-fi műfajhoz. Miért ez az erős ellenszenv a sci-fi ellen, különösen a polihistorokban, a tudománnyal foglalkozó, nagyon művelt emberekben, tudománytörténészekben? Feltehetően a sci-fiben található „sci”, azaz tudomány-összetevő ingerli őket. Blaszfémiát látnak a tudomány idézésében, felidézésében, hiszen a kvantummechanika és egyéb szentségek meggyalázásáról van szó, arról, hogy a csillagászat, a molekuláris biológia, az antropológia, az archeológia azon szentségtartóihoz nyúlnak avatatlan, tisztátalan kezek, melyekhez csak a felkentek, az igazak, a valódiak, a „hozzaértők” nyúlhatnak.

Ami a felkenteket illeti; csak el kell olvasni néhány, a tudomány mai állásáról szóló dolgozatot, és rögtön kiderül, a kortárs tudósok nagy százalékának kevesebb a fantáziája, mint a sci-fi írók átlagának, s az is kiderül rögvest, hogy a tudomány alapvetőnek tartott és mondott tételei milyen, egymásnak homlokegyenest ellentmondóan relatívak. Az egyik csillagász szerint a világegyetem állandó, a másik szerint tágul, az egyik archeológus szerint százezeréves az ember, a másik szerint hatmillió éves is elmúlt... Nem folytatom, csak megkérdem, ilyen körülmények között, ebben a meglehetősen laza ismeret-szituációban miért bűn a fantázia-felhasználásnak, fantázia-felhasználásnak az a stratégiája, amelyet a sci-fi irodalom kínál fel?

A fantázia az emberiség leghatékonyabb fegyvere az alkalmazkodásban, a világ kreatív meghódításában. Miért ne adjunk neki olyan játékterepet, „hadműveleti terepet”, amelyen kikísérletezheti megismerő és értékelő modelljeit, amelyen a tudomány dogmáit zárójelbe téve, a metaforák váratlan kapcsolásait igénybe véve, felzaladhat az intuitív tartományok olyan hegycsúcsaira, amely típusú csúcsok a hagyományos irodalomban egyszerűen nincsenek jelen, nem léteznek.

A tudomány beköltözött az ember mindennapi életébe, hétköznapijaiba. Másról se hall az ember, mint hogy hova telepítik a neutronbombákat szállító rakétákat, hogy hogyan működnek ezek a neutronbombák, amelyeket meg kell, hogy mondjam, elég színes fantáziájú atomfizikusok találtak ki.

A tudomány egyértelműen termelő- és rombolóeszközzé vált. Ez szemináriumi anyag. Egyértelműen beköltözött az emberek agyába.

A sci-fi írók pedig, technikai csodáikkal, pozitív és negatív utópiáikkal, horror látomásaikkal az ismeretelméleti, etikai gyorsító és fékező szerepét tölthetik be elég mozgalmas történelmi jelenünkben.

Szerintem a sci-finek ugyanolyan létjogosultsága van, mint bármelyik más irodalmi irányzatnak.

SZABÓ B. ISTVÁN: Visszatérnék Béládi Miklós bevezetőjének ahhoz a kérdéséhez, hogy gazdagította-e, s gazdagítja-e a magyar kultúrát a sci-fi, a Galaktika irodalma? – Vajon kielégítő-e az a válasz, hogy a magyar irodalom komorabb s komolyabb, semhogy integrálhatta volna ezt a játékos – gyakran a logikai játék, sőt gyakran a logikán túli, mert saját, feltételezett és tudományosan nem bizonyí-

tott logikai „törvényei” szerint működő játékos – irodalmat? Nem hiszem, hogy a magyar irodalom komorságát, komolykodását, az intellektualitással szembeni merevségét, a naturalizmushoz hajló földhözragadtságát, vagy éppen „trianguláris” mi-voltát kellene vádlóan megállapítanunk, azt látva, hogy a sci-fi irodalomtörténetünk és élő irodalmunk peremén foglal helyet. Cáfolatul felsorolhatnánk a népköltészet-től, a népmeséktől egészen Örkény Istvánig vagy Tandori Dezsőig olyan vonulato-kat, amelyek a játékos-absztraktív elem integrált jelenlétét példázzák. A realizmus-központú esztétika nem akarta és nem akarja kizárni a művészet eszközei közül a fantáziát. Lukács György azt írja: „A marxi esztétika, amely tagadja a legnaturáli-sabb részletekkel ábrázolt világ realista jellegét, hogyha abban az élet lényeges mozgatóerői nem jutnak kifejezésre, magától értetődőnek tekinti, hogy Hoffmann és Balzac fantasztikus novellái a realista irodalom csúcspontjait jelzik, mert bennük éppen a fantasztikus ábrázolás segítségével ezek a lényeges mozzanatok jutnak ér-vényre.” (*Művészet és társadalom*).

Itt találhatjuk meg a vízvíasztót, ha az *élet lényeges mozgatóerői ábrázolá-sát* hangsúlyozzuk és keressük.

A sci-fi abban a szűkített értelemben, amikor csupán bizonyos technikai-techno-lógiai fantáziát mozgósít, elveszti azt a képességét, hogy az *élet lényeges mozgató-erőit* ábrázolja, amelyek az emberi történelem kezdetétől mind a mai napig *történel-mi, társadalmi (osztályharcos) és nemzeti* meghatározottságok között hatottak és hatnak. Az a sci-fi, amely „megszabadítja” hősét a történelmi-társadalmi, nemzeti „kötelmektől”, és csakis az ember és technika konfliktusát ábrázolja – nem integ-rálódott és nem is fog integrálódni igazán a magyar irodalomba és egyetlen nem-zeti kultúrába sem, amíg ilyenek léteznek.

Az a fantasztikus irodalom viszont, amely éppen az *élet lényeges mozgatóerői-nek* ábrázolására törekedve használja fel a modern technikai civilizáció látomásait is – az említett példától a mai magyar irodalomig, Déry Tibor: *G. A. úr X-ben* vagy Karinthy Ferenc: *Epepe*, vagy éppen Hernádi Gyula: *Az erőd* című regényéig – ezek teljes jogú, elismert, integráns művei a realizmus-centrikus esztétikában és irodalomtörténetben a nemzeti irodalom „fővonalának”. Olyannyira, hogy ezeket nem is kell, sőt nem is lehet „sci-fi” irodalomnak nevezni.

BÉLÁDI MIKLÓS: A sci-fi valóban nem azonosítható a játékkal, a fantáziával, még a tudományos fantáziával sem, az irodalom ugyanis mindig élt a képzelet nyúj-totta lehetőségekkel. A sci-fi nem mese és nem legenda, ha már valamihez közelíteni akarjuk, akkor a mítoszhoz és utópiához több szál fűzi, mint a hagyományos értel-mű fantázia játékaikhoz, rendkívüli és elképzelhetetlen történeteikhez. Persze, a sci-fi-ben is van jócskán rendkívüli, csodálatos és értelemmel alig felfogható elem – a fon-tos mégis az, ahogyan a tudomány eredményeit felhasználja, a felfedezéseket hasz-nosítja és az irodalom nyelvére átülteti. Találó Hernádi Gyula kifejezése: a sci-fi „terepasztal”, kísérleti médium: az asztrofizika, a molekuláris biológia, az űrhajó-zás, csillagászat stb. eddig elért eredményeinek extrapolálása, fantáziával meghosz-szabított kiterjesztése. A sci-fi szinte soha nem a jelenben játszódik, igazi terepe a jövő, a futurológia és prognosztika. A műfaj írója *mesterséges világot* hoz létre, amelyet a tudomány vívmányai népesítenek be s ebben a világban az ember a koz-mosz erőivel és az általa létrehozott technikai eszközökkel vívja a harcát. A képlet szinte mindenhol ugyanaz: a porszemnyi ember a végtelen természettel és gépek-kel, a kozmikus táguult világegyetem e kísérőjelenségeivel találkozik s vagy úrrá lesz rajtuk, vagy a technika arat diadalt az ember felett. A sci-fi-t könnyűszerrel oszthatjuk iskolásan két csoportba: vagy a technikai optimizmus határozza meg az események kimenetelét, s ilyen esetben az ember diadalmaskodik az anyag, a termé-szet, a gépek felett vagy a technikai pesszimizmus vezeti az író tollát s ekkor meg kietlen jövőkép bontakozik ki előttünk, kozmikus katasztrófákkal, az ember elle-nőrzése alól kiszabadult gépmonstrumokkal, űrháborúkkal, az emberi egyéniség el-vesztésével, a szabadság megsemmisülésével.

A sci-fi alapja és lelke tehát a meglévő eredményekre épített tudományos spekuláció: a jövő tudományos mezbe öltöztetett mítosza. Sikere azzal is magyarázható, hogy kielégíti a tudomány iránt feltámadt óriási érdeklődést, a nehezen hozzáférhető vagy meg sem közelíthető szaktudományos problematikát érdekes és élvezetes formában tálalja. De mivel ez a tálalás „fantasztikus” formában, azaz hogy nem a tudomány megkövetelte logika, bizonyítás és elvont apparátus igénybevételével történik, hanem ehető csomagolásban, mintegy popularizált kivitelben – így az is, aki például asztrofizikáról harangozni sem hallott, úgy érezheti, bepillanthat a tudomány előkelően elzárt világába. A sci-fi-n nem lehet számonkérni a tudományos megbízhatóságot, jövőképeit nem lehet és nem szabad a tudományos verifikálhatóság próbájának alávetni – hiszen irodalom, elsősorban irodalom, illetve az szeretne lenni. Az irodalom oldaláról közelíthetünk hozzá, mint olvasók, kritikusok, irodalomtörténészek mondhatunk róla véleményt. Teljesen igaza van Hernádi Gyulának: nem avatatlanság, ha az író a tudománnyal foglalkozik; más kérdés, mire jut vele!

VEKERDI LÁSZLÓ: Álljunk már meg egy percre, mielőtt teljesen belevesznénk a sci-fi megdicsőítésébe és misztifikálásába! Nézzük meg inkább értelmes embereként, nem pedig írók és irodalomtörténészekként, hogy hát mifélek azok a science fiction regények? Hogyha megjelenne egy ilyen regényben mondjuk egy jólfésült, kedves, szelíd tudós, aki elmagyarázná szépen a kvantummechanikát, olvasnák azt annyian, mint a Galaktikát? A sci-fi rajongók népes táborából bizonyára a fene se. Mert mi érdekli valójában a sci-fi olvasót? A borzalom, az izgalom, a szörnyűség. Amelyik science fictionban nincsen legalább egy belevaló szörny, az bizony fenét se ér. Miért annyira érdekes Brian Aldiss *Szürkeszakáll*-ja? Mert Aldiss lélekzetelállítóan izgalmas és valószerű cselekményekben bonyolítja az egyébként meglehetősen gügye történetet; az izgalom, a borzalom a regény alapjaiba épül be!

HERNÁDI GYULA: Azt mondtad, minden sci-fi lényegében horror és attól érdekes. Dosztojevskij is?

VEKERDI LÁSZLÓ: Persze, hogy attól érdekes! De Gyuszikám, azért meg ne öld valahogy a nagymamádat, mert az nem lesz olyan érdekes!

HERNÁDI GYULA: Ezt mondja a sci-fi is, ne öld meg az emberiséget, egyszemélyes nagymamádat.

VEKERDI LÁSZLÓ: De nem az érdekes benne, hiszen akkor a magyar science fiction filmek nem lennének olyan közismerten unalmasok! Miért nem érdekesek a magyar sci-fi filmek? Azért, mert súlyos műfaji zavar uralkodik bennük, akárcsak a magyar krimikben, amiket – ki tudja miért – az erkölcsi- és társadalmi nevelés predestinált műfajának vélnek írók, filmrendezők és színészek, valamiféle szocialista vasárnapi iskolának vagy legjobb esetben rendőrségi „Családi kör”-nek, ahol Kovács apukát és Ranschburg Jenőt egyszerre eljuttatja Avar István. Csakhogy sajnos a krimitől nem ideológiát várunk, és a science fictiontól se azt várjuk, hogy elmagyarázza a modern tudományt. Más a tudomány természete és más a tudományos-fantasztikus irodalomé, nem érti az ember, miért kell a kettőt minduntalan összekutyulni?

HERNÁDI GYULA: Lacikám, azt hiszem, nem érted, miről van szó. Én csak azt akartam mondani, hogy a tudományt az irodalom felhasználhatja metaforaként, történet-elemként. Tolsztoj is felhasználta a szántás-vetés technikájának a leírását. Ez a technika-leírás metaforává válik a regény kontextusában.

VEKERDI LÁSZLÓ: De attól nem lesz érdekes.

HERNÁDI GYULA: Na, erről van szó. Elmondom, hogy a sci-fi miben különbözik a trianguláris irodalomtól.

A trianguláris irodalomban ember-ember viszonyról van szó elsődlegesen és az úgynevezett természet, az objektív természet, harmadikként kívül van ezen a viszonyon, kívülről sugárzik be, ha besugárzik. Általában be szokott sugározni, mert hiszen objektív, külső-világleírásokra szükség van, az objektív mechanizmusok leírása nélkül nincs kötőanyaga az ember-ember viszonynak.

A sci-fiben mindez fordítva van. A sci-fiben az ember-természet, ember-objektív világ viszony az elsődleges, s ennek a viszonynak metaforává izzított sűrítője katalizátorként szerepel az ember-ember viszonyt átvilágító mechanizmusban. És ebben az értelemben a sci-fi minőségileg vadonatúj lehetősége az irodalomnak. Még akkor is, ha nem túl nagy a valószínűsége annak, hogy a sci-fi írók fogják felfedezni, megkonstruálni, leírni az eddig feltáratlan dimenziók elemi részecskéinek fizikáját.

BÉLÁDI MIKLÓS: Hogy a „trianguláris irodalom”, a sci-fi előtti kor irodalma milyen volt, nem hiszem, hogy egyáltalán definiálható: a világirodalom lényegét nem lehet néhány mondatba sűríteni. Hernádi Gyula szellemes tételét sem akarom vitatni, csupán a sci-fi emberképéhez lenne hozzáfűzni valóm, illetve ahhoz, amit ő mondott erről. Bár úgy lenne, hogy az ember-természet viszony metaforává sűrűsödik és ez lesz az ember és ember közötti viszony katalizátora! Úgy látom, ezzel ellentétben, hogy a tudományos, technikai leírás óriási tehertétel ezen a műfajon: az írók a legritkább esetben tanúsítanak kellő önfegyelmet, szabadjára engedik a tudományos színezetű, nagyon sokszor aprólékos, fárasztóan hosszadalmas leírást, olyannyira, hogy ez az ismeretanyag vagy spekulációömlés elnyomja az emberi történetet. A sci-fi hibrid termék, tudjuk, de ennek a kevert jellegnek mindig az irodalmi ábrázolás látja a kárát. A tudományosra festett anyagban vékonyan csordogál a történet, legtöbbször sematizált helyzetekkel és figurákkal. Míg egyik oldalon korlátlanul száguld a képzelet, az emberre váró technikai jövőben, szupergépeken és kozmikus tájakon, a másik oldalon mindezt primitív mese, előre látott satnya konfliktus, lapos párbeszéd próbálja humanizálni, emberi érdekű történetté stilizálni. Az irodalmi sztori körülbelül olyan szerepet tölt itt be mint a libretto az opera muzsikájához képest. Csakhogy az operát az énekhang és nagyzenekar együttműködése élteti, s a színpadi történet eleve másodlagos helyre van szorítva. Nem így a sci-fi-ben, ennek a műfajnak a librettója a komoly irodalom rangjára tör. Hasztalan, mert képtelen erre.

A sci-fi lerombolja a régi tudománytalan nézeteket és sokat tesz azért, hogy a tudomány jelentőségét és az emberi lét kozmikus dimenzióját az agyakba vesse. Persze, teszi ezt az ismeretterjesztő szakirodalom is, olykor megbízhatóbban vagy eredményesebben mint korunknak ez a tömegfogyasztásra szánt szellemi terméke. Nem is lenne semmi baj a műfajjal, ha valóban irodalomná tudná nemesíteni azt a futurologiai képet, kozmikus dimenziót, gépi világot, amit a szerzők olvasóikkal meg akarnak ismertetni. De legtöbbször épp ez hiányzik a sci-fi-ből: sok benne a tudomány, vagy a tudományos színezetű jóslat és sóvány az irodalom; ami emberi feszültség, összeütközés, tragédia fölbukkan, az néhány kaptafára ráhúzható. Ezért nem tudok hinni abban, hogy az ember-objektív világ kapcsolat katalizátorként léphetne fel s mintegy közvetítője lehetne az ember és ember közötti viszonynak. A technikai, kozmikus szint rajza a sci-fi-ben annyira leíró-ismertető jellegű, annyira távoli, élettelen és részint felfoghatatlan, hogy nem mediátori, hanem szigetelő szerepet játszik a történetben.

HERNÁDI GYULA: Bocsáss meg, de azt hiszem, szellemes eszmefuttatásodba egy kis hiba csúszott.

Amint már az előbb is mondtam, a sci-fi irodalomban is vannak remekművek, és a triangulárisban is csodaszámba megy egy-egy igazán jó regény vagy novella. Igazán jó regény, novella nagyon kevés van.

Nyilvánvaló, hogy egy ennyire tömegkonzumálási termékfolyamban, mint amilyen a sci-fi is, megtalálható a ponyvától kezdve a legmagasabb rendű eszközökkel teremtett mű is. De ugyanez a helyzet a hagyományos irodalomban is. A sematikus háromszögek, konfliktusok és konfliktus-megoldások semmivel sem kreatívabban, mint a sci-fi rossz sémái.

Ahogy Tolsztojnál megjelenik a munka poézise, ugyanúgy jelenik meg például a robot-ábrázolásban a munka elidegenedése elgépiesedett, elembertelenedett világunkban. S ha jó a regény, a novella, ha megvan a kellő formai-tartalmi, metaforisztikus ereje, akkor eredményesen vissza tud csatolni az ember-ember viszony közepebe.

Egyvalami azonban biztos. Magyarországon a sci-fi irodalomnak nincsen becsülete. Miért nincs? Mert a magyar irodalom, hogy úgy mondjam, természetesen idézőjelbe téve, egy komolykodó, önmagát túlkomolykodó irodalom, állandóan partikulárisan politizáló, moralizáló irodalom, amelyik a planetáris, kozmikus gondolkodástól olyan messzire jár, amilyen messzire földünk az Andromeda ködtől.

A planetáris gondolkodás nehezére esik, a par excellence magyar irodalom az úgynevezett realista irodalom, amely lényegében a naturalizmussal egyenlő. Minden olyan típusú törekvés, amely ezen a naturalizmuson túl akar lépni, amely intellektuálisabb, játékosabb, amely a logikai és metaforikus konstrukcióknak az egységét próbálja megteremteni, szégyenszámba megy.

KUCZKA PÉTER: Engedjete meg néhány szót. Hernádi nem fog megharagudni, ha vele szemben megvédem a magyar irodalmat. Világos magyarázata van ugyanis annak, hogy nálunk miért ez a helyzet...

VEKERDI LASZLÓ: És nem is ez a helyzet.

KUCZKA PÉTER: Külön vitatéma lehetne, hogy így van-e, vagy nincs így és én egyetértek Gyulával abban, hogy ez a helyzet, csak hogy a magyarázatot is fontosnak érzem. Történelmileg követhető és semmiképpen sem véletlen, hogy a science fiction azokban az országokban fejlődött ki, amelyekben a természettudományok és a társadalomtudományok igen magas szintre emelkedtek. Előzményeiknél, még akkor is, ha csak elszórtan, egy-egy műben, vagy írónál jelentkeztek, mindig pontosan megtaláljuk a társadalmi okokat, a technikai és a tudományos fejlettséget. Amikor a múlt században Franciaország járt a tudományos és természettudományos haladás élén, akkor, ezzel egyidőben, ott jelentek meg tömegesen a science fiction műlt századi formái s legkiemelkedőbb képviselőjük Verne. A századfordulón, amikor a vezetést Anglia vette át, amikor a technika és tudomány ott ugrott előre, akkor a franciáktól, Vernétől és követőitől átvette a főszerepet Wells. Pontosan követhető, hogy mikor és miért jelent meg a sci-fi az Egyesült Államokban és mikor a Szovjetunióban. A magyar sci-fi helyzetét talán az magyarázza, hogy nálunk ez a kifejlődéséhez szükséges háttér nincs meg. Az olvasói igény – különböző okok miatt – előbb született meg nálunk, mint az írói válasz.

SZABÓ B. ISTVÁN: Hernádi Gyulával abban egyetértek, hogy a tudományos-fantasztikus irodalomban *elvileg* éppúgy lehetséges remekművet és felelősségteljes művet alkotni, mint az irodalom más ágazataiban, s valószínűleg a jó és a rossz, a remek és a sikerületlen művek aránya is hasonló. De abban nem értek egyet, hogy maga a *metafora* befogadhatósága döntené el, hogy a mi „komolykodó” irodalom-

tudatunk elfogad-e igazi – nemzeti – irodalomnak egy játékos-absztrakt-tudományos metaforával élő művet. Babits Mihály *Elza pilóta*-jának az irodalmi értéke nem azon múlt és múlik, hogy a tudományos absztrakciója helytálló-e, hanem azon, hogy ezzel a metaforával tudott-e valami *lényeges igazat* mondani kora meghatározott realitásairól.

Azzal sem értek egyet, hogy a mi irodalmi tudatunk olyan messze van a planetáris gondolkodástól, mint az Andromedaködtől. Illetve, ha így van, akkor azt helyesnek tartom. Ugyanis nem hiszem, hogy – bármely mű esetében – a *metaforán* múlna, hogy egyetemes érvényű, vagy provinciális. Ez mindig a *jelentésen* múlik, amihez – természetesen – illeszkednie kell a kifejező hasonlatnak, a metaforának. De Tolsztojnál a szántás-vetés „provinciális” metaforája hordozhat „planetáris” jelentést, és pl. a most mozikban vetített *Földi úrutazás* című film „planetáris” metaforája nem hordoz szinte semmiféle jelentést, gondolatot.

Ha már egy filmet említettem: a sci-fi újabban tapasztalható nagy térhódításában és divatosságában bizonyára jelentős szerepet játszik a film, a mozi. Kétségtelen: képre termett olvasmány-irodalom ez. Verne, ha lett volna már akkor mozi, korának valószínűleg legsikeresebb forgatókönyvírója, sőt a mi korunkban is egyike a leggyakrabban megfilmesítetteknek. Ez teljesen érthető: ahol elegendő pénz, technika és fantázia áll rendelkezésre, a filmen lehet leginkább megtörténőként ábrázolni a lehetségest, vagy akár a lehetetlent. Természetesen a sci-fi filmek éppolyan sokfélék – érdekesek vagy unalmasak; igazak vagy hamisak; jók vagy rosszak – lehetnek, mint az irodalmuk. Ezen belül a műfajok is különbözők; például a *Solaris* vagy a *Harmadik fajta találkozások* nagyonis valóságos, a jelenkor evilági, társadalmi-emberi problémáit, az élet lényeges mozgatóerőit ábrázolja, így a realista művészet körében elemezhető; mások – például *A majmok bolygója* vagy a *Madarak* (ha sci-fi az egyáltalán) – az abszurdal, sőt a horrorral tartanak rokonságot; megint mások – például a műfaj legnagyobb kasszasikere, a *Csillagok háborúja* – a mesével. Személy szerint én az utóbbit kedvelem leginkább; ott nem érzek félrevezetést, ahol nyíltan a mese „törvényei” érvényesek. Különösen a gyerekek számára az űrhajónak kb. ugyanaz a funkciója, mint a klasszikus mese táltosának vagy repülő szőnyegének, a jó robotnak az, mint a „beprogramozott”, igazságosztó furkósbotnak vagy kardnak; a computernek, mint a varázstükörnek; végül pedig – sok megpróbáltatás után – mindig győz az emberi erkölcs és igazság.

De mind a futurologikus sci-fi irodalomra, mind az ilyen filmre tekintve, úgy gondolom: annak a divatja, virágzása valamiképp jelzi a földi (evilági) tájékozódóképesség elbizonytalanodását. Általában akkor „teszik át” a jövőbe és „más világba” a szerzők a konfliktusait, ha itt a földön, a jelenben és az ellenőrizhető múltban nem tudják igazán megragadni, ábrázolni, vagy ha a jelen konfliktusait nem találják eléggé érdekesítőnek. Ilyesmi történhetett a 70-es években. De nem csodálkoznék, ha a 80-as években a sci-fi dagálya némiképp visszahúzódna, mert – nem valami nagy örömmel – úgy látom: a földi jelen több, az emberiség létét reálisan veszélyeztető és ábrázolnivaló témát fog kínálni, mint a korábbi évtized. Úgy is mondhatnám: amikor a jelen nagyonis izgalmas, feszült, érdekes, akkor a távoli jövő mindjárt kissé idejétmúltnak és unalmasnak tetszik.

VEKERDI LÁSZLÓ: Nem tudom, hogy a science fiction irodalom mennyiben szól a jövőről, mennyiben nem, az azonban bizonyos, hogy a jelenben a maga helyét semmiképpen nem hajlandó vállalni. Az a sok tudományos-fantasztikus klub, a science fiction írók külön szövetsége, a legkülönfélébb sértések és sértődések, a maguk fölmagasztalása, a vádaskodások, hogy az a gögös hivatalos irodalom ilyen-olyan „lenéző” – mindez az idült hely-nem-vállalás kétségtelen jele. Nem a helykeresése: a hely-nem-vállalása! Pedig miért lenne megalázó elfogadni a maga helyét? Miért lenne megalázó elismerni, hogy izgalmas kell legyen, hogy ott a helye a horror mellett, a többi ponyva mellett? Hiszen a ponyva önmagában nem rossz és alávaló, a ponyva akkor alávaló, ha az irodalom korszerű formájaként tetszeleg.

Ponyvára valamilyen formában mindig szükség volt és szükség lesz, és a Rózsa Sándor ponyvákából végtére kinőtt egy Móricz-regény; de sohasem nőhetett volna ki, ha a századvég-századforduló ponyvairói Kemény Zsigmondokként vagy Jókai-ként tetszelegnek. Mi a különbség a sci-fi és a krimi között? Hát éppen az, hogy a krimi vállalta a maga helyét. Rejtő azért óriás, mert vállalta a maga kicsi helyét. Azt mondta: Uraim, ponyvairó vagyok, uraim, bértollnok vagyok. Azt kéne ma is mondani szerény öntudattal: Uraim, sci-fi író vagyok. Nem pedig nagyképszerűsödni, hogy „háromszög-irodalom”, meg „Kovács-Kovácsné irodalom”, s ezzel a „maradi” magyar irodalommal szemben fennen hordozni valami „planetáris öntudatot”! És ez a helyvállalás lenne érdekes éppen a science fictionban: a műfajként érvényesülő izgalom, a borzalom, a modern kísértethistória. A *Csillagűzött szerető*-ben nem az az érdekes, hogy melyik csillagról hogyan keveredik elő, netán egy kvazárról toppan ide a maga fekete lyukával, nem ez az érdekes, hanem az érzelmek emberi ábrázolása fordultatos borzalmak ellenére és közepette. Igenis, az annyira lenézett „háromszög” az érdekes és ez az emberi a sci-fiben is, az érzelmek próbája és viaskodása. Mert emberi érzelmeket ábrázolni lehet sci-fi módra is, de ennek az égvilágon semmi köze a természettudományokhoz. Mert ha köze lenne, akkor a science fiction írók Szentkúthy Miklóshoz járnának tanulni, aki egyetlenként – s nemcsak nálunk, hanem a világirodalomban – művészetté tudta átköltetni a modern tudomány nagy metaforáit. De róla hallgatnak a híres sci-fi tanárok, na persze többnyire hallgat a dicső magyar irodalomtudomány is.

KUCZKA PÉTER: És vajon a bombák, a rakétafejekben elhelyezett bombák, meg a rakétákat és a bombákat irányító tábornokok vajon miben gondolkoznak, emberben, vagy emberiségben? A science fiction az „itt és most”-ra úgy válaszol, hogy felemeli figyelmeztető szavát, például abban a regényben, Brian W. Aldiss *Szürkeszakáll* című regényében arra figyelmeztet, hogy az emberiség van veszélyben. A korábbi korszakokhoz képest eljutottunk oda, hogy az írók ugyan még elég kevesen gondolkoznak planetáris szinten, de a tábornokok, hadvezérek és stratégák már igen, sőt, kozmikus szinten gondolkoznak, hiszen a fölöttünk röpködő különleges szerkentűk nemcsak arra valók, hogy kedvezőbb helyről figyeljék a csillagokat és a Napkitöréseket.

BÉLADI MIKLÓS: Valóban tudjuk, hogy mit jelent a bomba, csakhogy a bombával a napilapoktól a tömegközlelési eszközökig minden teli van. A bomba-tudat benne él az emberiségben, a magyarországi ember tudatában is. A sci-fi azt ábrázolja, hogy a tábornoknak milyen a viszonya a bombához, mint géphez. Az irodalomnak viszont azt kell ábrázolnia, hogy az az ember, aki a bomba árnyékában létezik hogyan érez, gondolkodik és milyen a viszonya a másik emberhez.

KUCZKA PÉTER: A science fiction nem azt ábrázolja, hogy a tábornoknak milyen a viszonya a bombához. Nem. A sci-fi azt ábrázolja, hogy a bombával fölfegyverzett tábornoknak milyen a viszonya más embertársaival. Ezt ábrázolja. Az egész tudományos-fantasztikus irodalomnak az az egyik fő jellegzetessége, s erről a Hernádi Gyula által meghatározott „trianguláris” irodalom nem beszél, hogy az embert mint eszközökkel felszerelt társadalmi lényt ábrázolja. Azt az embert, aki a szerszámokat készítve lett emberré, azt, akinek a kezében ott vannak a szerszámok és eszközök s köztük természetesen teljes egészében a tudomány és a technika. Ennek a szerszámokkal és eszközökkel ellátott embernek van kapcsolata, viszonya, vagy konfliktusa embertársaival, illetve a természethez és ezen keresztül embertársaival...

BÉLADI MIKLÓS: Ha úgy tetszik, Beckett színművében, sok egyéb mellett a bomba-tudat is benne van.

KUCZKA PÉTER: Igen, Beckett drámaiban – ezek egyébként közel állnak a sci-fihez – ott van ez a tudat, de kevés olyan művet tudsz a „másfajta”, tehát a nem-tudományos-fantasztikus irodalomból említeni, amely az emberiségnek, a különböző eszközök és események – kommunikáció, közlekedés, energia-problémák, ökológiai gondok stb., stb. – kényszerítő hatására egységessé integrálódott, vagy integrálódó emberi sokaságnak az ügyeivel és problémáival úgy foglalkozik, mint a science fiction, vagyis az egészet egynek tekinti. Ez a szemlélet valóban új, korábban talán csak a humanizmusban bukkant fel, vagy olyan utópiákban, amelyek az emberi csoportokat elválasztó ellentéteket akarták kiküszöbölni. Lehet, hogy ez esztétikailag nézve elvont, vagy absztrakt, s ezért nem elég művészi, de ez nem az irodalom, s nem a művek hibája, hanem az esztétikáé. Ez a science fiction legfőbb jellemzője s nem az, amit Vekerdi László emleget, hogy tudománytalan, vagy, hogy ponyva.

Lehet, hogy te szereted a ponyvát, de én kevésbé szeretem. Mióta a világirodalom létezik először és egyedül a science fiction beszél az egységes emberiségről, ha úgy tetszik, az elvont emberről, egyedül a science fiction foglalkozik a mindnyájunkat érintő gondokkal.

HERNÁDI GYULA: Minden olyan eszköz, amely a 20. század előtt jelenik meg a világirodalom műveiben, általában manufaktúrális, emberszabású, szinte embernagyságú eszköz, szabad szemmel megmérhető, áttekinthető.

Az a szuperstruktúra, amely a 20. századi tudomány és technika képében jelenik meg, lassan áttekinthetetlenné válik, és mind a gyártói, mind a fogyasztói szelíd, vagy vad szörnyként kénytelenek tudomásul venni jelenlétét, működését... Manipulálni lehet a géneket, fel lehet robbantani a világot és így tovább, és így tovább...

VEKERDI LÁSZLÓ: Szörny! Hát azért ijedsz meg!

KUCZKA PÉTER: Csakhogy a szörny a tudományos-fantasztikus irodalomban nem úgy jelenik meg, ahogyan azt te gondold, Vekerdi László. Ha olvastad volna a Frankenstein, akkor tudnád, hogy ebben a regényben, nem az a szerencsétlen és szeretetre szomjazó lény az igazi szörnyeteg, akit Frankenstein doktor különböző darabokból összeállított és elektromossággal életre keltett, hanem maga az alkotó, maga Frankenstein doktor. Különben is, a világirodalom, még a „főáramlat” irodalma is telis-tele van szörnyekkel, rémekkel, démonokkal.

BÉLÁDI MIKLÓS: A sci-fi íróinak fantáziája a szörnyek, fél-emberek, gép-emberek, nem emberméretű élőlények teremtésében valóban kimeríthetetlen. De itt is megtaláljuk a műfajra oly jellemző csökkentést, lefokozást: ezek a figurák külső megjelenésükben nagyon különböznek, belülről annál veszesebben hasonlítanak egymáshoz: nincs igazi karakterük, egyéniségük. Nem is lehet, az író nem törekszik arra, hogy egyéni szellemi arcot, érzelmvilágot, saját történetet ültessen beléjük. Késztermékek, egy előre eltervelt pályát kell befutniuk.

KUCZKA PÉTER: Ami az eszközöket illeti, itt van például H. G. Wells, akit talán – legalábbis részben – Vekerdi László is a science fiction írók közé sorol. Nézzük meg mire jók nála az eszközök. Egyik híres regényében, amelynek az a címe, hogy *Az első ember a Holdban*, szerepel egy zümmögő, fűtőrésző, némileg félhülyének ábrázolt tudós, bizonyos Cavor, aki kitalálja az antigravitációs, tehát a gravitációt elszigetelő anyagot, a cavoritot. Persze ezt az anyagot, minden tudományos lehetetlenségével együtt Wells találta ki zseniálisan. A regény hősei, Cavor és társa, Bedford, készítenek egy gömböt, ezt bevonják cavorittal, elszigetelik a gömböt a gravitációtól, ki tudnak vele repülni a világűrbe. Leszállnak a Holdra. És mi

történik velük a Holdon? Az történik, hogy megismerkednek, a Holdlakóknak, a hangyaszerű szeleniteknek a társadalmával, amely eljutott a munkamegosztás és a velejáró specializálódás legmagasabb fokára. Nem eszközök használatára specializálódnak egyes egyedei, hanem biológiailag, fiziológiailag. Az egyik szelenit maga az eleven szótár, az ő agya egy hatalmas körte, a másik szelenit a nyelvtan, az ő agya gömbalakú, stb., stb. Megismerkedünk tehát a regényben egy furcsa társadalommal s azzal a veszéllyel, amit a specializálódás az emberiség számára is jelenthet. Ez benne a döntő s nem az, hogy kitalálják a tudományosan lehetetlen antigravitációs anyagot.

VEKERDI LÁSZLÓ: Dehát Péter, most gyönyörűen elmondtad, hogy az egészben pont a sci-fi a fontos.

HERNÁDI GYULA: A sci-elem, a tudomány-elem legalább olyan fontos, érdekes, mint a fikció-elem. Miért ne lehetne egyszer feltalálni az antigravitációt? Ha kétszáz évvel ezelőtt valaki leírta volna, miket találnak fel a 20. században, az olvasók, de főleg a tudósok nagyokat röhögtek volna a szerzőn. Hermann Kahn, az amerikai futurologus felsorolja azt a harminc találmányt, felfedezést, amelyet az előzményekből elvileg nem lehetett, egyszerűen képtelenség lett volna megjósolni. Ilyen például a lézer.

Miért ne lehetne akkor most a fantázia, e legtermékenyebb komputer segítségével olyan merész asszociációs görbéket rajzolni, amelyeken a tudósok most röhögnek, de esetleg már holnap ezek mellett a görbék mellett sétál be a valóságba az új felfedezés, tudományos igazság?

Az írók nem kötik dogmák. Nem kell alázatosan meghajtania a fejét Einstein abszolút-fénysebesség dogmája előtt, nyugodtan feltételezheti az úgynevezett tachionok, a fénysebességnél nagyobb sebességgel száguldozó részecskék létét, amely részecskék megbolondítják az ok-okozat viszonyt, és segítségükkel teljesen új ismeretelméleti metaforák teremthetők...

KUCZKA PÉTER: Többször hivatkoztatok itt Fred L. Polak szövegére, amely szerint a science fiction „hibrid műfaj”. Nem véletlenül tettük ezt az idézetet a Galaktika hátlapjára, egyéb idézetek közé. Polak meggondoltan és nagyon sok ismeret birtokában bírálja a science fictiont s elmondja róla, hogy végeredményben eltorzult, elkorcsosult utópia, az utópisztikus gondolat degradálódott, degenerálódott örökös s ez egyáltalán nem hízogató a science fictionre. Véleményét mégis idéztük s nemcsak azért, mert tiszteljük az ellenvéleményeket is, hanem mert meg akartuk mutatni, hogy a science fictiont is objektíven kell és kellene szemlélni és vizsgálni. A könyvek és magazinok a fülszövegben általában nem szoktak negatív ítéletekre hivatkozni, és mi mégis megtettük, mert a műfaj ismeretére és önismeretére törekszünk, keressük helyét az irodalomban és kultúrában s szeretnénk, ha ezt mások velünk együtt cselekednék. Természetesen tudjuk, hogy a sci-finek nem ott a helye, ahová Vekerdi László teszi, de azt is tudjuk, hogy egy folyamatban – történelmi és irodalmi folyamatban – vagyunk és a jövő még bizonyára sok meglepetést tartogat a sci-fit illetően is.

SZABÓ B. ISTVÁN: Elég sokat vitatkoztunk már ahhoz, hogy talán végre megkísérelhetnénk meghatározni: min vitatkozunk, azaz mi is az a sci-fi irodalom. Kuczka Péter már tett errefelé egy lépést; a „Galaktika” hátlapján ugyanis ez az idézet áll: „a science fiction hibrid-termék, amely gyakran se nem tudomány, se nem irodalom a szó igazi értelmében”. – Ezzel a meghatározással, illetve a science fiction elnevezés bírálatával én egyetértek. Ez a megnevezés: ellentmondás önmagában. A tudomány nem használhat fikciókat (legfeljebb hipotézisekkel dolgozhat, de az egészen más); a fikció (a szépirodalom) pedig nem törekedhet tudományos

egzaktságra. De ahelyett, hogy újabb – az előbbinél sokkal hízalgőbb – meghatározásokat idéznék a „Galaktika” borítójáról, inkább csak a vitánk kommentálásaként, felolvasok egy mondatot *A holnap meséi* című kötetből (alcíme: *Írások a sci-fi-ről*; Kuczka Péter válogatásában, szerkesztésében és előszavával jelent meg): „a science fiction definíciója csak arra jó – mondta valamelyik író –, hogy egyébként értelmes emberek hajba kapjanak miatta.”

KUCZKA PÉTER: Hadd idézzek valakit én is. Tóth Dezső a „Röviden a science fictionról” című írásában a következőket mondja: „Úgy érzem, egy társadalmilag mélyen elkötelezett műfajról van szó. Aminek nem mond ellent, csak megerősíti, hogy a vele való visszaélés is társadalmi érdekű. Sohasem tartottam a szórakoztató irodalom és művészet pusztá formájának, megnyilatkozási alkalmának, illetve amennyiben az is, akkor ez egyike azoknak a formáknak, amelyeknek könnyű változtatásban is a viszonylag legtöbb nevelő, tudatosító érték van.” Így kezdődik ez a rövid és tömör írás. Legszívesebben felolvasnám az egészet, de azt hiszem, elég belőle ennyi, akár mint definíció, akár mint a definíció kiegészítése.

BÉLADI MIKLÓS: Arra utalnék vissza, amit Hernádi Gyula mondott az előbb a magyar irodalom „komolykodásáról”. Idézőjelbe tette ő is, gondolom, ezt a szót, de azt már biztosan nem, hogy ellentétet lát a nem sci-fi irodalom és a planetáris gondolkodás között. Ilyen ellentét nem létezik, – ennek többek között éppen az ő munkássága mond ellent. A „planetáris gondolkodás” igazi író művében mindig társul az „itt és most” szituációban élés tudatával, a planetáris gondolkodás egymagában viszont lehet kibúvó, menekülés, hátat fordítás. Kosztolányi mondta, hogy ne emberiségben, hanem emberekben gondolkozzunk. Ha Hernádi Gyula műveit vehettük volna példaként ide a beszélgetés során, akkor abból kiderült volna, hogy ő azért elkötelezett hívója ennek az irodalomnak, mert bár ugyan nem tisztán ezt műveli, de különböző ösztönzéseket feltétlenül kap belőle. És az ő munkásságát éppen úgy morális indítékok hatják át, mint a régi, „trianguláris”-nak nevezett irodalmat; erről a művek maguk beszélnek. Majdnem mindegyik könyve a közép-kelet-európai problematikából nő ki, az a negatív utópia, az *Erőd* is, melynek látszólag semmi köze nincs az itteni világhoz, még abban is megtaláljuk az itt és most szituációra utaló nyomelemeket.

Úgy látszik, hogy végül nagyon hézagosan tudtuk meghatározni, körülírni, hogy mi is a *Galaktika* irodalma. A célunk az volt, hogy értékelő képet adjunk a *Galaktika* irodalmáról, hiszen, nekem legalábbis az a meggyőződése, hogy a legitimitációja már megtörtént, törvényesítve van nálunk ez a műfaj. Úgy látszik azonban, hogy még nincs egészen. Irodalmi köztudatunkban jelen van, de nem pontosan azon a helyen, ahol kellene lennie. Arról nem vagyok meggyőződve, hogy jobban jegyzett helyre kell a *Galaktikának* kerülnie, de bizonyos, hogy a mostaninál valamivel elismertebb státuszt kell elnyernie. Szerencsére ez a beszélgetés úgy sikerült, hogy alig értettünk valamiben egyet, ezért lehetetlen összegezni, hogy ebből az egészből mi a tanulság. Nincsen tanulság semmi, ha csak nem az, hogy tanulmányozzuk tovább a Kuczka Péter által kiválóan szerkesztett *Galaktikát*, és a magunk számára próbáljuk árnyaltabban meghatározni a helyét. Azt is tudomásul kell vennünk, hogy a *Galaktika* irodalma beletartozik immár a magyar kultúrába és vanak elemei, amelyeket az intellektualizálódó magyar irodalom esetleg hasznosíthat is.

HANS CASTORP EGERBŐL

Kálnoky László: Összegyűjtött versek

A versbarátok egy talán szűk, de szigorú ítéletű köre mindég tisztában volt Kálnoky László költészetének jelentőségével. Emlékszem, tíz-tizenkét évvel ezelőtt egyszer egy általam nagyrabecsült irodalomértővel egyik kritikuskunk judiciumáról cseréltem eszmét. Ő kétségbe vonta, én védelmeztem. Végső érvként azt vágta ki, hogy az illetőnek Kálnoky sem érdemes költő. Erre már elhallgattam, mert ha csakugyan így igaz, nincs mit védenem a pályatárson. Kálnoky ugyanis – mint Jékely Zoltán, Csorba Győző és még jóegynéhányan – azok közé tartozik, akik mintegy próbakövei lehetnek a tiszta irodalomértésnek, annak az ítéllethez szükséges elfogulatlanságnak, mely csak a művet és a kor eszméit szembesíti s nem kacsint cinkosan a szellemi élet pozícióküzdelmekben kialakult hadállásaira, barátok védőgyűrűjére, haragosok és irigyek fintoraira.

Kálnoky László csöndes szavú költő. Nemcsak arra nem ügyelt soha, hogy megtanulja, hogyan kell hírverést csapni megjelenő művei körül, hanem még ahhoz sem értett, hogy tőkét kovácsoljon magának az időleges kényszerű hallgatásból, ami annyi kortársával együtt rászakadt az 50-es években. Pedig a vélt és valóságos méltánytalanságok fölpanaszolása olyan kiszámított reklámfogás minálunk, mint Hollywoodban egy hangos válóper. De irodalmi pereskedések és viták hullámai sem csaptak föl körülötte érdeklődést felcsigázóan. *A kegyelet oltárán* című szatirikus verse körül keletkező perpatvar 1960-ban, az Élet és Irodalom hasábjain nem mérhető ahhoz a nagyarányú vitához, ami például Weöres *Antik eclogáját* követte néhány évvel később a folyóiratokban. Leginkább még publicisztikai írásaival borzolt „költészetén kívüli” hullámokat, például a „Hét évszázad magyar versei” című antológia válogatásával kapcsolatban. De itt meg indulata oly gyorsan torkolt a nálunk megszokott és már divattá koptatott irodalomtörténész-ellenességbe, hogy hasznos érvei sem bontakoztak ki és szomorú legyintésen túl nem érdemelt különös figyelmet.

Pártoló híveivel azonban határozottan szerencséje volt. Pályakezdekésekor – elkészett pályakezdekésekor: első kötete 1939-ben jelent meg – Weöres Sándor és Kemény Simon megbecsülő értékelései, később Vas István két remekművű esszéje, majd Alföldy Jenő kitűnő kismonográfiája és jóegynéhány hiteles, jó kritika kísértéértően és szeretettel pályáját. Ez soknak ugyan nem mondható, talán még elégnek sem, de a hangban, hangsúlyban és eszmében egyaránt autentikus elemzéseket nem lehet kilóra mérni, mint a mészárszéken a húst vagy piaci árusoknál a primőr gyümölcsöt.

Mint ahogy a verseket sem. Amikor azt állítom, hogy Kálnoky László költészetének megítélése egyik próbaköve az igazi, belső finomságokra és eleven eszmékre fogékony irodalomértésnek, akkor evvel távolról sem kívánok olyasvalamit sugalmazni, hogy az *Összegyűjtött versekben* olvasható mintegy háromszáz vers – ami önmagában még nem is nagy szám – mind hibátlan és egyöntetűen magas színvonalú volna. Nyilvánvaló, hogy Kálnoky Lászlót, mint a világ bármely költőjét jobb színben tüntetné föl egy esendőségektől megtisztított, erősen megrostált, kérlelhetetlen ítéllettel kialakított válogatás, ami talán nem terjedne többre húsz-harminc versnél, és csak a pálya kétségtelenül kiemelkedő darabjait foglalná magában. A gyűjteményes kötetek feladatköre azonban más jellegű: a pálya íveit,

fordulóit, hullámhegyeit és hullámvölgyeit mutatja be, az alkotói műhelyt világítja meg mindazokkal a versekkel, amiket a költő magáénak elvállal. Ez esztétikailag alacsonyabb mérce, de mérce. Az „összegyűjtött versek” nem összes versek.

Jogosultságát mégis az igazolja nyomatékosan, hogy a szellemi energia csilagrobbanásaival keletkezett versek összefüggő galaxist alkotnak, egymás vonzáskörében keringenek, kohéziójuk, összetartó erejük van s halmazatukban oly egészet alkotnak, mely másokat, az olvasókat is ennek bűvkörébe képes vonni. Márpedig Kálnoky László több mint négy évtizedes költői munkássága ilyen jellegű egész, saját törvényeit követő, külön világ. S ívei, belső útjai érdemesek a figyelemre.

Első versei egy rosszkedvű, beteges, göthös vidéki fiatalember versei voltak. Fekete macskához hasonlatos felhők alatt botorkált forgószél korbácsolta utakon, ahol még a fák is féltek és kopaszon húzták be nyakukat, a sötét kanálisokból karbolszag szállt föl és köröskörül az undor mocsara terült el. A szelíd, kedves borteremő lankák néha már kísértetjárta tájakká komorultak képzeletében, boszorkányok lovagoltak a feje fölött és vérszínű nyelvüket öltögették. Ha a Dunántúl nyugati sarka Weöres Sándor személyében egy játékos, csintalan, fékezhetetlen koboldot küldött a magyar irodalomba, akkor Eger ennek ellentétéül megteremtette egy vékonydongájú, betegmellű fiúban a spleen magyar inkarnációját.

A fiatal Kálnoky akkor írta legjobb verseit, amikor közvetlen élményeit fejezte ki és arról számolt be, hogy mennyire megveti a kisváros poros életét és pöffteget úrhatnagságát vagy arról szólt, hogy mennyire fél a betegségtől és szenvedéstől és mennyire áhítozik az egészség, a szépség és szerelem után. De akkoriban már nem illett élményekről beszélni a lírában, s aki a modern költő kitüntetett címére pályázott, annak az általánosít és a filozófiailag örökérvényűnek tekinthetőt kellett keresnie a mindennapok felszíne alatt. A világiábrándultság és világundor nem volt rossz kezdet ehhez a korszerűnek tartott célkitűzéshez. Sőt, egyenes logikai úton csábított arra, hogy – talán éppen ellensúly gyanánt – a kimunkált, esztérgályozott versforma szeretetét és a mesterfogások áhítatos tiszteletét oltsa legfőbb eszményként a pályakezdő lelkébe. Eminnen pedig már szinte magától nyílt ki a modern parnasszista költészet szépen gondozott parkjába vezető kapu.

Az *árnyak kertjének* szerzője azonban nem lépett be rajta. Tudatosságához nem fért kétség, iparkodott is megtanulni mindazt, ami megtanulható, azok közé a kevesek közé tartozott, akik szívesebben vállalták, hogy poeta doctusnak nevezzék őket, ami nálunk becsmérélszámba ment, mint hogy östehetségnek tartsák, ami azóta is a legnagyobb dicséret, pedig valójában a mesterségbeli tanulatlanság szinonimája. A tudatosság és a formai tökéletességre törekvés dacára nem vonzotta a tiszta költészet ápoló parkja. Nem formavivmányokba feledkező tiszta költő akart lenni, hanem parnasszista eszközökkel, letisztult, lehántott anyaggal dolgozó moralista. Költészetének ezt az alapvetően moralista szándékát eddig meglepően elhanyagolta a róla szóló pártoló és bíráló kritika egyaránt. Ma már, kivált a *Farsang utóján* (1977-es kötetének címe is volt) és az *Egy magánzó emlékirataiból* című ciklusainak – tehát a 70-es években írott verseinek – visszafelé is világító fényében pontosan látszik a kiformalódás és átalakulás szinte revelációszerű korszaka, melyben feltárult előtte költészetének saját adottságaiban és alkati tulajdonságaiban gyökerező lehetősége.

Ez a korszak a *Szanatóriumi elégia* (1942) egy időben sokat, talán túlságosan is sokat emlegetett korszaka volt. Maga a vers Kosztolányi *Hajnali részségének* ellenpárjául idézhető: a mámorból kijózanodva, a komor valósággal, a hideg mindenséggel, istennélküli, kiüresedett éggel néz szembe a költő, őrizve az emberi eszményt akkor is, ha rá kell ébrednie, hogy az ismeretlen úr, akinél szívesen látott vendég lehetne, nem létezik, s ő csak megtűrt jövevény az elemek harcában. A revelációt pedig úgy kell elképzelnünk, mint amikor a *Varázshegy* híres jelenetében Hans Castorp sitalpat vásárol és túrára indul a hegyekbe. Fönn a szirtek között eltéved, meglepi a hóvihár, zsibbadt kábulatban fekszik egy hegyi kunyhó tövében és csodás látomásban rémlik föl előtte a menny és pokol világa, az éteri idill és a

gyilkos borzalom. Aztán magához tér, eláll a vihar is, s ő rémlátásaitól megtisztulva arra gondol, hogy a halál közelségében világosodhat meg az ember előtt az élet értelme, s „aki a halál és betegség iránt érdeklődik, ezzel voltaképpen csak az élet iránti érdeklődését fejezi ki... A halál kicsapongása az élet, nélküle nem volna élet, és a középen van a *homo Dei* állapota, a középen a kicsapongás és az értelem között – ahogyan a helyzete is középütt van misztikus közösség és szeleverdi individualizmus között.”

Ettől kezdve Kálnoky egész költészete ennek a *homo Deinek* a jegyében áll, anélkül persze, hogy a legkevesebb vallásos jelentést is tulajdoníthatnánk a szónak az ő esetében. Kicsit pátoszosan erkölcsi őrhelyről kell inkább beszélnünk, erkölcsi őrhelyről, ahonnét a megmentendő és átmentendő eszményekre figyel, s a legfőbb értéktől, magától az élettől akarja távoltartani az irracionális misztika sötét erőit és a praktikus racionalizmus csapdáit. Amit verseinek borúlátásáról, pesszimizmusáról elmondtak eddig – bírálatként vagy támogatólag – az nem más, mint ennek az őrhelynek a maga mértéke szerint való megnyilatkozása. Borúlátó, mert látja a két végtel szüntelenül leselkedő veszélyeit, tapasztalja a század nagy emberi adósságait s a megoldást csak az egyre távolodó jövőben, utópikus messzeségben sejt-heti. De az utópiával a moralista nem foglalkozik, az ő terepe az, ami karnyújtásnyira van és amit most és itt kell megőrizni, támogatni, ébren tartani.

Ezek pedig nem tárgyi javak, nem is szükségletek, hanem értékek és eszmények, nincs közük sem misztikus közösséghez, sem szeleverdi individualizmushoz. E kettő tökéletes kudarcáról már megbizonyosodott a költő. Sem a kollektív ösztönből, sem a langyos strandfürdői boldogságban nem bíz. Megrendülve írja le: „Az élet egyre haldoklásszerűsőbb... / Hol istenét imádja minden állat, / a zöld szentélyek tömjéncsendben állnak, / s köröttük holtak kék árnyai kúsznak.” (Alkony) De a riasztó látélet nem csüggedésre bírja, hanem kemény helytállásra biztatja s összeszorított foggal írja le a század egyik legmakacsabb hitvallását az ember kötelességéről: „Kihívó szókkal ingerelni / a más irányba forduló közönyt. (...) Betömött füllel is figyelni / eltojított, ismeretlen hangokat, / s fölpeckelt szájjal is telelni rájuk.” És erről szólnak legnagyobb versei sorban: *Az elveszettek*, *De profundis*, *Lángok árnyékában*, *Hérosztrétosz*, *Hamlet elkallódott monológja*, *A szemtanú*, *Letépett álarcok*, *Szvidrigáljov utolsó éjszakája* stb. Ez mind a moralista pozícióját fejezi ki, hol modern formában, hol ódon nyelven, hol szerepek álöltözékében, hol bonyolult lelki konvertálás alakjában.

Ez volna a befelé fordult, élettől elszakadó költő önarcképe? Megrökönyödve forgatjuk régi kritikák sárgult lapjait. Mert ha van eszményekhez hűséges költészet, ez az. Befelé annyiban fordul, hogy lelkében őrzi a lángot; nem erkölcsprédikátor, aki üres szavakkal figyelmeztet a tennivalókra, hanem moralista, aki példát ad. Ez volna a parnasszista szépségideált űző költő szava? Megintcsak megrökönyödve forgatjuk régi kritikák elsárgult lapjait. Ha van a lánglelkű, hívő romantikusoknak utóda, hát ő az, aki gúnyolódva, szitkozódva, csöndes haraggal és nyelvet öltve hirdeti az autóbűzös utcákon, atomórjáratok ege alatt, kiirtott erdőkben, tankláncsikorgás zajában a trónfosztott emberi szellem diadalát. Hogy közben megtanult verset írni, ismeri a ritmus csodáit és a rímek mágiaját? Hát ez a dolga, evvel keresi a kenyerét. Csak a költői formakultúra lezüllése idején hangozhat valami különlegességnek, amit művel.

Persze egyedi, egyszeri, utánózhatatlan és különleges, amit csinál, mint minden igazi költő. Illyés, Weöres, Vas, Zelk, Jékely, Pilinszky, Nemes Nagy, Juhász, Csoóri és a többiek, mind, akik már elődök és örökösök egyszerre, mai költészetünk teremői és továbbhagyományozói. Méltánytalanság volna e tisztaszavú költő érdemét az arányos, klasszikus szerkesztésmódra, hibátlan rimeléstechikára, tökéletes modern verszenére korlátozni. Mélyebb erénye az, amit a klasszikus fegyelembe zárt változatosságnak lehet elkeresztelni. A mutatványos kísérletezéstől tartózkodó szüntelen belső átformálódás, a szüntelen változás, amit soha nem lehet

in flagranti rajtakapni az elkészült szakaszokban, hanem mindig a tökéletes befejezettség illúzióját kelti.

Megtévesztő is ez a jellemvonás. Amikor 1972-ben *Letépett álarcok* címmel megjelent addig írott verseinek gyűjteménye, Fülöp László nagyívű tanulmányban méltatta. Fülöp László talán a legjobb verskritikus, szavának, véleményének súlya van. Legtöbb megállapítása kiállta az idő próbáját, de ahogy a kötet utolsó fejezetéhez érkezett és föltette a kérdést, merre fog továbbhaladni Kálnoky költészete, így válaszolt: „A folytonosság jelei látszanak; a szuverén lírikus, akinek a világa már rég kialakult, természetesen nemigen fog meglepni valami látványos átváltozás izgalmas mutatványával...” Valljuk meg, nem így történt. S azt hiszem, olyan tévedés ez, amit szívesen vállal minden irodalomszerető kritikus.

Az *Egy magánzó emlékirataiból* című mostani kötetzáró ciklus látványos mutatványnak persze nem nevezhető a kifejezés szó szerinti értelmében, mégis jelentősen más és új, mint amit Kálnoky eddig csinált. Elemei, mozaikjai megtalálhatók korábbi periódusaiban, epikus mesélőkedvről tanúságot tett már máskor is, de költészettanilag mégis elüt ez a ciklus mindattól, ami megelőzi.

Mintha a gondolat kilépne a versből és önálló költészetalakító princípiummá változnék. A ciklus prózaversekből áll, a hosszabbra, rövidebbre hagyott sorok az elbeszélő lélegzetvételének ritmusát követik, de ezenkívül lehetőleg elkerül minden poétikai eszközt a szöveg szintaktikai és szemantikai dimenziójában. Mitől versek mégis ezek a versek, mert hogy verseknek kell továbbra is nevezni őket, sőt lírai verseknek, ahhoz nem fér kétség. A vers szelleme talán a tartalomban, a sujet-ben lakna? Ez aligha valószínű, kiváltképp, ha olyasmiről van szó e verses elbeszélésekben, novellákban, hogy egy hétéves kisfiú újságszeleteket olvas a falusi budi-ban. A líra finom géniusza nyilván inkább elmenekül e dongólepte helyről. Hol keressük? A nyelvből kirepült, a meséből elosont, rejtékhelyéül nem választhatott már egyebet, mint a tiszta gondolatot. Nem a tartalom, nem a forma, hanem a versgondolat lírája bontakozik ki előttünk e furcsa ciklus lapjain.

Valamikor XIX. *Henrik* címmel írt egy bőhumorú paródiát Shakespeare királydrámáinak múlt századi magyar fordításairól, e fordítások nyelvi hangulatáról. Később egy interjúban azt nyilatkozta erről a művéről, hogy nem is annyira tréfának szánta, mint inkább annak bizonyításául, hogy egy költő leglényegesebb tulajdonságait az értelemről elszakadó szöveg is szemléltetheti. Más szóval e paródiában a költészet szellemét beültette a tiszta hangzás anyagszerű, biztos fedezékébe. A líra szelleme a nyelvben lakik, mondta kuncogva e kiváló paródia s kuncogott már alighanem saját tételén is. A prózavers-ciklus most leleplezi a hajdanvolt leleplező paródiát is, mert a prózai elbeszélések kakofon zenéjétől megriadva kiröpült a géniusz, elillant s meg sem állt, míg el nem érte a legmagasabb szellemi szférát, a tiszta gondolatot.

Ezt a tiszta gondolatot azonban meg kell különböztetni a filozófiától, mert líra és filozófia nem mindig szívelik egymást. Jobb is lenne más szót találni rá, a félreértések elkerülése végett. Füst Milán kedvelt szavát lehetne kölcsönvenni: *indulat*. A tiszta lírai gondolat már az indulattal azonos. A vers érzelmi atomjával. Ha nagyon tudóskodva kívánjuk kifejezni ezt a jelenséget, akkor azt lehet mondani, hogy a líra lényege nem a szöveg szintaktikai, nem is a szemantikai dimenziójában érhető tetten, hanem a pragmatikai dimenzióban ragadható meg.

A kötetzáró prózavers-ciklus költészettanilag arra példa, hogy hogyan köti a lírához a versképző indulat a kitörni készülő prózabeszédet. A versek irányító indulata is megnevezhető. A fájdalom. A kedves, vidám, gúnyos, bizzar történetek mögül, mint hideg, havas téli kertek mélyén a házörző ebek vakkantása, fel-felhangzik a fájdalom szava. A méltósággal, nemes lélekkel viselt fájdalomé. A múlt idő, a centiméterről centiméterre zsugorodó test, a beteljesületlen szerelmek, a meg nem született gyerekek, az egész elrontott sors felett érzett fájdalom. Az élet helyett versek immár visszavonhatatlan fájdalma. Ahogy olvasom e verseket, nem tudok szabadulni egy képsortól, amit tulajdonképpen én találok ki, vagyis nem rész-

leteiben, hanem csak hangulatában kapcsolódik ahhoz, ami a könyvben áll. Ez az interpretáló jelenet mulatságos trükkfilmbe illik, el kell képelnünk, amint valaki fokozatosan összezsugorodik, egészen kicsiny lesz, mesebeli, rálép a könyv lapjára, aztán leül, lefekszik, kicsit fészkelődve kinyújtózik a sorok között, belesimul a papírba – és eképpen szinte igévé vált önmagát átadja a többieknek. A versek az önátadásról, az élet és az emlékek költészetté változtatásáról szólnak sok humorral és öngúnnyal, minden túlzó pátosz és érzélgős gesztus nélkül. Eszköztelenek és éppen ebben az eszköztelenségben rejlik az erejük, amivel végleg tűzbe vetik a visszahúzó, magabazárkózó költőről kiagyalt ostoba tévhitet és nevetséges babonát.

Vas István szépen írt egyik esszéjében Kálnoky László már korábban is jellegzetes dolorizmusáról. Az *Egy magánzó...* verseiben az egyetemes költősors gúnyos, játékos mosollyal kísért fájdalma szólal meg a megváltás nélküli világban. Egyetemes érvényű, mert nagyon mély személyes indulattal megformált életrajzi, emlékidéző versekből áll ez a ciklus, mint Szabó Lőrinc *Tücsökzenéje*. Hangja, intonációja, felépítése eltér tőle, de esztétikailag, költészettörténetileg nem kisebb igényű írói vállalkozás. (*Magvető*, 1980.)

POMOGÁTS BÉLA

A FÉRFIKOR DALLAMA

– Cukás István: Az üres papír elégiája –

Az „üres papír” mind többet fogja vallatóra a jelen magyar költészetét. Költőnek lenni állandó önvizsgálatot, nemegyszer szorongató bizonytalanságot jelent. Vajon van-e igazán szerepe a versnek, meghallgatja-e a kor a költőt, érti-e szavát? Weöres Sándor mint „merülő Saturnust” búcsúztatja az írástudót, Juhász Ferenc a „mit tehet a költő?” kérdésével viaskodik, Nagy László a „versben bűjdösött”. A magyar vers nemcsak az emberi létre és történelemre kérdez, hanem a költészet értelmére és jövőjére is. A költészet részben „metaköltészet”: a vers magával a versírással vet számot, a költő társadalmi szerepét keresi. Mind ritkább az olyan „elemi költő”, akinek ne kellene időnként megküzdnie saját küldetésével, s ne kellene válaszolnia a költészet célját érintő keserves kérdésekre.

Cukás István, akinek *Az üres papír elégiája* című verseskötetével immáron hatodik kötetét veszi kezébe az olvasó, ezek közé az „elemi költők” közé tartozik. Ősi bizalommal tekint a költészetre, akár nagy elődei, akik nem sokat töprengtek a költészet időnként beköszöntő válságán. Ő is a szavakra bizza sorsát, nem kételkedik a vers értelmében, céljában. „... mintha éltem függne tőle, / fogyasztom a papirost” – tesz egyszerre komoly és játékos vallomást (*Füzetkezdő vers*); „az üres lap előtt / úgy igazulok, mint egy kezdő” – mondja szinte kamaszos nyíltsággal (*Lassan húsz éve*). Elfogódott lélekkel, egyszersmind természetes biztonsággal írja versét, mintha azoknak akarna cselekvőleg ellentmondani, akik kételyekkel eltelve latolgatják a költészet jövőjének sorsát. Boldogan dolgozik, szinte látni, hogy felvilággal mongolos szemében az öröm a jólvégzett munka után. Szánakozó mosollyal emlegeti azokat a költőket, akik „sótlan vers-rejtvényen” töprengenek (*A lírai latyakból*). Önerzetet iparos őseitől tanul, akik „józan megfontolással” végezték dolgukat, és csendes derűvel vették számba tisztas munkájuk eredményét (*Iparos dal*).

A versírást úgy tekinti, mint az élet örömszerző ajándékát, amely növeli a lélek teherbíró erejét.

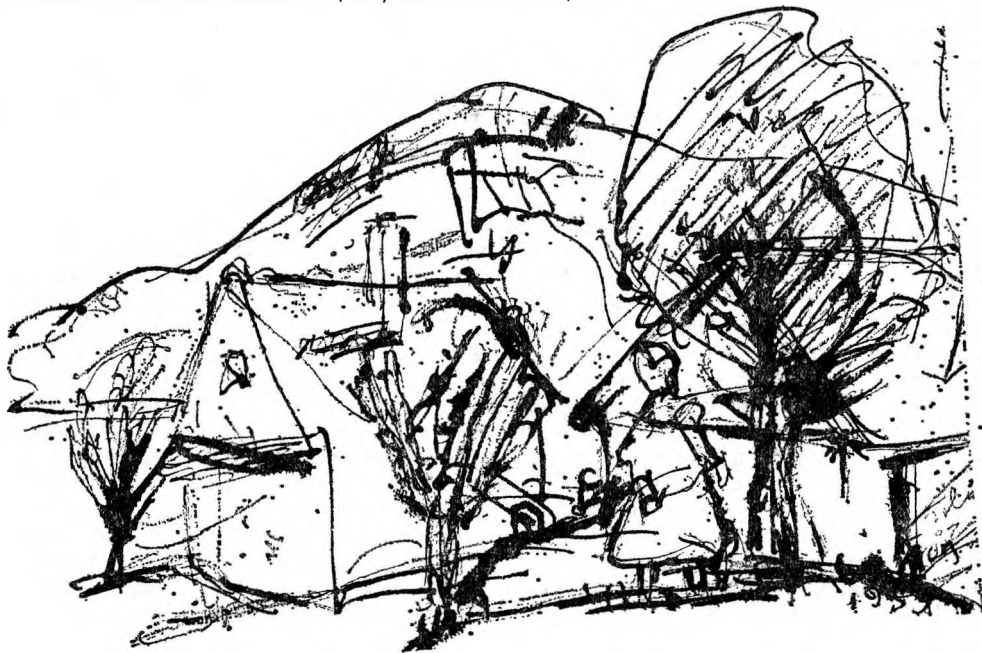
Örömét leli a költészetben, mindazonáltal tudja, hogy a vers mennyire komoly dolog, hogy a költőt milyen súlyos felelősség terheli, hogy a szavaknak milyen nagy súlya van. „A költő egyszemélyes közvélemény” – jelenti ki (*Zárójel*). Szívesen me-reng el az üres papír felett, mintha készülődne a boldog szertartásra. Máskor eljárt-szik a papír érintetlen fehérségével, várja, hogy felvillanjon tollhegyén egy kép, tiszta hangot adjon egy rim, végső formát öltjön a szöveg. Nemcsak örömet keres a költészetben, hanem önismeretet is, elsősorban önismeretet. Bizonyára nem vélet-len, hogy új verseskönyvének minduntalan ismétlődő két kulcsfogalma: a *papír* és a *tükör*. A papír, amely a költészet varázslataira és a tükör, amely az önismeretre utal. Az *üres papír elégiája* – írja súlyos (címadó) költeménye fölé. „Ha szembe-találkoznék magammal, / mint véletlenül egy nagy szállodai tükörben” – kezdi a költeményt. Valójában a papír is tükör: a vers maga az önismeret. „... mégis, ha találkozni végre magammal, / ha másképp nem, az üres papíron”; „de minden mozdulatom lelepleződik, hogy ráhanyatlak az üres papírra”; „a versben a ver-sem rejtőzik kimondhatatlanul, / életem mélyén az igazi életem lapul” – olvassuk rendre a címadó költemény sorait. Valamennyi az önismeret igényét – mondhatnók: erkölcsét – fogalmazza meg.

Az önismeret egyben emberi létismeret. Követelménye, hogy a költő ismerje az emberi létezés természetét, elfogadja határait, megbékéljen kérlelhetetlen tényei-vel. A kamaszkor felhőtlen derűjét árnyékba borították a múltó évtizedek. Csukás István a férfi nosztalgiájával és bölcsességével hajol ifjúkori önmaga fölé. „Így teltek el az évek (...) fenn repül a hős kamasz, kiváltja a zálogházból / szárnyát, ruháját, télikabátját, az égbe tart” – írja (*Mongolos ívű arcod*). Hol van már ez a büszke röpülés? „Lentről nézem, mintha nem is én volnék, a férfi / hogy is repül-hetne; lelőtt szívemben keserűség, / moccanatlan talpam alatt szakadék” – hang-zik az elégikus férfikori rezignáció. Mi okozza ezt a rezignációt? A verseskönyv maga felel rá: a múltó időn s a nehéz tapasztalatokon kívül a halál élménye, amely-lyel a költő barátai ravatalánál találkozott. Mint a legtöbb új magyar verseskötet-ben, Csukás Istvánéban is feltűnően sok a búcsúztató, a sirató. Nagy László, Kon-dor Béla, Kormos István, Szabó István, Réz Ádám fölött szól a rekviem (*Könnyes dal, Kondor Béla és a halál, Még ugyanazon az úton, Legalább egy percig, Az égi kártyaparti*). „Micsoda év! Micsoda halottak! (...) megfogantak bennem s lassan nőnek” – hangzik ki a sorok mögül a riadt szívverés (*Micsoda év! Micsoda halot-tak!*) Nemcsak az ifjúság tündérvilága szállott alá a múltba, ennek a tündérvilág-nak a hőseit is magával ragadta az elmúlás. Csukás Istvánnak nemcsak az ifjúság, hanem az élet mulandóságával is számot kellett vetnie. E szomorú számvetés követ-keztében vetődik elégikus fény az üres papírra, s dereng szomorúság a tükörké-peken.

A visszatekintés, az emlékezés elégiákban ölt alakot, az új versek karakterét mégsem a reménytelen szomorúság szabja meg. Ellenkezőleg, az életöröm. Csukás most is azzal az érdeklődéssel és derűvel veszi birtokába az élet egyszerű örömeit, mint kora ifjúságában, midőn ezeknek a természetes örömöknek kíváncsi felfede-zője volt. Valljuk meg, elszoktunk attól az elemi derútól, amely ilyen közvetlenül világítja meg a budapesti élet mindennapi dolgait: egy nyári délutánt, egy virágzó mandulafát, egy sakkpartit, az őszi ügetőt (*Felhangolt kedéllyel, Átsakkozni egy nyári délutánt, Pár szó a virágzó mandulafáról, Őszi kód az Ügetőn*). A jelen ma-gyar költészete inkább komor hangokat zenget, inkább leleplezi, mintsem kifejezi az életörömet, s a derűsebb versek mögött sincs mindig ott az élmény fedezete. Csu-kásnál éppen az élmény és a versszövegből kitetsző költői magatartás hitelesíti a több alkalommal is kinyilvánított optimizmust. Érdeklődés, mohóság, józanság, amely a köznapi dolgok gyönyörűségében és igézetében találja meg a jó közérzet forrását. „Negyven év itt a Földön / elég volt, sok volt, vagy kevés? / Nem mérhető a léte-zés, / tudom apad – megtöltöm” – hirdet bölcs „ars vitae”-t a *Jónapot, térfikor*.

Ennek a derűs életbölcsségnek és józan életörömnnek a versekben megjelenő valóság ad fedezetet. Ha vannak költői a gondolatnak, az emlékeknek, az álmoknak, a szenvedélynek, Csukás István a való világ énekese. Verseiben a köznapi élet dolgai, tárgyai, látványai vannak jelen, az érzékelés megfigyelés és leírás alakítja ki poétikai karakterüket. Az életörömtől duzzadó költemények tiszta vonalakkal rajzolják, élénk színekkel festik a tájat, a nyári vakációt, a Szépvölgyi út mozgalmas kisvilágát (*Levél a nyárról, Miből lett ez a vers?*). Ezek a tisztán metszett képek gyakran meglepő társításokra épülnek, elszakadnak a közvetlen érzékelés síkjától, váratlan esztétikai hatóerőt szabadítanak fel. „...szíven lő megfagyott sirály”; „átnéz rajtam a vers, mint gyerek a szülőn” „gúnyosan ásít a papír, gúnyosan visszaásítok”; „tested az ajtó a világba, mongolos ívű arcod ablak”; „tükörben operál magának új szívet”; „a ködbe páracsecsemőt fújnak a lovak” – ilyen metaforákkal találkozunk. Csukás István nemcsak figyeli a körötte hullámzó mozgalmas életet, ismeri, sőt szereti is. Igen, szereti a természetet, a dolgokat, a budai utcákat, a pesti ügető mozgalmas jeleneteit, az élet ezer apró villanását: tőlük kapja életörömét.

A költészetbe vetett bizalom és a természetes életöröm, mondhatnók, hagyományos költői tulajdonságok. Hagyományos a versszerűség elve is. A mai magyar líra alig-alig tartja fenn már ezt a régi elvet: szüntelenül a kifejezés poétikai vagy éppen nyelvi határait keresi. Ezeken a határokon túl próbál valamit létrehozni a korszerűtlennek tekintett költőiség helyett. (Elég talán, ha Tandori Dezső és a fiatal költők kísérleteire gondolunk.) Csukás mintegy „rehabilitálja” a versszerűséget, a költőiséget, a dalhagyományt, a dallamot. Verseinek szilárd kompozíciója, folyamatos érzelmi íve van, a költői személyiség közvetlenül mutatkozik meg bennük, a külsőt formát zenei elemek szervezik. A dallam persze nem mindig derűs: elégikus érzés szövi át, belejátszanak az érzelmi disszonanciák. A hang néha érdekesebb, szabadon szárnyal mégis, mint a vén montenegrói harmonikás dallama, amely egy vakáció emléket lengi be (*A Crna Gora-i harmonikás*). Ahogy a személyes költészettannak is beillő vers, *A költő ül a tűhegynyi tényben* mondja: „mégis felhangzik a dallam, elszántan / és leinthatetlenül, a rekedtebb hang a hegedűn”. Felhangzik a dallam: benne öröm és fájdalom, édesség és keserűség, szelid harmónia és tépett diszharmonia. A férfikor dallama. (*Szépirodalmi kiadó*)



KÖZELKÉPEK

Lengyel Balázs esszéi

„Csodagyereknek nincs gyermekora” – így kezdi Szilágyi Domokos Arany Jánosról írt gyönyörű esszéjét. „Próza az, amit kinyomtatnak... Attól még nem próza valami, hogy se nem vers, se nem szindarab: legfeljebb kézirat a neve” – írja Ottlik Géza a Kortárs februári számában. Fogjuk föl a mondatokat afféle tételmondatoknak, s próbáljunk meg analógiájukra hasonlót alkotni. Az egyik: Író az, aki olvas. (S nemcsak a saját műveit, de másokét is.) A másik: Esszé az, ami nincs. (Legalábbis az 1963-as Magyar Irodalmi Lexikon szerint, ahol hiába keressük a címszót az „eszmenyítés” és az „Esztendő” között. Még szerencse, hogy a Világirodalmi Lexikon tud róla. S a világ írói nemzetközi szövetségének, a PEN Clubnak is – a poéták és a novellisták mellett – tagjai lehetnek az esszéisták. Idegen nyelven tehát lehet esszét írni...) Esszé persze magyar nyelven is született és születik, s a támaszkodó olvasót éppen az olyan könyvek győzhetik meg, mint Lengyel Balázs kitűnő kötete, a *Közelképek*. A fenti két analógiás tételmondat ugyanis valamiképpen egymással is kapcsolatba hozható, s harmadikként azt jegyezhetjük föl: Esszét az az író ír, aki olvas is. Tág értelemben az esszé a szellemi, gondolati kísérlet műfaja, az elmélkedés, az elmélyedés műformája, az ismeretlen megközelítése a lehetőségek felől, szűkebb értelemben az irodalomról való gondolkodás műfaja, gondolkodás a műalkotásról és az alkotóról, irodalom az irodalomról. Lehetnek korszakok, amikor gyanúba keverik, lehetnek ellenzői a tudomány, a szakszerűség oldaláról, ennek ellenére az esszé minduntalan föltámad, önmaga, legjobb teljesítményei követelik ki a léthez való jogot. Lengyel Balázs vállalja az esszé műfaját: „az esszé is olyan műfaj, mint a többi műfajok: megáll a maga lábán” – idézhetjük egyetértéssel könyve előszavát. És később: „Miért ír az esszéíró, a kritikus? Azért, mert neki is van egy ilyen vagy olyan látomása (kevésbé fennkölt szóval: összképe) természetesen az életről is, de elsősorban, legfőképpen magáról a művészetről. Éspedig hangsúlyozottan a részletekből kiindul.” És a bevezető utolsó mondata: „Hiszen az esszéíró se ír másért, mint a lírikus vagy a prózaíró; azért ír, hogy jobban értsük a világot és több gyönyörűséget találjunk benne.”

Lengyel Balázsnak az irodalomról való gondolatait, „látomását”, összképét, vagy legalábbis az összkép egy részletét, esszéinek válogatott gyűjteményét tartalmazza a *Közelképek*. Egy jelentős kritikus, szerkesztői, esszéírói pálya körvonalai bontakoznak ki az olvasó előtt. Az előzmények persze messzire nyúlnak, az 1949-ben megszűnt Újhold című folyóiratig, s még messzibb: a legkorábbi írás 1946-ból való, s a recenszens annak idején Lengyel Balázs 1948-ban megjelent első tanulmánykötetét, *A mai magyar lírát*-t éppoly eleven érdeklődéssel olvasta, mint Sötér Istvánnak ugyanebben az esztendőben kiadott antológiáját és tanulmányát, a *Négy nemzedék*-et, s az akkor tizennyolcéves fiatalembernek e két könyv együtt alakította ki – talán sok tekintetben máig hatóan – ízlését és véleményét az élő magyar költészetéről. A *Közelképek* tanulmányai térben és időben nagy távolságokat fognak át: a magyar és a világirodalmi múlt éppúgy helyet kap a kötetben, mint a könyvkiadás legfrissebb termése. A zömmel magyar irodalommal foglalkozó tanulmányok mellett az angol (D. H. Lawrence, J. C. Powys), a francia (Rimbaud, Apollinaire, Aragon), az orosz nyelvű (Katajev) irodalomról olvashatunk a kötetben; a huszadik századot, az élő irodalmat bemutató esszék mellett fölbukkannak a régiséget (Kemény Jánost, Madáchot, Bajzát) megidéző írások. Bár a *Közelképek* korábban már könyvalakban

megjelent tanulmányokat is tartalmaz, a kötet új építmény, új konstrukció: az anyag elrendezésében új szándék, új sorrend érvényesül: a műfaji-tematikai és az időrendi-irodalomtörténeti szempont elegánsan – rejtetten, búvópatak módján – egészíti ki egymást. Néhány írás alatt az évszám sem közömbös: a Dsida-tanulmány például 1946-ban kelt, s Kassák értékeinek elismertetéséért 1958-ban emel szót.

Az írások többsége a huszadik századi magyar költészet értékeit mutatja be költőportrék, pályaképvázlatok, műelemzések, egy-egy kötetet megközelítő, vagy csupán egyetlen költemény magyarázatát adó írások formájában. Az érdeklődés látszólagos sokoldalúságában, a gazdagságban, a sokirányúságban az esszéíró szemlélete teremtet rendet. Ha a tanulmányírás nála is, akár másoknál, gyakran alkalmi feladat, előszó, utószó, könyvkritika írása, esszéiben mégis benne van egyénisége, személyisége, az irodalomról – vagy legalábbis annak egyik részletéről – való fölfogása, „látomása”. Lengyel Balázs kiváltképpen a huszadik századi líra jelenségeire fogékonny. Mindenekelőtt azt a folyamatot követi, ahogy a líra elfordul az élményköltésztől az objektív, az intellektuális líra felé, a személyestől a személytelen, a leírástól a látomások irányába. Esménye a tényközlő, látszólag csupasz líra, a szabatos beszéd, a pontosság. A romantikus szépségeszménnyel szemben a személytelen, a látomásos, a mitoszteremtő költészet korszerűségét hangsúlyozza, a romantizáló nyelvhasználat helyett a puritán, fogalmibb, prózaibb, természetes beszéd értékét mutatja föl. Prózában is a „tündéri”, a látomásos realizmus teljesítményei vonzzák: Pap Károly, Gelléri, Mándy írásai. De Lengyel Balázs nem állít esztétikai tilalomfákat, izlése nem beszűkült: érzi, hogy van másféle értékek befogadására, meg tudja érteni az övétől eltérő eszményeket követő költői életműveket, a spontán költészet (Zelk), vagy a „nemzeti sajátosságokat” hangsúlyozó líra (Illyés) teljesítményét is.

Lengyel Balázs jelentős kritikus. Esszéirői szuverenitását, személyiségét tükrözi a kötet egésze, de bizonyítani talán jobban lehet a *Közelképek* egyetlen, terjedelemre legközelebb, mindössze négy lapos kis írásával, a *Radnóti két dedikációjá*-val. Bámulatos, mit tud ebbe a miniatűrbe sűríteni: kort („1938 telén felhívott magához...”), „Utoljára egy nappal a német megszállás után, 1944. március 20-án jártam nála...”), miliót („Ott ültünk hát a Pozsonyi úti lakásban, az egyetlen szoba hátsó szegletében...”), egyéniséget („Radnóti szerette a mívesseget...”), s a képbe belerajzolja akkori önmagát is („Húsz éves voltam, az első cikkeimnél tartottam...”), s a mait is („Jól tudom, hogy az emlékezet csal...”), s benne van az esztétikai általánosítás is („Ma már tudom: ez a mondatról mondatra való javítgatás egyike a legnagyobb segítségnek, amit induló író az idősebbtől kaphat...”), és a költő értékelése is („a *Tajték*os ég második részében... már stilizáció nélkül tudta írni élményei közepét”). Csak éppen arról nincs szó az írásban, amit a cím ígér, s ami miatt a filológus, a tudós talán elkedvetlenedik: Lengyel Balázs nem közli szó szerint a két Radnóti-dedikációt, de megidéz valami sokkal fontosabbat, sokkal mélyebbet: a találkozás „tartalmát”, két ember hiteles személyiségét. Ismétlem: Lengyel Balázs jelentős kritikus; látása, szemlélete és esszéirői módszere egyaránt azzá teszi. A régi témákról nem akar meghökkentően újat mondani, elődök nyomán haladva „fest új portrét”, s a legfrissebb jelenségeket a maradandó, kipróbált értékekhez viszonyítja. Ízlését nem bénítják korlátok; tulajdona a nyitottság, a minden irányban alkalmazkodó képesség. Mindig az értéket keresi, s nem elkötelezett valamely irányzat mellett, mert az érték – mint mondja – mindig több, mint az uralkodó tendencia vagy a divat. Nincsenek előítéletei, nem követ műfaji törvényeket és babonákat. Nagyfokú beleérző képesség jellemzi, akár a kiváló karmestert vagy előadóművészt, aki különböző korok és stílusok alkotásait képes autentikusan megszólaltatni. Figyelme mindenekelőtt a műalkotásra irányul, de nem hanyagolja el a környezetet sem, a költő személyét és más műveit. E tekintetben mesterdarab a Szabó Lőrinc-vers, a *Hajnali rigók* elemzése: elképzei a vers megszületésének valós körülményeit, az alkotást elhelyezi az életműben, vázolja a költő egyéniségét, s majd csak ezután fejt föl a vers szövegét. Gondolatról-gondolatra, lépésről-lépésre haladó, dialektikus, vitatkozó szemléletének áruklódó jelei a kötőszavak, állandó nyelvi fordulatok. Szívesen kezd monda-

tot így: „Félreértés ne essék...” „Más kérdés azonban...” Jellemző kötőszava – a vagy-vagy helyett – a nemcsak... hanem... is. Kerüli a kizárólagosságot; a jelenség színe és visszája egyaránt izgatja, ezért írja le olyan sokszor: „talán”, „de”, „igen ám”, s leggyakrabban az igenlést és az ellenvetést egyaránt nyomatékosítani tudó „perszé”-t. Tájékozottságát, világirodalmi műveltségét párhuzamai, hasonlatai, asszociációi mutatják. Ezek a párhuzamok sosem hivatkoznak, de megéreztetik a magyar irodalmi jelenség világirodalomba ágyazottságát. A Kassák-tanulmányba Thornton Wilder és Virginia Woolf nevét szövi, Pap Károllyal kapcsolatban Thomas Mann-t idézi, Ottlikról Golding könyve, *A legyek ura* jut eszébe, egy Mándy-novellát jellemezve Victor Hugo és Rilke hőseire hivatkozik, s tudja, hogy Apollinaire előtt már Theokritosz is megkísérelt képverset írni. Lengyel Balázs összefoglalásai, pályaképvázlatai is kitűnőek, sommázatai is elgondolkodtatóak, de részletmegfigyelései állítanak meg igazán, kivételes érzékenysége a szövegelemzésekben, a mikrovizsgálatokban mutatkozik meg legjobban. Ahogy Kemény János emlékiratának egyik mondatát kiemeli és fölmutatja, ahogy a Kálnoky-verseknek a mondanóval felelő zenéjére föl hívja a figyelmet, ahogy Katajev prózájának egyetlen részletét elemzi – a példák száma végtelenségig szaporítható –, abban pontos, lényegre tapintó látása és remek érzékenysége egyaránt megmutatkozik. A kritikus nélkülözhetetlen erényével rendelkezik: a részletben fölmutatni a remekművet, illetve a gyengét.

Eredményeit a különféle divatos műelemző iskolák „fogásainak” alkalmazása nélkül éri el. Lengyel Balázs látható idegenkedéssel tekint a száraz tudományosságra, a magát tévedhetetlennek valló szakemberre, de éppoly távol áll tőle a gondolatról a figyelmet elvonó, „fénylő”, metaforikus stílus, ahol az elemzés tárgyánál fontosabbá válik az elemző személy. Elemző iskolák, műszavak, kritikai zsargon nélkül sikerül érdemlegesen, figyelemreméltót mondania, s ha képet sző a szövegbe, mindig roppant találó, s a gondolat plasztikusságát, megvilágítását szolgálja vele. „Ha (Lawrance) életművén végigtekintünk, úgy válik szét két külön részre, mint egy könyv, amely évekig hevert kinyitva, lapjára fordítottan.” Vagy: „Az *Egy évad*-ot mindenesetre olyan ember írta, kinek csuklónál, bokánál meggyújtották az idegeit, s azok gyújtózsínórként égnek agya töltéséig.” Vagy: „Ez a harminc oldal úgy összegez, olyan kiérlelt, zavartalan ízeket gyűjt egybe, mint a görögdiunnyének a szíve.”

A kötetben különböző cikluscímek alatt négy írás foglalkozik Rónay Györggyel: Lengyel Balázs elemzi Rónay *Végtelen nyár* című verseskötetét, portrét készít Rónayról, a kritikusról, bevezetőt mond az író hatvanadik születésnapja alkalmával rendezett irodalmi esten, s végül – ez a kötet utolsó darabja – közli a Rónay halálára írt búcsúztatóját. Lengyel Balázs 1944 őszén találkozott először Rónay nevével, költészetével, s azóta él személyes vonzásában. Önmagáról, esszéíró eszményéről a legtöbbet talán a kritikus Rónayról rajzolt portréban árul el. Nem idézhetjük az írás teljes szövegét. De egyetlen vonásra, Lengyel Balázs esszéíró munkásságának sarkalatos „tételére” s a két kritikus munkásságát talán legmélyebben összekötő mozzanatra rá kell mutatnunk. Ez pedig az irodalom tisztelete és szeretete, a művészi személyiség megbecsülése, a tehetség iránti elkötelezettség – magától Lengyel Balázstól kölcsönözve a kifejezést: – „az istenáldotta eredetiség”, a „saját hang” megbecsülése. Nem irodalmiasság és nem sznobság ez, hanem „érzelmi eljegyzettség”, annak a személyes kapcsolatnak a vállalása, amelybe a kritikus és a vizsgált mű kerül, s amely egyúttal a különféle értékek befogadásának is a feltétele. Lengyel Balázs nem tagadja, hogy személyes kapcsolatban van az íróval és a vizsgált művel, nem titkolja el, hogy a műre és az alkotóra tisztelettel tekint. Lengyel Balázsban megvan a talán legfontosabb kritikus erény: az irodalom, a művek, az alkotó szeretete. Társainak érzi a költőket, testvéreinek a szépirokat. Ez teszi alkalmassá, hogy az irodalomról író módján, íróul beszéljen, s amit létrehoz, maga is irodalom legyen az irodalomról. Vagyis Lengyel Balázs az az író, aki olvas is. S a *Közelképek* a mai magyar esszé létét bizonyító mű, a magyar esszé eddigi legjobb teljesítményeivel – Schöpflin Aladár, Szerb Antal, Halász Gábor, Babits Mihály esszéivel – rokon alkotás.

FUTÁRPOSTA

Fodor András új könyve

Ha valamiféle súlyozott műfajstatisztikát lehetne készíteni napjaink magyar irodalmából, hát igencsak az emlékezés vezetne. És nem csupán azért, mert bölcs öreg filozófusoktól bohó fiatal álfocistákig mindenki élete emlékeit és pályája emlékezetét emészt; hanem elsősorban azért, mert valahogyan emlékezőekben mondatik ki máma a lényeg, olyasféleképpen, mint egykor a „hatvanas évek”-ben, azaz a *Deszkalostor*-tól úgy az *Avraham Bogatir*-ig vagy az *Epepé*-ig elbeszélésekben, azelőtt és részben az elbeszélés-korszakkal átfedésben pedig – nagyjából *A hallgatás tornyá*-val középen – lírában. Ama lírai nagy korszakban az ifjú Fodor András – Csűrös Miklós monográfiája magyarázta el legszebben, miért s hogyan – jellegzetesen egyéni és maradandó hangot harcolt ki magának; most pedig a *Futárposta*-val Fodor új ösvényt vágott az emlékezés divatos dimenzióiban.

Mert a *Futárposta*, bár részben rejtetten, az emlékezők könyve. Sejtethető ez már abból, hogy mindig akkor ellenállhatatlanul érdekes s akkor igazán izgalmas, amikor emlékezésbe fordul a hangja, olykor akár csak néhány mondatnyi vagy szönyi időre, de ez a néhány szó elég a közlés „üzenetté” avatására; üzenetté a futárposta, s nem holmi süket irodalmár-informatika értelmében. De lássunk talán konkrét példát.

A kritikusai verselemzések például rendszerint siketen és vakon, magabiztosan és önérzetesen húznak el a célbavett mű alatt. Fodor is közöl jó néhány verselemzést; de Kormos István *Ház Normandiában*-jának tárgyalásakor elszabadul a verselemzés kényszerpályájáról, elereszti magát, teli tudóval beszívja a vers szédítően tiszta atmoszféráját, sajátjaiként elfogadja a mű vízióit, izlelgeti szavait, akár egy pohár nemes bort a szőlősgazda, élvezi és újraéli a versbe zárt ízeket és illatokat, a táj titokzatos csöndjét. Látja a saját két szemével azt, amiről tudja, hogy a költő se látta soha, látja mert barátja látomásaiban fölismeri közös emlékeiket, amik érzékenyebben élnek, mintha tényleg látták volna valaha. Mert Kormos és Fodor tudják jól, hogy az ember elsősorban nem tényekre és jelenetekre emlékezik, hanem hangulatokra és élményekre, és megidézett élmények hívják elő azután a tényeket és jeleneteket. A többi már nem szorul magyarázatra. „Nem szorul magyarázatra a rókanyüszítés, a kaptányban vergődő szív, a tengerfenék-csőnd említése után, milyen találó, hogy a ház homályából kitekintő valaki a kert fölött denevérszavakat hall... s ahogy egyszerre halljuk, nézzük a kísérteties jeleket, borzongató monotonájuk már-már a végtelenség, az örök megoldhatatlanság érzetét kelti bennünk...”

Minden igazi vers végül is az örök-megoldhatatlanról szól: örök-megoldhatatlan benne, miért éppen az, ami. Ez az „éppen-ilyen-és-nem-más” talán az a titokzatos valami, amit az öreg Fülep Lajos írdatlan távolokat pásztázó tekintete a művészet lényegeként fölfedezett? Talán. Mindenesetre ez az „éppen ilyen és nem más” ragad torkon Kormos versében már az első sorokban, hogy aztán emlékelőhívó sorok sorjáztatásával eljusson a vers az utolsó kettőig:

mohahomályban valaki ablakhoz nyomva homloka
kert fölött denevérszavak igen soha igen soha,

melyben „annyi sebzett nyíltság, annyi lebegés, érzékeny vibrálás és annyi végzetes súly” sűrűsödik, hogy „önmagában is helytállana”. Önmagában helyt álló sorok és szavak – „mint a helyzetre illő első és egyetlen meghatározás” – fénylő homályából teremti Fodor András újra a verset, hogy mint tiszta víztükörben megmutassa benne barátja művészetét, „ahogy szonórus, tiszta lírába tudja oldani a legprózaibb tárgyakat, ahogy egy új *Trisztán és Izolda* töredékben akaratlanul is föl tudja mutatni – kikezdzhetetlen, igaz monumentumként – esendő sorsunk teljességét.”

Esendő sorsunk teljességének tökéletes, kikezdzhetetlen kifejezőit fedezi fel s böcsüli Fodor a zsoltárokból is, *Köszönet a Zsoltárokért* című, gyermekkort-idéző tanulmányában. Mélyen bevilágít ez a rövid kis írás a Kormos-esszével együtt Fodor poézisébe; megmutatja – megint csak Csűrös Miklós pontos fogalmazását használva – „irodalmi műveltségének egyik alaprétégét”. Vagy ahogyan Fodor, az emlékezés erejével erősítve, maga megfogalmazta: „Fülep Lajos, aki három évtizeden át szolgált református gyülekezetekben, ilyen lelki, szellemi táplálékra gondolva, nálam hitelesebb tanúként emlegethette: „Igazi közösségi kultúra volt még, amikor a napi életben, otthoni munkák során, kenyérdagasztás közben is ilyen énekeket fújt a nép». Kicsiben ugyanezt tapasztaltam magam körül, amikor Kaposmérőből először utaztam haza az őszi Pusztaberénybe. Alighogy a hatvan kilométeres vonatásból a szobába kerültem, a terített vacsoraasztal mellett nyomban számon kérték frissen szerzett tudományomat. A vékonyra szelt, hámozott feketeteretek szózott fehér korongjai még sokáig könnyeztek a tálon. Minden zsoltárt el kellett énekelnem. Katolikus vallásban nevelődött anyám és két néném arcán, szemén sose láttam még ennyi kétely nélküli, sugárzó odaadást, az átvett élmény ilyen osztatlanul kivirult, boldog pirját. Nem hiszem, hogy saját verseim közösségteremtő missziójával elértem valaha is ennél tisztább sikert.”

Esendő sorsunk teljességének fölmutatása Fodor költészetében efféle forrásokból nőtt közösségteremtő misszióvá. Érthető hát, hogy elődök s kortársak közül azokhoz vonzódik, akikben hasonló szenvedély lángja lobog. Mindenek előtt József Attilához.

Fodor generációját hagyományos és köteleességszerű kapcsolat köti József Attilához, hisz fiatalságunk idején úgy volt ő A költő, mint egykor, Németh Lászlók ifjúsága idején Ady. Fodor azonban nem a kötelező kötelmek útján jut el József Attilához; ő – éppen esendő sorsunk teljességének közösségteremtő fölmutatása révén – saját emlékeinek alaprétégére építi be a harmincas évek retteneteinek és reményeinek fölülmulthatatlan kifejezőjét. Ezért lel rá a tudás testvéri bizonyosságával Kormos és József poétai rokonságára: „mindig is József Attila öccsének tekintettük”. S végül is ezért írhatta Fodorral találó összegezeként Csűrös Miklós; „Legjobb műveiben együtt van a modern költészet »hősi elégedetlensége«, szigorú fegyelme, lényegre szorítókozó ökonómiája, meg a népiség emberközeli, a társadalom mozgására fogékonyabb s a humanizált jövő reményéről csalódások és szenvedések közt sem lemondó szelleme.”

A humanizált jövő reményéről csalódások és szenvedések ellenére sem lemondó szellem csillog csakugyan Fodor emlékezéseiben; akár MÁV internátusi nehéz éveiről Kaposváron, akár az Eötvös-kollégium bajos és baljós megszüntetéséről, akár Egry Józsefről, Németh Lászlóról, Fülep Lajosról vagy Colin Masonról emlékezik. Mindezeket a kapcsolatokat – jórészt az emlékezések alapján – részletesen bemutatta már Csűrös Miklós. Avatott elemzéseihez mit csatolhatna rövid recenzió? A kötetben megjelent írások legföljebb még plasztikusabban illusztrálják Csűrös megállapításainak érvényét, mindenek előtt azt a fölfedezését, hogy Fodor egyszerű, nyugodt és látszólag szenvtelen hangjában hatalmas hittevő szenvedély izzik. Tanítványi kapcsolatát Takátshoz, Egryhez, Némethhez, Fülephez s Masonhoz (mert az angol barát ugyanúgy mestere zenében, mint Egry piktúrában) ez a szenvedély fűti mesterségből s emberségből tanultak nyugtázásán túl vallomássá és vállalássá. Fodor emlékezései

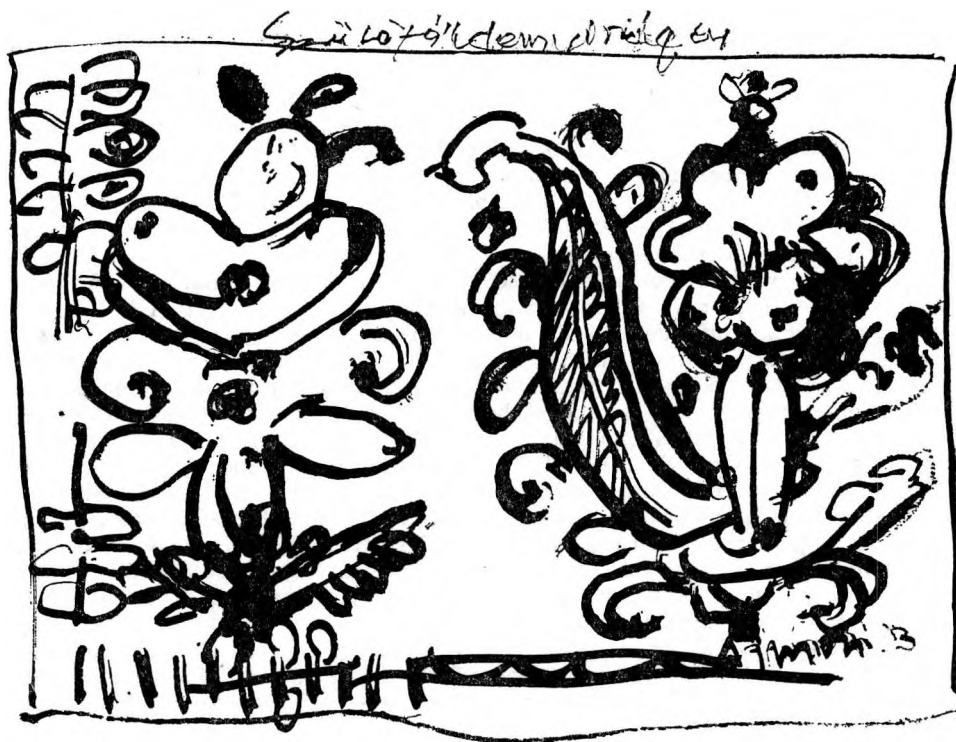
hitvalló és vállaló emberről vallanak. Vonzódni is az efféle emberekhez vonzódik hát, ilyenekkel keresi s fogadja el a találkozásokat.

Fodor rengeteg emberrel találkozik és mindig személyesen, mert még olyankor is, amikor – fordítóként vagy recenzensként – csak a mű foglalja el, megleti a módját, hogy valamiféle személyes kapcsolatot teremtsen az alkotóval, még ha az netán már nem élne vagy elérhetetlen is. Tüskés Tibor, nemzedékünk jószemű és tisztaszívű kritikus (a két tulajdonság kritikusban ma már nagy ritkaság együtt) vette ezt észre először: „Fodor András – írta – csak arról szól, amihez személyes köze, amiről egyéni tapasztalata és véleménye van. Az alkotás mögött mindig az egyéniség értelmezését keresi. A hűvösebb hangú, távolságtartó tanulmányokba is belerajzolja az emberi arc vonásait, beleírja személyes vonzalmait.” A *Forgóajtó* – amit Bulla Károly baráti keze nyitott számára a *Film, Színház, Muzsika*-ban – ezernyi kisebb-nagyobb példával szolgál e vonzalmas közvetlenségre. S hogy mi a titka? Talán az, amit Alain Resnais művészetéről írva megfogalmaz: „Resnais a dolgok elszabadult, hideg zürzavarában is szolidáris velünk – emberi formátumunkat őrző, vállalt mestersége erejében bízó érzékenyekkel.”

Ez a vállalt mestersége erejében bízó érzékenység Fodor esszéiben és emlékeztéseiben (a kettő különben alig és inkább csak hangban különbözik) a föltétlen hitelesség atmoszféráját teremti meg, azt a varázst, amit ő maga Resnais filmjeiről utolérhetetlen pontossággal így fogalmazott meg: „a lét szimultán teljességébe kötött *hangsúlytalan hangsúlyok költészete*. Mert hiszen a látszatra közömbös konyhai beszélgetéseknek, érdektelen együttléteknek is funkcionális rendje, éltető közege van”. Fodor, mint a nagy emlékezők s naplóirok általában, a valóság megszállottja és látszólag jelentéktelen apróságok emlékeztetének rendszerezett gubancában jelentésekkel és utalásokkal telítődnek. Tudja jól, hogy az élet nagyobb formateremtő nálunk, s figyelni kell legapróbb jelzéseire is. Esszéi és emlékeztései így verseivel azonos szálaiból szövődnek; Fodor András imponálóan növekedő életműve a mi változásokhoz és torzókhoz szokott irodalmunkban meglepően következetes és harmonikus egész; ebben tán csak első Mesteréhez, Takáts Gyulához fogható. A harmónia keresése azonban nála mit sem tud az annyiszor emlegetett „pannon derű”-ről; Fodor – akárcsak a legtöbb nagy dunántúli (tán egyedül Takáts Gyula olykori kivételével), mélységesen, túlságosan komolyan nézi a Világot s benne önmagát ahhoz, hogy igazán derülhessen. Hiányzik belőle az a csipetnyi „tiszántúli” rezignáció, cinizmus vagy önirónia, ami Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Krúdy Gyula és Veres Péter művészetében még az egyébként komor tájakra is belopja a derű sugarát. Fodor nem derűs, hanem harmonikus. És ez a harmónia is kiküzdött harmónia, válságok és kínok árán született. Ezt is Csűrös Miklós figyelte meg és írta le legszebben: „A *Másik végtelenbe* tükröződő válság tartós nyomokat hagy Fodor szemléletén, világhoz és emberekhez való viszonyán, költői magatartásán. Az a gyanútlan nyíltság, magabiztosság, reménykedő hajlam, amely azelőtt jellemezte, újabb verseiben nem tér vissza; a közelmúlt keserű tapasztalatai még a derűs vagy akár idilli színezetű élményekre is árnyékot vetnek; mintha legszebb perceiben sem hagyná el valami készültség, gyanakvás, a megcsalás lehetőségének tudata.” Vagy ahogyan ő maga írja Bertók László költészetéről szólva: „Furcsa módon, soha egyetlen összehasonlító elemzést se olvastam a bizonyos izgalmas problémáról: az apadtatlan pannon derű állítólagos hordozóinak hangja miként válik tetten érhető okok hatására, szinte egzakt törvényszerűséggel tépettebbé, drámaibbá, szenvedélyesen komorabbá, hogy a hozott élmények s a kifele-befele ható éles látás ösztökélő kontrollja folytan miképp válnak szemléltetőkből mindinkább kifejezőkké, líraiakká, a teljes illuziótlanságig, kétségbeesésig is felelős, a szavak egyetlen érvényes hitelét kereső, igazi költőkké.”

Végülis erről a folyamatról számolnak be a jelen kötet emlékeztései és tanulmányai: a szavak egyetlen érvényes hitelét kereső, igazi költő közösségteremtő

misszióinak örömről, gondjairól, szenvedésekkel megfizetett küzdelmes harmóniájáról. És úgy lehet ebben találkozhatott leginkább Fülep Lajos félelmetesen fenséges, az övétől annyi mindenben különböző génuszával, s tán ezért élhetett a szellem nagy fejedelme mellett hűséges futárként két évtizeden át. A *Futárposta* legszebb lapjai számolnak be ezekről az évekről s ezekről a találkozásokról, köztük az utolsóról: „Amikor valósággá lett a fenyegető sejtelem, amikor véget értek a Széher úti séták, amikor bírhatatlan és mégis ledobhatatlan súllyal nehezült rám a huszonkét év, az ezer este, melyet Fülep Lajossal töltöttem, a közömbös törvénnyel szembeszegülő akarat nem tehet mást, mint hogy esendő kísérlettel ott ragadja meg a folyamatot, ahol megszakadt. Az élet olykor hitelesebb formateremtő, mint mi magunk. Az *ezredik este* című költemény csakugyan az utolsó megtörtént mozzanatot őrizi. Még a hozzáillesztett ajánlás is a kísérteties egyidejűség látletele kíván lenni. Bozay Attila az utolsó séták idején éppen egy Fülepről szóló versre komponált zenét: „A hóhullásban szép az öregember...” S ki tudja, mért idézte a megidézett, éppen ekkor, sokadszor, de utóljára, a magyarul hallás próbájává tett ormánysági nótát: „Esött a hó, éngöm bélepött...”?” (*Szépirodalmi*, 1980)



SZABÓ DEZSŐ NOVELLÁI

A kötél legendája címen – Nagy Péter válogatásában és bevezető tanulmányával – megjelentek Szabó Dezső válogatott novellái, így alkalmunk nyílik arra, hogy a Szabó Dezső-problémával, legalábbis annak írói oldalával, szembenézzünk és próbáljuk mérlegelni, mit jelent a mai olvasónak Szabó Dezső, az író? Egy bizonyos, nagy kinyilatkoztatást, hirtelen megvilágosodást nem hoznak ezek a novellák, de több érték, kezdeményező erő, nyelvi bátorság rejlik bennük, hogysem egyszerűen elraktározhatnánk az irodalomtörténeti dokumentumok porosodó lim-lomjai közé. *A kötél legendája* darabjait lapozva, az a legszembeötlőbb, milyen egyenetlenek az írásai s lehetetlen szabadulni az érzéstől, hogy Szabó Dezsőnek maga Szabó Dezső volt a legnagyobb ellensége, nem az értetlen világ, melyre dühödten szórta átkait. Nem tudott mértéket tartani, mindegyre túlzásokba tévedt, a végletek kellettek neki, akkor érezte magát elemében, ha dühönghetett vagy ellágyulhatott. Eltaszította magától vagy keblére ölelte, gyűlölte vagy szánta a világot; az átmeneteket, az árnyalatokat megvetette, mindenben a harsogót, a nagy méretet, a plakátszerűt kereste. Illett rá, amit *Tanárok* című novellája egyik hősének szájába adott: „Nem az az ember, ami, hanem aminek szeretne látszani, amivé stilizálja magát, mert ez az ő életakarata. Nem az a való életünk, amit élünk, hanem amit élni vágyunk, mert ez a lényegünk szerint való élet.”

Mindezt most még erősebben érezzük és jobban zavarnak a romantikus írói magatartás pózai, a zsenigóg túlzásai mint régebben. És mégis... látnunk kell azt is, hogy ezeket a novellákat hatalmas, eredeti tehetség vetette papírra. Nagy lélegzetvételű író, nem bibelődött apró témákkal, a nagy betűvel írt Életet akarta írásaiban egybeölelni, s ha ez sikerült neki, és nem egyszer eljutott az alkotói harmóniának erre a pontjára – áradóan gazdag sodrású művek kerültek ki tolla alól. Megemelt realizmus volt az eszményképe, az élet széles áttekintésére törekedett; a társadalom, a természet jelenségei és az emberi líra egyidejű megszólaltatására. Az életet nagy távlatokba emelte és örök banalitásait, a születést, szerelmet, halált, szenvedést, örömet, sirást rajzolta műveiben. Ezzel tudta elérni, hogy írásainak ereje akkor is magával ragadó, ha látjuk bennük a torzítást, az egyoldalú kiélezés nyomait. Mert érzékelte az emberi egység, az összetartozás gondolatát s a véges életet kozmikussá tágította s azt ábrázolta, hogy az egyén kicsiny élete igazában milyen értéket hordoz: beleömlik a kollektívum nagy tengerébe.

A kötél legendája írásainak egyik csoportját allegóriák, szatírák, legendák, mesék alkotják – ma úgy mondanánk, hogy példázatok, különböző hangszerelésben. Sok bennük a valószínűtlenség, a túlcsigázottság és szerkezetet, képalkotást, gondolatot meghatározó tényezőjük az indulat. Józanság, racionalitás, mértéktartás írói lealacsonyító dolgok Szabó Dezső szemében. Neki az élet őrzöngés vagy cirógató ellágyulás, harsogó pátosz vagy halk vallomások líra s az irodalom hősi gúnyirat, kozmikus gesztus, kérlelhetetlen leleplezés vagy gyöngéd, becéző mozdulat. *Csodálatos élet* – írta egyik nagynak szánt regénye élére a jelképes címet. Ez a csodálatosság egyetlen nagy gomolygásban, rohanásban torlódik össze s az élet nagy távlatait nyitja meg az olvasó előtt.

Ritkán mondjuk, pedig így történt, a magyar avantgarde történetét Szabó Dezső nyitotta meg a magyar irodalomban, – még *A Tett* megjelenése előtt, a tizes évek legelején. Heroikus ideáljai, víziói, álomlátásai, rohanó stílusa, novelláinak sodró dinamikája, emberiség-himnuszai, az ősi utáni vágyai – együttvéve a korai avant-

garde expresszionista irányának hazai változatát alakították ki. S ha innen nézzük korai novelláit, azon nyomban érthetőbbé válnak azok aránytalanságai; rá kell ébrednünk ugyanis, hogy a torzítások, elnagyolások, és az örök dolgok kultusza, az élethimnusz, a mámor és az erő dicsérete, a világ elaljasodásán érzett gyűlölet: mind jellegzetesen avantgarde képzet. Az, ahogyan Szabó Dezső az irodalmiaskodást, az üvegházi, esztéta irodalmat megvetette, s amilyen elszántsággal követelte az új szociális és emberiség-irodalmat – abban az avantgarde szellem rombolva építő újat akarása nyilatkozott meg. Szándékosan torzított, legendásított és oldotta történeteit meseszerűvé; később, Kassák lapjaiban, *A Tettben* és a *Mában* is a mese, allegória, szatirikus példázat volt arra hivatva, hogy az emberiség-eszmének és a nyomor-ábrázolásoknak legyen a megszemélyesítője. Programot adott az avantgardenak, a nyelv megújítására mutatott példát és bátorítást nyújtott az irodalom témavilágának kozmikus tágitására. Nagy Péter írja bevezető tanulmányában, hogy Szabó Dezső hatott Kassákra és Déryre, Németh Lászlóra, Kodolányira és Tamásira. Ez a hatás Kassák és Déry esetében avantgarde periódusukra terjed ki s ha egyszer itt pontosan tisztázzuk az időrendi kapcsolatokat, kiderül majd, hogy Szabó Dezső nemcsak úgy volt jelen az avantgardeban, hogy megírta *A Tett* bevezetőjét, hanem ennél jóval mélyebben.

A húszas évektől Szabó Dezső közelebb hajolt az élet jelenségeihez, több realista motívumot vitt bele novelláiba, kiszorítva az avantgarde ajzottságot, az emberi helyzetekről érdeklődése áttevődött a társadalmi visszasságok rajzára. Az allegória, a szatíra, a gúnyirat irányába mozdult el, párhuzamosan azzal, hogy a szépíró mind ritkábban szólalt meg, s az ideológus lépett előtérbe. Pályájának a második szakaszában hangja, ha lehet, még élesebbé keményedett, szemlélete azonban kezdett mind gépiesebbé torzulni, végletekben tobzódó világlátása mind egyhangúbbá merevedett.

Szabó Dezső kétarcú íróegyeniség volt: novelláiban, regényeiben, lírai jegyzeteiben az életaradás ösztönös teremtetőjének hitte magát – tanulmányaiban, cikkeiben az élelműjű gondolkodó, ideológus vértetében lépett elénk. Bár ezt a kettéválasztást mindegyik művében nemigen végezhetjük el, annyi bizonyos, hogy tanulmányaiban, a magyar élet alapkérdéseit sorra elemző írásaiban az árnyalatosságra törekvést inkább megtaláljuk mint szépírói munkáiban. Ami életművének két oldalát összekapcsolta, az az indulatosság volt: az elhivatottság jogos tudata és mértéktelen gögje, a nagy koncepciókban gondolkodás ritka képessége és a demagógiáig való lealacsonyodás. Képtelen volt arra, hogy egy-egy témában elmélyedjen, arányosabban építkezzen gondolatilag: neki mindig rohannia kellett s úgy hitte, ő az egyetlen, aki a magyar élet, irodalom, jövő összes kérdését igazában megérti. S valóban, zseniális általánosító képességgel, és hatalmas műveltséggel találta az általa legégetőbbnek vélt ügyeket olvasói és hallgatói elé. S amikor íróként már végképp lehanyaglott, vagy keveset publikált – még egyszer életre támadt benne a történelmi távlatokban gondolkodás nagy adománya. A második világháború közeledtével mind sötétebb és keserűbb jóslatokkal próbálta magához téríteni, jobb belátásra bírni a rá hallgatókat. Nem is hatástalanul. Nem győzte hangoztatni, hogy rossz oldalra álltunk, hogy az ország a veszébe rohan, ha a német nácizmushoz köti a szekerekét.

Mindez már nincs benne *A kötél legendája* című válogatásban – a kötet a harmincas évek közepén zárul – ám így is érzékelteti azt, hogyan küzdött Szabó Dezsőben a torzító egyoldalúság az írói igazmondás igényével s miként találta meg helyét végül, a pálya végén ott, ahova indulása jogán meg kellett érkeznie.